

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2018 • 14 €

Normit ja häiriköt

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

116. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Aura Korppi-Tommola, Marja
Jalava, Risto Jussila, Kaarina Palojarvi, Kari Salmi
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantojia, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen.

Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os.

<http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa:

<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2018: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €.

Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48.

Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2017 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltonen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Veikko Vennamon johtaman Suomen Maaseudun Puolueen vaalimenestys vuonna 1970 osoitti Suomen jakautumisen. Helsingin kauppatorilla mattokauppaa tehneiden ihmisten todellisuus oli kaukana SMP:n vaalisloganiksi vuonna 1968 nousseen ”unohdetun kansan” kokemuksista. Kuvaaja: Teuvo Kanerva. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, HK19940104:2997.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Finis Historiae? 243

Artikkelit

📖 *Mari Välimäki*

Rakkauden käytännöt – Opiskelijat ja salatut kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa 246

📖 *Juhana Salojärvi*

Ihmisoikeusajattelu Suomessa 1930-luvulla – Suomen ihmisoikeuksien liitto osana kansainvälistä ihmisoikeuksien historiaa 258

📖 *Katariina Parhi*

Romunsyöntiä, teeskentelyä, väkivaltaa – Sopeutumattomuus suomalaisvankiloissa 1913–1968 268

📖 *Mari Hatavara ja Kari Teräs*

Kerrottu Vennamo 282

📖 *Anna Veijola ja Jukka Rantala*

Nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä 297

Katsaus

📖 *Heidi Kurvinen*

Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana 310

Keskustelu

Riitta Mäkinen

Ehetytymisnarratiivi ja Maalaisliitto 323

Juhani Mylly

Muutama huomautus artikkelista ”Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen” 331

Vesa Vares

Humanistiprofeettaa luomassa 332

Syväluotaukset

Oula Silvennoinen

Kirjoituksia uppoavasta lännestä? 334

Liisa Lalu

Teiniradikalismia, taistolaisuutta, kasvukipuja ja aikuisuuden irtautumisia 338

Historia ja fiktio

Elina Karvo

Historiallisesta fiktiosta tutkijan silmin 341

Arvioita

Niklas Jensen-Eriksen, Sakari Siltala

ja Ahto Apajalahti (toim.)

Ehrnrooth – Kenraali- ja liikesuku modernin Suomen synnyssä 1750–1950 (*Petri Karonen*) 343

Anu Salmela

Kuolemantevoja – Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa (*Pirjo Markkola*) 344

Vesa-Matti Lahti

Siperia kutsuu! – Kansainvälisen Kuzbassiirtokunnan ja sen suomalaisten tarina 1921–1927 (*Henry Oinas-Kukkonen*) 345

Pauli Heikkilä

Tasavalta vai tasapaino? – Suomalaiset keskustelut Paneuroopan ja Uuden Euroopan yhdentymissuunnitelmista 1923–1944 (*Teemu Häkkinen*) 347

Henry Oinas-Kukkonen

Finalaska – Unelma suomalaisesta osavaltiota (*Vesa-Matti Lahti*) 349

Lasse Kangas

Läpi harmaan kiven – Kauppaneuvos Samuli Harima 1879–1962 (*Jyrki Vesikansa*) 350

Jussi Koivuniemi

Voimamies – Sven-Erik Rosenlew 1902–1963
(*Aaro Sahari*) 352

Tapio Bergholm

Laatua ja vapaa-aikaa – Tulopolitiikan aika
II – Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö
vuodesta 1977 (*Aarne Mattila*) 353

Pasi Saarimäki

Puhumalla puolelleen – Viljo S. Määttäjä vai-
kuttajana ja verkostoitujana (*Aaro Harju*) 355

Roddy Nilsson & Maria Vallström (toim.)

Inspärrad – Röster från intagna på sinnessjuk-
hus, fängelser och andra anstalter 1850–1992.
(*Kirsi Tuohela*) 356

Tiedemaailma

Ville Eerola ja Sini Ojala

”Hyvät nastolalaiset ja muualta Nastolaan tul-
leet” – Paikallishistorian uusia suuntaviivoja
tapaus Nastolan valossa 359

Anu Lahtinen

Paikallisuuden paradoksit – Pohjoismaista
paikallishistoriaa Helsingissä 360

Suomen Historiallinen Seura

Pääkohdat Suomen Historiallisen Seuran
lausunnosta koskien Tiedonhallintalakia 362

Anu Lahtinen

Tiedonhallintalain sudenkuopat 363

Abstraktit · Abstracts 365

Historian Ystävä

Kari Salmi

Historian Ystävään toimintaa 368

Finis Historiae?

Suomalainen historianantutkija ja historian ystävä on tähän asti voinut olla ylpeä kotimaisesta arkistolaitoksesta. Monissa maissa julkishallinnon arkistot ovat kaoottiset tai hajallaan. Suomessa historian aineistosarjat ovat hyvin hoidetut, kattavat, luokitellut ja valvotut, sillä Kansallisarkisto on ohjannut niiden arkistointia.

Vaikka digitalisaatio on muuttanut aineistojen arkistointia, hallintaa ja tutkimusta, Kansallisarkiston asiantuntemus ja sen tieteelliset ja hallinnolliset yhteydet ovat ylivoimaisia. Pitkän aikavälin tarkastelussa on tärkeää, että lähdesarjat ovat pitkiä ja että niistä löytyy samantyyppistä tietoa eri vuosikymmeniltä, jopa vuosisadoilta.

Tyrmistys oli suuri, kun kesällä lausuntokierrokselle tuli lakiesitys, joka osoittaa massiivista tietämättömyyttä tai välinpitämättömyyttä tätä pitkäjänteistä työtä kohtaan.

Kyse on uudesta *Tiedonhallintalaista*, jonka pitäisi käytännössä korvata *Arkistolaki*. Lakiehdotus pyrkii selkiyttämään julkisuuslain, arkistolain ja tietohallintolain koukeroita. Tavoite on hyvä, mutta lakiesitys on kokonaisuutena sekava, aivan liian yksityiskohtainen ja täysin irrallaan arkisto- tai historia-alan todellisuudesta.

Tässä numerossa *Historiallinen Aikakauskirja* julkaisee pääpiirteissään Suomen Historiallisen Seuran lausunnon sekä lisäksi otteita Kansallisarkiston ja alan johtavien asiantuntijoiden kriittisistä puheenvuoroista. Lakiesitys saa täystyrmäyksen. Voi vain kysyä, miten ja miksi se on tässä muodossa päässyt lausuntokierrokselle asti.

Alan asiantuntijat ovat tarttuneet moniin puutteisiin. Kolme suurta uhkaa liittyy tiedonhallinnan laatuun, aineiston seulomiseen ja sen säilyttämiseen.

Tähän asti Suomessa on ollut keskitetty, toimiva arkistolaitos, ja Kansallisarkisto on antanut valtakunnalliset määräykset aineiston seulomisesta ja säilyttämisperiaatteista. Nyt ehdotetaan perustettavaksi *tiedonhallintalautakunta*, joka toimisi valtiovarainministeriön alaisuudessa. Lautakunta arvioisi, miltä osin tietoaineistoa tulisi säilyttää ”palvelemaan kulttuuriperinnön säilyttämistä sekä tutkimustoimintaa”.

Ehdotuksessa kuvataan tutkimuksen riittäviksi aineistoiksi viranomaisten tuottamat toimintakertomukset, tilastot ja selvitykset. Tulisi erikseen perustella, miksi sellainen tietoaineisto, josta on jo olemassa kokoavaa tilastollista tietoa, olisi välttämätöntä säilyttää kuvaamaan yhteiskunnan olosuhteita myöhemmälle ”tieteelliselle tai historialliselle tutkimukselle”.

Esitys osoittaa liikuttavaa luottamusta siihen, että historiaa voidaan tutkia viranomaisraporttien ja tilastojen perusteella ja että alkuperäisaineistot voidaan hävittää, jos ei lautakunta erikseen toisin päättä. Muutamia kertoja vuodessa kokoontuva lautakunta sivutoimisine sihteereineen siis seuloi aineistot ja päättäisi tutkimuksen tulevaisuuden tarpeet – hoitaisi prosessin, johon nyt ovat osallistuneet lukemattomat asiantuntijat korjaten ja tarkentaen. Kansallisarkistolla on osaamista ja näyttöjä vastaavasta tehtävästä, ja sen roolia tulisi vahvistaa, ei syrjäyttää.

Jokainen voi tykönään miettiä, millaista olisi tutkia historiallis-yhteiskunnallista toimintaa pelkästään Suomen Virallisen Tilaston julkaisusarjojen tai vastaavien aineistojen valossa. Varsinkin mikrohistoria ja arjen historia olisivat häviäjiä, ja onhan muutenkin tiedossa, että tilastoissa on valtavasti tulkinnanvaraisuutta, joihin ei voi pureutua ilman tausta-aineistoja.

Lakiesityksen suhtautuminen tiedon tallettamiseen on käsittämätön. Siinä ehdotetaan, että tutkimushankkeissa syntyvää dataa säilytettäisiin jatkossa yliopistossa, jossa tutkimus on tehty, *mikäli yliopiston tutkimuseettinen lautakunta näin päättää*. Yliopistot eivät kuitenkaan ole varautuneet tehtävään, kaikki hankkeet eivät ankuroidu itsestäänselvästi yhteen tai yhteenkään yliopistoon, ja tutkimuseettisen lautakunnan kapasiteetti on rajallinen. Tietoaineiston talletuksessa tulisi tukea luonnollisia, toimivia kansallisia organisaatioita (Tietoarkisto, Kielipankki, Avoimen Tieteen palvelut, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) tai kansainvälisiä datapankkeja (CERN:in Zenodo, European Data Infrastructure EUDAT).

Edelleen voi todeta, että arkistoissa ja muistiorganisaatioissa on kohdistettu paljon huomiota niin sanottuun metatietoon ja kuvailutietoon. Arkistoaineisto tai data ei ole kovin käyttökelpoista, jos ei sen luonnetta ja sisältöä ole kuvattu talletusvaiheessa. Uudessa lakiehdotuksessa metadata ohitetaan. Kuntien ja tutkimuslaitosten aineistoja ei ylimalkaan oteta huomioon.

Kansallisarkiston lausunnon mukaan se ei ole ollut edustettuna valtiovarainministeriön asettamassa valmistelutyöryhmässä eikä sen kantoja ole otettu valmistelussa huomioon. Tämä selittää sen, että laki on täysin irrallaan historiantutkimuksen ja ylimalkaan asiakirjahallinnon todellisuudesta. Esitys ”museoisi” nykyiset arkistot ja muistiorganisaatiot ”vanhan” tiedon tallettajiksi, hajottaisi valtakunnalliset käytännöt sekä tiedon ja sen tallettamisen perusteet.

Lisäksi on todettava, että lakiesityksen maailmankuva vaikuttaa harmaalta ja historiattomalta. Se ei ymmärrä tutkimusmaailman, arkistomaailman ja historian ystävien tavattoman vaihtelevia tiedonintressejä tai tietoaineistojen luonnetta. Ehdotus elää jonkinlaisessa digitaalisen nykyyhetken fantasiassa, jossa data on helppossa muodossa koottavissa, talletettavissa ja tulkittavissa. Kuka tahansa tutkija tai arkistolainen tietää, että näin ei ole.

Lakiesitys leikkaa (muka kokonaan digitaalisen) nykyajan ja lähihistorian irti (paperiseksi

ajatellusta) menneisyydestä. Kuitenkin nykyhetki muuttuu historiaksi, joka ansaitsee tarkastelunsa. Miltä näyttää 2000-luvun alkupuoli, jos tutkijoilla on siitä käytettävissä vain tilastoselvityksiä, sirpaloitunutta ja sekavasti hallintoa aineistoa tai yliopistojen vaihtelevasti hallinnoimaa satunnaista hankedataa? Ainakaan aikakauden tiedonhallinta ei tule saamaan kiitosta.

Lakiesitys tiedonhallintalaiksi on kouluesi-merkki siitä, että viime vuosina on lykätty, ja tulevina vuosina varmasti taas lykätään lausunnoille aivan puutteellisia lakiluonnoksia, jotka on tehty kiireellä ja kapeasta näkökulmasta. Esitykset saattavat mennä läpikin, jos ne eivät kohtaa vastarintaa tai jos asiantuntijat eivät ole kyllin valppaita ja äänekkäitä. Tiedonhallintalailla on kauaskantoisia seurauksia, joiden vaikuttavuutta ei ole arvioitu.

Kuten *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa taannoin todettiin¹, suuria uudistuksia viedään läpi ikään kuin olettaen, että kaikki muu pysyy yhteiskunnassa ennallaan. Kun tarpeeksi monta itseriittoista uudistusta on ilmassa yhtä aikaa, syntyy korvaamatonta vahinkoa.

Tämän vuosituhannen alussa moni selkeä, perinteikäs, ymmärrettävä organisaatio on korvattu harmaalla, kapulakielisellä järjestelmällä. Kuvaavaa on, että lääninhallinto on siirtynyt hallintovirastoihin, joiden nimilyhenteet eivät tarkoita yhtään mitään. Jos Kansallisarkiston mandaatti hukataan määräaikaisten jäsenten sivutyönään pyörittämän, ministeriön varjossa toimivan tiedonhallintalautakunnan käsiin, ollaan taas revitty perinteikkäitä, historiallisia ja toimivia instituutioita.

Mitä seuraavaksi? Alituinen valppaus on välttämätöntä.

Tämänkertainen numero tarjoaa onneksi paljon muutakin kuin tietohallinnon kysymyksiä. Mari Välimäki analysoi 1600-luvun tunteiden osoittamista ja sitä, millaisia tekoja ja toimia pidettiin merkinä kihlalupauksesta. Numerossa liikutaan

1. Rahoituksen leikkaukset häiritsivät korkeakoulu-uudistuksia. *Helsingin Sanomat* 24.9.2018, pääkirjoitus.

ihmisoikeuksien ja poliittisen vastakkainasettelun kysymyksissä. Juhana Salojärvi käsittelee ihmisoikeusajattelua 1930-luvun Suomessa, Katriina Parhi taas sopeutumattomiksi luokiteltuja vankeja.

Mari Hatavara ja Kari Teräs analysoivat, millaisia kertomuksia Veikko Vennamosta kerrottiin. Aihe antaa mietittävää myös nykyisen populistisen politiikankerronnan näkökulmasta, samoin kuin Oula Silvennoisen ja Liisa Lalun syväluotaukset populismia ja radikaaleja tai totalitaarisia liikkeitä käsittelevistä teoksista. Anna Veijola ja

Jukka Rantala puolestaan tutkivat nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä. Heidi Kurvinen analysoi mediahistorian tutkimusta ja nostaa esiin toimijoiden merkityksen.

Lisäksi edellisten numeroiden artikkelit ovat herättäneet keskustelua kansallisen eheytyksen ja vuoden 1918 kysymyksistä ja edelleen historiallisesta fiktiosta. Samalla kun aikakauskirjan artikkelit pureutuvat ansiokkaasti menneisyyteen, ne linkittyvät länsimaiden nykyiseen henkiseen ja poliittiseen tilaan. Tässäkin asiassa on valppaus paikallaan.

Anu Lahtinen
Anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Mari Välimäki

Rakkauden käytännöt

Opiskelijat ja salatut kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa

Kirstin Sigfredsdotter syytti Turun kuninkaallisen akatemian konsistorissa opiskelija Mikael Keppiländeria avioliittolupauksen rikkomisesta vuonna 1690. Mikael ei halunnut avioitua Kirstinin kanssa, vaikka oli niin naiselle luvannut ja vahvistanut lupauksensa olemalla sukupuoliyhteydessä Kirstinin kanssa. Lupauksen lisäksi Kirstin kertoi konsistorille saaneensa Mikaelilta lahjaksi punaisen nutun ja kullatun soljen. Kirstinin kertomuksen vahvistivat todistajina toimineet akatemian vahtimestari Johan Carlsson sekä hänen vaimonsa Karin Mattsdotter, joiden talossa Kirstin toimi piikana. Mikael kielsi Kirstinin väitteet lupauksesta, mutta käsittelyn lopuksi kuitenkin myönsi konsistorin jäsenille, että hänellä oli tunteita naista kohtaan. Näiden tunteiden vuoksi Mikael lupasi lopulta avioitua Kirstinin kanssa.¹

Tunteiden historiasta on kirjoitettu pitkään, mutta viimeisen vuosikymmenen aikana aihepiiriä käsittelevien julkaisujen määrä on kasvanut valtavasti niin Suomessa kuin maailmalla.²

Yksi tutkijoita kiinnostaneista tunteista on rakkaus. Tutkijat ovat muun muassa keskustelleet esimodernin ajan tunnekylläisyydestä ja/tai -köyhyydestä. Esimerkiksi Edward Shorter sekä Ronny Armbjörnsson tulkitsivat 1970-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissaan uuden ajan alun olleen rakkaudetonta aikaa, jolloin avioliitot solmittiin järkisyistä.³ Myöhemmin vuosikymmeninä käsitys rakkaudettomasta uuden ajan alusta on kuitenkin kyseenalaistettu. Tutkijat ovat esittäneet, että käsitys rakkaudettomuudesta johtui modernista tutkimusotteesta, jossa modernin ja postmodernin ajan rakkauskäsityksiä peilattiin uuden ajan alkuun. Tutkijat ovat osoittaneet, että keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa tunteita kuten rakkautta ilmaistiin eri tavoin kuin modernina aikana, mikä tulee huomioida esimodernia aikaa tutkittaessa.⁴

Mitä tulee Suomen historiaan, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen sekä Hanna Kietäväinen-Sirén ovat 2000-luvulla tutkineet rakkautta historian varhaismodernilla ajalla. Ruotsissa

1. "til henne affection hafft", *Consistorii Academici Aboensis Protokoller* (CAAP) 29.1.1691. Finska litteratursällskapetets tryckeri, Helsinki 1884–1898.
2. Ks. tunteiden historian tutkimuksen historiografiasta Tuomas Tepora, Tunteet pinnassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 322–340, Tuomas Tepora, Kiihkeä historia. Tunteet historian tutkimuksessa. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirikka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 77–93, sekä Rob Boddice, *The History of Emotions*. Manchester University Press 2018.
3. Ks. Esim. Edward Shorter, *The Making of the Modern Family*. Fontana 1975, luvut 3–4 sekä Ronny Armbjörnsson, *Familjeporträtt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*. Gidlund 1978, 21–22.
4. John R. Gillis, From Ritual to Romance. Toward an Alternative History of Love. Teoksessa Carol Z. Stearns & Peter N. Stearns (toim.) *Emotion and Social Change. Toward a New Psychohistory*. Holmes & Meier 1988, 88–89; Bjørn Bandlien, *Strategies of Passion. Love and Marriage in Old Norse Society*. Brepols 2005, 1–5; Susan Broomhall, Emotions in the

rakkauden historiaa ovat tutkineet esimerkiksi Bonnie Clementsson, Rudolf Thunander, Arne Jarrick sekä Malin Lennartsson, joka on osoittanut Kietäväinen-Sirénin tavoin, että rakkaudella oli merkitystä puolisoa valittaessa 1600-luvun maaseutuyhteisöissä. Suomalaiset ja ruotsalaiset tutkimukset liittyvät siihen ketjuun, joka tunnistaa ja tunnustaa rakkauden merkityksen uuden ajan alun yhteiskunnassa, perheissä ja erityisesti suhteessa avioitumiseen.⁵ Tämä artikkeli liittyy samaan tutkimusperinteeseen ja laajentaa tarkastelun koskemaan miehen ja naisen välistä rakkautta uuden ajan alun ruotsalaisissa yliopistokaupungeissa.

Tutkimukseni kohteena ovat Uppsalan yliopiston ja Turun kuninkaallisen akatemian konsistorien käsittelemät, opiskelijoihin liittyneet avioliittolupauksen rikkomistapaukset 1600-luvulla. Avioliittolupauksen rikkomistapauksia tutkittiin 1600-luvun aikana Turun kuninkaallisen akatemian konsistorissa 24 (vuosina 1644–1695) ja Uppsalan yliopiston konsistorissa 30 (vuosina 1637–1698).⁶ Tarkastelen, millainen merkitys rakkaudella oli avioliittolupauksen rikkomistapauksissa ja niitä tutkittaessa. Kysyn myös, miten yliopistojen konsistorit suhtautuivat rakkauteen avioliittolupauksen rikkomistapausten yhteydessä. Millainen merkitys rakkaudella oli juridisesti?

Tarkastelen avioliittolupauksen rikkomistapauksia, sillä niiden yhteydessä rakkaus ja sen osoittaminen nousivat tuomioistuimissa käytyjen keskustelujen aiheeksi. Tarkastelemisani

tapauksissa käsittelen rakkautta miehen ja naisen välisenä romanttisenä ja seksuaalisena tunteena. Tunteiden historian tutkijat korostavat tunteiden kulttuurisidonnaisuutta, niiden sosiaalista merkitystä sekä ruumiillisuutta.⁷ Tässä artikkelissa ymmärrän rakkauden ja sen ilmaisemisen sosiaalisesti ja kulttuurisesti määritellyksi ja määrittyneeksi tunteeksi, jota ilmaistaan ja viestitään niin sanoin kuin teoin. Tutkimuskirjallisuus osoittaa, että keskiajalla ja uuden ajan alussa ihmiset elivät Euroopassa muissakin kuin heteroseksuaalisissa suhteissa.⁸ Tutkimastani aineistosta ei kuitenkaan löydy merkkejä vastaavista suhteista 1600-luvun Turusta tai Uppsalasta ja tästä syystä artikkeli keskittyy heteroseksuaalisiin suhteisiin.

Avioliittolupauksen rikkomisesta syytetyt yliopisto-opiskelijat muodostavat rajatun, mutta monipuolisen kohderyhmän. Opiskelijat olivat uuden ajan alun ruotsalaisessa yhteiskunnassa etuoikeutettu ryhmä, jonka säädytausta oli laaja. Avioliittolupauksen rikkomisesta syytetyt opiskelijat olivat lähtöisin porvaris-, pappis- ja talonpoikaiskodeista.⁹ Opiskelijat ovat mielenkiintoinen tarkasteluryhmä myös sen vuoksi, että heidän suhteensa naisiin, rakkauteen ja avioliittoon oli heidän elämäntilanteestaan johtuen monisyinen. Heillä ei useinkaan ollut avioliittoon vaadittavia taloudellisia resursseja. Opiskelijoiden lisäksi tutkin muita oikeudenkäyntiin osallistuneita toimijoita: naisia, jotka syyttivät opiskelijoita avioliittolupauksen rikkomisesta, todistajina tuomioistuimissa toimineita kaupunkilaisia ja yliopiston konsistorien jäseniä.

Household. Teoksessa Susan Broomhall (toim.) *Emotions in the Household, 1200–1900*. Palgrave Macmillan 2008, 5–6, 27; Eurooppaa laajemmin näkökulman antaa William M. Reddy, *The Making of Romantic Love. Longing and Sexuality in Europe, South Asia & Japan, 900–1200 CE*. The University of Chicago Press 2012, 1–38.

5. Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige*. Atlantis 1992; Arne Jarrick, *Kärlekens makt och tårar. En evig historia*. Norstedts 1997; Malin Lennartsson, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Lund universitet 1999; Hanna Kietäväinen-Sirén, *Erytinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylän yliopisto 2015; Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY 2015; Bonnie Clementsson, *Förbjuden kärlek. Temp. Tidskrift för historie* 16 (2018), 40–58.
6. Mari Välimäki, Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstudenternas föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo. *Historisk Tidskrift* 129:3 (2009a), 381–395.
7. Anu Korhonen, Constructing emotion in a culture of hierarchies. A love story. Teoksessa Anu Korhonen & Kirsi Tuohela (toim.) *Time Frames. Negotiating Cultural History*. Turun yliopisto 2002, 57–73; Monique Scheer, Are Emotions a Kind of Practice (and is that What Makes Them Have a History)? A Bourdieun Approach to Understanding Emotion. *History and Theory* 51 (2012), 193–220; Tepora 2018, 82–90.
8. Ks. esim. Tom Linkinen, *Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture*. Amsterdam University Press 2015; Gary Ferguson, *Same-Sex Marriage in Renaissance Rome. Sexuality, Identity, and Community in Early Modern Europe*. Cornell University Press 2016.
9. Mari Välimäki, *”Kevytmielisellä intohimolla ei kenenkään tule itseään saastuttaman.” Yliopisto-opiskelijoiden esiaviolliset suhteet ja avioliitto 1600-luvun Ruotsissa*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2009b, 60–64, 115. Tampereen yliopiston julkaisuarkisto, <http://tampub.uta.fi/handle/10024/80757> (18.7.2018).

Salainen kihlaus

Konsistorien käsittelemissä avioliittolupauksen rikkomistapauksissa oli useimmiten kyse niin sanotusta salaisesta kihlauksesta. Virallisen ja salaisen kihlauksen ero määriteltiin maallisissa ja kirkkolaeissa. Ruotsin valtakunnassa 1600-luvulla voimassa olleiden maan- ja kaupungin lain mukaan virallinen kihlaus eteni siten, että mies kosi naista tämän naittajalta, minkä jälkeen vietettiin virallisia kihlajaisia. Kihlajaisten tärkeimpiin seremonioihin kuului lahjojen vaihtaminen todistajien läsnä ollessa.¹⁰ Keskiajalta lähtien kirkko piti molempien osapuolten vapaata tautoa ja kihlauksen solmimista Jumalan kasvojen edessä merkittävimpinä laillisen kihlauksen tunnusmerkeinä.¹¹ Ruotsissa kirkko laajensi laillisen kihlauksen määritelmää 1500-luvun lopulla. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä osa maallisten lakien asetuksista liitettiin kirkon vaatimukseen laillisesta kihlauksesta. Kirkkojärjestyksen mukaan kihlaus oli lainvoimainen, kun se tapahtui laillisiin lahjoin ja todistajien läsnä ollessa.¹² Vuoteen 1686 mennessä kirkon kanta muuttui ja palasi lähemmäs alkuperäistä näkemystä kihlauksen laillisuuden vaatimuksista. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan kihlauksen vahvisti molemminpuolinen suostumus, todistajat sekä kätely kihlauksen merkiksi. Tällöin kihlaus oli lain mukaan voimassa, oli lahjoja annettu tai ei.¹³

Suurin ero laillisen eli julkisen ja laittoman eli salaisen kihlauksen välillä oli todistajien läsnäolo. Salainen kihlaus tapahtui ilman todistajia, mikä vaikeutti lupauksen antamisen selvittämistä. Salaiset kihlaukset oli kielletty kirkkolaeissa, mutta vuoden 1571 kirkkojärjestyksen ja vuoden 1686 kirkkolain mukaan salaisen kihlauksen solmineet ja sen seksuaalisella kanssakäymisellä vahvistaneet tuli vihkiä avioliittoon.¹⁴ Konsis-

torien käsittelemistä avioliittolupauksen rikkomistapauksista suurin osa koski nimenomaan salaisia kihlauksia. Näissä tapauksissa tuomio-oikeus jakautui maallisten alioikeuksien ja tuomiokapitulin välillä ja se määritettiin vuoden 1686 kirkkolaeissa, jota jakoa noudatettiin jo ennen lain voimaantuloa. Konsistorin tehtävänä oli selvittää, oliko naisella tarpeeksi näyttöä miehen antamasta lupauksesta ja oliko pari todella maannut yhdessä. Naisilla oli näyttövastuu, ja kirjallisen lupauksen puuttuessa he pyrkivät todistamaan muulla tavoin, että pari oli sopinut avioliitosta. Mikäli lupauksesta löytyi näyttöä eli pari oli maannut yhdessä, mutta he eivät suostuneet konsistorin jäsenten kehotuksesta huolimatta avioitumaan, asia tuli siirtää tuomiokapituliin. Tällöin seurasi kihlauksen purkaminen, mihin toimitukseen ainoastaan tuomiokapitulilla oli oikeus.¹⁵

Kihlaeroon tuomitsemisen jälkeen asia palautui konsistorille, missä opiskelija tuomittiin salavuoteudesta sakkoihin ja kirkkorangaistukseen, mikäli hän myönsi teon tai se oli muuten pystytty näyttämään toteen. Lisäksi konsistori määräsi opiskelijan huolehtimaan suhteesta syntyneestä lapsesta lain määräämällä tavalla sekä joissain tapauksissa korvaamaan rikkomansa lupauksen naiselle. Näiden rangaistusten lisäksi opiskelijat erotettiin yliopistosta määrääjäksi kurinpidollisena toimena.¹⁶ Naiset puolestaan määrättiin saamaan tuomionsa asiassa siinä tuomioistuintimessa, jonka tuomiovallan alle he kuuluivat. Käytännössä tämä tarkoitti maaseudulla käräjää ja kaupungissa kämnerin- tai raastuvanoikeutta.

Pöytäkirjat – tuomioistuinten tarpeiksi

Tutkimukseni lähteinä toimivat Uppsalan yliopiston ja Turun kuninkaallisen akatemian konsistorien pöytäkirjat 1600-luvulta. Konsistorit

10. *Swerikes Rijkens Lands-Lag som af rijkens råd blef öfversedd och förbättrat och af K. Christofer [...] 1442 stadfäst. Så ock af menige Swerikes Rijkens Ständer samtyckt, gillat och wedertagen efter – konungs nådige befallning åhr 1608. – Nu å nyo andra gången med Anmärkningar uplagd.* Johan Henrich Werner 1726, Giftomala balker II, III; *Swerikes Stadz-Lagh [...] uthgången af trycket Åhr 1618. Nu åter å nyo med Anmärkningar uplagd.* Anders Biörckmans Enkia 1730, Giftomala balker II, III; Nils Söderlind, Svenska prästerskapet och folkliga bröllopslivet under 1600-talet. *Kyrkohistorisk årsskrift* 51 (1951), 1–52.

11. Mia Korpiola, *Between Bethrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1610*. Brill 2009, 145–148.

12. 1571 Kyrkoordning (KO 1571), Ordning om åtskildnat j echtenskap. Teoksessa *Kyrko-ordningar och föreslag dertill före 1686*. Första afdelning. Norstedt 1872; Katso myös Korpiola 2009, 301–302.

13. Kirkkolaki 1686 (KL 1686), XV § X, XII. Teoksessa Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila & Martti Parvio, *Kirko-Laki ja Ordningi 1686*. SKS 1986.

14. KO 1571 ordning om echtenskap; KL 1686, XV § XIV.

15. Lennartsson 1999, 40–42, 308–310.

16. Välimäki 2009a.

olivat sekä yliopistojen hallinnollisia ja taloudellisia elimiä että erikoistuomioistuimia, joiden tuomiovalta määriteltiin hallitsijan yliopistoille myöntämässä privilegioissa. Ne toimivat yliopistokaupungeissa erillään kaupungin maallisista tuomioistuimista. Konsistorien tuomiovallan alle kuuluivat opiskelijat, yliopiston henkilökunta sekä heidän ja yliopiston palkolliset, joita ei privilegioiden mukaan voinut tuomita kaupungin alioikeuksissa.¹⁷ Pöytäkirjoihin kirjattiin, mistä konsistoreissa keskusteltiin ja päätettiin. Tutkijan onkin tärkeää pitää mielessä, missä olosuhteissa pöytäkirjat ovat syntyneet sekä mitä, miksi ja miten niihin on kirjattu.¹⁸

Konsistorin pöytäkirjoilla oli kolme tehtävää. Ensinnäkin tuomioistuinten jäsenet tarvitsivat tutkinnan pääkohdat muistaakseen, mitä asian tiimoilta oli keskusteltu ja päätetty käsittelyn aikana. Toiseksi konsistorien pöytäkirjat laadittiin, jotta yliopiston toiminnasta hallitsijalle vastannut kansleri saattoi seurata, mitä yliopistossa tapahtui ja tehdä hänelle konstituutioissa määrätty tarkastukset asianmukaisesti. Kolmanneksi tuomiokirjoista tuli löytyä perustelut julistetulle tuomiolle sekä itse tuomio. Konsistorit oli alistettu hovioikeudelle, jonka tehtävänä oli valvoa alioikeuksien toimintaa. Siksi tuomioistuinten pöytäkirjat laadittiin ennalta määrättyyn muotoon.¹⁹

Kirjurien koostamat pöytäkirjat koostuvat kahden tyypistä kertomuksista, pääkertomuksesta sekä alakertomuksista. Pääkertomus sisälsi tiedot siitä koska, missä ja keiden läsnä ollessa tuomioistuin kokoontui. Lisäksi se sisälsi asiassa annetun tuomion ja nivoi alakertomukset yhtenäiseksi pöytäkirjatekstiksi.²⁰ Tarkastelen rakkautta ja sen ilmaisemista erityisesti alakertomuksissa, joihin lukeutuvat konsistoreissa pidetyt erilaiset puheenvuorot. Näihin puheenvuoroihin lasken

kuuluviiksi opiskelijoiden, heitä syyttäneiden naisten, todistajien sekä konsistorin jäsenten lausunnot. Lausunnot on kirjoitettu pöytäkirjoihin useimmiten kertomuksina siitä, mitä henkilö on tuomioistuimissa sanonut. Joskus teksti on mahdollista tulkita myös suoraksi lainaukseksi.

Tarkastelen alakertomuksia diskursseina,²¹ joiden kautta ihmiset kuvaavat rakkautta, sen osoittamista ja merkityksiä avioliittolupaukseen liittyen. Kyseessä ovat ihmisten suulliset, subjektiiviset kokemukset rakkaudesta ja sen ilmaisemisesta, jotka kirjuri on kirjoittanut pöytäkirjaan. Sanalliset kertomukset koostuvat niin henkilöiden puheiden kuin tekojenkin kuvauksesta ja usein kyse on siitä, miten ihmiset tulkitsevat toisten käytöstä; vain harvoin ihmiset kuvaavat tuomiokirjoissa omia tunteitaan. Tällöin on mahdotonta tutkia henkilön sisäistä tunnekokemusta, mutta voimme tarkastella kielen kautta tunteelle annettuja merkityksiä ja kuvauksia ihmisten teoista ja käytöksestä, jotka kumpuavat rakkauden tunteesta seuraten aikansa konventioita.²²

Pöytäkirjojen analyysin lähtökohtana toimii Monique Scheerin teoreettismetodologinen lähestymistapa tunneikäytännöistä (*emotional practices*). Scheerin mukaan keho, mieli ja sosiaaliset suhteet kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa tunteiden kokemisessa ja niiden ilmaisuissa. Ihmiset kommunikoivat, elehtivät ja käyttäytyivät sosiaalisessa ympäristössään omaksumiensa hyväksytyjen käytösmallien mukaan. Tunneikäytännöt voidaan tavoittaa historiallisista lähteistä, kun tulkitaan muun muassa niissä kuvattuja ihmisten puheita, kirjoituksia ja tekoja. Scheer nostaakin yhdeksi esimerkiksi tunneikäytännöistä nimenomaan kosiskelun ja seurustelun, jotka ovat laajasti kytköksissä erilaisiin tekemisiin ja sanomisiin läpi historian ja eri kulttuurien. Seurustelu ja kosiskelu muokkautuvat

17. Matti Klinge, *Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808*. Otava 1987, 111; Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*. Uppsala universitet 2001, 64–102.

18. Oikeudellisista lähteistä tunteiden historian tutkimuksessa ks. Joanne McEwan, *Judicial sources*. Teoksessa Susan Broomhall (toim.) *Early Modern Emotions. An Introduction*. Routledge 2016, 166–168.

19. *Per Brahes konstitutioner av år 1661 för Åbo akademi*. Åbo Tryckeri och tidnings aktiebolag 1920, XII; *1655 konstitutioner för Upsala Universitet. Promotionsfesten i Uppsala den 27 maj 2005*. Uppsala universitet 2005, XII; Raisa Maria Toivo, *Discerning Voices and Values in the Finnish Witch Trials Records*. *Studia Neophilologica* 84 (2012), 143–155; Kietäväinen-Sirén 2015, 30.

20. Toivo 2012, 146–149.

21. Näen tässä diskurssin ihmisten sosiaalisena tapana puhua tai kirjoittaa toisilleen ja toisistaan. Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod, *Language and the Politics of Emotion. Studies in emotion and social interaction*. Cambridge University Press 1990, 10.

22. Korhonen 2002, 63–64; Scheer 2012; Kietäväinen-Sirén 2015, 155; Boddice 2018, 36, 120–131.

esimerkiksi erilaisten teknologioiden (rakkauskirjeet ja/tai internet) ja tilojen kautta (valvotut tapaamiset tai juhlat).²³ Turun ja Uppsalan yliopistojen konsistorien pöytäkirjoissa kuvattujen tunnekäytäntöjen avulla on mahdollista saavuttaa käsitys siitä, miten rakkautta ilmaistiin, mikä tulkittiin rakkaudesta kertovaksi käytökseksi ja millaisia merkityksiä sille antoivat opiskelijat, heidän kanssaan suhteissa olleet naiset ja toisaalta konsistorien jäsenet.

Rakkauden osoittamisen käytännöt

Avioliittolupauksen rikkomistapauksissa naisten vastuulla oli lain mukaan todistaa, että mies oli antanut avioliittolupauksen. Lupaus annettiin usein kahden kesken ja ainoastaan suullisesti, joten naisilla ei yleensä ollut esittää tuomioistuimelle kirjallisia todisteita tai lupauksen kuulleita todistajia väitteensä tueksi. Tästä johtuen naiset esittivätkin itse lupauksen sijaan todisteita ja todistajia siitä, miten mies oli käyttäytynyt häntä kohtaan ja hänen kanssaan. Nainen kertoi konsistorille, mikä oli saanut hänet ja muut kaupunkilaiset uskomaan parin välillä vallinneeseen sopimukseen avioliitosta.²⁴ Naisten esittämät todisteet voidaan jakaa neljään ryhmään: 1) miehen käytös naista kohtaan tai hänen kanssaan, 2) miehen antamat lahjat, 3) kirjalliset tunteiden osoitukset sekä 4) miehen naisesta käyttämät helät nimitykset.

Vuonna 1685 Uppsalan yliopiston konsistorissa Kerstin Klang ja hänen asianajajansa Johan Wallois esittivät yliopiston tuomioistuimelle kirjelappusia todisteeksi siitä, kuinka opiskelija Sveno Lyrell oli pyrkinyt Kerstinin seuraan. Näissä kirjeissä Sveno pyysi Kerstiniä tulemaan luokseen silloin, kun muut olisivat kirkossa. Toisessa kirjelapussa Sveno kutsui Kerstinin kanssaan marionetteatteriin. Kerstin kertoi Svenon myös seuranneen häntä erään kerran Uppsalan ulkopuolelle ja toisella kerralla Tukholmaan, kun hän kävi tapaamassa sukulaisiaan.²⁵

Kirjeiden ja todistuspuheenvuorojen tarkoituksena oli osoittaa, että Sveno oli halunnut viettää aikaa Kerstinin kanssa sekä kahden kesken että muiden läsnä ollessa. Rakkauden ilmaisemista uuden ajan alun Englannissa tutkineen John R. Gillisin mukaan 1600-luvulla parit liikkivat julkisesti yhdessä vasta, kun he harkitsivat vakavasti avioliittoa.²⁶ On mahdollista, että tilanne oli samanlainen uuden ajan alun Ruotsissa, koska Kerstin Klang halusi nimenomaan nostaa asian esiin konsistorissa. Sveno Lyrell oli esiintynyt teatterissa Klangin kanssa ja näin osoittanut muille kaupunkilaisille parin olleen sitoutunut toisiinsa.

Yhteisen kaupunkitilassa esiintymisen lisäksi Kerstin ja hänen todistajansa kuvasivat konsistorille, miten Sveno oli osoittanut käytöksellään hellyyttä Kerstiniä kohtaan. Kerstin asui siskonsa Katrina Staffansdotterin luona, ja Svenon vieraillessa siellä mies oli pitänyt Kerstiniä polvellaan ja suudellut häntä. Kerstin oli jo tällöin raskaana ja Katrina-siskon mukaan Svenon käytös osoitti, että hän oli Kerstinin lapsen isä. Jos mies ei olisi ollut lapsen isä, ei hän olisi voinut käyttäytyä niin suopeasti Kerstiniä kohtaan.²⁷ Turussa puolestaan Gustavus Stenius todisti opiskelija Barthollus Memolinuksen käyttäytyneen hyvin rakkaudellisesti leski Elisabet Ekelundia kohtaan ja pitäneen naista usein polvellaan.²⁸

Sekä Sveno että Barthollus olivat osoittaneet hellyyttä heitä syyttäneitä naisia kohtaan, joko naisten ollessa raskaana tai heidän synnytettyään lapsen. Todistajien mielestä opiskelijat osoittivat hyväksyneensä naisen lapsenkantajana tai aviotoman lapsen synnyttäjänä. Jos he eivät olisi itse aiheuttaneet raskautta, he eivät olisi voineet kohdella naista niin lämpimästi. Hellyydenosoituksillaan miehet samalla sitoutuivat kantamaan vastuun lapsesta kaupunkiyhteisön silmissä.

Toinen naisten käyttämä todiste olivat lahjat. Kyseessä on useimmiten naisen saama sormus, jonka mies on antanut kihlauksen merkiksi. Kon-

23. Scheer 2012, 199, 202, 209, 217–219.

24. Mari Välimäki, Responsibility of a Seducer? Men, Women, and Breach of Promise in Early Modern Swedish Legislation. Teoksessa Marianna G. Muravyeva & Raisa Maria Toivo (toim.) *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge 2013, 191–204.

25. *Uppsala Universitets Akademiska konsistoriets Protokoll* (UUAKP) 26.8., 21.10.1685. Hans Sallander (toim.) *Acta Universitatis upsaliensis*. Almqvist & Wiksell 1969–1977.

26. Gillis 1988, 96–97.

27. UUAKP 26.8., 19.12.1685.

28. ”Stenius sade sig en gång sielf warit med Memolino hoos henne, då han sedt, at de myckit kär:n omgåts med hwar annan, så at han offta hållit henne på sina knää.” CAAP, 15.4.1690.

sistorien käsittelemien tapausten perusteella voidaan sanoa, että 1600-luvun lopulla sormus oli vakiintunut kihlahajja ja kihlauksen merkki Ruotsin yliopistokaupungeissa.²⁹ Sormuksella oli myös 1600-luvun Englannissa samanlainen vakiintunut merkitys kihlauksen merkinä. Se toimi rakkauden välittäjänä sekä fyysisesti että symbolisesti. Sormesta, johon sormus laitettiin, katsottiin olevan suora yhteys sydämeen. Sormuksen voiman uskottiin olevan niin vahva, että liitto olisi vaarassa sen särkyessä tai hukkuessa.³⁰

Kerstin Klang kertoi konsistorille, että Sveno Lyrell oli luvannut hankkia hänelle sormuksen kihlauksen merkiksi. Kerstinin mukaan hän oli jo aiemmin saanut Svenolta huomaavaisuuden osoituksena sokeria ja rusinoita, kun pariskunta oli käynyt marionettiteatterissa.³¹ Kun Kerstinin kertomusta illan tapahtumista tarkastelee lahjojen vaihtamisen näkökulmasta, tarina saa uusia sävyjä. Uuden ajan alussa kaikenlaisten lahjojen, myös ruuan ja juoman ajateltiin sitovan rakastavaisia yhteen.³² Näillä lahjoilla Sveno näytti siis osoittavan oman vakavan suhtautumisensa parin väliseen suhteeseen. Teatterikäynnin ja herkkujen nauttimisen jälkeen pari oli sukupuoliyhteydessä.³³ Miehen antama avioliittolupaus ja naisen antautuminen seksuaaliseen kanssakäymiseen voidaan tulkita vastalahjoina. Rakkauden katsottiin saavan täyttymyksensä yhdynnässä, jolloin ruumiit tulivat konkreettisesti yhdeksi, tällöin sekä mies että nainen riskeerasivat osan itsestään.³⁴ Kuvaus parin yhteisestä illasta on samalla kuvaus lahjojen antamisen ja saamisen sekä rakkauden osoittamisen vastavuoroisuudesta.

Ruotsalaiset tapaukset vertautuvat John. R. Gillisin tutkimuksiin, joiden mukaan rakkauden ilmaiseminen oli 1600-luvun Englannissa voimakkaasti kytköksissä tekoihin ja rituaalisuuteen.³⁵ Tällaisia tekoja ja rituaaleja olivat kosi-

mis- ja seurusteluvaiheessa sekä kihlautumis- ja avioitumisseremonioissa lahjojen vaihtaminen, julkinen suuteleminen sekä maljojen juominen. Kuten edellä esitetyistä kahdesta rakkauden osoittamisen tavasta voimme nähdä, Uppsalassa ja Turussa konsistorien eteen tulleet naiset argumentoivat asiansa puolesta rakkauden osoittamiseen liittyvien tekojen avulla. Gillisin mukaan nämä rituaalit ovat myös rakkaudesta kertovia tekoja. Samaan johtopäätökseen on tullut Hanna Kietäväinen-Sirén väitöskirjassaan, joka käsittelee rakkautta 1600-luvun suomalaisella maaseudulla.³⁶ Konsistoreissa naiset kuvasivat miesten toimintaa kertomalla erilaisista rakkauden teoista, joiden tulkitsivat viestivän miehen sitoutuneisuudesta ja lupauksesta avioitua naisen kanssa. Kaupunkilaiset niin Turussa kuin Uppsalassa tulkitsivat miehen käytöksen rakkaudeksi, vaikka hän ei kaikissa tapauksissa olisi kertonut tunteistaan sanallisesti.

Miehen käytös tai lahjojen antaminen eivät olleet kuitenkaan ainoat asiat, joilla naiset perustelivat väitettään avioliittolupauksen rikkomisesta. Konsistorien pöytäkirjoista käy ilmi, että myös kirjallisesti tai suullisesti esitetyillä rakkaudenosoituksilla oli merkitystä 1600-luvulla. Naiset esittivät tuomioistuimille miesten kirjoittamia kirjeitä, joissa he kertoivat rakkaudestaan naisia kohtaan. Tällaisen kirjeen lähetti opiskelija Olaus Brynolphi Cygnelius. Hän oli kihlautunut Anna Andersdotterin kanssa Uppsalassa, minkä jälkeen Olaus siirtyi Uppsalan yliopistosta opiskelemaan Turun kuninkaalliseen akatemiaan. Turusta Olaus kirjoitti Annalle 1660-luvulla kirjeitä, joissa vakuutti Annalle muuttumatonta rakkauttaan, lupasi palata pian Uppsalaan ja täyttää avioliittolupauksensa.³⁷ Uppsalan yliopiston pöytäkirjoista löytyy maininta myös toisesta tunteen kyllästämästä kirjeestä. Samuel Petri Marijn

29. CAAP 3.5., 4.6.1673; CAAP 28.1.1680, 23.5.1683; UUA KP 30.10., 10.11.1680; UUA KP 23.2.1683; UUA KP 7.8., 24.9.1690; UUA KP 12.3.1698. Ks. myös Kietäväinen-Sirén 2015, 85–88.

30. Gillis 1988, 99.

31. UUA KP 26.8.1685.

32. Gillis 1988, 96–97; Stephanie Tarbin, "Good Friendship" in the Household. Illicit Sexuality, Emotions and Women's Relationships in Late Sixteenth-Century England. Teoksessa Susan Broomhall (toim.) *Emotions in the Household, 1200–1900*. Palgrave Macmillan 2008, 135–152.

33. UUA KP 26.8.1685.

34. Avioliittolupauksen ja seksuaalisen kanssakäymisen lahjaluonteesta ks. Kari Telste, *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700–1900*. Universitet i Oslo 1999, 72, 204; Kietäväinen-Sirén 2015, 156–157.

35. Gillis 1988, 90–91; ks. myös Korhonen 2002, 64–70.

36. Kietäväinen-Sirén 2015, 155–160.

37. UUA KP 27.9.1665.

Wessmannus kirjoitti maaliskuussa 1676 leski Maria Olofsdotterille. Konsistorin mukaan kirje oli sydämellinen, ja samassa kirjeessä Samuel velvoitti itsensä uskollisuuteen ja lupaukseen naista kohtaan.³⁸ Tästä voidaan päätellä, että rakkaudesta puhuminen ja sen kirjallinen ilmaiseminen eivät olleet vieraita ainakaan uuden ajan alun luku- ja kirjoitustaitoisille ihmisille. Toisaalta nämä kirjeet olivat ainoat kirjalliset todisteet avioliittolupauksesta tutkimieni tapausten joukossa. Valitettavasti kirjeet eivät ole säilyneet pöytäkirjojen liitteinä, joten emme tarkkaan tiedä miten tai mitä miehet kirjoittivat. Rakkauden osoittamiseen liittyvää sanastoa on kuitenkin mahdollista kartoittaa naisten mainitsemien hellittelynimien avulla.

Turkulainen Walborg Thomasdotter kertoi vuonna 1648 kuninkaallisen akatemian konsistorille opiskelija Benedictus Laurentiuksen käyttäneen hänestä nimitystä sydänkäpynen (*hiertekorn*). *Svenska Akademiens Ordbokin* (SAOB) mukaan sydänkäpynen eli *hjärtekorn/-gryn* on lempinimi, jota käytettiin rakkaasta. Walborg kertoi Benedictuksen kutsuneen häntä myös rakkaaksi Walborgiksi (*kära Walborg*).³⁹ Kerstin Klangin sisar Katrina Staffansdotter kertoi puolestaan Uppsalan yliopiston konsistorille pyytäneensä Sveno Lyrelliä menemään rakkaimpansa luokse, kun mies saapui hänen taloonsa. Pöytäkirjaan on merkitty Katrinan käyttäneen sanaa *kiäraste*.⁴⁰ SAOB:n mukaan tämä sana tarkoitti 1700-luvulla rakasta (esimerkiksi rakas vaimo, *fru käraste*) ja se rinnastui sanaan *käresta*, joka puolestaan tarkoitti rakasta, rakastajatarta ja joskus kihlattua.⁴¹ On vaikea sanoa, missä merkityksessä Katrina käytti nimitystä. On mahdollista, että hän pyrki korostamaan omaa näkemystään Kerstinin asemasta Svenon tulevana puolisona. Tämän näkemyksen Katrina oli tuonut esiin jo todistaessaan Svenon kohdelleen Kerstiniä hellästi tämän raskausaikana. Wallborg Thomasdotterin kohdalla kyse voi olla samansuuntaisista

pyrkimyksistä. Kaikki edellä mainitut nimitykset ovat SAOB:n mukaan kytköksissä rakkauden tunteeseen. Lisäksi *kiäresta*-nimitys on liitettävissä myös kihlaukseen ja sitä kautta avioitumiseen.

Opiskelijoita syyttäneiden naisten ja konsistorissa todistaneiden henkilöiden puheenvuorot osoittavat, että 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa opiskelleet miehet ilmaisivat tunteitaan tekojen lisäksi sanallisesti. Lahjojen antaminen, ajan viettäminen yhdessä, toisen seuraan hakeutuminen ja kirjeiden lähettäminen oli ladattu täyteen kulttuurisia merkityksiä, jotka 1600-luvun ruotsalaisissa yliopistokaupungeissa eläneet ihmiset tulkitsivat parin välillä vallitsevasta rakkaudesta kertoviksi käytänteiksi. Heille nämä hellyyden osoitukset olivat kytköksissä myös lupaukseen avioliitosta ja yhteisestä tulevaisuudesta. Kaupunkiyhteisössä vallinneet rakkauteen liittyvät tunneikäännöt olivat hyvin samanlaisia kuin maaseudulla.⁴²

Opiskelijat, rakkaus ja argumentointi

Opiskelijat vastasivat naisten syytöksiin kahdella tavalla. He saattoivat kieltää täysin naisen väitteet lupauksesta ja seksuaalisesta kanssakäymisestä. Toinen vaihtoehto oli esittää sellaisia lakiin perustuvia vasta-argumentteja, jotka tekivät avioliiton parin välillä mahdottomaksi. Jälkimmäisessä tapauksessa opiskelijat eivät välttämättä kieltäneet naisen väitteitä lupauksesta ja yhdessä makaamisesta, vaan pyrkivät välttämään avioliiton.

Kirkkolakien mukaan kihlauksen saattoi purkaa esimerkiksi toisen osapuolen epäsideän käytöksen vuoksi.⁴³ Keväällä 1685 Matthias Gyrenius turvasi tähän keinoon ja väitti, että häntä avioliittolupauksen rikkomisesta syyttänyt Annika Johansdotter oli käyttäytynyt nuoruudessaan kunniantomasti.⁴⁴ Matthias viittasi lausunnollaan vuoden 1686 kirkkolaissa virallistettuun käytäntöön. Lain mukaan kihlaero oli mahdollinen jonkun häpeällisen työn tähden, joka on tehty toisen

38. "[...] han ett sådant cordat bref skref som afgick till Wästeråhs, och han sig förobligere till troo och lofwen emot henne." UUAKP 12.4.1676.

39. "[...] och kallat henne hiertekorn." CAAP 9.2., 23.2., 15.3.1648; Svenska Akademiens Ordbok (SAOB), hakusana "hjärtekorn", <https://www.saob.se> (31.7.2018).

40. UUAKP 19.12.1685.

41. SAOB, hakusana "käresta", <https://www.saob.se> (31.7.2018).

42. Kietäväinen-Sirén 2015, 157–160.

43. KO 1571, Ordning om Echtenskap; KL1686 XV § X; KL 1686 XVI § II: III.

44. UUAKP 7.1., 4.2., 14.3., 18.3.1685.

tietämättä ennen kihlausta tai sen jälkeen, jos se vaikutti parin väliseen suhteeseen haitallisesti.⁴⁵

Kun Matthiakselta kysyttiin, haluaisiko hän avioitua Annikan kanssa, hän vastasi: ”Jos hän olisi sellainen, jonka voisin sanoa kanssani vilpittömästi rakkaudesta seurustelleen, niin voisi tämä saada jotain sijaa luonani, mutta koska olen havainnut, että hän on käyttäytynyt nuoruudessaan toisin kuin kunniallinen naisihminen [...] niin en tee sitä koskaan.”⁴⁶ Matthiaksen mukaan Annikan nuoruuden aikainen huono käytös johti myös epäilykseen Annikan tunteiden vilpittömyydestä. Annika myönsi tapauksen käsittelyn aikana, että oli syyllistynyt kahteen salavuoteuteen. Kunnian menettäminen esiaviollisen seksuaalisen kanssakäymisen kautta näyttäisi johtaneen myös naisen osoittamien tunteiden kyseenalaistamiseen.

Kirkkolakien mukaan avioliiton tuli rakentua molempien osapuolien tahdolle ja rakkaudelle, sillä muussa tapauksessa avioliitto olisi todennäköisesti epäonnistunut.⁴⁷ Matthiaksen lausunnon perusteella on vaikea kuvitella, että hänen ja Annikan välille olisi voinut syntyä sopuisa liitto, jollaista aikalaiset pitivät ihanteellisena. Vuonna 1691 Turun kuninkaallisen akatemian konsistorissa tutkittu opiskelija Mikael Keppilanderia koskenut avioliittolupauksen rikkomistapaus päättyi täysin päinvastaisella tavalla. Mikael suostui avioliittoon häntä avioliittolupauksen rikkomisesta syyttäneen Kirstin Sigfredsdotterin kanssa siitä huolimatta, että hänen mielestään Kirstin ei ollut pystynyt osoittamaan konsistorille saaneensa avioliittolupausta tai parin olleen seksuaalisessa kanssakäymisessä.⁴⁸ Käytännössä tämä tarkoitti, että osapuolten välisen sopimuksen avioliitosta olisi voinut purkaa. Tunnustamalla tunteensa Kirstiniä kohtaan Mikael kuitenkin osoitti olevansa halukas rakentamaan sopuisan liiton Kirstinin kanssa, kuten kirkkolaeissa edellytettiin.

Matthias Gyrenius ja Mikael Keppilander ovat poikkeuksia avioliittolupauksen rikkomisesta syytettyjen opiskelijoiden keskuudessa,

sillä yleensä opiskelijat eivät perustaneet argumenttejaan tunteisiin. Pääsääntöisesti opiskelijat pyrkivät välttämään avioliiton heitä syyttäneen naisen kanssa ja argumentoivat sen mukaisesti. Mikael Keppilander oli vielä erityisen poikkeuksellinen, koska hän lopulta suostui avioitumaan häntä syyttäneen naisen kanssa, ja koska hän oli ainoa opiskelija, jonka kohdalla avioitumisen syyksi on nimenomaan kirjattu tunteet naista kohtaan. Sen sijaan Matthias Gyrenius kuului avioliiton välttäneeseen enemmistöön, mutta oman ryhmänsä sisällä hän oli ainutlaatuinen kyseenalaistaessaan Annika Johansdotterin tunteiden vilpittömyyden.⁴⁹ Vaikka tapauksia on vain kaksi, voidaan niiden perusteella sanoa, että tunteisiin ja rakkauteen vetoaminen avioliittoon ja sen solmimiseen liittyen ei ollut vierasta opiskelijoille. Molemminpuolinen rakkaus oli merkittävää avioliitossa sekä miehelle että naiselle, vaikka kummankaan sukupuolen edustajat eivät konsistorissa usein kertoneetkaan omista tunteistaan.⁵⁰

Kunnian ja maineen vuoksi

Konsistorien pöytäkirjoissa naiset kuvasivat miehen suhteen aktiiviseksi osapuoleksi. Mies oli se, joka pyrki naisen seuraan tai osoitti rakkautta naista kohtaan. Huomionarvoista on, että pöytäkirjoista ei löydy suoria mainintoja siitä, että naiset olisivat käyttäneet omia tunteitaan argumenttina avioliiton puolesta. Naisen tunteet nousivat esiin ainoastaan Matthias Gyreniuksen ja Annika Johansdotterin välisessä avioliittolupauksen rikkomistapauksessa ja tällöin mies oli se, joka mainitsi asiasta. Tunteiden mainitseminen oli tarkastelemisani tapauksissa aina kytköksissä avioliittoon. Tunteilla perusteltiin joko parin välisen avioliiton solmimisen puolesta tai sitä vastaan.

Pöytäkirjojen suorat maininnat miesten tunteista johtuvat todennäköisesti siitä, että yliopistojen konsistorien tehtävänä oli tutkia ja tuomita tuomiovaltansa alle kuuluneet opiskelijat. Naisen tehtävänä oli puolestaan avioliittolupauksen

45. KL 1686 XVI § II, III.

46. ”Om hon woro sådan, som iagh kunde säija medh migh af uprichtig kiärleek umgått, så kunde detta hafwa något rum hoos migh, men som iagh förnimmer det hon sigh annorlunda stält i sin ungdom, än en århrar qwinsperson [...] så giör iagh det aldrigh.” UUAKP 18.3.1685.

47. 1571 KO Ordning om Ehtenskap; KL 1686 XV § II.

48. CAAP 29.1.1691.

49. Avioliiton solmi 1600-luvulla avioliittolupauksen rikkomistapauksen vuoksi konsistoriin tulleista pareista Turussa neljä ja Uppsalassa kaksi. Välimäki 2009a.

50. Kietäväinen-Sirén 2015, 155–160.

rikkomistapauksissa esittää todisteita ja todistajia avioliiton solmimisen tueksi. Naisten oletettiin olevan halukkaita avioliittoon, koska he olivat tuoneet asian konsistoriin. Heidän tarkoituksenaan ei siis ollut tarvetta tarkastella sen tarkemmin. Naiset myönsivät jokaisessa avioliittolupauksen rikkomistapauksessa olleensa sukupuoliyhteydessä miehen kanssa. Näin he olivat antaneet oman vakuutuksensa suhteen laadusta miehelle, mutta miehet olivat pettäneet heidät perumalla lupauksensa. Tämän enempää naisen ei tarvinnut alleviivata omaa toimintaansa ja sitoutuneisuuttaan avioliittoon miehen kanssa. Heidän tuli vain osoittaa toimineensa miehen lupauksen mukaisesti. Useimmiten naisten suostumuksesta ja heidän vastalahjastaan oli osoituksena lapsi.

Sekä Uppsalassa että Turussa naiset kertoivat miehen tunteista ja niiden ilmaisemisesta perustellakseen omaa käytöstään. He halusivat perustella, miksi uskoivat parin väliseen sopimukseen tulevasta avioliitosta ja mihin he perustivat uskonsa miehen sitoutuneisuudesta. Naiset siis käyttivät rakkautta avioliittoa puoltavana argumenttina. Anu Pylkkänen on kuitenkin huomauttanut, että kihlaerotapauksissa tunteisiin vedottiin yleensä silloin, kun haluttiin osoittaa parin välisen avioliiton sopimattomuus tai harkitsemattomuus.⁵¹ Tällaisessa yhteydessä tunteisiin vetosi tarkastelemisiani tapauksissa ainoastaan Matthias Gyrenius. Voidaankin sanoa, että rakkaus ja sen osoittaminen olivat useimmiten naisen käyttämä argumentti, jonka avulla he pyrkivät vakuuttamaan tuomioistuimen parin välisestä avioliittosopimuksesta.

Miksi sitten suurin osa ylioppilaista halusi kieltää naisen väitteet annetusta avioliittolupauksesta tai välttää avioliiton heitä syyttäneen naisen kanssa? Syynä haluttomuuteen solmia avioliitto oli todennäköisesti muun muassa kunnian menettämisen pelko. Kerstin Klang kertoi vuonna 1685 Uppsalan yliopiston konsistorille Sveno Lyrellin sanoneen hänelle, että jos Klang

ei olisi kertonut konsistorille miehen rikkoneen lupaustaan, olisi tämä pysynyt lupauksessaan ja lopulta avioitunut naisen kanssa.⁵² Sveno Lyrell oli lähellä opintojensa päätöstä, sillä hän pyysi promovointia samaan aikaan kuin hänen ja Kerstinin asiaa tutkittiin konsistorissa.⁵³

Lyrellin mukaan Klangin olisi siis pitänyt malttaa odottaa vielä hetki. Naisella ei kuitenkaan ollut aikaa hukattavana, sillä parin suhteen seurauksena alkunsa saanut lapsi syntyi tapauksen käsittelyn aikana. Klangin näkökulmasta olisi ollut parempi, jos lapsen isä olisi tunnustanut hänet tulevaksi vaimokseen ja lapsen omakseen. Tällöin hän olisi saanut kunniallisemman kirkottamisen ja pienemmän kirkkorangaistuksen.⁵⁴ On mahdollista, että Sveno Lyrell koki Kerstin Klangin toiminnan hätköinniksi eikä kunniansa vuoksi suostunut myöntämään parin välistä suhdetta. Klang oli asettanut Lyrellin sanan ja maineen kyseenalaiseksi viemällä asian oikeuteen.

Stephanie Tarbinin mukaan miehet käyttäytyivät Englannissa 1500-luvun lopulla samalla tavalla kuin Sveno Lyrell. Olipa mies sitten avioitunut tai naimaton, hän halusi pitää avioliiton ulkopuolisen suhteen ja siitä seuranneen raskauden salassa. Tarbinin mukaan tämä johtui nimenomaan kunnian ja maineen menettämisen pelosta.⁵⁵ Elizabeth Foyster on puolestaan huomauttanut, että huhujen levittäminen esiaviollisen seksin harjoittamisesta saattoi olla uuden ajan alun Englannissa vahingollista muun muassa kisälleille. Jos mestari sai tietää näistä suhteista, kisällit saattoivat menettää paikkansa ja sitä myötä mahdollisuuden nousta käsityöläismestarin asemaan.⁵⁶

Kisällit ja opiskelijat olivat hyvin samankaltaisissa elämäntilanteissa. He olivat useimmiten saavuttaneet avioitumisiään, mutta heillä ei ollut vielä edellytyksiä tai halua perustaa perhettä.⁵⁷ Käytännössä avioituminen opiskeluaikana tarkoitti opintojen huomattavaa hidastumista ja usein keskeytymistä. Yleensä avioituneen opis-

51. Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Laki-miesliitto 1990, 185.

52. UUAKP 19.12.1685.

53. UUAKP 18.11.1685.

54. KL 1686 V § II.

55. Tarbin 2008, 144–145.

56. Foyster 1999, 43–44.

57. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. SHS 1996, 217; Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*. Raben Prisma 1998, 105.

kelijan oli valittava opiskelun ja työn teon väliltä. Avioituminen opintojen aikana saattoi tarkoittaa opiskelijalle myös laskevaa säätykiertoa tulomenetysten vuoksi. Nämä seikat johtivat siihen, että opiskelijat siirsivät avioitumista, kunnes olivat saaneet viran tai muun toimen, jolla elättää perheensä.⁵⁸

Johtopäätöksenä voi todeta, että sekä opiskelijat että naiset tulivat oikeuden eteen kunnian ja maineen vuoksi, mikä ohjasi heidän argumentointiaan ja toimintaansa konsistorissa. Opiskelijat kokivat maineensa loukatuksi tai uhatuksi naisen viedessä parin välisen asian konsistoriin. Nainen puolestaan koki miehen uhkaavan hänen kunniaansa pettämällä lupauksensa tai odottamalla liian pitkään avioitumisen kanssa. Naisen kunnian kannalta oli erityisen tärkeää, että mies tunnusti lupauksensa ja seksuaalisen kanssakäymisen. Samalla mies myönsi naisen toimineen avioliiton odotuksessa suostuessaan seksuaaliseen kanssakäymiseen hänen kanssaan, siis noudattaneen yhteisön yleisesti hyväksymiä normeja. Molemmilla osapuolilla oli omat päämääränsä ja toiveensa, jotka liittyivät heidän odotuksiinsa toisiaan kohtaan, mutta myös oman maineen ja kunnian säilyttämiseen.

Tuomioistuimet ja tunteiden merkitys

Millainen merkitys rakkauden tunnustuksilla ja käytännön osoituksilla sitten oli yliopistojen tuomioistuinten näkökulmasta? Konsistoreissa oikeutta jakaneen professorikunnan tehtävänä oli rikosten tutkinnan ja tuomitsemisen lisäksi opiskelijoiden moraalinen kasvattaminen.⁵⁹ Yliopistojen konstituutioissa opiskelijat veloitettiin muun muassa ottamaan osaa opetukseen ja jumalanpalveluksiin, samoin kuin pitämään ”pyhänä ja kunniaa astiaansa ja ruumistansa, joka on Pyhän Hengen asumus, eikä kenenkään tule saastuttaman itseään kevytmielisillä intohimoilla, avioliittorikoksella tai haureudella, josta seuraa laissa määrätty rangaistus”.⁶⁰

Avioliittolupauksen rikkomistapauksissa konsistorit joko hylkäsivät naisen väitteet puuttuvan näytön vuoksi, painostivat paria avioitumaan tai suostuivat parin tuomitsemiseen kihlaeroon. Kaikkia pareja ei kuitenkaan painostettu avioitumaan, vaikka nainen olisikin onnistunut vakuuttamaan konsistorin siitä, että hän oli saanut avioliittolupauksen ja miehen maanneen hänen kanssaan. Avioliitosta neuvoteltiin painokkaasti tapauksissa, joissa pari oli joko syntyjään samasta säädystä⁶¹ tai edusti samaa säätyä tapauksen käsittelyn aikana. Vuonna 1648 Turun akatemian konsistori suositti opiskelija Henricus Johannes Juonikasta avioitumaan kotitilallaan Loimaalla työskennelleen piian kanssa. Henricus oli lähtöisin talonpoikaistosta, kuten ilmeisesti tilalla piikana toiminut nainenkin.⁶²

Konsistorin jäsenille oli myös tärkeää, että avioliitto muodostuisi sopuisaksi. Vuonna 1637 käsitellyssä tapauksessa Uppsalan yliopiston konsistori ilmoitti suutarin tytär Brita Nilssonille, ettei hänen ja opiskelija Petrus Carolius Ostrogothuksen välille voinut syntyä hyvää avioliittoa, sillä Petrus ei halunnut Britaa. Brita Nilsson ei kuitenkaan luovuttanut. Hän sanoi voivansa elää sillä tavalla miehen kanssa, että tämä viehätyisi hänestä.⁶³ Konsistorille oli kuitenkin selvää, ettei avioliitosta tulisi mitään, koska Petrus Carolius ei ollut siihen suostuvainen. Tämä tapaus oli toisaalta ainoa, jossa konsistorin jäsenet perustelivat avioliiton mahdottomuutta miehen vastustukseen perustuen.

Malin Lennartssonin ja Hanna Kietäväinen-Sirénin mukaan Smoolannissa ja suomalaisella maaseudulla toimineiden tuomioistuinten pöytäkirjoissa rakkaus nousi esiin yhtä usein sekä 1600-luvun keskivaiheilla että vuosisadan lopussa.⁶⁴ Myös yliopistojen konsistoreissa rakkaus mainitaan avioliittolupauksen rikkomistapauksissa pitkin vuosisataa. Sekä miehet että naiset kytkivät rakkauden tunteen tai rakkauteen viittaavaan käytöksen muihin argumentteihin, jotka puolsivat

58. Raimo Ranta, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Turun kaupunki 1975, 747.

59. Klinge 1987, 112–113.

60. ”Var och en må hålla sitt käril och sin kropp, som är den helige Andes boning, i helgd och ära, och får inte förorena sig med flyktiga lidelser, äktenskapsbrott eller otukt, som medför bestämt straff efter lagen.” 1655 *konstitutioner* XXIII:5, katso myös XXIII:1, 4, 12.

61. Yliopistoon kirjautuessaan opiskelijat liittyivät pappissäätyyn, olivatpa he syntyneet mihin tahansa säätyyn.

62. CAAP 9.2.1648.

63. UUAKP 7.12., 13.12.1637.

64. Lennartsson 1999, 185; Kietäväinen-Sirén 2015, 24–29.

avioliittoa tai olivat sitä vastaan. Kuitenkin rakkauden merkitys todisteena näissä tapauksissa heikkeni vuosisadan loppua kohden. Tämä johtui siitä, että tuomiokäytännöt avioliittolupauksen rikkomistapauksissa muuttuivat. Tähän muutokseen liittyi myös konsistorien suhtautuminen siihen, mikä avioliittolupauksen rikkomistapauksissa katsottiin avioliittoon velvoittavaksi toiminaksi miehen kohdalla.

Ennen 1680-lukua konsistorit hyväksyivät todisteeksi lupauksesta naisen esittämät todisteet ja todistajat, jotka kertoivat parin suhteen laadusta. Konsistorit kuuluivat todistajia, jotka kertoivat esimerkiksi, miten mies oli käyttäytynyt naisen seurassa tai miten ja mitä hän oli naiselle puhunut. Tällaiset puheenvuorot sisälsivät tässä artikkelissa aiemmin kuvattuja kertomuksia rakkauden käytännöistä eli siitä, kuinka mies suuteli naista, piti häntä polvellaan ja millaisia lempinimiä hän naisesta käytti. Näihin todisteisiin kuuluivat myös rakkauskirjeet, joita naiset esittivät konsistorille. 1680-luvulta lähtien naisilta alettiin vaatia konkreettista näyttöä miehen antamasta avioliittolupauksesta. Konkreettisen näytön vaatimus tarkoitti sitä, että naisen oli toimitettava tuomioistuimelle todisteeksi kirjallinen lupaus tai todistajia, jotka olivat kuulleet miehen antaneen lupauksen. Jos nainen ei pystynyt toimittamaan vaadittuja todisteita, hänellä ei katsottu olevan näyttöä lupauksesta eikä avioliitosta keskusteltu.⁶⁵ Näissä tapauksissa pari tuomittiin ainoastaan salavuoteudesta.

Muutos vaikeutti naisen asemaa avioliittolupauksen rikkomistapauksissa, sillä naiset pystyivät vain harvoin esittämään todisteita tai todistajia salassa annetusta lupauksesta. Niinpä naisten oli 1600-luvun lopulla yhä vaikeampi saada konsistorin jäseniä puoltamaan parin välistä liittoa ja painostamaan miestä avioliittoon tai vastaavasti korvaamaan heille asianmukaisesti. Samaan aikaan miesten asema helpottui, sillä todennä-

köisyys heidän tuomitsemisestaan avioliittolupauksen rikkomistapauksissa laski.⁶⁶

Samankaltaisen muutoksen naisen asemassa ovat huomanneet myös Gudrun Andersson ja Marie Lindstedt Cronberg.⁶⁷ Lisäksi Malin Lennartsson on huomauttanut, että Smoolannin alueella rakkauden merkitys avioliittoon liittyvien tapausten käsittelyssä väheni vuosisadan lopulla.⁶⁸ Rakkauden ja ylipäätään tunteiden merkitystä tuomioistuinten toimintaan on kuitenkin tutkittu vähän eikä kokonaiskuvaa vielä tunneta.⁶⁹ Bonnie Clementsson on tuonut esiin, että ruotsalaiset tuomioistuimet saattoivat 1700-luvun alussa pitää rakkauden tunteeseen vetoamista inestitapauksissa raskauttavana tekijänä.⁷⁰ Clementssonin mukaan suurin osa ruotsalaisissa tuomioistuimissa 1700- ja 1800-luvulla käsitellyistä inestirikoksista liittyi kahden aikuisen väliseen vapaaehtoiseen suhteeseen, joka täytti inestirikoksen tunnusmerkit, koska henkilöt olivat esimerkiksi avioliiton kautta liian läheistä sukua toisilleen. Mies ei esimerkiksi lain mukaan olisi saanut olla suhteessa tai avioitua edesmenneen vaimonsa sisaren kanssa.⁷¹ Nykypäivänä näitä suhteita ei laskettaisi inestiksi.

Sekä Clementssonin tarkastelemissa inestirikoksissa että avioliittolupauksen rikkomistapauksissa kyse oli siis kahden aikuisen vapaaehtoisesta suhteesta. Näiden rikosten tarkasteleminen tunteiden näkökulmasta osoittaa kuitenkin, että sama tunne – tässä tapauksessa rakkaus – saattoi saada tuomioistuimissa erilaisia merkityksiä riippuen siitä, minkälaisessa kontekstissa tunteesta keskusteltiin tai missä kontekstissa henkilö perusteli käytöstään liittyen rakkauden tunteeseen. Tämä johtuu siitä, että avioliittolupauksen rikkomistapauksissa oli kyse suhteesta, jonka saattoi sovittaa avioitumalla. Inesti oli huomattavasti vakavampi rikos, jonka rangaistuksena oli lain mukaan kuolema. Inestirikoksissa tunteet olivat ikään kuin pettäneet ihmisen ja johtaneet vää-

65. Välimäki 2013.

66. Ibid.

67. Gudrun Andersson, Käta studenter och giftaslystna pigor. Individuell och kollektiv heder under 1600-talet. Teoksessa Janne Backlund et al. (toim.) *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*. Uppsala universitets historiska institution 1998, 205–206; Lindstedt Cronberg 1997, 206–207.

68. Lennartsson 1999, 185.

69. Ks. tunteiden ja oikeushistorian tutkimuksesta esim. Merridee L. Bailey & Kimberley-Joy Knight, *History of Law and Emotion. The Journal of Legal History* 38 (2017), 117–129.

70. Clementsson 2018, 45–46.

71. Clementsson 2018, 40–41.

rälle tielle, mutta avioliittolupauksen rikkomistapauksissa niiden ajateltiin auttaneen löytämään puolison. Insestissä oli lähtökohtaisesti kyse siitä, että ihmisten olisi pitänyt tietää tekevänsä väärin. Avioliittolupauksen rikkomistapauksissa suhde ei ollut lähtökohtaisesti väärin tai lain- ja Jumalan tahdon vastainen.

Bonnie Clementssonin mukaan tuomioistuinten suhtautuminen rakkauteen argumenttina muuttui 1700-luvun lopulla. Rakkauden tunnetta alettiin pitää 1700-luvun lopulla lieventävänä asianhaarana insestitapauksissa. Muutoksen syyksi Clementsson näkee uskonnon merkityksen vähenemisen ja samaan aikaan tapahtuneen tunteiden merkityksen korostumisen.⁷² Kari Telste on puolestaan huomauttanut, että rakkauden arvo todisteena avioliittolupauksen rikkomistapauksissa kasvoi 1700-luvun lopun Etelä-Norjassa. Molempipuolisella rakkaudella alettiin puolustaa avioliittoa, joka muiden esteiden vuoksi olisi ollut mahdoton. Samaan aikaan norjalaiset miehet alkoivat painottaa, että heillä oli oikeus rikkoa antamansa avioliittolupaus, jos he eivät enää rakastaneet lupauksen saanutta naista.⁷³ Vaikuttaisi siltä, että rakkauden painoarvo oikeudellisena argumenttina kasvoi modernin ajan kynnyksellä.

Rakkauden käytännöt 1600-luvun Ruotsissa

Tutkimani aineiston perusteella rakkauden ilmaisemisen käytännöt olivat samanlaisia koko 1600-luvun ajan Ruotsissa. Urbaania elämää viettäneiden opiskelijoiden ja heitä avioliittolupauksen rikkomisesta syyttäneiden naisten kertomukset ja kuvaukset rakkaudesta olivat samanlaisia kuin maaseudulla.⁷⁴ Rakkaus ja sen osoittaminen oli opiskelijoille ja heitä avioliittolupauksen rikkomisesta syyttäneille naisille tärkeää. Yliopistoon opiskelemaan tulleet pappien, porvarien, talonpoikien ja virkamiesten pojat osoittivat

kiintymystään naisia kohtaan yhteisössä yleisesti tunnettujen käytäntöjen – tekojen, puheiden ja kirjeiden – välityksellä.

Tarkastelemisani avioliittolupauksen rikkomistapauksissa rakkauden käyttäminen argumenttina oli kuitenkin sukupuolittunutta: miehet ja naiset toivat rakkauden ja sen osoittamisen tuomioistuimessa esiin eri tavoin ja eri konteksteissa. Naiset kytkivät rakkauden ja siitä kummunneen käytöksen avioliittoon. Naiset pyrkivät osoittamaan, että he olivat luottaneet miehen käytöksen perusteella siihen, että mies veisi hänet vihille. Rakkaus ja sen osoittaminen eivät koskaan olleet naisten ainoita argumentteja, vaan nämä perustelut sidottiin muihin avioliittoa puoltaneisiin todisteisiin. Opiskelijat puolestaan käyttivät rakkautta argumenttina harvoin. Heidän tavoitteenaan oli kyseenalaistaa naisen kunnia ja moraali ja siten kyseenalaistaa naisen väitteet avioliittolupauksesta. Konsistorien pöytäkirjoista käy kuitenkin ilmi, että rakkaudella oli opiskelijoille merkitystä avioliittoa solmittaessa.

Turun akatemian ja Uppsalan yliopiston konsistorien ja muidenkin ruotsalaisten tuomioistuinten pöytäkirjat osoittavat, että rakkauden käytäntöjen kuvaaminen menetti arvonsa miestä avioliittoon velvoittavana tekijänä avioliittolupauksen rikkomistapauksissa 1600-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen aikana. Rakkauden osoittamisen painoarvo väheni tuomioistuinten alkaessa painottaa kirjallista ja todistajien läsnä ollessa annettua avioliittolupautta. Rakkauden merkitys näyttäisi kuitenkin kasvaneen oikeudellisena argumenttina jälleen 1700- ja 1800-lukujen Pohjolassa.

FM Mari Välimäki toimii yliopisto-opettajana (ma.) Suomen historian oppiaineessa Turun yliopistossa.
Sähköposti: marivaz@utu.fi.

72. Clementsson 2018, 50–55.

73. Telste 1999, 594.

74. Rakkauden osoittamisesta maaseudulla ks. Kietäväinen-Sirén 2015, 155–160.

Juhana Salojärvi

Ihmisoikeusajattelu Suomessa 1930-luvulla

Suomen ihmisoikeuksien liitto osana kansainvälistä ihmisoikeuksien historiaa

Kiinnostus ihmisoikeuksien kansainväliseen historiaan on lisääntynyt 2000-luvulla.¹ Samalla on alettu korostaa sitä, että modernien ihmisoikeuksien historia alkaa vasta toisen maailmansodan jälkeisistä poliittisista konflikteista.² Sen sijaan Suomessa ihmisoikeuksien historia on saanut vähemmän huomiota. Ihmisoikeuksiin alettiin kansainvälisesti verrattuna kiinnittää Suomessa huomiota suhteellinen myöhään, ja esimerkiksi oikeustieteessä ne on usein nähty vasta 2000-luvun ilmiönä, vaikka niiden merkitystä on toki pohdittu jo aiemmin.³ Tämä artikkeli valaisee ihmisoikeuksien historiaa Suomessa ennen toista maailmansotaa.

Tarkastelen Suomessa vuosina 1935–1939 ja 1949–1952 toimineen Ihmisoikeuksien liiton toimintaa 1930-luvulla. Keskeisin kysymys on, mitä liiton kannanotot kertovat ihmisoikeuksien luonteesta 1930-luvulla ja mitä tästä voi päätellä ihmisoikeuksien historian osalta. Perehtymällä liiton toimintaan voi havaita sillä olleen varsin moderni näkemys ihmisoikeuksista aikana, jolloin näitä ei ollut vielä modernissa mielessä artikuloitu eikä niillä ollut välitöntä oikeudellista relevanssia. Kuvaavaa on, että kun liiton toiminta elvytettiin vuonna 1949 alkuperäisellä ohjelmallaan ja säännöillään, YK:n vuoden 1948 ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus sisällytettiin sen toiminnan perustaksi. Tässä ei kuitenkaan käsitellä liiton toista vaihetta, koska se edellyttäisi uutta tarkastelunäkökulmaa ja kysymyksenasettelua.

Keskeisimpänä lähteenä käytän Kansan Arkistossa sijaitsevaa Ihmisoikeuksien liiton arkistoa.⁴

Vaikka liitto avaa kiinnostuvia näkökulmia niin Suomen kuin myös ihmisoikeuksien historiaan, sen toimintaa on tutkittu huomattavan vähän; käsitykseni mukaan Hanna-Leena Vuokilan pro gradu -tutkielma vuodelta 1999⁵ on ainoa varsinainen liittoa käsittelevä laajempi tutkimus. Tämä on sinänsä ymmärrettävää, koska liitolla oli aikanaan varsin vähän yhteiskunnallista relevanssia. Toisaalta historian tutkimukseen on jäänyt aukko, koska liiton toiminta kertoo paljon sekä ihmisoikeuksien luonteesta ja historiasta maailmansotien välisenä aikana että suomalaisesta yhteiskunnasta. Tämä artikkeli lisää tietoa ihmisoikeuksien historiasta Suomessa ja luo samalla uutta näkökulmaa Suomen historiaan. Suomen ensimmäisen tasavallan aika, vuodet 1917–1939, oli yleisesti varsin konservatiivinen ajanjakso. Ymmärrys Ihmisoikeuksien liiton toiminnasta valaisee yhteiskunnan valtavrann kääntöpuolta.

Suomen Ihmisoikeuksien liiton tarkastelu voisi hukata tärkeitä näkökohtia, jos se tehtäisiin puhtaasti kansallisesta perspektiivistä. Siksi liiton toimintaa peilataan paikoin Ranskan vastaavan liiton, *Ligue des droits de l'homme'n*, toimintaan. Vaikka vertailevat huomiot ovat pinnallisia, ne osoittavat tärkeitä havaintoja ihmisoikeuksien luonteesta. Maailmansotien välisenä aikana ihmisoikeuksien merkityksestä keskusteltiin yleisemminkin kansainvälispoliittisilla areenoilla,⁶

1. Ks. Juhana Salojärvi, Ihmisoikeuksien historian tutkimukseen liittyviä ongelmia. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2017), 87–97. Ks. myös esim. Steven L. B. Jensen, *The Making of International Human Rights. The 1960s, Decolonization, and the Reconstruction of Global Values*. Cambridge University Press 2016, 8–11.
2. Ks. esim. Stefan-Ludwig Hoffman (toim.) *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University Press 2011 ja Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*. The Belknap Press of Harvard University Press 2010.
3. Ks. Pekka Lämsineva, Perusoikeusliike. Teoksessa Tatu Hyttinen & Katja Weckström (toim.) *Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta*. Turun Yliopisto 2011, 340–342. Ks. myös Kaarlo Tuori, Tuomarivaltio. Uhka vai myytti? *Lakimies* 2003, 924.
4. Kansan Arkistoon viitataan tässä lyhenteellä KA. Kokoelmiin kuuluu yhteensä 34 kansiollista aineistoa.
5. Hanna-Leena Vuokila, *Ihmisoikeuksien ja demokratian puolesta. Ihmisoikeuksien liitto 1935–1939 ja 1949–1952*. Helsingin yliopisto, pro gradu -tutkielma 1999.

mutta tässä ei tarkastella tätä aspektia, koska tar-
koitus on keskittynyt ihmisoikeuksien merkitykseen
kansallisen järjestön retoriikassa.

Yleisesti ihmisoikeuksilla viitataan universaa-
leihin, tasa-arvoisiin oikeuksiin, jotka asettavat
velvoitteita valtiolle.⁷ Karkeasti jaotellen ihmis-
oikeuksia voidaan tarkastella oikeudellisina
normeina tai aatetasolla, jolloin kyse on lähinnä
ihmisoikeusretoriikasta. Sitä voidaan puoles-
taan lähestyä monesta näkökulmasta, mutta
keskeisenä voidaan pitää kolmijakoa filosofi-
seen, poliittiseen ja oikeudelliseen puheeseen.
Yleisellä tasolla filosofinen puhe viittaa ihmisoi-
keuksiin osana keskustelua ihmisen luonnosta ja
moraalista, poliittinen retoriikka käyttää ihmisoi-
keuksia argumentteina siitä, miten yhteiskunnan
rakenteet ja instituutiot pitäisi järjestää, kun taas
oikeudellisessa retoriikassa eritellään ihmisoi-
keuksien merkitystä osana oikeusjärjestystä.⁸
Ihmisoikeuksien liiton osalta kyse on lähinnä
ihmisoikeuspuheesta poliittisessa merkityk-
sessä, sillä ihmisoikeuksilla ei vielä 1930-luvulla
ollut oikeudellista merkitystä,⁹ ja koska liiton tar-
koituksena oli vaikuttaa yhteiskuntaan, politiik-
kaan ja myös oikeuteen. Tässä on tarkoituksena
selvittää retoriikan tasolla, mitä Ihmisoikeuksien
liitto tarkoitti ihmisoikeuksilla ja mitä sen kan-
nanotot kertovat suomalaisesta yhteiskunnasta.
En tarkastele kansalaisoikeuksien tosiasiallista
tilaa 1930-luvulla tai liiton toiminnan suhdetta
oikeuspolitiikkaan.

Ihmisoikeuksien liiton perustaminen

Syksyn pimetessä vuonna 1935 joukko suoma-
laisia intellektuelleja kokoontui yhteen perus-
tamaan järjestöä tarkoituksenaan puolustaa

oikeusvaltion perusteita sekä yksilönvapautta.
Marraskuun ensimmäisenä päivänä vuonna
1935 pidettiin Ihmisoikeuksien liiton perusta-
miskokous. Kokouksen pöytäkirjaan kirjattu
liiton tarkoitus oli ”ihmisoikeuksien turvaami-
nen ja demokraattisen valtiojärjestyksen ja kult-
tuurin säilyttäminen ja kehittäminen.”¹⁰ Miksi
liitto perustettiin juuri 1930-luvun puolivälissä?
Ymmärtääksemme liiton tarkoitusta on syytä
perehtyä lyhyesti ajan yhteiskuntaan.

Vuoden 1918 sisällissota jakoi Suomen kansan
kahtia ideologisesti oikeistoon ja vasemmistoon,
joista edelliset kannattivat tiukkaa yhteiskunta-
kontrollia, omaisuudensuojaa ja uskontoa, kun
taas jälkimmäiset suosivat sanan- ja yksilönva-
pautta, ja työväen oikeuksia.¹¹ Vallankumouksen
ja kommunismin varjot vahvistivat vanhoillisia
arvoja, ja yhteiskuntamoraali yleisesti rakentui
kristillisille arvoille.¹² Ääritoimiin työväenluo-
kan tukahduttamiseksi ei kuitenkaan ryhdytty,
vaan vuoden 1919 hallitusmuodon tarkoituk-
sena oli turvata laillisen yhteiskuntajärjestyksen
sekä rauhan säilyminen. Myös sosiaalipoliittista
lainsäädäntöä sekä työväkeä helpottavia toimia,
kuten työaikalainsäädäntöä, säädettiin.¹³ Myös
kansainvälisesti 1920- ja 1930-luvut olivat poliit-
tisesti epävakaita aikoja. Kommunismin nousu
sekä sen vastustus synnyttivät poliittisia konflik-
teja, joita 1930-luvun talouslama kiihdytti. Sak-
sassa ja Italiassa fasistit nousivat yhteiskunnan
johtoon. Ranskassa vasemmistolainen kansan-
rintamahallitus (*Front populaire*) nousi valtaan
vuonna 1936, ja Espanja ajautui vuosikymmenen
jälkipuoliskolla sisällissotaan.¹⁴

Poliittinen epävakaus johti kansalaistoi-
minnan rajoituksiin Suomessa. Lapuan liike

6. Ks. esim. Jan Herman Burgers, *The Road to San Francisco. The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century.* *Human Rights Quarterly* 14 (1992) 447–477; Taina Tuori, *From League of Nations Mandates to Decolonization. A History of the Language of Rights in International Law.* Unigrafia 2016, 31–168.

7. Ks. esim. Louis Henkin, *The Age of Rights.* Columbia University Press 1990, 2–4.

8. Tony Evans, *The Politics of Human Rights. A Global Perspective.* Pluto Press 2005, 37–40.

9. Vaikka ihmisoikeusajattelun ja -retoriikan juuria voidaan hyvinkin etsiä varhaisemmalta ajalta, niiden kansainvälisoi-
keudellinen, ja sitä kautta myös valtionsisäisesti oikeudellinen, relevanssi nähdään yleisesti alkavan YK:n ihmisoikeus-
julistuksesta 1948 ja sitä seuranneesta kehityksestä. Ks. esim. Daniel J. Whelan, *Indivisible Human Rights. A History.*
University of Pennsylvania Press 2010, 59–154; Henkin 1990, 1.

10. Pöytäkirja tehty ”Ihmisoikeuksien liiton” perustavassa kokouksessa marraskuun 1 päivänä 1935, 4§ (ptk 1.11.1935), Ihmis-
oikeuksien liiton arkisto, KA. Ks. Myös ihmisoikeuksien liiton säännöt 3 §, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

11. Marko Tikka, *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921.* Ajatus kirjat 2008, 212–213.

12. Kari Mäkinen, *Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaai-
lmaa vastaan 1924–1930.* Suomen kirkkohistoriallinen seura 1989, 52–71; Mikko Reijonen, *Uskonnonvapauden toteutta-
minen Suomessa vuosina 1917–1922.* Suomen kirkkohistoriallinen seura 1980, 49–135.

13. Jukka Kekkonen, *Suomalaisen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998.* Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 1998, 57–64.

14. Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. A History of the World, 1914–1991.* Vintage Books 1996, 103–141; Karsten Alnaes,

pyrki estämään vasemmistolaista liikehdintää 1920–1930-lukujen taitteessa. Vaikka liikkeen retoriikka oli ylimitoitettua, se sai painostettua hallituksen hyväksymään niin sanotut kommunistilait, joiden tarkoituksena oli kommunistisen toiminnan tukahduttaminen. Lopulta liike kaatui ääritointansa seurauksena kansan ja valtiojohdon kääntynyt sitä vastaan.¹⁵ Tästä huolimatta vuosikymmenen puolivälillä säädettiin lakeja, joiden tarkoituksena oli hillitä ääriajattelua. Vaikka lait kohdistuivat periaatteessa niin äärivasemmistoon kuin äärioikeistoonkin, nähtiin niin sanotun kiihotuslain, joka kielsi loukkaamasta uskonnollisia tai siveellisiä periaatteita tai häpäisemistä kansallisia muistoja, kohdistuvan nimenomaan vasemmiston toimintaan.¹⁶

Tiukka yhteiskunnallinen moraalikontrolli näkyi myös suhtautumisessa puolustusvoimiin ja asevelvollisuuteen. Sisällissodan jälkeen puolustusvoimien merkitys kansakunnan politiikassa oli kasvanut.¹⁷ Samoihin aikoihin myös pasifismi ja aseistakieltäytyminen kuitenkin lisääntyivät. Aktivismien seurauksena 1930-luvun alussa laajennettiin mahdollisuutta vapautua asepalveluksesta omantunnon syillä, mutta silti esimerkiksi Akateeminen Karjala-Seura ”samasti kommunismin ja pasifismin,” Etsivä Keskuspoliisi piti aseistakieltäytyjiä silmällä, ja yksi aikakauden tunnetuimmista aseistakieltäytyjistä, Arndt Pekurinen, joutui Lapuan liikkeen muiluttamaksi syyskuussa 1930.¹⁸

Aseistakieltäytyjien lisäksi aatteellista liberalismia edusti Suomessa myös Tulenkantajat-

liike, joka oli etenkin 1920-luvulla, mutta myös 1930-luvulla vaikuttanut kirjailijoiden ja taiteilijoiden yhteisö. Poliittisessa mielessä Tulenkantajat vastusti äärinationalismia, moraalista absolutismia sekä kirkon vahvaa asemaa ja puolusti yksilön vapautta kaikissa muodoissaan sekä yhteiskunnallista ja poliittista suvaitsevaisuutta. Tulenkantajat oli vahvan kosmopoliittinen liike iskulauseenaan ”Ikkunat auki Eurooppaan”.¹⁹ Liikkeen aatteellisessa keskiössä oli ”kaiken kritiikoinnin” vapaus, ja heidän utopistisena päämääränään oli kaikista ideologioista vapaa maailmanlaajuinen rauha.²⁰

Ilmapiirin muutos 1930-luvulla vaikutti myös Tulenkantajien aatteelliseen ja poliittiseen pohjaan. Ryhmänä Tulenkantajat oli jo aiemmin jakaantunut, mutta se uusi itsensä 1930-luvun alussa ja otti vahvemman poliittisen pohjan puolustaen nyt, vanhojen ihanteidensa lisäksi, poliittista vasemmistoa ja työväenluokkaa. Taitteen vapaus ja sananvapaus olivat aina olleet liikkeelle tärkeitä, mutta 1930-luvun toimet ääriajatetun kaatamiseksi oli koettu erityisen kipeinä.²¹ Liikkeen 1930-luvun johtohahmo, *Tulenkantajat*-lehden päätoimittaja, kirjailija ja lehtimies, Erkki Vala tuomittiin sananvapausrikoksista vuosikymmenen puolivälissä,²² mikä oletettavasti lisäsi hänen tuntemaansa antipatiaa poliittista valtavirtaa kohtaan sekä kasvatti halukkuutta taistella vapauden puolesta.

Osana oikeistolaisen politiikan valtaa ja fasisistien liikkeiden vastustusta Suomessa kehittyi myös kuolemanrangaistusta vastustava liike.²³

Pimeyden aika. Euroopan historia 1900–1945. Suom. Heikki Eskelinen. Otava 2007, 417–579; Ivan T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II.* University of California Press 1998, 247–357.

15. Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930.* Otava 1985, 31–134; Henrik Meinander, *Tasavallan tiellä. Suomi kansalaisyhteiskunnasta 2010-luvulle.* Schildts & Söderströms 2012, 75–87.
16. Kekkonen 1998, 67–73; Urpo Kangas, *Kansallissosialistinen oikeusajattelu ja sen herättämät vastareaktiot Suomessa.* Turun yliopisto 1985, 80–81; Lars Björne, ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939.* Suomalainen lakimiesyhdistys 1977, 43–46, 50–52, 107–114, 231–233, 242–250.
17. Meinander 2012, 63–68.
18. Kalevi Kalemaa, *Sankareita vai pelkureita. Suomalaisen aseistakieltäytymisen historia.* Tammi 2014, 90–127.
19. Kattava yleisstudium Tulenkantajista osana suomalaista kulttuuria ja yhteiskuntaa on Vesa Mauriala, *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvuilla.* Gaudeamus 2005. Kari Mäkinen on tutkinut Tulenkantajien aatemaailmaa erityisesti uskonnon näkökulmasta, ks. Mäkinen 1989. Perinteinen kuvaus Tulenkantajien toiminnasta on Kerttu Saarenheimo, *Tulenkantajat. Ryhmän vaiheita ja kirjallisia teemoja 1920-luvulla.* WSOY 1966. Ks. myös Janne Kosunen & Matti Mieskonen, *Tulenkantajat. Historiantutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike.* *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2015), 148–159.
20. Ks. *Tulenkantajat*, Näytynumero 1928, 1–3 sekä numerot 8–9/1929, 138–140 ja 145; 15/1929, 238–242.
21. Mauriala 2005, 263–269.
22. Björne 1977, 245, 248–249.
23. Kuolemanrangaistusta vastustavaa pamflettikirjallisuutta julkaistiin laajalti vuosikymmenen puolivälillä. Ks. *Lausumia kuolemanrangaistuksesta.* Kirjapaino-Osakeyhtiö Sana 1934; *Kuolemanrangaistusta vastaan.* Kirjapaino-Osakeyhtiö Sana 1935; *Kuolemanrangaistusta ja fashismia vastaan!* Akateeminen sosialistiseura 1935.

Vaikka kuolemanrangaistusta ei ollut rauhananikana pantu täytäntöön yli sataan vuoteen, se nähtiin potentiaalisena, nimenomaan vasemmistoon kohdistuvana uhkana, sillä sen käyttämisestä oli puhuttu 1920–1930-luvuilla etenkin sellaisten oikeudenkäyntien yhteydessä, jotka pyrkivät tukahduttamaan ääri vasemmistolaisista toimintaa. Kuolemanrangaistuksen käyttöönottoa puolustettiin erityisesti oikeistolaisissa lehdistössä. Kuolemanrangaistusta vastustava toimikunta perustettiin vuonna 1934, ja se sai kerättyä yli 120 000 nimeä eduskunnalle vuonna 1935 annettuun kuolemanrangaistusta vastustavaan manifestiin. Vaikka toimikunnalla oli suhteellisen laaja tuki kansan keskuudessa, sitä pidettiin virallisissa piireissä kommunistisena toimintana.²⁴

Valtiovoimien rajoittaessa ihmisten vapautta yhteiskuntajärjestyksen ylläpitämiseksi ja kuolemanrangaistuksen puoltajien äänen voimistuksessa, ihmisoikeusretoriikasta muodostui poliittisen retoriikan väline. Erkki Vala puki ideologian sanoiksi vuonna 1935 *Tulenkantajat*-lehdessä julkaistussa artikkelissaan. Valan mukaan ihmisoikeudet olivat epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa vastaan käydyn pitkän taistelun tulos, ja ne muodostivat demokratian kulmakivet. Ihmisoikeuksia rajoittavat fasisitiset liikkeet näyttäytyivät täten vakavana uhkana demokratialle ja yhteiskunta- rauhalle.²⁵ Valan näkemyksiä ihmisoikeuksista ja niiden roolista demokraattisessa yhteiskunnassa voi pitää hyvinkin moderneina etenkin, kun otetaan huomioon, ettei ihmisoikeuksia ollut 1930-luvulla artikuloitu eksplisiittisesti kansainvälisissä dokumenteissa. Suomen oikeusjärjestys ei edes virallisesti tuntenut ihmisoikeuksien käsitettä.²⁶

Ihmisoikeuksien liitto perustettiin vuonna 1935 tässä herkässä kansainvälisessä ja kansallisessa tilanteessa. Perustajajäsenistä selvin linkki kuolemanrangaistusta vastustavaan toimikuntaan oli lääkäripiireissä vasemmistolaisuudesta paheksutulla anatomian professori Väinö Lassilalla, Tulenkantajien aatemaailmaan Erkki Valalla ja aseistakieltäytyjien toimintaan kielenkääntäjä,

yliopistonlehtori ja pasifisti Oskar von Schoultzilla sekä saamelaisuuskirjailija ja pasifisti Karl Nickulilla. Yleisesti liiton toiminnassa sen alkuaikana oli aktiivisesti mukana vasemmistolaisia sekä liberaalia älymystöä.²⁷ Edellä mainittujen lisäksi liiton johtoon nimettiin muun muassa Greta Klärlich, vasemmistolaispoliitikko Cay Sundström, kirjailija Toivo Pekkanen, toimittaja ja yhteiskunnallinen vaikuttaja Maissi Erkkö, vasemmistolaispoliitikko Mikko Ampuja, Hiski Mikkonen, lääkäri ja vasemmistolaispoliitikko Mauri Ryömä, antropologian professori Gunnar Landtman, työväenliikkeen aktiivi ja vasemmistolaispoliitikko Zachris Castrén, kirjailija ja pedagogi Laurin Zilliacus, kirjailija Selma Anttila, vasemmistoaktiivi Betty Peltonen ja runoilija Katri Vala, joka oli myös tunnettu vasemmistolainen ajattelija, pasifisti ja fasismin vastustaja.

Jo perustajajäsenistön perusteella on helppo havaita, että vapaus, sivistys ja vasemmistolaisuus muodostivat ihmisoikeuksien liiton aatteellisen selkärangan. Ihmisoikeudet miellettiin selvästi ylivaltiollisiksi muutoksen ja uudistuksen välineiksi. Liitolla oli selvät yhteydet Tulenkantajien aatemaailmaan, joten sen käsityksellä ihmisoikeuksista ei ollut uskonnollista pohjaa. Koska perustajissa oli mukana myös tunnettuja aseistakieltäytyjiä, pasifismin voi katsoa myös kuuluneen liiton kulmakiviin. Yksilönvapauden, vasemmistolaisuuden ja pasifismin osalta voi siis helposti havaita, että Ihmisoikeuksien liiton keskeisimmät teemat eivät mukailleet poliittisen valtavirran näkemyksiä. Toisaalta liiton perustajajäsenistön samaistuminen poliittiseen vasemmistoon kuvastaa sitä, että ihmisoikeuksien aatteella ei ollut suurta kannatusta poliittisen hegemonian piirissä, vaan se miellettiin ennemminkin kriittisenä aatteena. Vaikka esimerkiksi sananvapaus sinänsä turvasi myös poliittisen oikeiston puhetta, Erkki Valan tuomio sananvapausrikoksesta ja vasemmistoa vastaan vuosikymmenen alkupuolella käydyt oikeudenkäynnit osoittivat, että oikeusturvassa sisältö oli tulkinnallinen.

24. Vuokila 1999, 13–20.

25. Erkki Vala, Demokratian suurin vaara. Ihmisoikeuksien jatkuva rajoittaminen. *Tulenkantajat* 18/1935.

26. Suomen valtiosääntöoikeus ei tähän aikaan varsinaisesti tuntenut edes perusoikeuksien käsitettä. Hallitusmuodon toisessa luvussa turvattiin ”kansalaisten yleiset oikeudet”, jotka toki sisällöllisesti vastasivat perusoikeuksia. Myös oikeustieteellisessä kirjallisuudessa terminologia vaihteli. Ks. esim. Rafael Erich, *Suomen valtio-oikeus. Osa 2. nidos*. Werner Söderström osakeyhtiö 1924, 214–256. Erich käytti kansalaisoikeuksista termiä ”kansalaisen julkiset oikeudet”.

27. Ks. Vuokila 1999, 20–27.

Ihmisoikeuksien liitto, ihmisoikeudet ja yhteiskunta

Perustamisensa jälkeen Ihmisoikeuksien liitto alkoi propagoida agendansa puolesta. Joulukuussa 1935 julkaistussa liittymiskehottuksessa liiton edustajisto täsmensi näkemyksiään ihmisoikeuksista ja niiden roolista yhteiskunnassa:

Omantunnonvapaus, ihmishengen kunnioittaminen, henkilöllinen loukkaamattomuus, lausunto- ja kokoontumisvapaus, kansalaisten yhdenvertaisuus lain ja yhteiskuntavallan edessä, naisen yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus tunnustetaan nykyään yhteiskuntaa rakentaviksi periaatteiksi. Näillä aatteilla on aina ollut voimakas vastustus voitettavanaan ja nykyään ne erikoisesti ovat uhanalaisia. Väki- ja väkivaltainen henki ja yleinen suvaitsemattomuus ovat monessa maassa jo miltei hävittäneet suurilla uhrauksilla saavutettuja kulttuuriarvoja, kuten persoonallisuuden kunnioittamisen, tieteen ja taiteen vapauden sekä ihmisten oikeuden työhön ja sivistykseen.²⁸

Jo siis vuonna 1935, aikana ennen kuin ihmisoikeuksia oli artikuloitu kansainvälisissä sopimuksissa tai julistuksissa, ja aikana jolloin Suomen valtiosääntö sisälsi vain niukat säännökset kansalaisten yleisistä oikeuksista, Ihmisoikeuksien liitto kannatti laajaa ja varsin edistyksellistä ihmisoikeuksien agendaa. Koska ihmisoikeuksilla ei ollut oikeudellista perustaa kansainvälisessä tai kansallisessa oikeudessa, niiden voi liiton aatemaailmassa nähdä kumpuavan luonnonoikeudellisesta ajattelusta ja yleisestä moraalin ja inhimillisyyden käsityksestä. Liitolle ihmisoikeudet

edustivat poliittista retoriikkaa, jonka pyrkimys oli vallitsevan järjestyksen kritiikki, ja vapauden, tasa-arvon sekä demokratian lisääminen.

Sinänsä tällaisen modernilta näyttävän ihmisoikeuskäsitteen esilletuomisessa 1930-luvulla ei ole mitään uutta. Ihmisoikeuksista oli puhuttu läpi 1800-luvun, Yhdysvaltain ja Ranskan vallankumouksista alkaen, ja jo vuosisadan lopulla niiden sisältöä ja merkitystä pohdittiin eri näkökulmista.²⁹ Suomessa länsieurooppalaiset virtaukset tunnettiin ennen kaikkea saksalaisten esikuvien ansiosta jo vuosisadan lopulla. Näin nuori juristi Einar Böök kykeni vetoamaan yleisiin ihmisoikeuksiin vastustaessaan Venäjän toimia sanan- ja kokoontumisvapauden rajoittamiseksi.³⁰ Ihmisoikeudet eivät kuitenkaan saaneet merkittävää jalansijaa oikeustieteellisessä tai yhteiskunnallisessa keskustelussa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Ne nousivat uudelleen osaksi yhteiskunnallista ja poliittista retoriikkaa vasta 1930-luvun myllerrysten keskellä.

Ihmisoikeuksien liitto toi myös Suomen osaksi sitä osaa länsimaisesta aateperinnöstä, jossa korostettiin demokratiaa, vapautta ja yksilön oikeuksia. Ranskaan oli jo vuonna 1898 perustettu vastaava järjestö, *Ligue des Droits de l'homme*.³¹ Myös se assosioitui jo varhain poliittiseen vasemmistoon, ja sen agendan keskiössä olivat yhtäältä kirkon ja kapitalismin ja toisaalta nationalismien ja fasismin vastustaminen sekä pasifismi.³² Niin työväenaate kuin Tulenkantajien ajattelullisen vapauden ihanne olivat kansainvälisiä suuntauksia, mikä onkin selvästi havaittavissa myös Ihmisoikeuksien liiton toiminnassa. Liiton toiminnassa mukana olleet kokivat suomalaisen yhteiskunnan rajoittavana, mikä motivoi heitä toimimaan aateensa puolesta.

28. Joulukuussa 1935 julkaistu kehoitus liittyä Ihmisoikeuksien liittoon, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA. Valiokunta laati alkuperäisen kehotuksen 28.11.1935, joka pienin muutoksin hyväksyttiin johtokunnan kokouksessa 5.12.1935 (ptk 5.12.1935, 2§, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA).

29. Ks. esim. Georg Jellinek, *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*. Duncker & Humblot 1904, jossa vertaillaan ihmis- ja kansalaisoikeuksien luonnetta Pohjois-Amerikassa ja Ranskassa sekä David G. Ritchie, *Natural Rights. A Criticism of some Political and Ethical Conceptions*. Swan Sonnenschein & Co 1903, jossa pohditaan ihmis- ja kansalaisoikeuksia luonnonoikeudellisesta perspektiivistä.

30. Einar Böök, Ihmisen ja kansalaisen oikeudet. Yleissilmäys erään valtio-oikeudellisen aatteen historiaan. *Valvoja* no 4, 1.4.1900, 237–247.

31. Liguen varhaishistoriaa on tutkittu suhteellisen vähän, koska sen arkistot katosivat toisen maailmansodan aikana. Alun perin saksalaiset veivät ne Ranskan miehityksen yhteydessä Saksaan, josta ne päätyivät lopulta neuvostoliittolaisten käsiin. Arkistot saatiin takaisin Ranskaan vasta 2000-luvun alussa, minkä jälkeen liiton toimintaa on voitu tutkia. Kaksi tärkeintä aiheeseen liittyvää modernia teosta ovat Emmanuel Naquet, *Pour l'humanité. La Ligue des droits de l'homme de l'affaire Dreyfus à la défaite de 1940*. Presses universitaires de Rennes 2014 ja William D. Irvine, *Between Justice and Politics. The Ligue des droits de l'homme, 1898–1945*. Stanford University Press 2007.

32. Naquet 2014, 340; Irvine 2007, 25–26.

Ihmisoikeuksien liiton taustalla vaikuttanut kansainvälinen aate oli liitolle sekä vahvuus että sen toimintaa vaikeuttava tekijä. Liiton perustaminen kuvastaakin ihmisoikeuksien merkityksen nousuun liittyvää yhteiskunnallis-poliittista dynamiikkaa. Liiton rekisteröiminen ei nimittäin sujunut ongelmitta, vaan liitto joutui Etsivän Keskuspoliisin (EK) hampaisiin. Liittoa pidettiin kommunistisena, minkä johdosta Yhdistysrekisteri pyysi raastuvanoikeudelta lausuntoa mahdollisista syistä, joiden nojalla rekisteröinti voitaisiin kieltää. Etsivän Keskuspoliisin raastuvanoikeudelle toimittamassa raportissa liiton toiminta oli yhdistetty kansainväliseen kommunismiin ja tätä kautta vallankumoukselliseen toimintaan. Sen toiminta kytkettiin pyrkimyksiin vahvistaa kansarintama-aatetta Suomessa, ja liitto rinnastettiin järjestöihin, jotka ”propagoivat meillä kansan- ja kulttuuririntaman aatetta”, kuten esimerkiksi Tulenkantajat, Akateeminen sosialistiseura, Suomen antimilitaristinen liitto ja Kansainvälinen naisten rauhan- ja vapaudenliitto.³³

Puolustautuessaan syytöksiä vastaan liitto pyrki osoittamaan ihmisoikeuksien paikan modernissa länsimaisessa ajattelussa. Raastuvanoikeudelle toimittamassaan vastineessa liitto avasi aatteellista perustaansa, jonka se esitti olevan kytköksissä nimenomaan länsimaiseen perintöön, etenkin ranskalaiseen ihmisoikeuksien aatteeseen. Vastineessaan liitto vetosi Ranskan liiton toimintaan. Se myös korosti, ettei tarkoituksena ollut valtiojärjestyksen kumoaminen vaan nimenomaan laillisen järjestyksen turvaaminen. Liitto huomautti, että sen tehtävänä oli perusoikeuksien puolustaminen, kun samalla Suomessa oli rekisteröityjä yhdistyksiä, joiden ”tarkoituksena on näiden perusoikeuksien hävittäminen.” Historiallisena ja kansallisena argumenttina liitto nosti esille sortokaudet, joihin se vertasi oikeusministeriön ja Etsivän Keskuspoliisin toimia.³⁴

Rekisteröintioikeudenkäynti nostatti huomattavan poliittisen keskustelun. Liberaalin sivistyneistön mielestä oli paheksuttavaa, että monet yliopiston ja sivistyneistön edustajat oli leimattu kommunisteiksi, kun taas oikeistolaisen lehdistön näkemyksen mukaan oli hyvä, että kommunismin vaaraan suhtauduttiin vakavasti. Asian tiimoilta käytiin myös polemisoitunut poliittinen debatti, joka osaltaan johti hallituksen kaatumiseen syksyllä 1936. Laaja julkinen keskustelu osoitti kuitenkin monille kansalaisoikeuksien tärkeyden suomalaisessa yhteiskunnassa.³⁵ Liitto selvisi jupakasta lopulta voittajana, ja se rekisteröitiin loppuvuodesta 1936.

Liiton rekisteröintiin liittynyt kiista sekä se kuva, jonka EK liitosta maalasi, osoittavat osaltaan, ettei ihmisoikeuksien aate ollut poliittista valtavirtaa Suomessa 1930-luvulla. Kun otetaan huomioon liiton vähäinen jäsenmäärä sen perustamishetkellä,³⁶ on sinänsä huomionarvoista, että EK ylipäänsä katsoi aiheelliseksi pyrkimyksen estää Ihmisoikeuksien liiton perustamisen. Rekisteröintikiistan perusteella voi siis päätellä, että ainakaan poliittisen eliitin huipulla ihmisoikeuksia ei pidetty soveliaina yhteiskuntajärjestyksen kannalta. Toisaalta se myös osoittaa, että huolimatta Lapuan liikkeen kaatumisesta ainakin jyrkimmissä mielipiteissä äärivasemmisto todella nähtiin uhkana yhteiskunnalle vielä 1930-luvun puolivälissä.

Rekisteröintiin liittyneet ongelmat kuvaavat osuvasti suomalaista yhteiskuntaa 1930-luvulla. EK tarkkaili yleisesti kaikkea sellaista toimintaa, jonka taustalla saattoi nähdä Kominternin vaikutuksen. Liiton ohjelmassa korostuivat nimenomaisesti aatteet, joita ei Suomessa yleisesti arvostettu, kuten esimerkiksi laaja sananvapaus ja yhteiskunnallinen kritiikki sekä pasifismi. Ne saatettiin helposti mieltää vasemmistolaisiksi. Ihmisoikeuksien liiton ideologinen perusta oli Tulenkantajien vapauden ja individualismin

33. Jäljennös asiakirjasta, joka on liitetty Helsingin Raastuvanoikeuden ylimääräisen yhdeksännen osaston 8 §:n pitämään pöytäkirjaan 14.8.1936 (Laatinut Etsivä Keskuspoliisi), Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

34. Jäljennös asiakirjoista, jotka on liitetty Helsingin raastuvan oikeuden ylimääräisen yhdeksännen osaston 8 §:n pitämään pöytäkirjaan 14 päivänä elokuuta 1936; Helsingin kaupungin RO:lle, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA; puolustus julkaistiin myös *Helsingin Sanomissa* 26.9.1936.

35. Vuokila 1999, 37–47. Poliittinen keskustelu liittyi Ihmisoikeuksien liiton rekisteröinnistä käytyyn oikeusjuttuun, jonka yhteydessä EK:n valmistelemat raportit tulivat julki.

36. Liiton perustavan pöytäkirjan mukaan perustamiskokouksessa oli läsnä noin 40 henkilöä. Ptk 1.11.1935, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

ihannoinnissa ja poliittinen perusta vasemmistolaisuudessa. Monet Liiton perustajista, kuten esimerkiksi Erkki Vala, Karl Nickul, Mauri Ryömä ja Cay Sundström olivat jo aikaisemmin olleet joko EK:n tarkkailussa tai muuten joutuneet vaikeuksiin kansalaisaktivismin johdosta. Liitolla oli selvät kytkökset kotimaiseen toisinajatteluun, mutta yhteyksiä kansainväliseen kommunismiin ei pystytty osoittamaan.

Ihmisoikeuksien liiton voi siis nähdä syntyneen vastalauseena Suomen virallista yhteiskuntajärjestystä vastaan erinäisten muutosten leikkauspisteessä, vaikka poliittinen ilmapiiri oli 1930-luvun puolivälissä jonkin verran lieventynyt vuosikymmenen alkuun suhteutettuna. Lapuan liikkeen kukistuminen osaltaan mahdollisti ihmisoikeuksia puolustavan kansalaistoiminnan, sillä Lapuan liikkeen valtakaudella ihmisoikeuksien puolustaminen olisi saattanut kohdata väkivaltaista vastarintaa. Ilmapiirin maltillistuminen osaltaan helpotti radikaalin yhteiskuntakritiikin esittämistä. Huolimatta poliittisista muutoksista, liiton kuva yhteiskunnasta ja yksilöstä poikkesi kansakunnan enemmistön käsityksistä.

Ihmisoikeuksien liiton toiminta ja kannanotot, 1936–1939

Perustamisensa jälkeen liitto ryhtyi välittömästi edistämään kansalaisoikeuksien suojaa ja ihmisoikeuksien aatetta, vaikka ongelmat rekisteröimisen kanssa häirtasivatkin aluksi sen toimintaa.³⁷ Liiton toiminta oli suhteellisen aktiivista, kun otetaan huomioon, että kyseessä oli varsin pienimuotoinen järjestö. Liiton julkaisussa *Ihmisoikeuksien puolesta*, jota tosin julkaistiin vain kuusi numeroa vuonna 1936, esitettiin kootusti liiton kannanottoja ja näkemyksiä. Liitto myös otti aktiivisesti kantaa yhteiskunnallisiin asioihin niin kotimaassa kuin ulkomaillakin ja lähetti useita lausumia ja kannanottoja lehdistölle, eduskun-

nalle ja muille valtiovallan edustajille. Liitto järjesti myös seminaareja ja keskustelutilaisuuksia, joissa se levitti ihmisoikeuksien aatetta ja agitoi totalitaristisia elementtejä vastaan.³⁸

Laaja ja täsmällisemmän määrittelemätön ihmisoikeuksien käsite tarjosi liitolle paljon liikkuamatilaa. Kansallisella tasolla liiton toiminnassa heijastuu se, että liiton näkemyksessä 1930-luvun poliittinen ilmapiiri suosi oikeistolaisia ja jossain määrin totalitaristisia piirteitä ja vallankumouksellista toimintaa pyrittiin tukahduttamaan, eikä yksilönvapauden ja työväen etujen radikaalia edistämistä suosittu. Lähtökohtanaan liitto valittelei sitä, että Suomessa demokratia on epämääräistä ja kansalaisoikeuksien turva tosiasiallisesti heikkoa.³⁹ Vapauden lisäksi liitto peräänkuulutti yhteisöllisyyttä. Gunnar Landtmanin sanoin, ”Humaniteetti, sosiaalinen yhteistoiminta ja kulttuurallinen etuyhteys ovat käsitteitä, jotka liittyvät demokraattiseen yhteiskuntajärjestykseen.”⁴⁰ Kriittinen ajattelu ja taiteen vapaus näkyivät muun muassa siinä, että liitto vastusti indoktrinaatiota ja nuorison kouluttamista kriitikkömmästä vallitsevan järjestyksen kannattajiksi.⁴¹ Ajatuksen- ja kritiikin vapauden voikin havaita olleen 1930-lukulaisen ihmisoikeusajattelun ytimessä, sillä *Ligue des droits de l’homme* esitti vastaavaa koulutuskritiikkiä Ranskassa pyrkimyksensä edistää aatteellista vapautta sekä vapaata julkista koulutusta.⁴²

Liiton näkemyksen mukaan vapaus ja ihmisoikeudet edistivät rauhaa.⁴³ Sanan-, ajatuksen- ja omantunnonvapaus olivat sille tärkeitä.⁴⁴ Väinö Lassila esimerkiksi korosti, että sananvapautta sai rajoittaa lähinnä tapauksissa, joissa tarkoituksena oli lietsoa väkivaltaa.⁴⁵ Erkki Vala puolestaan korosti, että näennäinen legalismi ja äärioikeiston toimet muodostivat vakavimman uhan lailliselle yhteiskuntajärjestykselle ja aidolle vapaudelle. Hän rinnasti erinäiset ”kyläkuria” kannattavat

37. Esimerkiksi liiton aiottu puhelilaisuus toukokuussa 1936 Tampereella jouduttiin perumaan, koska poliisi ei myöntänyt sille lupaa tilaisuuden järjestämiseen sillä perusteella, ettei liittoa ollut vielä rekisteröity. *Kansan Lehti* 11.5.1936, Ihmisoikeuksien liiton arkistot, KA.

38. Ks. yksityiskohtainen kuvaus liiton toiminnasta 1930-luvulla, Vuokila 1999, 47–68.

39. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 1 (Näytenumero) 15.1.1936, 1.

40. Gunnar Landtman, Demokratia ja parlamentarismi. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 1, 15.1.1936, 2.

41. Zach Castrén, Nuorison oma-arvoisuus politiikan uhkaamana. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 2, 28.2.1936, 1–2.

42. Ks. Emmanuel Naquet, La Ligue des Droits de l’homme et l’école de la République dans la première moitié du XXe siècle. *Histoire@Politique* 3 (2009) (n° 9).

43. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 2, 28.2.1936, 2.

44. Väinö Lassilan puhe Ihmisoikeuksien liiton juhlassa 24.4.1936. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 1.

45. Lassila, *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 2–3.

oikeistolaiset kansalaisjärjestöt Lapuan liikkeen ja fasismiin ja totesi, että ”Kyläkurijärjestelmä muistuttaa jossakin määrin tunnettua amerikkalaista Ku-Klux-Klania.”⁴⁶ Toisaalta hän myös painotti, että ”hallitus on palvellut oikeistopyrkimyksiä taantumuksellisella lainsäädännöllä, erikoisesti rikoslainmuutoksilla, jotka tarkoittavat kaiken opposition ja arvostelun tukahduttamista ankarien rangaistusten avulla.”⁴⁷

Liiton kansallisessa ohjelmassa voi hyvin nähdä Tulenkantajien perinnön. Yksilön vapaus oli liiton aatemaailmassa yli kaiken, mutta sekään ei ollut rajoittamatonta, jos sillä pyrittiin rajoittamaan toisten vapautta. Vaikka liiton kannanotoissa korostui yksilön vapaus, yhteisöllisyyttäkin pidettiin tärkeänä. Tärkeää on kuitenkin havaita, että Ihmisoikeuksien liitto koki suomalaisen valtavirta-ajattelun tukahduttavana nimenomaan yksilön kannalta, mikä puolestaan koettiin haitallisena koko yhteiskunnalle.

Kansallisten asioiden lisäksi liitto kommentoi kansainvälisiä tapahtumia. Kannanotoissa heijastuu 1930-luvun kiristynyt tilanne, jossa voimapolitiikka oli noussut keskeiseksi. Myös kansainvälisellä tasolla liitto puolusti demokratiaa, sananvapautta ja ihmisoikeuksia, jotka liiton näkemyksen mukaan piti turvata sota-aikanakin. Tältä osin liitto tuki Kansainvälisen Punaisen Ristin toimintaa. Se myös kannatti poliittisten vankien armahtamista sekä pakolaisten oikeusturvaa. Liiton näkemyksen mukaan pakolaiselle oli myönnettävä turvapaikka sekä taattava oikeus työhön ja osallistuminen yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen elämään, kunhan lain minimiedellytykset täyttyivät.⁴⁸ Liitto myös paheksui Saksan toimia juutalaisia ja Tšekkoslovakian kansalaisia kohtaan ja vaati ihmisoikeuksien turvaamista ja poliittisten vankien vapauttamista.⁴⁹ Edelleen liitto kritisoi Japanin ja Italian voimapolitiikkaa⁵⁰ ja vastusti Abessinian sotaa.⁵¹

Etenkin liiton kritiikissä Münchenin sopimusta kohtaan ihmisoikeuksien universaali luonne on selvästi nähtävissä. Kannanotossa heijastuu kan-

sainvälisen voimapolitiikan vastustaminen, rauhantavoittelu sekä vähemmistökansojen suojele-

Kun suurvallat uhrasivat Tšekkoslovakian, valtion, joka on ollut uskollisin Kansainliitolle ja kansainvälisen oikeusjärjestyksen periaatteille, edistettiin taas väkivaltaa, mielivaltaa ja kansainvälistä anarkiaa [...]. Erinomaista itsehillintää osoittaen alistui Tšekkoslovakian kansa, suurimmasta pienimpään, tähän pakkorauhaan säästääkseen Eurooppaa vielä suuremmalta sekasorrolta. Tuhansia, demokraattisille aatteille uskollisia sudeettisaksalaisia joutui keskitysleireihin ja vaikeiteitten vainojen alaisiksi, mikäli he eivät valinneet maanpakolaisen raskasta tietä [...]. Jyrkästi vastustaessaan kaikkea kansalliskiihkoa ja rotuvihaa epähumanisina ja demokratianvastaisina ilmiöinä, tahtoo Ihmisoikeuksien liitto myös julkituoda syvän myötätuntonsa Saksan juutalaisia kohtaan heihin viime aikoina suunnattujen, koko maailmaa tyrmistyttäneiden kostotoimenpiteiden johdosta ja panna vastalauseensa siihen, että viattomille ihmisille kostetaan heidän rotuunsa kuuluvan henkilön teko.⁵²

Kansainvälisissä kannanotoissaan liitto siis näyttäisi periaatetasolla jatkaneen linjaansa, jossa vapaus ja itsemääräämisoikeus olivat korostetussa asemassa. Liiton kritiikin kohteena olivat nimenomaisesti sellaiset fasistiset ja totalitaristiset valtiot, joiden valtio-opillisia näkemyksiä se vastusti myös Suomessa. Vaikka liitolla ei ollutkaan selviä kytköksiä kansainväliseen kommunismiin, sen vasemmistolaisuus näkyy etenkin siinä, ettei liitto kommentoinut Neuvostoliitossa tapahtuneita kansalaisoikeuksien loukkauksia tai muita yhteiskunnallisia epäkohtia. Tästä voi havaita, ettei liiton toiminta ollut yksiselitteisen loogista, mutta asia on toki ymmärrettävä osana sitä yhteiskunnallista ja poliittista todellisuutta, jossa liitto toimi. Suomessa oli vahva anti-kom-

46. Erkki Vala, Epäaito laillisuus ja demokratia. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 9.

47. Vala, *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 11.

48. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 1, 15.1.1936, 3.

49. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 4–5.

50. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 6–7.

51. ptk 15.4.1936, 3 §; ptk 8.5.1936, 3 §, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA; *Ihmisoikeuksien puolesta* No 3–4, 25.4.1936, 6.

52. ptk 5.11.1938; lausunnot päivätty 18.11.1938, lähetetty lehdistöön, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

munistinen ilmapiiri, ja Lapuan liike oli ollut vahvan Venäjä-vastainen. Vaikka liitto korosti toiminnassaan nimenomaan läntisiä arvoja ja yhteyttä Ruotsiin ja Ranskaan, se ei halunnut jakaa kotimaisen oikeiston arvomaailmaa.

Ihmisoikeusajattelun suhde kansainväliseen reaali politiikkaan oli ongelmallinen, sillä myös Ranskan liittoa repivät eri suuntiin yhtäältä vakaumuksellinen pasifismi ja rauhantavoittelu ja toisaalta fasismin vastustaminen. Osa ranskalaisista jäsenistä kritisoi myös Stalinin puhdistustoimia, kun taas varsinkin liiton kommunistinen siipi vähätteli Neuvostoliitossa tapahtuneita kansalaisoikeuksien loukkauksia ja pyrki kohdentamaan huomiota siirtokuntiin ja fasistisiin valtioihin.⁵³

Linjaveto läntisten arvojen puolustamisen ja suomalaisen oikeiston vastustamisen välillä näkyi parhaiten kuolemanrangaistuksen vastustamisessa sekä liiton tavoitteissa parantaa yleisiä vankilaolosuhteita ja rikospoliittikkaa. Kuolemanrangaistuksen vastustus oli vaikuttanut olennaisesti liiton perustamiseen ja pysyi tärkeänä aiheena jatkossakin. Liitto myös kampanjoi poliittisten vankien vapauttamisen puolesta⁵⁴ ja pyrki edistämään humanimpaa asennetta rikospoliitikassa.⁵⁵ Kun esimerkiksi Ruotsissa pohdittiin omaisuusrikosten rangaistusten lieventämistä, liitto totesi:

Länsimainen oikeuskäsitys yhtyy niihin ajatuksiin, jotka sisältyivät liittomme taholta esitettyyn vankien armahtamista koskevaan toivomukseen. – Meillähän sen sijaan kuten tunnetaan, rikoslainsäädäntöä pyritään muuttamaan täysin päinvastaiseen suuntaan kuin länsimaiden kansanvaltaisissa valtioissa.⁵⁶

Liiton kannanotot osoittavat, että liiton näkemys ihmisoikeuksista ja demokratiasta on hyvin lähellä sitä, miten nämä nykyisinkin ymmärretään, toki sillä erotuksella, että keskiössä olivat niin sanotut ensimmäisen sukupolven vapaudet ja poliittiset oikeudet. Liitolle ihmisoikeudet merkitsivät lähinnä yksilön sanan- ja ajatuksenva-

pautta sekä kokoontumis- ja yhdistymisvapautta ja yleisemminkin vapautta toimia yhteiskunnassa ja osallistua poliittiseen keskusteluun. Myös oikeusturva koettiin tärkeäksi. Vielä 1930-luvulla ihmisoikeudet olivat vahvasti kytköksissä yksilön kansalais- ja poliittisiin vapauksiin ja oikeuksiin. Sosiaaliset oikeudet olivat toki taustalla, mutta eivät korostetusti. Konkreettisimmin sosiaaliset oikeudet näkyivät vankilaolosuhteiden ja rikospoliittikan kritiikissä.

Huolimatta värikkäistä julkaisuista liiton lehdessä sekä valtiovallalle esitetyistä lausumista, liiton toiminta jäi lopulta suhteellisen vähäiseksi. Jäsenmäärä ei kasvanut merkittävästi, eivätkä liiton kannanotot saaneet vaikutusta politiikassa tai suurta näkyvyyttä joukkoviestimissä. Ylevä ihmisoikeusretoriikka ei vedonnut tavalliseen kansaan, eikä liitto pyrkinyt luomaan toiminnallista yhteyttä työväkeen ja poliittiseen vasemmistoon, vaikka se jakoi ideologisen pohjan näiden kanssa. Liitto oli myös vahvasti henkilöitynyt johtoonsa. Liiton toiminta oli hiipumassa jo vuoden 1939 alussa, mutta Väinö Lassilan äkillinen kuolema 11.4.1939 lamaannutti toiminnan lopullisesti.⁵⁷ Kevään 1939 jälkeen liitolla ei enää ollut alkupe- räisessä muodossaan merkittävää toimintaa.

Liitto elvytettiin toisen maailmansodan jälkeen vuonna 1949. Toinen vaihe liiton toiminnassa jätetään tässä tarkastelematta, mutta muutama yleisluonteinen huomio on paikallaan. Liiton ohjelma ja periaatteet pysyivät ennallaan, mutta nyt se kykeni vetoamaan YK:n yleismaailmalliseen ihmisoikeuksien julistukseen perusteena toiminnalleen. Siinä missä liitto korosti 1930-luvulla perinteisiä yksilönvapauksia, 1950-luvun alussa taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet nousivat sen toiminnan keskiöön. Liitto puolusti muun muassa työtaisteluita, minkä lisäksi se perusti ihmisoikeuksien säätiön, jonka tarkoituksena oli antaa oikeusavustusta ihmisoikeuksia koskevissa oikeusjutuissa.⁵⁸ Lopulta toinenkin vaihe jäi vain kolmen vuoden mittaiseksi, sillä liiton toiminta jouduttiin lopet-

53. Naquet 2014, 558–594; Irvine 207, 145–193.

54. ptk 30.12.1935; ptk 9.10.1937 2 §; ptk 25.10.1937, 2 §; Julkilausuma Valtioneuvostolle päivätty 6.11.1937; ptk 26.3.1938, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

55. Keväällä 1938 liitto järjesti esitelmäseuran ”Vankilauudistukset ja nykyaikainen käsitys rikollisuudesta”, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA. Ks. myös Poliittisten vankien ihmisoikeudet. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 2, 28.2.1936, 4.

56. *Ihmisoikeuksien puolesta* No 2, 28.2.1936, 4–5.

57. ptk 11.4.1939; ptk 19.4.1939, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA.

58. Pöytäkirja Ihmisoikeuksien liiton yleisestä kokouksesta, lauanta 29.10.1949; Ihmisoikeuksien liiton yleinen kokous,

tamaan 1952 taloudellisista syistä. Liiton ongelmaksi muodostui, ettei se löytänyt kotia poliittiselta kentältä. Se oli liian vasemmistolainen poliittiselle keskustalle, eikä ylevä ihmisoikeusretoriikka vedonnut työväkeen.⁵⁹

Ihmisoikeudet, historia ja 1930-luku

Ihmisoikeuksien liiton toiminnan tarkastelun perusteella voi todeta, että liitto edusti länsimaista aatemaailmaa Suomessa. Liitto vastusti fasismia ja äärioikeistoa ja jakoi vasemmistolaisen maailmankatsomuksen, mistä johtuen toiminta oli myös osin epäjohdonmukaista. Ajatuksen- ja sananvapaus muodostivat liiton aatteellisen ytimen, ja länsimaiset demokraattiset arvot olivat sille tärkeitä.

Liiton ongelmina olivat toiminnan vähäisyys ja olematon poliittinen vaikutusvalta, jotka kulminoituvat taloudellisina vaikeuksina. Esimerkiksi Ranskassa äärioikeiston uhkaa vastaan nousi laaja kansanliike 1930-luvulla, mikä näkyi poliittisena muutoksena.⁶⁰ Suomessa vallitsi yleisesti oikeistolaisempi poliittinen ilmapiiri, jonka ääri-ilmentymänä, mutta lopulta myös vakauden rikkojana, esiintyi Lapuan liike. Ihmisoikeuksien liitto perustettiin Suomessa osin vastauksena sille oikeistolaiselle ilmapiirille, jonka liiton perustajajäsenistö koki uhkana demokraattiselle yhteiskuntajärjestykselle. Poliittinen järjestelmä kykeni kuitenkin hillitsemään ääri-liikehdintää, ja Ihmisoikeuksien liiton kannatus ja vaikutukset jäivät vähäisiksi.

Suomen Ihmisoikeuksien liiton toiminta 1930-luvulla osoittaa, että jo tuolloin oli olemassa varsin moderni käsitys ihmisoikeuksista, vaikka se olikin vielä poliittisen retoriikan marginaalissa niin kansallisella kuin kansainvälisellä tasolla. Periaatetasolla ihmisoikeudet olivat Ihmisoikeuksien liiton käsityksessä universaaleja ja tasa-arvoisia oikeuksia, jotka asettivat valtiolle

velvollisuuksia, ja ne nähtiin nimenomaan kriittisen potentiaalin kautta. Liitto ei olisi edes voinut mennä kovin konkreettiselle tasolle retoriikkaan, koska ihmisoikeudet olivat vielä juridisesti määrittelemättömiä.

Ihmisoikeuksien yleisen historian osalta yllä mainittu tarkoittaa, että toisen maailmansodan jälkeen kasvanut poliittinen ja juridinen ihmisoikeusjärjestelmä on velkaa jo ennen sotaa vaikuttaneille ajatusvirtauksille. Huolimatta siitä, missä ja milloin modernin ihmisoikeusajattelun voi perustelluimmin katsoa muodostuneen, sotienvälisenä aikana länsimainen ihmisoikeuskäsitys vaikuttaisi olleen suhteellisen yhtenäinen. Ennen kaikkea väitteet siitä, että moderni ihmisoikeusretoriikka olisi syntynyt vasta 1970-luvulla⁶¹ tai siitä, että ennen toista maailmansotaa ihmisoikeudet olivat läheisessä yhteydessä uskontoon,⁶² osoittautuvat nopeasti perusteettomiksi. Toisaalta myös monet niistä ajatuksista, joita Ihmisoikeuksien liitto esitti jo 1930-luvulla, voisi sellaisenaan siirtää nykyaikaan. Tältä osin liiton toiminnan tarkastelu osoittaa, ettei ihmisoikeuksien käsite lopulta ole fundamentaalisesti muuttunut maailmansotien välisestä ajasta, vaikkakin monet kehityslinjat käynnistyivät vasta toisen maailmansodan jälkeen. Ihmisoikeudet eivät 1930-luvun Suomessa vastanneet kuitenkaan yhteiskunnallis-poliittisiin realiteetteihin. Vasta toisen maailmansodan jälkeen kansainvälinen yhteisö, kuten myös yksittäiset valtiot, oli valmis hyödyntämään ihmisoikeuksia poliittisten tarkoituksien saavuttamiseksi niin retoriikan kuin konkreettisten toimenpiteiden osalta.

OTT **Juhana Salojärvi** työskentelee oikeushistorian post doc -tutkijana Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa.

Sähköposti: juhana.salojarvi@helsinki.fi.

Helsingissä, lokakuun 29 päivänä 1949; Toimintaan ihmisoikeuksien puolesta, Helsingissä 14 päivänä marraskuuta 1949, Ihmisoikeuksien liiton johtokunta; IOL:n toimintasuunnitelma ajalle 1.3.51–29.2.52; Periaatteiden käytäntöön soveltaminen, Erkki Valan alustus vuosikokouksessa 1950. *Ihmisoikeuksien puolesta: Tietoja Ihmisoikeuksien liiton toiminnasta*. Kirjapaino Oy Petit 1950, 8–9, Ihmisoikeuksien liiton arkisto, KA. Yleisesti liiton toiminnasta 1950-luvulla, ks. Vuokila 1999, 83–122.

59. Vuokila 1999, 124–125.

60. Eugen Weber, *The Hollow Years. France in the 1930s*. W.W Norton 1994, 147–169.

61. Ks. tältä osin Moyn 2010. Tosin Moynin argumentti on nyt jo suhteellisen efektiivisesti torjuttu. Viimeisin ja perusteellisin kritiikki lienee Sarita Cargas, Questioning Samuel Moyn's Revisionist History of Human Rights. *Human Rights Quarterly* 38 (2016), 411–425.

62. Ks. Samuel Moyn, *Christian Human Rights*. University of Pennsylvania Press 2015.

Katariina Parhi

Romunsyöntiä, teeskentelyä, väkivaltaa

Sopeutumattomuus suomalaisvankiloissa 1913–1968

Mikkonen, joka ei siis oikeastaan kuulukaan tällaiseen sairaalaan, on kylläkin jossakin suhteessa alaarvoinen eli psykopaattinen henkilö, jolla kylläkin voi olla valtavia tunteenpurkauksia, mutta minkäänlaisia mielisairauden oireita ei hän täällä ole osoittanut ja voi sen tähden menestyksellä tulla toimeen vankilassa, jossa lienee keinoja taltuttaa ja vaimentaa liian äänekkäitä tunteenpurkauksia.¹

Näin perusteli Vankimielisairaalan ylilääkäri Aatos Lehtonen vuonna 1920 vankipotilaan lähettämistä takaisin vankilan puolelle, joskaan Mikkosta ei alun alkaenkaan ollut lähetetty sairaalaan hoidontarpeen vaan kurinpidollisten syiden vuoksi. Artikkelini tarkastelee, minkä vuoksi Mikkosen kaltaiset vangit lähetettiin Vankimielisairaalaan, ellei heissä edes ollut varsinaisen mielisairauden oireita. Keskeiseksi nousee sopeutumattomuuden käsite, joka yhdistää tarkasteltavan ajanjakson tapaukset. Vankimielisairaalaan lähetettiin ne, joiden ei katsottu sopeutuvan vankilaan.

Vankipotilaiden käyttäytymiskuvaukset piirivät rajan vankilan oman normaalin ja epänormaalin välille ja tarjoavat täten uudenlaisen näkökulman vankilakulttuurin historiaan. Itse sopeutumattomuus on koettu tarkasteltavana ajanjaksona (1913–1968) yhteneväällä tavalla, mutta

samaan aikaan sopeutumattomuuden syistä voi esittää vain kohtalaisia arvauksia. Tässä artikkelissa keskiössä ovat sopeutumattomuudeksi tulkitut oireet itseilmaisun muotoina. Sosiologi David Garland korostaa kehon ja ruumiin ongelmaa rangaistusjärjestelmässä; sitä, kuinka vankeudessa kärsivät kehot pyritään unohtamaan.² Rangaistavana olivat sekä keho että mieli. Keskitän huomion sopeutumattomuusoireisiin itseilmaisun instrumentteina olosuhteissa, joissa mahdollisuudet siihen ovat olleet hyvin rajalliset. Oireet ja käyttäytyminen olivat kieli, joka jäi jäljelle vapauden mentyä. Sopeutumattomuus puolestaan määrittäytyi kasvottomiksi jäävän vankilahenkilökunnan, Vankimielisairaalan henkilökunnan ja joissain tapauksissa myös mielisairaaloiden ja työlaitosten työntekijöiden näkemyksien kautta. Käsite oli muutenkin laajalti käytössä 1900-luvun suomalaispsykiatriassa, ja sillä oli vahvat juuret Yhdysvalloissa.³

Aiempi tutkimus ja aineiston esittely

Vanki- ja kriminaalipotilaita on tutkittu jonkin verran niin Pohjoismaissa kuin laajemminkin,⁴ vaikka niin tutkimuskohdetta kuin tutkimusta voi kuvata marginaaliseksi. Suuri osa tutkimusperinteestä on velkaa muutamille klassikoiksi muodostuneille teoksille. Kritiikkiä on esittänyt Suomessa vankien asemaa edistäneen kontrollipoliittisen

1. Kansallisarkisto Turku. Turun Vankimielisairaalan arkisto. Sairaskertomukset. (Jatkossa VMS eli Vankimielisairaala.) 345/1920. Mikkosen nimi muutettu.
2. David Garland, The Problem of the Body in Modern State Punishment. *Social Research* 78 (2011), 767–798.
3. Petteri Pietikäinen & David O. Clark, The Psychology of Adjustment in the United States from the late 19th Century to World War II. Teoksessa *European Yearbook of the History of Psychology. Sources, Theories, and Models*. Brepols Publishers 2017, 11–38.
4. Ks. mm. Stephen Garton, Criminal Propensities. Psychiatry, Classification and Imprisonment in New York State 1916–1940. *Social History of Medicine* 23 (2009), 79–97; Lars Garpenhag, *Kriminaldårar. Sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige, ca 1850–1930*. Acta Universitatis Upsaliensis 2012; Hilde Dahl, 'Insane criminals' and the 'criminally insane'. Criminal asylums in Norway, 1895–1940. *History of Psychiatry* 28 (2017), 209–224; Ilkka Levä, *Sörkan kivinen syli. Helsingin viereisen kuritushuoneen muutos Helsingin vankilaksi*. Acta Poenologica 1/2006. Vankeinhoidon koulutuskeskus 2006; Jukka Muiluuvuori, *Vaasan linna 1863–2013 ja suomalaista vankeinhoitoa 1700-luvulta nykyaikaan*. Vaasan vankila ja Rikosseuraamuslaitos 2014.

yhdistyksen Marraskuun liikkeen esiin nostama Erving Goffman, joka kuvaa vankilaa totaalisenä laitoksena: minuuden riistäjänä ja ihmisen identiteetin kadottajana.⁵ Michel Foucault'n vankilaa ja valtaa käsittelevä *Tarkkailla ja rangaista* -teos⁶ lienee viitatuimpien joukossa.

Yhtenä tutkimushaasteena on lähdeaineiston epätasaisuus ja aukkoisuus. Tämä artikkeli pohjautuu Vankimielisairaalan potilaspäiväkirja-aineistoon. Vankimielisairaala, tuttavallisemmin Annes,⁷ perustettiin Turkuun vuonna 1911 palvelemaan psykiatrista hoitoa tarvitsevien vankien tarpeita, ja se kattoi koko Suomen vankienhoidon ja oli (ja on edelleen) tarkoitettu vangeille, jotka tarvitsevat akuuttia psykiatrista hoitoa.⁸ Vankipotilailla tarkoitetaan tuomion saaneita vankeja, jotka lähetetään sairaalaan tuomionsa suorittamisen aikana. 1940-luvulle saakka Vankimielisairaala hoidettiin merkittävä määrä myös kriminaalipotilaita, nykykielellä oikeuspsykiatrisia potilaita, joita oli noin kolmannes hoidokeista. Kriminaalipotilailla tarkoitettiin mielentilatutkimuksissa ymmärrystä vailla olevia ja sittemmin tuomioistuimissa syyntakeettomiksi todettuja rikosten tekijöitä. Viimeinen kriminaalipotilas siirrettiin pois Vankimielisairaalaan vuonna 1965.⁹

Sopeutumattomuus rajautuu tässä yhteydessä psykopatiadiagnoosin¹⁰ saaneisiin potilaisiin eli tarkasteltavat tapaukset ovat kaikki psykiatrin psykopaatiksi määrittelemiä. Korostettakoon, että viittaukset psykopatiaan tai psykopaatteihin kuvastavat potilaista tehtyjä tulkintoja, eivät potilaiden identiteettiä. Psykopatiaa, joka vajaa-mielisyysdiagnoosin ohella oli yleisin ei-mielisairaiden potilaiden diagnoosi, ei ole koskaan

ymmärretty varsinaiseksi mielisairaudeksi vaan 1900-luvun eri vuosikymmeninä vaihtelevasti rajatilaksi terveyden ja sairauden välillä, pysyväksi poikkeavuudeksi, epänormaaliudeksi, sairasmielisyydeksi ja myöhemmin luonnehäiriöksi tai -vikaisuudeksi. Vankimielisairaala hoidettiin toki muitakin diagnooseja saaneita potilaita, mutta heillä hoidon syy oli joko puhjennut mielisairaus tai vajaamielisyys.¹¹ Keskeisenä kriteerinä psykopatiadiagnoosin saamiselle – aluksi implisiittisemmin, myöhemmin eksplisiittisemmin – oli näkemys vangin kykenemättömyydestä sopeutua tai mukautua, joten diagnoosin historia avaa näkökulmaa sopeutumattomuuteen, jota pidettiin patologisena. Perimmäisenä ajatuksena vaikuttaa potilaskertomuskuvausten perusteella olleen, että vankila- tai pakkolaitosolosuhteet olivat omanlaisensa normaali ympäristö, jossa tietyt patologiset yksilöt reagoivat kielteisesti. Psykopatiadiagnoosin saaneet vangit olivat yhteiskuntaan sopeutumattomien eli rikoksia tehneiden joukosta kaikkein sopeutumattomimpia.

Tutkija Stephen Garton korostaa, kuinka Yhdysvalloissa psykopaatit alkoi maailmansotien välillä yleisesti merkitä normaaliälyistä taparikollista.¹² Psykopatiadiagnoosi sai toisen maailmansodan jälkeen Suomessa ja laajemmin Skandinaviassa sekä Yhdysvalloissa osakseen ankaraa kritiikkiä,¹³ lähinnä siksi että se saattoi tarkoittaa kaikkea samalla tarkoittamatta mitään. Se muuttui yleistykseksi hieman niin kuin Gartonin kuvaama taparikollisuus. Tässä artikkelissa psykopatian merkitys korostuu suodattimena suomalaisissa vankeinhoitolaitoksissa mielletyn normaalin ja epänormaalin välillä.¹⁴

5. Erving Goffman, *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista*. Marraskuun liike 1969.

6. Michel Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*. Otava 1980.

7. Nimi mukaili eurooppalaisissa vankilarakennuksissa käytettyä, lisäosaan viittaavaa latinankielistä sanaa *adnex*.

8. Vankimielisairaala on edelleen toiminnassa, mutta se tunnetaan nykyään Psykiatrisen vankisairaalan Turun yksikkönä ja se on muuttanut Kakolanmäeltä Saramäen vankilan yhteyteen.

9. Mauri Ranta, *Vankimielisairaalan historiikki*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto 1979, 44.

10. Nykypsykiatria käyttää terminä persoonallisuushäiriöitä, jotka ovat käytössä olevista psykiatrisista diagnooseista käsitteellisesti lähimpänä menneiden vuosikymmenten psykopatiadiagnoosia. Termi psykopatia on edelleen käytössä, mutta ymmärretään häiriöksi, joka ei ole virallisessa tautiluokituksessa ja joka liittyy läheisesti epäsosiaaliseen persoonallisuuteen. Psykopatiapiirteitä selvitetään esimerkiksi vankien vaarallisuus- ja väkivaltariski-arvioinneissa.

11. Vammaisuuden tulkinnoista ks. Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnot suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca Historica 15. SHS 1996.

12. Garton 2009, 93–94.

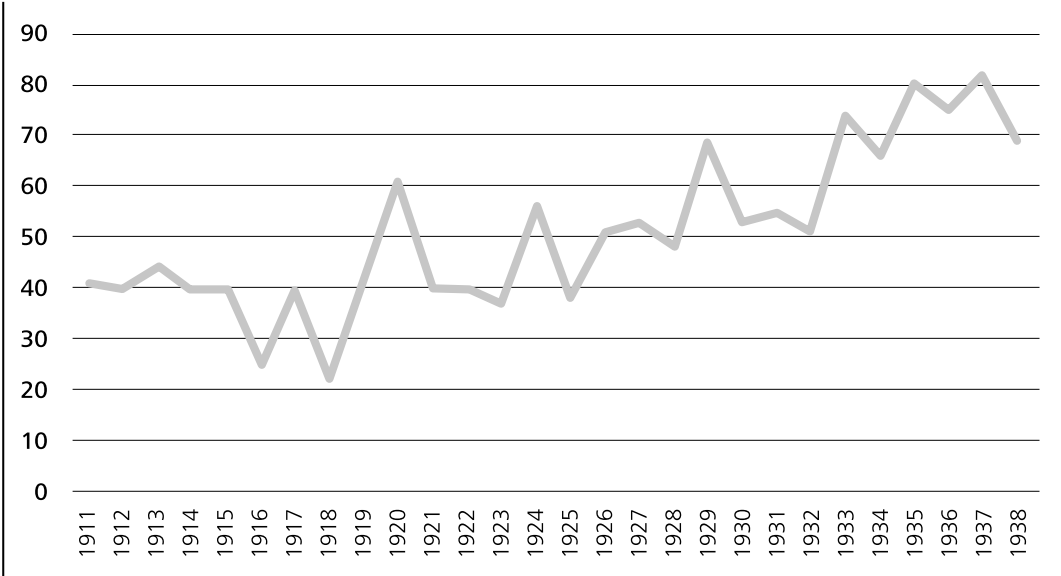
13. Kritiikistä ks. Katariina Parhi & Petteri Pietikäinen, Socialising the Anti-Social. Psychopathy, Psychiatry and Social Engineering in Finland, 1945–1968. *Social History of Medicine* 30 (2017), 18–19; Felix Schirmann, The Wondrous Eyes of a New Technology. A History of the Early Encephalography (EEG) of Psychopathy, Delinquency, and Immorality. *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (2014).

14. Psykopatian muista käyttökontesteista ks. Katariina Parhi, *Born to Be Deviant. Histories of the Diagnosis of Psychopathy*. Acta Universitatis Ouluensis B163. Oulun yliopisto 2018.

Taulukko 1.

Kaikkien Vankimielisairaalaan sisäänotettujen potilaiden lukumäärä ennen toista maailmansotaa.

Lähde: SVT XII 32–56, Terveydenhoito, Vankimielisairaalan tilastot; SVT XI 55, Vankimielisairaalan tilasto.

Artikkelissa hyödynnetty potilasaineisto koostuu kaikkiaan yli kolmestasadasta psykopatiadiagnoosin saaneen vangin potilaskertomuksesta. Ensimmäinen diagnoosi annettiin vuonna 1913. Aina 1930-luvun loppuun saakka on hyödynnetty kaikki Vankimielisairaalassa hoidossa olleet psykopatiatapaukset, minkä jälkeen on määrän kasvettua siirretty ensin joka kolmannen, sitten 1940-luvun puolivälistä alkaen joka viidennen potilaskertomuksen otantaan. Tällä menetelmällä on saatu kerättyä koteloitain arkistoidut potilaskertomukset järjestyksessä viimeisimmän sisäänottopäivän mukaan. Osalla potilaista on ollut useita potilaskertomuksia samassa kansiossa, minkä vuoksi, potilaspäiväkirjojen puuttessa, potilastietoja ei ole pystytty keräämään kaikilta osin sen ajankohdan mukaan, jolloin potilas on ollut hoidettavana Vankimielisairaalassa.

Vuonna 1969 psykopatiadiagnoosi poistui virallisesti käytöstä, kun Suomessa siirryttiin käyttämään kansainvälisen tautiluokituksen (ICD-8) mukaista tauti- ja kuolinsyyluokitusta *Classificatio morborum et causarum mortis*. Lähdeaineisto on epätasaista esimerkiksi siten, että psykopatiadiagnoosia käytettiin Vankimielisairaalassa reilun viidenkymmenen vuoden ajanjakson aikana eri tavoin eri ylilääkärien aikana. Selkeän poik-

keuksen muodostaa Iisakki Rantasen aikakausi (1945–1955), jolloin psykopaatteja diagnosoitiin selkeästi eniten. Tuolloin oireisiin liittyivät esimerkiksi monenlaiset harhat. Sen sijaan varhainen käyttö, joka sijoittuu Gustaf Winqvistin (1911–1916) ja Aatos Lehtosen (1917–1924) kausiin, on samankaltainen kuin muissa suomalaismielisairaaloissa, mutta sisälsi laajemman kirjon oireita kuin myöhäisempi käsitys psykopatiasta. Hannes Heikinheimon aikakausi (1927–1945) sekä Armo Hormian johtama aika (1961–1972) edustivat tasaisempaa, vakiintuneempaa ja Suomen psykiatrikunnan kanssa linjassa ollutta psykopatiadiagnoosin käyttöä.

Sopeutumattomuuden muotojen yleisyyttä ei ole voitu tilastoida luotettavasti, sillä muistiinmerkitsemistavat ovat vaihdelleet suuresti. Virallinen tilastointikään ei ole yhdenmukaista. 1920-luvulle saakka psykopatia tilastoitiin yhdessä *Imbecillitas*- ja *Idiotia*-diagnoosien kanssa, joten tarkkoja lukuja ei ole saatavilla eikä psykopatian suhdetta kaikkien sisäänotettujen potilaiden lukumäärään (Taulukko 1) voi siis mielekkäästi vertailla. 1920-luvulla, jolloin diagnoosin latinankielisessä nimessä oli mukana käsitys häiriön rappeutumiseen liittyvästä alkuperästä, *Degeneratio psychopathica* -diagnoosia

annettiin sisään otetuille potilaille vähimmillään 4 prosenttia, enimmillään 66 prosenttia tapauksista eri vuosina. 1930-luvulla psykopatiadiagnosi oli lääkintöhallituksen vaatimuksen mukaisesti jaettu *Constitutio psychopathica*- ja *Reactio psychogenea* -muotoihin, joista edellinen tarkoitti pysyvää ja synnynnäistä muotoa, jälkimmäinen reaktiivista, tilapäistä muotoa. 1930-luvulla keskimäärin noin puolet Vankimielisairaalan potilaista diagnosoitiin olevan psykogeenisen reaktion tilassa. Konstitutionaalista psykopatiaa diagnosoitiin keskimäärin hieman yli kymmenelle prosentille sisään otetuista potilaista. Vuonna 1953 Vankimielisairaalan sisään otetuista potilaista 42 prosentilla todettiin konstitutionaalinen muoto ja 22 prosentilla psykogeeninen – siis kaikkiaan 64 prosenttia kaikista potilaista oli tuona vuonna psykopaateiksi määriteltyjä.¹⁵ Vuonna 1974 tehdyn otoksen perusteella luonnehäiriötä eli psykopatiaa käsitteellisesti seurannutta psykiatrista kategoriaa ilmeni joko ensimmäisenä diagnoosina tai oheissairastavuutena kaikkiaan 45 prosentilla alle 21-vuotiaista Vankimielisairaalan potilaista, vanhemmilla potilailla 30–37 prosentin välillä.¹⁶ Psykopatia on näin ollen ollut merkittävin yksittäinen diagnoosi suomalaisessa vankien mielenterveyshuollossa. Toisin sanoen, sopeutumattomuus vankilaan on ensisijaisesti määrittänyt vankien psykiatrista hoitoa.

Sopeutumattomuus yksilön ominaisuutena

Leimallista tutkittavan aikakauden käsityksille oli, että sopeutumisongelmat vankilassa olivat merkki yksilön poikkeavuudesta. Vankilaolosuhteiden merkitystä vankien mielenterveyteen ei korostettu. Taustalla lienee piillyt rikosoikeudessa korostettu rangaistusten yleistävä vaikutus, jonka mukaisesti jo rikoksiin syyllistynyt henkilö voitiin sopivaa rangaistusta käyttämällä ohjata takaisin nuhteettomaan elämään.¹⁷ Van-

kiloiden historiaa käsittelevässä tutkimuksessa vankilaympäristön merkitystä käsitellään kriittisemmin. On esimerkiksi todettu, että vangin eristäminen altistaa mielenterveysongelmille, kuten harhoille, masennukselle, ahdistukselle ja itsetuhoisille teoille.¹⁸

Merkittävää oli myös biologisesti orientoituneen saksalaispsykiatrian vahva vaikutus Suomessa, joka kesti pitkälle toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Vankilapsykiatriassa niin kuin suomalaispsykiatriassa laajemminkin sopeutumattomuuden syiden ymmärrettiin olevan yksilön psyykkiseen rakenteeseen liittyviä. Vankila oli nuorisorikollisia tutkineelle psykiatri Martti Kailalle koulun, kodin, työn, vapaa-ajan ja sotaväen ohella yhdenlainen ympäristöolosuhde. Psykopaatin reaktiotavat olivat samankaltaiset ja toistuivat ympäristöstä riippumatta, sillä poikkeava käyttäytyminen, joka oli Kailan mukaan useimmiten synnynnäisen rakenteen ja kehitysaikana vallinneiden olosuhteiden yhteisvaikutusta, oli peräisin yksilön luonteesta.¹⁹ Oletuksena ei sinänsä ollut, että vankilaolosuhteet olisivat helppoja – yhteiskunta vaati tietynlaisia elämäntapoja, joihin poikkeavat eivät sopeutuneet.²⁰ Ajattelutavan laajuutta ilmentää myös sota-ajan psykiatria: sotilaan velvollisuudet olivat raskas välttämättömyys, ja terveet yksilöt kestivät ne.²¹

Sopeutumattomuus oli Vankimielisairaalan potilaskertomuksissa kuvattuna monimuotoista, esimerkiksi herkkyyttä, jonka vuoksi yksilö kärsi vapaudenrajoituksesta enemmän,²² tai itsepäisyyttä, jonka takia vanki osasi ottaa huomioon vain oman ahtaan näkökantansa.²³ Kautta linjan kuvaukset psykopaattipotilaiden ongelmista heijastavat käsitystä siitä, että terveen ihmisen kuului sopeutua vankilaan, ja sopeutumattomuus oli merkki poikkeavuudesta. Seuraava sosiaalinen prognoosi vankipotilaasta on Vankimielisairaalassa ollutta keskivertopotilasta hyvin kuvaava:

15. Suomen virallinen tilasto XII 32–56 1913–1937; Suomen virallinen tilasto XI 57, Taulukko 43 1953.

16. Vilho Mattila et al., *Turun vankilatutkimus* III. *Vangit Vankimielisairaalassa*. Turun yliopisto 1978, 38.

17. Timo Aho, Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881–1978 vaikuttaneista tekijöistä. Teoksessa Elina Suominen (toim.) *Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 1. Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen*. Valtion painatuskeskus 1981, 259.

18. Margaret Charleroy & Hilary Marland, Prisoners of Solitude. Bringing History to Bear on Prison Health Policy. *Endeavour* 40 (2016), 141–147.

19. Martti Kaila, *Nuorisorikollisuuden syyt yksilötutkimuksen valossa*. WSOY 1946, 171–184.

20. Kaila 1946, 188.

21. Ville Kivimäki, *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–1944*. Åbo Akademi 2013, 320.

22. VMS 849/1930.

23. VMS 3952/1958.

Hän on älyllisesti normaali vihamielisten, yhteiskunnan vastaisten taipumusten leimaama yksilö, jonka sopeutumiskyky mihin tahansa olosuhteisiin on huono.²⁴

Koko tutkimusjakson ajalta voi todeta, että Vankimielisairaalassa työskennelleille psykiatreille tiettyjen vankien sopeutumattomuus oli selvää. Lähes kaksi vuosikymmentä toisen maailmansodan loppuun saakka Vankimielisairaalan ylilääkärinä toiminut Hannes Heikinheimo kuvasi psykopatiaa sen kansanomaisemmalla ilmaisulla sairasmielisyys. Hänen mukaansa sairasmielisyydessä oli olennaista, että se ilmeni jo lapsuudessa, osittain synnynnäisten taipumusten vuoksi, osittain lapsuudenaikaisten ”epäedullisten elämyksien” kehittymisen seurauksena. Älyltään sairasmieliset olivat normaaleja, mutta muuten luonteeltaan virheellisiä. Mieltä järkyttävät seikat aiheuttivat heissä herkemmin ohimeneviä mielenhäiriöitä, ja ”naiivit piirteet” olivat aikuisiässäkin määrääviä. Näitä piirteitä olivat itsehallinnan puute, suurena olemisen halu, aistillisten toiveiden tyydyttämisen ensisijaisuus sekä itsekäs, vahingoniloinen, kateellinen ja vailla osanottokykyä eli empatiaa oleva tunne-elämä.²⁵ Mainitunlaiset ominaisuudet olivat epäedullisia vankiloissa, jotka edustivat kuria ja järjestystä.

Panu Hakola, josta tuli 1980-luvulla maamme ensimmäinen oikeuspsykiatrian professori, keräsi 1950-luvun loppupuolella tietoja psykopatiien ympäristötekijöistä eli ei-synnynnäisistä psykopatiaan vaikuttaneista syistä. Hänen aineistonsa, joka koostuu Vankimielisairaalan potilaista 1950-luvun lopulla, antaa pilkahduksen psykopatiien sairaalaan tulosityistä heidän itsensä mukaan. Yleisimpiä olivat kannaukset vankilaviranomaisten kanssa, jonka jälkeen tutkittavat itse pyrkivät Vankimielisairaalaan, rangaistuksen välttäminen, herkkähermoisuus, masentuneisuus tai vankilaolosuhteiden kestävättömyys, sekä viranomaisten päätös lähettää vanki potilaaksi. Harvinaisempia syitä olivat harhat, ruumiilliset vaivat sekä vankilatoverien painostuksen välttäminen.²⁶ Seuraavat alaluvut avaavat, millaista

potilaskertomuksista välittyvä sopeutumattomuus oli. Kaikilta potilailta on merkitty muistiin heidän perustietojensa lisäksi tarkka diagnoosi, sairaalaan tulosyyt sekä oireet, joihin tutkimustulokset perustuvat. Tulosyyt ovat määrättyneet jo vankilaoissa, eivätkä lähdeaineistona tavoita vankilan tapahtumia sinänsä, vaan ainoastaan siellä määritellyt perusteet sairaalaan päätymiseen. Oireet ja käyttäytyminen Vankimielisairaalla puolestaan ovat ylilääkärin ja useimmiten nimettömiksi jäävän muun henkilökunnan osatömerkintöjä. Lisäksi on kerätty kirjeaineistoja. Kirjeet ja muut laajemmat kuvaukset ovatkin seuraavissa alaluvuissa merkittävässä asemassa, sillä ne havainnollistavat usein vain niukasti kuvattuja, vaikkakin toistuvasti raportoituja syitä.

Romunsyöjät ja hirttäytyjät

Merkittävä osa psykopatiadiagnoosin saaneista potilaista päätyi sairaalaan akuutin psykiatrisen hoidon tarpeen vuoksi. Tarve oli näissä tapauksissa selkeää, esimerkiksi itsemurha-alttius vaati valvontaa ja lääkitystä. Tapaukset tulkittiin sopeutumattomuudeksi.

Tässä yhteydessä itsensä vahingoittamisella tarkoitetaan keinoja, joilla itseä pyritään vahingoittamaan ilman välitöntä hengenvaaraa. Itsemurhayrityksissä puolestaan oli mukana kuoleman todellinen riski. Itseen kohdistuneen väkivallan syy ei useinkaan ollut Vankimielisairaalassa selvä. Hannes Heikinheimo kuvasi 1940-luvulla haavojen viiltelyä hysteerisenä kiihtymisenä, mahdollisuutena päästä lääkärihoitoon ja näkemään naissairaanhoitaja sekä itsesyytösten lievityskainona, itsemurhaa puolestaan mahdollisena teatteritemppuna tai itsensä rankaisumuotona, ”jollaiseen alistuminen tuottaa sisäistä tyydytystä”.²⁷ Isossa-Britanniassa itsensä vahingoittamisen muodot tarkentuivat varhaisemmin. 1890-lukuun mennessä ”self-mutilation” korvasi aiemmin käytetyn ”self-injury”-termin. Aiemmin käytössä ollut termi sisälsi käsitteellisesti myös itsemurhayrityksen ja ruoasta kieltäytymisen, siinä missä uudempi tarkoitti ihon ja hiusten repimistä, puremista, lyömistä, viiltelyä tai kehon

24. VMS 5094/1962.

25. Hannes Heikinheimo, *Sielunterveys ja sen hoito*. Kustannusosakeyhtiö Aura 1946, 241–243.

26. H. P. A. Hakola, *Rikollispsykopatiien ympäristöolosuhteista. Haastattelututkimus Vankimielisairaalan potilaille*. Kuopion yliopisto 1990, 89.

27. Heikinheimo 1946, 326, 330–331.

osien poistoa muilla keinoin sekä vieraiden esi-
neiden nielemistä tai sijoittamista kehoon.²⁸

Itsensä vahingoittamisen esitetyt syyt saattoivat olla toisistaan hyvin poikkeavia. Historioitsija Chris Millard on tutkinut itsensä vahingoittamista Irossa-Britanniassa ja painottaa, että sitä on myös tulkittu eri tavoin. Esimerkiksi itsensä viilteleminen on nähty kommunikatiivisena tai suorana avunpyyntönä, siinä missä itsensä myrkyttäminen on tulkittu itsemurhayritykseksi.²⁹ Myös Vankimielisairaalan aineiston perusteella on selvää, että syyt olivat monimuotoiset, vaikkei motiiveja useinkaan esitetty. Kieli, jolla itsensä vahingoittamisen eri muotoja kuvataan, sisältää niistä oletuksia. 1910-luvulla itsensä viiltely terä-
aseella ilmaistaan raivona.³⁰ Eräs vanki lähetettiin sairaalaan, koska hänellä oli ”erikoinen taipumus niellä mitä erilaisempia esineitä”. Vankilalääkäri raportoi tämän nielleen muun muassa parranajokoneenterän kappaleen ja viimeksi sellihaarukan, joka piti poistaa sairaalassa leikkauksella. Vankimielisairaalassa kyseistä vankia hoidettiin pari kuukautta ja hänen masentuneisuutensa, tuskaisuutensa ja toivottomuutensa pantiin merkille ja kirjattiin muistiin, mutta tarkempaa analyysiä ei esineiden nielemisestä asiakirjoista välity.³¹ Esineiden nielemistä kutsuttiin vankilamaailmassa romunsyönniksi. Jo vakiintunut termi viittaa siihen, että kyse oli vankilassa säännöllisesti kohdattavasta käyttäytymisestä. Usein tarkoituksena oli vahingoittaa sisäelimiä niin, että vanki pääsisi sairaalaan hoidettavaksi. Esineisiin lukeutuivat muun muassa terävät neulat, lasinsirpaleet, partaterät ja rautalanka. Jotkut vangit myös lavastivat romunsyönnin. Eräs jatkosodan aikainen rintamakarkuri oli paitsi ”mahdollisesti teeskennellyt mielisairautta” ja rikkonut paikkoja sellissään, myös laittanut lusikan ulosteeseensa.³²

Muita Vankimielisairaalassa muistiin kirjattuja itsensä vahingoittamisen muotoja olivat itsensä viiltäminen lasinpaloilla, esineiden työntäminen

penikseen, tikkien repiminen, saippuan syöminen, pään hakkaaminen seinään, itsensä raapiminen, itsensä vahingoittaminen työkaluilla, naaman pyyhkiminen Lysolilla sekä ranteiden tai vatsan auki viiltäminen. Jotkut episodit olivat näytöksellisempiä kuin toiset: yksi vanki viilsi puukolla auki kyynärvartensa lihakset vankilan johtokunnan edessä.³³ Tekojen vakavuus heijastaa epäsuorasti myös tunteiden voimakkuutta. Partakoneenterää suussaan pitänyt, levoton ja viiltelevä potilas oli tehnyt metallilangasta viiden toista senttimetrin mittaisen sauvan ja nielaissut sen mahalaukkuunsa. Hänen kirjeistään välittyy lukijalle toisinajattelijan epätoivo niiden viiden sotavuoden ajalta, jotka hänen näkökulmastaan olivat olleet synkkiä, mustia ja lohduttomia, sillä hän ei ollut kääntynyt sisäisesti – fasismiin, kuten hän itse ajatteli. Potilas oli ollut sijoitettuna useampaan paikkaan ja hän kuvasi kokemaansa:

Täällä oli kokonainen ihmisarvoa tuntematon vartiajoukko, täällä oli poliiseja, joista voisi kertoa yhtä uskomattomia asioita kuin Belseini (sic) pyöveleistä täällä oli virkamiesjoukko, joka katsoi sormiensa läpi tosi vainoa ja sortoa, mutta julisti samalla kansalle periaatteitaan ja voittavan maailma, ja ennen kaikkea täällä oli papisto, joka oli tietoinen siitä että Suomen vankiloissa ja keskitysleireissä pahoinpiteltiin ja laittomasti kohdeltiin niissä olevia miehiä ja naisia, mutta jotka eivät olleet sitä näkevinään [...].³⁴

On mahdotonta sanoa, kuinka todenmukaisia potilaan kuvaukset ovat, sillä poikkeusolosuhteet todella vaikuttivat voimakkaasti toisinajattelijoiden kohteluun.³⁵ Sekä sisällissotaa että toista maailmansotaa kuvataan poikkeuksena rauhan-aikaiseen siviilihallintoon. Jatkosodan aikana valtiollisia vankeja oli enimmillään 260. Jussi Nuorteva nostaa esiin poliittisten vankien kirjoit-

28. Sarah Chaney, Self-Control, Selfishness, and Mutilation. How 'Medical' is Self-Injury Anyway? *Medical History* 55 (2011), 375–382.

29. Chris Millard, *A History of Self-Harm in Britain. A Genealogy of Cutting and Overdosing*. Palgrave Macmillan 2015, 3, 196.

30. VMS 267/1917.

31. VMS 2107/1947.

32. VMS 1881/1945.

33. VMS 529/1924.

34. VMS 2188/1947.

35. Ks. esim. Seppo Marttinen, *Suomen vankilat 1918. Vankiloiden toiminta v. 1918 sisällissodan aikana*. Acta Poenologica 1/2015. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus 2015.

tamien kuvausten ongelmallisuuden lähdeaineistona. Hänen mukaansa vartijakunta piti tietoista asennoitumista yhteiskuntaa vastaan hyvin ras-kauttavana, mikä on varmasti vaikuttanut poliittisten vankien kohteluun.³⁶ Ilkka Levä on puolestaan kuvannut poliittiseen vankiin kohdistettuja väkivaltaisuuksia ja niiden hyväksyntää ja kiertämistä viranomaisten keskuudessa.³⁷ Toisaalta Vankimielisairaalaan päätyneelle sotilasvangille tulkinta mielenterveysongelmista on voinut olla pelastus. Varmuudella voi todeta sen, ettei esi-neiden nieleminen ollut sotilasvangille pelkkää esineiden nielemistä, vaan itseilmaisun muoto niillä keinoin, mitä käytettävissä oli.

Itsemurhat olivat tutkittavana ajanjaksona vankiloissa vuotuisia; esimerkiksi valtakunnalli-siin vuoden 1922 tilastoihin on merkitty yhdeksän itsemurhaa.³⁸ Itsemurhayrityksiä oli runsaam-min, ja tulkinnat niistä vaihtelivat. Osa itsemurhayrityksistä oli niistä raportoineiden mukaan luonteeltaan näytöksellisiä. Vanki oli saattanut esimerkiksi hirttäytyä juuri silloin, kun tiesi avun olevan lähellä. Selkeiksi itsemurhayrityksiksi tul-kittuja tekoja oli kuitenkin enemmän. Hirttäytyminen oli tyypillinen itsemurhayritystapa, mutta jotkut vangit yrittivät myös myrkyttää itsensä lääkeaineilla tai pulituurilla eli kiillotusnesteellä, josta termi puliukkokin johtuu. Jotkut olivat yrit-täneet polttaa itsensä syyttämällä esimerkiksi patjan tuleen. Itsemurharatkaisuun päädyttiin raportoidusti muun muassa tunnonvaivojen vuoksi. Eräs potilaista koki, ettei voi sovittaa tekoaan muuten kuin itsemurhalla ja oli siksi alituisessa valvonnassa. Hän kirjoitti, että astuisi empimättä ”helvetin ikuiseen piinaan”, mikäli voisi peruuttaa tekonsa, mutta koska tämä ei ollut mahdollista, jäljelle jäi maanpäällinen rangaistus:

Yhteiskunta on antanut anteeksi minulle tekoni – lastenikin puolesta! Mitä minulle jää

tehtäväksi?! Kärsiä, kärsiä... Ja minä kärsinkin. Omantunnonvaivat, ikävä ja kaipaus kalvavat minua. Taivas yksin tietää että kadun ja kärsin. Näitä en halua välttääkään sillä ne ovat olevat rangaistuksenani. En rakasta enää elämää elä-män itsensä takia, vaan voidakseni kärsiä ja astua sitten parempana siihen maahan missä lapseni jo ovat.³⁹

Muuttuneet tietoisuuden tilat

Kehoon kohdistuneiden tekojen lisäksi vankien psykiatrisen hoidon tarve liittyi myös muihin mielenterveysongelmiin ja riippuvuuksiin. Huu-mausaineriippuvuus näkyy Vankimielisairaalan psykopaattipotilaissa selvästi erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, joskin sitä ilmeni aiem-minkin. Viereisen Kakolan vankilan puolella huumeongelmat räjähtivät kasvuun 1960-luvun aikana.⁴⁰ Huumeaineiden, rikollisuuden ja sopeutumattomuuden syy-seuraus-suhteet ovat monimutkaisia, mitä erään vangin potilaskertomus kuvastaa: hän oli ostanut metadonivalmiste Algidonia ja joutunut sen seurauksena rundiin eli eristykseen. Hän oli päätynt sairaalaan, sillä oli viillellyt itseään. Henkilökunta epäili, että todellisenä vaikuttimena olivat sopeutumisvaikeudet, jotka liittyivät huumevelkoihin.⁴¹ Päihteet aiheut-tivat myös akuutin psykiatrisen hoidon tarvetta, kuten eräällä ”huonosti kurinalaiseen järjestykseen sopeutuvalla” vangilla, joka pakeni todellisuutta humalaan ja lääkeaineisiin sekä bensii-nin imppaukseen, ja päätyi niistä depressiivisiin tiloihin.⁴² Päihteet olivat olleet monelle tie turmi-oon. Eräs vanki oli aiemmin oppinut käyttämään sairaanhoitajakoulussa unilääkkeitä ja heroiniin niin, että riippuvuus oli alkanut aiheuttaa suuria vaikeuksia.⁴³ Vankimielisairaalassa päihteet tul-kittiin yhteiskunnanvastaisia piirteitä vahvista-viksi ja persoonallisuutta rappeuttaviksi, ja lopulta päihteet määrittivät vangin, jäljellä oli vain -isti:

36. Jussi Nuorteva, *Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 4. Vangit – vankila – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana*. Valtion painatuskeskus 1987, 64–68.

37. Ilkka Levä, *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*. Bibliotheca Historica 116. SKS 2008, 107–115.

38. SVT XII 41–42 1922, 54.

39. VMS 860/1930.

40. Rauno Lahtinen & Anu Salminen, *Kakola. Vankilan tarina*. Sammakko 2014, 178.

41. VMS 4070/1958.

42. VMS 4143/1958.

43. VMS 2497/1949.

"algidonisti, pulituristi, tinneristi".⁴⁴ Alkoholiin ja muihin päihiteisiin liittyneet ongelmat liitettiin hyvin tyypillisesti psykopatiaan, mutta narkomanialle ja alkoholismille oli olemassa myös omat diagnoosinsa ilman psykopatian oheissairastavuutta. Asunnottomat alkoholiongelmaiset katosivat rangaistuslaitoksista lähes täydellisesti, kun juopumus dekriminisoitiin vuonna 1969.⁴⁵ Lainmuutos lienee vaikuttanut näin ollen myös alkoholismiin liittyvien sopeutumisongelmien patologisointiin, muun yhteiskunnassa käydyn keskustelun ohella.

Psychosis captivitatis -kuvauksella viitattiin ohimeneviin sekavuuden tiloihin, joihin saattoi liittyä harhaisuutta. Vankilassa ilmenevään rai-vokohtaukseen saatettiin myös liittää tarkennus *furor captivitatis*. Nämä ohimenevät tilat parantivat sairaalassa, ja sen vuoksi taustalla arveltiin olevan psykopatiaa, joka ymmärrettiin alttiudeksi reaktiivisille tiloille. Ylilääkärien merkinnät vahvistavat käsitystä siitä, että tilojen taustalla eivät olleet vankilaolosuhteet vaan yksilössä itsessään oleva poikkeavuus. Toisen maailmansodan jälkeisissä merkinnöissä katsantokanta tulee

■ Kuva 1. Turun Vankimielisairaala, lempinimeltään Annes, aloitti toimintansa vuonna 1911. Nykyisen Psykiatrisen vankisairaalan toiminta on siirtynyt Saramäen vankilan yhteyteen. Kuva: Psykiatrisen vankisairaalan Turun yksikkö.

esille erityisen selkeästi. Tiloja kuvattiin muun muassa sellikauhuna ja masennuksena,⁴⁶ vankilareaktiona, jolle potilas oli heikkoluontoisena taipuvainen,⁴⁷ sekä sopeutumisvaikeuksina, jotka olivat tyypillisiä pakkolaitosmiehille suljetussa laitospäristössä.⁴⁸ 1970-lukuun mennessä sopeutumattomuutta vankilaan kuvattiin kategorisesti vankilareaktiona, jonka keskeisimpänä syynä oli vankilaan joutuminen tai vankilaolosuhteet.⁴⁹ Tuolloin tulkinta reaktiosta yksilön ominaisuutena oli alkanut muuttua.

Vankien Riviera

Monelle vankila- tai pakkolaitosvangille Vankimielisairaala edusti parempaa paikkaa, jonne saattoi päästä joko pakoon vankilassa olevia pumallisia tilanteita tai yleisemmin hermostuttavia olosuhteita. Panu Hakola muotoili tutkimukses-

44. VMS 5164/1963.

45. Aho 1981, 260.

46. VMS 2849/1951.

47. VMS 4509/1960.

48. VMS 5234/1963.

49. Ks. Mattila et al. 1978, 48.

saan, että psykopaattien sairaalaan tulon taustalla oli usein voimakas halu päästä ”vankien Rivieralle”, vaihtelunhalu, ja myös toive välttää kurinpidollisia rangaistuksia.⁵⁰ Näissä tapauksissa siis vanki itse halusi potilaaksi sairaalaan ja käytti erilaisia keinoja päästääkseen muuttamaan olosuhteitaan.

Ylilääkäri Armo Hormian huomautus eräästä potilaasta, joka oli velkaantunut vankitoverilleen ja joutunut veloistaan ahtaalle, kuvaa osuvasti ”hermolomailua” pakkolaitosoloista yleisemminkin:

Kun näitä pakkolaitoksen liikemiehiä, lähinnä velkaantuneita liikemiehiä on nyt täällä useita, on täällä syntymässä epämääräisiä liiketoimia ja epäjärjestyksiä, minkä vuoksi Korhonen palautetaan välittömästi takaisin pakkolaitokseen, ehtihän hän jokataapauksessa lepuuttaa hermojaan täällä jo viiden viikon ajan.⁵¹

Pakkolaitosjärjestelmä muuttui olennaisesti vuoden 1971 lainmuutoksen myötä, ja pakkolaitosvankien määrä väheni oleellisesti. Järjestelmän keskeiseen kritiikkiin kuului psykopaatiadiagnosin epämääräisyys sekä kaikkien leimaaminen sairaksi.⁵² Sopeutumattomiksi tulkitut pakkolaitospsykopaatit katosivat lähes kokonaan, mikä kertoo juopumuksen dekriminialisoinnin tapaan siitä, kuinka lainmuutokset voivat vaikuttaa tulkitun sopeutumattomuuden määrään. Tämänkin muutos rajautuu kuitenkin tutkitun ajanjakson ulkopuolelle.

Sinänsä ketään ei lähetetty sairaalaan pelkästä sairaalaan lähettämisen toiveesta, mutta useinkaan ei ollut selvää, kuinka vakavista oireista oli kyse, eikä mahdollista teeskentelyä ja tilanteiden lavastamista aina pystynyt todentamaan. Usein tilanteet aukenivat vasta sairaalassaoloaikana. Psykopaateiksi diagnosoidut olivat siinä mielessä epätoivottuja hoidettavia, että heidät oli otettu sisään mahdollisesti simuloidun sairau-

den perusteella, ja potilaan mielentila osoittautuikin erilaiseksi kuin oli luultu. Eräs esimerkiksi tunnusti teeskennelleensä Sörnäisten vankilassa hullua. Sairaalaan tultuaan hän oli aluksi myöntyväinen, mutta alkoi sittemmin kiusata heikompia potilaita ja uhkailla hoitajia, että heidän tulisi olla varovaisia, sillä muuten heille voisi käydä samoin kuin erään potilaan surmaamalle ylilääkäri Winqvistille.⁵³ Potilaan tapauksessa on tosin huomioitava, että hänellä oli ilmeisesti myös harhoja ja mahdollisesti halu peitellä niitä. ”Hulluus” ei siis välttämättä ole kuitenkaan ollut aina teeskenneltyä. Psykopaattipotilaat lähetettiin mahdollisuuden tullen mielellään takaisin vankilaan, joskin jo lähetettäessä ylilääkärit usein epäilivät, kuinka hyvin nämä tulisivat sielläkään pärjäämään – siis sopeutumaan. Historioitsija Nicholas Duvall on kuvannut käsityksiä vangeista yleisesti ottaen erityisenä potilasryhmänä. Vankiterveydenhuollon kentällä Englannissa ja Walesissa osa lääkäreistä koki vielä 1980-luvulla, että vangit olivat potilaina manipuloivia, ja esimerkiksi diabetesta sairastavat vangit pyrkivät hyödyntämään sairauttaan aiheuttamalla itse ketoasidoosin.⁵⁴ ”Erityinen potilas” kätkee mahdolliset lisämerkitykset ja selitykset sille, miksi vangit ovat erityisiä – mikä onkaan nähty heidän yhteiseksi nimittäjäkseen vankilasijoituksen lisäksi.

Vankimielisairaalaan lähettämisen syyt saattoivat kietoutua myös sosiaaliin kuvioihin. Eräässä epätyypillisessä tapauksessa vanki oli ”mennyt jotenkin sekaisin”, sillä oli kaivannut niin kovasti Vankimielisairaalaan päätyntä potilasta, johon oli ilmeisen rakastunut. Ylilääkäri Hormia tulkitsti, että sairaalaan pyrkiminen liittyi sekä vingin seksuaaliseen kiintymykseen, että laajemmin hänen homoseksuaalisuuteensa. Vingin pelkona oli, ettei hän kykenisi pidättäytymään homoseksuaalisuudesta vankilasta vapaututtuaan.⁵⁵ Seksuaalisuuteen liittyvät oireilut eivät sinänsä olleet harvinaisia. Suhdekuvioiden lisäksi taustalla saattoi olla esimerkiksi vaino, jota

50. Hakola 1990, 20. Tosin myös vankila-alueella sijainnutta virkistysaluetta kutsuttiin Rivieraksi, ks. Lahtinen & Salminen 2014, 178.

51. VMS 5567/1965. Korhosen nimi muutettu.

52. Kritiikistä ks. Heikki Pihlajamäki, *Pakkolaitokseen eristäminen 1971–1986*. Valtion painatuskeskus 1987, 8–11.

53. VMS 91/1916.

54. Nicholas Duvall, ‘From Defensive Paranoia to ... Openness to Outside Scrutiny’. *Prison Medical Officers in England and Wales, 1979–86*. *Medical History* 62 (2018), 112–131.

55. VMS 5048/1962.

tuomion haureuden harjoittamisesta alaikäisten kanssa saanut vanki koki, vaikkakin valitelti itse erinäisiä somaattisia kipuja,⁵⁶ ja myös muiden vankien lähentely-yritykset saattoivat aiheuttaa voimakasta pelkoa.⁵⁷ Vaikka potilasaineiston kautta välittyikin tottumus miesten välisiin sukupuoli-suhteisiin, niihin myös puututtiin. Homoseksuaalisuutta ei aineistojen valossa pyritty kirkemään pois, vaan se oli ominaisuus, joka ei ollut ”parannettavissa enempää Vankimielisairaalaissa kuin muissakaan mielisairaaloissa.”⁵⁸ Sinänsä homoseksuaalisuus katsottiin yhteiskunnassa ongelmaksi varsinkin toisen maailmansodan jälkeen, esimerkiksi rikostuomiot olivat korkeimmillaan 1950-luvulla, ja homoutta pidettiin tarttuvana.⁵⁹ Vankeja ei lähetetty homouden takia hoidettavaksi, mutta homoseksuaalinen sopeutumaton käytös saattoi vaikuttaa vankimielisairaalapassitukseen. Eräs vanki kuvattiin suuresti yhteiskunnanvastaiseksi, mutta yhteiskunnanvastaisuutta ei tarkennettu. Osastomerkinnoista käy ilmi, että vanki oli miehimys eli miehistä pitävä mies, joka hiippaili öisin kurkistelemassa toisten huopien alle ja jolla oli tunnetusti aktiivinen sukupuolielämä muurien sisäpuolella.⁶⁰ Hän edustaa seuraavassa alaluvussa käsiteltäviä sellaisia sopeutumattomuuden oireita, joiden vuoksi laitoksen henkilökunta halusi vangin tai kriminaalipotilaan pois laitoksestaan.

Väkivaltaa ja isoleerausta

Psykopatiadiagnoosin saaneet potilaat saattoivat tulla lähetetyiksi Vankimielisairaalaan muiden laitosten hartaasta toiveesta. Syiden kirjo on moninainen.

Yhteiskuntavaarallisuuden käsite nousi Suomessa merkittäväksi esikuvamaa Saksan tavalla 1920-luvulle tultaessa,⁶¹ ja esiintyy monen Vankimielisairaalan potilaan papereissa ja perusteissa.

Eräs potilas esitti oikeusministeriölle syytteitä, jotka ylilääkäri Aatos Lehtonen kiisti kirjeessään Turun keskusvankilan johtajalle. Niistä ilmeni, että potilaalla oli tapana yllyttää muita ja hän oli toiminut ”jonkullaisen rangaistusjuntan jäsenenä eli sieluna”. Hän tuomitsi toisia ja laati listan, jonka mukaan heitä tuli rangaista.⁶² Eristäminen ilmaistiin ainakin toisinaan suoraan. Alussa kuvattu vanki Mikkonen oli lähetelty merkkejä ulos kadunpuoleisesta ikkunasta ja hänet oli saatu kiinni mellakka-aikeista. Vankimielisairaalaan hänet lähetettiin ”rangaistus- ja isoleeraustarkoituksessa.”⁶³ Jotkut olivat vankilahenkilökunnan näkökulmasta muilla tavoin sietämättömiä. Eräs vanki lähetettiin muutamaksi kuukaudeksi sairaalaan, sillä hän oli ”epävakaainen, holtiton ja ilkeämielinen marisija” ja sen vuoksi rasittava ympäristölleen.⁶⁴

Marisemisen synonyymina oli usein kverulointi, valittaminen. ”Perätön valittelu” kuului myös vankilan kurinpitoperusteisiin, mutta yleisimpiä rangaistussyitä se ei ollut. Esimerkiksi vuonna 1922 kaikkiaan 1391 vankiloissa kirjatusta järjestyshairahduksesta valittamista oli vain seitsemän tapausta.⁶⁵ Vaikka kverulantit eivät yleensä joutuneetkaan Vankimielisairaalaan pelkän valittamisen vuoksi, kuvasivat lääkärit kverulointia psykopaattien yhteydessä hyvin usein, ja mitä ilmeisimmin valituskirjelmöinnit aiheuttivat heidän kannaltaan harmejä, sillä toisinaan niissä esitettyihin syytöksiin odotettiin selvityksiä. Valituskirjeitä saattoi olla satoja, ja ne eivät olleet useinkaan helppolukuisia. Eräässä oikeusasiamiehelle osoitetussa kirjeessä tutkittavana ollut aloitti kielellisesti monimutkaisen valituksensa:

[...] en ole niin sisäisesti kuin ulkonaisesti sopeutunut suostuvaisena myöntämään kohdalleni aikanaan äkkiä keinosijattua deka-

56. VMS 3405/1955.

57. VMS 5008/1962.

58. VMS 1918/1946.

59. Homoseksuaalisuuden historiasta Suomessa ks. Sandra Hagman, *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Gaudeamus 2016; Tuula Juvonen, *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vas-tapaino 2002.

60. VMS 1494/1939.

61. Yhteiskuntavaarallisuuden merkityksestä Saksassa ks. Greg Eghigian, *The Corrigible and the Incurrible. Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. University of Michigan Press 2015.

62. VMS 460/1922.

63. VMS 345/1920.

64. VMS 3126/1953.

65. SVT XII 41–42 1922. II. Järjestys ja kurinpito, 27–28.

denssi-irtolaisuuden ulosantikuvaa minään 'reaalifaktana' – vaan sen mitä irvoimman tyypilliseksi tuottajansa sekä itse- että ulosantipekkoselliseksi, suorastaan kriminelliksi ja osaltani passiiviseksi keinotuottamukseksi [...].⁶⁶

Epäilemättä osa valituskirjeistä on ollut myös sisällöltään ymmärrettävissä ja aiheesta kirjoitettuja. Kverulointia ei tapahtunut pelkästään kirjeiden välityksellä vaan myös osastolla niin, että omista oikeuksista riideltiin jatkuvasti. Valitukset tuottivat tulosta vain harvoin, osittain siitä syystä, että niitä tutkivat samat tahot, joita valituksissa arvosteltiin.⁶⁷ Esimerkki kuitenkin osoittaa, että niihin reagoiminen on myös voinut olla vaikeaa.

Epäjärjestyksen aiheuttaminen saattoi olla myös osasyynä sille, että potilas lähetettiin Vankimielisairaalaan takaisin vankilan puolelle. Eräs potilas kirjoitti siskolleen, että aikaisemmin pyydettyään pääsyä vankilan puolelle, hänelle oli kerrottu hänen olevan vielä sairas. Tilanne muuttui, kun osastomerkinän mukaan potilas selkeni loppuvuodesta 1918. Potilas itse ei nähnyt tilassaan muutosta:

[...] sitte, kun tuli tämä valkoinen terroristi vataan niin minullakin oli järki ja terveys paikallaan [...] ja nin parani yhtessä kuukautessa sellainen sairaus joka oli kestäny vuosia [...].

Sairaalan merkinnän mukaan potilas pystyi aivan hyvin jatkamaan rangaistustaan vankilan puolella, sillä hän oli sen kaltainen henkilö, joka sairaalan vapaudessa yllytteli ja kiihotti sairaita kaikenlaisiin epäjärjestyksiin.⁶⁸

Karkailu heikommin vartioituista mielisairaaloista oli joidenkin kriminaalipotilaiden bravuuri. Eräs kriminaalipotilas sijoitettiin Vankimielisairaalaan juuri hänen karkailunsa vuoksi: hän oli toistuvasti paennut sekä Niuvanniemen että Pitkäniemen mielisairaaloista. Kaikkiaan potilas vietti Vankimielisairaalassa lähes kymmenen

vuotta. Karkailun lisäksi hän oli raportoidusti vaikea hoidettava väkivaltaisuutensa, ulosteella tuhrimisensa ja luonteensa vuoksi.⁶⁹ Niuvanniemen sairaalan tilanne 1930-luvulla kuvaa otollisia olosuhteita karkaamiselle ja muille ongelmille: kriminaalipotilaiden määrä kasvoi tasaisesti, mutta osastoilla oli edelleen vanhanaikaiset tapilukot ikkunoissa sekä helposti avattavat lukot myös ovissa, joihin saatiin uudenaikaisempia Abloy-lukkoja vuosikymmenen puolessavälissä. Väkivaltaisuus alkoi olla jokapäiväistä ja karkaaminen oli helppoa potkaisemalla ikkunanpuitteet hajalle. Vankimielisairaalaan lähettämistä pidettiin viimeisenä keinona toistuville karkaa- jille ja hulinoijille.⁷⁰ Monet Vankimielisairaalaan sijoitettua kriminaalipotilaista eivät olleet välttämättä vaikeasti hoidettavia, vaan odottelivat sijoittamistaan valtiolliseen mielisairaalaan, jossa saattoi olla pitkäkin jono. Eräs unitaudin eli *Encephalitis lethargica* -tartunnan⁷¹ saaneen kriminaalipotilaan kohtalona oli odotella Vankimielisairaalassa yli puolitoista vuotta, sillä hänelle ei ollut Niuvanniemen sairaalassa tilaa.⁷²

Osa kriminaalipotilaista oli niin väkivaltaisia, että Vankimielisairaalan ensisijainen tehtävä oli suojella yhteiskuntaa heiltä. Esimerkiksi lääkintöhallitus katsoi itsepintaisesti Vankimielisairaalan yli kahden vuosikymmenen ajan ainoaksi mahdolliseksi sijoituspaikaksi yhdelle kriminaalipotilaalle ennen lopullista sijoitusta Mustasaareen 1960-luvun alussa, sillä hänen katsottiin olevan pysyvästi äärimmäisen vaarallinen. Aiemmin mielisairaalaan ja viranomaisilta karannut potilas oli ylilääkäri Armo Hormian kuvauksen mukaan seksuaalisesti perverssi, räjähtävällä tavalla väkivaltainen ja paranoiidi ja hänellä oli "huimasti kohonnut itsetunto" siinä missä syyllisyydentunne puuttui täydellisesti. Hänen rikoksiinsa lukeutui seksuaalisesti virittyneitä henkirikoksia, joihin liittyi itsetehostamisen tarve.⁷³ Toisen aiemmin Niuvanniemessä olleen kriminaalipotilaan hoitomuotoihin lukeutuivat verkon alla ja

66. VMS 5657/1965.

67. Nuorteva 1987, 66–67.

68. VMS 286/1918.

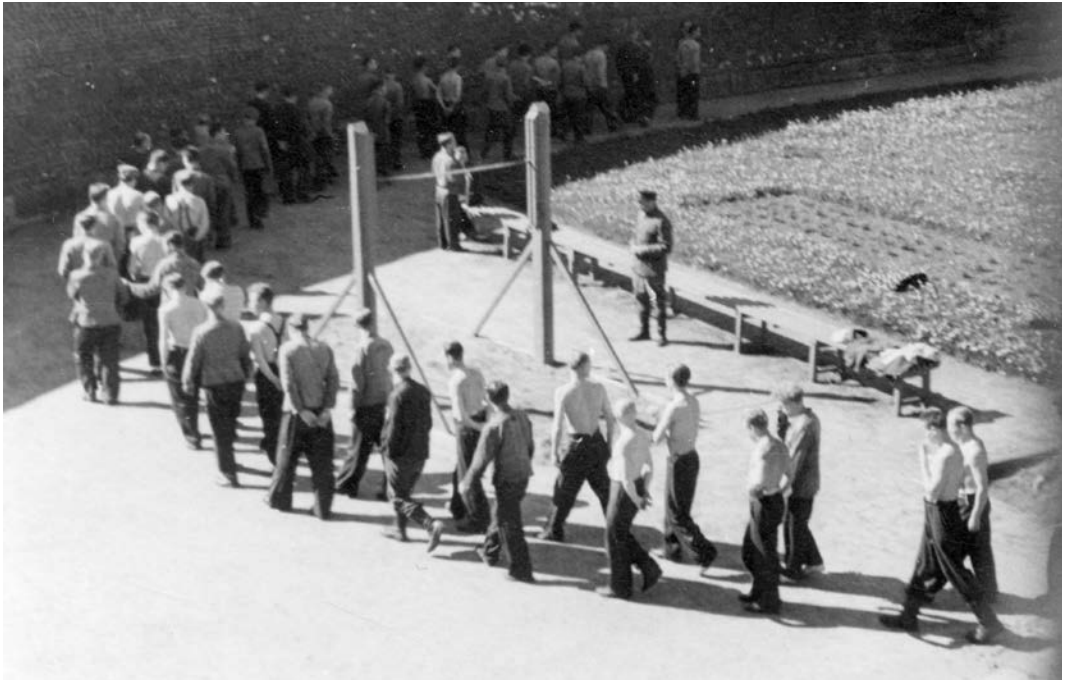
69. VMS 1190/1935.

70. Kaija Vuorio, *Niuvanniemen sairaala 1885–1952*. Niuvanniemen sairaala 2010, 123–124.

71. Unitauti aiheutti psykopatian kaltaisia oireita. Kyseessä olevaa potilasta kuvattiin ärtyisäksi, harvapuheiseksi, alakuloiseksi, käsitykseltään hitaaksi ja vapisevaksi. Unitaudin ja psykopatian yhteydestä ks. Väinö Mäkelä, *Über Psychische Störungen bei und nach der epidemischen Encephalitis*. A.-G. Sana 1923, 182–215.

72. VMS 772/1929.

73. VMS 1620/1942.

suojeluspuvussa pito, sillä häntä oli muuten ollut ilmeisen hankala käsitellä. Niuvanniemessä hän oli kuvauksien mukaan käyttäytynyt eroottisesti, ärtyvästi, väkivaltaisesti ja epäluuloisesti. Hän oli muun muassa syyttänyt makuuvaatteet tuleen, kuristanut hoitajatarta kunnes oli luullut tämän kuolleen sekä taivutellut tovereitaan rikolliseen liittoon.⁷⁴

Vankilan sisäpuolinen normaali

Vankiluvut ovat vaihdelleet erityisesti poliittisina kriisiaikoina. Herää kysymys, onko sopeutumattomuuskin voinut sitoutua olennaisesti poliittisiin voimasuhteisiin. Tutkija Timo Aho huomauttaa, että rakennemuutosten haittavaikutukset riippuvat merkittävästi siitä, kenen ehdoilla muutokset on toteutettu. Vaikka vankiluvut voivatkin heijastella sosiaalista sortoa, niihin vaikuttavat myös lukuisat muut tekijät, kuten sodat, teollistuminen ja muuttoliike, mutta yksittäisiä tekijöitä on vaikea todistaa empiirisesti.⁷⁵ Kriisiaikojen lähdeaineisto on erityisen vaikeasti tulkittavaa. Esimerkiksi vuoden 1918 sisällissotaan liittyneisiin levottomuuksiin suhtauduttiin vakavasti.

■ Kuva 2. Sääntöjen mukaista ulkoilua Helsingin keskusvankilan pihalla vuonna 1946. Kuvan taakse on kirjoitettu "karuselli kiertää", ja sen on luultavimmin kirjoittanut sotasyllisyystuomiotaan istunut Väinö Tanner. Kuva: Työväen Arkisto.

Vankimielisairaalan puolella levottomuudet näyttäytyivät ennen kaikkea henkilökuntavaihdoksina ja konkreettisina puutteina.⁷⁶ On selvää, että sisällissota oli kriisitilanne, joka näkyi myös Vankimielisairaalassa, mutta potilasasiakirjoihin se välittyi vain pilkahduksina.

Siinä missä tuomioistuimet ovat voineet olla rangaistuksista päättäessään alttiita poliittis-ideologisille ja muille yhteiskunnallisille virtauksille, vankilat eivät ole valinneet vankejaan. Sopeutumattomuus vankilassa on pysynyt suhteessa vankilan sisäiseen normaaliin, mikä ei toki sekään ole täysin muusta yhteiskunnasta irrallaan. Psykopatiadiagnoosin saaneiden sopeutumattomuuteen on liittynyt vähintään epäilyksiä vangin mielenterveydestä, sillä pelkkä huono käytös ei selitä Vankimielisairaalaan lähettämistä.

74. VMS 1152/1935.

75. Aho 1981, 231–266.

76. Lahtinen & Salminen 2014, 89–93.

Esimerkiksi vuonna 1926 kaikkiaan 1020 vankia sai kurinpitorangeistuksen siinä missä 3761 jäi rankaisematta.⁷⁷ Luvut osoittavat, että järjestyksrikkomukset olivat arkipäivää. Myös eri vuosikymmeninä julkaistut *Vankisäännöt* havainnollistavat vankilan mahdollisuuksia puuttua ei-toivottuun käytökseen. Esimerkiksi vuoden 1939 painoksessa kuvattiin kurinpitotoimiksi rikkeestä riippuen oikeuksien supistaminen, luottamustoimista poistaminen, valoisaan tai pimeään koppiin sulkeminen, kova makusija, muonan vähentäminen, alempaan vankiluokkaan siirtäminen, lyönneillä kurittaminen tai ankarimpana keinona uusi vankeusrangaistus.⁷⁸ Mielenterveydellisistä ongelmista kärsineille vangeille kurinpito on voinut olla tehotonta, ja Vankimielisairaala on siis vangin hoitamisen lisäksi ollut toimivampi kunkin yksittäisen tilanteen rauhoittamismuoto.

Historioitsija Janet Weston kuvaa, kuinka englantilaisvankiloissa painittiin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla samankaltaisen kysymyksen kanssa: kuinka suhtautua vankeihin, jotka eivät olleet mielisairaita, mutta häiritsivät toiminnallaan vankilan arkea.⁷⁹ Pitkän ajanjakson tarkastelu jättää vähemmälle huomioille yksittäiset selittävät tekijät, jotka olisivat toki merkittäviä yksittäisen vankipotilaan kokonaistilanteen ymmärtämiseksi, mutta välittää kuvan toistuvista sopeutumattomuuden ilmaisun muodoista, usein sanattomasta kielestä, jolla vangit kuvasivat oloaan ja pyrkivät vaikuttamaan olosuhteisiinsa. Sanattomalla kielellä on vahva suhde valtaapitävään instituutioon, joka yksilön kieltä tulkitsee, ja se liittyykin samaan viitekehukseen kuin muun yhteiskunnassa tulkittun sopeutumattomuuden kontrolli. Vertautuvaa tutkimusta on Suomessa tehty muun muassa koululaitoksista: koulukoudeista, tyttökoudeista ja peruskoulusta.⁸⁰

Tutkittavan ajanjakson loppupuolella biologinen, yksilön rakennetta korostava psykiatria oli alkanut väistyä ja 1960-luku toi muassaan

muuta asennemuutoksia, joita esimerkiksi oman määritelmänsä mukaan ”poikkeavien” asioihin keskittynyt Marraskuun liike sekä myöhemmin 1970-luvulla Valtakunnallinen Vankiliitto KRIM ajoivat. Muutokset ovat voineet muuttaa tulkin-toja vankien oireilusta sopeutumattomuutena. Muutoksia tapahtui myös kielellisellä tasolla: esimerkiksi psykopatiadiagnoosista luovuttiin ja sosiaalilainsäädäntöön liittyvässä keskustelussa kritisoitiin arvoväritteistä kieltä.⁸¹ Vankien sopeutumiseen ovat lisäksi vaikuttaneet rauhoittavasti monet seikat, kuten lääkehoidon kehittyminen, kontrollipolitiikan höllentyminen ja vankilaolosuhteiden muuttuminen vankeja huomioivampaan suuntaan.

Johtopäätökset

Tarkasteltavana on ollut Vankimielisairaalassa psykopatiadiagnoosin saaneet vangit koko sinä ajanjaksona, kun kyseinen diagnoosi oli käytössä. Sopeutumattomuus vankilaoloihin yhdisti niitä vankeja, jotka vankila lähetti potilaiksi Vankimielisairaalaan ja jotka diagnoosin saivat. Sopeutumattomuus perustui yksilön ”poikkeavaan” luonteenlaatuun, siis yksilöllisiin ominaisuuksiin. Vankilassa oli oma normaalsensa, johon normaaliyksilöiden katsottiin sopeutuvan. Vankilaolosuhteissa sopeutumattomuudeksi tulkittiin oireilu, joka vaati sairaalahoitoa, esimerkiksi eri itsensä vahingoittamisen muodot, harhaisuus ja päihteiden käyttö. Osa vangeista teeskenteli sairautta tai oireili voimakkaasti sosiaalisten suhteiden vuoksi. Joitakin vankeja ja kriminaalipotilaita pidettiin puolestaan niin vaikeasti hallittavina joko karkailutaipumuksen tai väkivaltaisuuden vuoksi, että Vankimielisairaalan katsottiin tarjoavan laitoksena ainoat mahdolliset tilat heidän säilyttämiseensä.

Ajanjakso on sopeutumattomuuden tulkinnoissa merkittävän yhtenevä. Tulkinta sopeutumattomuudesta yksilön ominaisuutena vallitsi

77. SVT XII 45–48 1926. II. Järjestys ja kurinpito, 24.

78. *Vankisäännöt*. Valtioneuvoston kirjapaino 1939, 44–49.

79. Ks. Janet Weston, *Sexual Crimes, Medical Cures. The Development of a Therapeutic Approach toward Sexual Offenders in English Prisons, c. 1900–1950*. *Canadian Journal of History* 49 (2014), 395–422.

80. Ks. mm. Kirsi-Maria Hytönen et al., *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltointo 1937–1983*. Sosiaalija terveysministeriö 2016; Kaisa Vehkalahti, *Constructing Reformatory Identity. Girls' Reform School Education in Finland, 1893–1923*. Peter Lang 2009; Marjo Laitala & Vesa Puuronen, *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Vastapaino 2016; Anne Koskela, ”Erittäin heikko, eikä viitsi yrittää kunnolla”. Ongelmalliset oppilaat opettajien kuvaamina 1968–1991. *Kasvatus & Aika* 10 (2016), 5–25.

81. Ks. esim. *Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Yleiset periaatteet*. Valtion painatuskeskus 1972, 92.

aina 1960-luvun loppuun saakka, jolloin sosiaali- ja kriminaalipolitiikassa ryhdyttiin kiinnittämään uudenlaista huomiota vankeihin. Myöhempien persoonallisuushäiriödiagnoosien tarkastelu toisi vastauksen siihen, missä määrin tulkinat sopeutumattomuudesta vankiloissa alkoivat muuttua. Kysymys siitä, missä määrin yksilön ominaisuudet vaikuttivat käyttäytymiseen suhteessa ympäristöolosuhteisiin jää vaille lopullista vastausta. Sopeutumattomuudeksi tulkitun käyttäytymisen voi ymmärtää kielenä, jolla vanki kommunikoi. Tuo kieli oli ominaista suljetulle ympäristölle. Oletettavasti suuri osa tuosta kielestä oli opittua jo vapauden tai muiden laitosten ajoilta, yhteiskunnan marginaaliin sijoittumisen kokemuksista.

Siksi se ansaitsee aivan erityisesti myös tulla kuuluksi. Kieli ilmaisi vankilaympäristön vaikutuksia kehoon ja mieleen. Ennen kaikkea psykopaateiksi diagnosoidut potilaat rajasivat käsityksiä normaali-ihmisen kuvasta, johon he eivät mahtuneet edes vankitovereihinsa suhteutettuna.

FT **Katariina Parhi** työskentelee tutkijatohtorina Oulun yliopiston tieteiden ja aatteiden historian oppiaineessa. Hän siirtyi marraskuussa 2018 Helsingin yliopiston ja Helsingin yliopistollisen sairaalan psykiatrian (oikeuspsykiatrian erikoisala) laitokselle.

Sähköposti: katariina.parhi@gmail.com.

Mari Hatavara ja Kari Teräs

Kerrottu Vennamo

Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) pitkäaikainen puheenjohtaja Veikko Vennamo (1913–1997) kuuluu Suomen sotien jälkeisen historian tunnetuimpiin poliittikkoihin. Hänen jälkimaineensa on myös vaikuttava: Vennamon nimi on toistuvasti esillä ajankohtaisessa keskustelussa populismista. Vennamo on itse aktiivisena muistelijana tuottanut kuvaa omasta poliittisesta urastaan, mutta se ei ole yksin hänen luomuksensa. Niin Vennamon kannattajat kuin hänen poliittiset vastustajansakin ovat antaneet siihen oman panoksensa; Vennamo ei tunnu jättäneen ketään kylmäksi. Paneudumme tässä artikkelissa siihen, minkälaisen kuvan kansanedustajakollegat rakentavat poliitikko Veikko Vennamosta ja minkälaisia kerronnallisia keinoja he siinä käyttävät.

Aineistomme koostuu 22 entisen kansanedustajan pääosin 1990-luvulla tehdyistä haastatteluista, jotka sisältyvät veteraanikansanedustajien muistitietoarkiston kokoelmiin. Haastateltavista suhteissa Vennamoon voidaan puolet luokitella ulkopuolisiksi, muiden puolueiden edustajiksi, ja puolet sisäpiiriläisiksi, alun perin SMP:n kansanedustajiksi. Ulkopuolisten ryhmässä on neljä eduskunnan puhemiestä, joilla on oma vahva kertojapositionsa suhteissa Vennamoon. Toisessa ryhmässä on puolestaan sekä Vennamolle uskollisina pysyneitä että kriittisiä, hänet puoluehajaannuksessa jättäneitä entisiä kansanedustajia. Jälkimmäiset tarkastelevat Vennamo puolue-

hajaannuksen prisman läpi ja kuuluvat kertojina ulkopuolisiin (haastattelun aikaan), mutta kerronnan kohteina (kuvattuna aikana) kriittisiin sisäpiiriläisiin. Tässä käyttämämme aineisto ei kuvaa Vennamon koko poliittista uraa, vaan sen selkeä painopiste on 1970-luvun alkupuolella. Ratkaiseva käännekohta on SMP:n suuri vaalivoitto vuonna 1970 ja sen jälkeiset tapahtumat, joiden yhtenä kulminaatiopisteenä oli puoluehajaannus.¹

Analysoimme haastatteluja vuorovaikutus- ja kerrontatilanteena. Vennamo-kuva ei synny pelkästään edustajakollegojen vapaasti kertomana vaan dialogisessa suhteessa haastattelijan kanssa. Haastattelijoina toimineet ammattihistorioitsijat olivat perehtyneet etukäteen laajasti haastateltaviansa poliittiseen uraan, ja he noudattavat tilanteen mukaan kaikille samaa temaattista haastattelurunkoa. Tässä yhteydessä voidaan puhua yhdessä haastattelijan kanssa rakennetusta narratiivista tai Michael Frischin tavoin ”yhteisestä tekijyydestä”, jolla hän viittaa molemminpuoliseen aktiivisuuteen ja panokseen historiallisen dokumentin tuottamisessa.² Muistitietohistoria on ainoa historiantutkimuksen ala, jossa tutkija voi itse yhteistyössä kertojien kanssa luoda oman lähdeaineistonsa,³ mutta meidän asemamme tukijoina poikkeaa tästä: olemme ulkopuolisia suhteissa kerrontatilanteeseen. Voimme ainoastaan pyrkiä analysoimaan alkuperäistä dialogista suhdetta ja arvioida sen vaikutuksia lopputulok-

1. Aineisto kertojapositioneena on kuvattu seuraavan sivun taulukossa. Olemme käyttäneet kaikkia niitä SMP:n kansanedustajista veteraanikansanedustajien muistitietohankkeessa tehtyjä haastatteluja, joissa tarkastellaan tutkittavaa aikaa, ja ulkopuolisten valinnassa on otettu huomioon muiden keskeisten eduskuntapuolueiden ja eduskunnan puhemiesten edustus. Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta *Demokratian äänet* (2017–2021, no 308792).
2. Michael Frisch, *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meanings of Oral and Public History*. State University of New York Press 1990, XX–XXIII; Eva McMahan, *A Conversation Analytic Approach to Oral History Interviewing*. Teoksessa Thomas L. Charlton, Lois E. Myers & Rebecca Sharpless (toim.) *Thinking About Oral History. Theories and Applications*. Altamera Press 2008, 95–96.
3. Lynn Abrams, *Oral History Theory*. Routledge 2010, 25.

Taulukko 1. Tutkimusaineiston kuvaus

Aineistoa varten analysoimme myös Vennamon Kekkos-vastaisen liittolaisen Tuure Junnilan (kok) haastattelun. Hän puhuu sekä kysyttäessä että oma-aloitteisesti Vennamosta, mutta kerronta kohdistuu ajanjaksoon ennen 1970-lukua, joten hänen haastatteluunsa emme ole tässä yhteydessä viitanneet.

Lähde: Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjasto.

Haastateltava	Aika	Haastattelija	Puolue	Positio	Laajuus
Sulo Aittoniemi	25.5.2005	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	210 s.
Matti Asunmaa	18.12.1992	Haastattelija 1	SMP/SKYP	sisäpiiriläinen/ kriittinen	326 s.
Georg Ehrnrooth	2.2.1990	Haastattelija 1	RKP/PKP	ulkopuolinen	209 s.
Harri Holkeri	23.11.1999	Haastattelija 1	Kokoomus	ulkopuolinen	132 s.
Veikko Helle	30.7., 1.8. 1990	Haastattelija 1	SDP	ulkopuolinen/ puhemies	238 s.
Anssi Joutsenlahti	25.5. 2005	Haastattelija 2	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	108 s.
Heikki Kainulainen	5.4.1994	Haastattelija 1	SMP/SKYP	sisäpiiriläinen/ kriittinen	167 s.
Kalevi Kivistö	28.8., 4.9., 11.9.,7.10. 2002	Haastattelija 1	SKDL	ulkopuolinen	196 s.
J. Juhani Korttesalmi	18.9., 23.9.1997	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	284 s.
Mauno Kurppa	26.11.1992	Haastattelija 1	SMP/SKYP	sisäpiiriläinen/ kriittinen	161 s.
Rainer Lemström	7.8.1992	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	170 s.
Urpo Leppänen	8.4.1999	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	163 s.
Martti Miettunen	14.12.1990	Haastattelija 3	Kepu	ulkopuolinen	151 s.
Ahti Pekkala	21.3. 1992	Haastattelija 3	Kepu	ulkopuolinen/ puhemies	212 s.
Irma Rosnell	9.6.1992	Haastattelija 4	SKDL	ulkopuolinen	217 s.
Veikko Saarto	4.3., 26.3. 1991	Haastattelija 1	SKDL	ulkopuolinen	179 s.
Kalevi Sorsa	28.4.1997	Haastattelija 1	SDP	ulkopuolinen	172 s.
V.J. Sukselainen	14.9.1989	Haastattelija 3	Kepu	ulkopuolinen/ puhemies	73 s.
Olavi Tupamäki	18.12.2014	Haastattelija 5	SMP/SKYP	sisäpiiriläinen/ kriittinen	119 s.
Mikko Vainio	23.10.1992	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	170 s.
Pekka Vennamo	22.11., 24.11. 2004	Haastattelija 1	SMP	sisäpiiriläinen/ lojaali	273 s.
Johannes Virolainen	12.11.1993	Haastattelija 1	Kepu	ulkopuolinen/ puhemies	190 s.

seen. Meiltä puuttuu muistitietohistorialle ominainen mahdollisuus johdattaa haastateltavat oman tutkimusongelmamme kannalta olennaisen kysymysten äärelle.⁴

Aineistoa analysoidessamme koitaamme sen seikan, että veteraanikansanedustajien haastatteluiden tarkoituksena ei ole ollut kerätä tietoa Vennamosta, vaan tämä tulee esiin haastateltavien ”omaelämäkerrallisessa kehityksessä”⁵ ja osana laajempaa temaattista kontekstia. Vennamo nousee puheeksi joko haastattelijan tai haastateltavan itsensä aloitteesta osana vuorovaikutustilannetta. Ulkopuolisilta ei suoraan kysytä Vennamosta kuin osana jotakin laajempaa ja tavallisesti haastateltavan itsensä aloittamaa keskusteluyhteyttä, kun taas sisäpiiriläisille haastattelija tekee Vennamosta useita kysymyksiä. Tämä perustuu siihen, että haastattelurungon mukaan kaikkia haastateltavia pyydetään luonnehtimaan oman eduskuntaryhmänsä jäseniä ja erityisesti sen johtohenkilöitä. Jopa aineiston laajuus sen sisällöstä puhumattakaan määräytyy osaltaan siitä, kuinka paljon haastattelija tämän lisäksi tekee lisäkysymyksiä, esittää vastaväitteitä tai ylipäänsä kohdistaa huomion joko suoraan Vennamoon tai sellaisiin seikkoihin, joiden yhteydessä tämä tulee osaksi tässä hyödynnettävää aineistoa.

Entisten kansanedustajien haastattelut voidaan lukea kuuluvaksi eliittimuistitiedon alaan, jossa sekä haastattelijoiden että haastateltavien on todettu käyttävän tietoisesti ja monipuolisesti useita tilanteeseen sopivia diskursiivisia strategioita kontrolloidakseen haastattelutilannetta. Eva McMahanin mukaan haastattelija toimii joko informaation neutraalina ja objektiivisuuteen pyrkivänä kerääjänä tai sen aktiivisena arvioijana, jolloin hän on valmis haastamaan ja kyseenalaistamaan haastateltavan kerrontaa. Näiden strategioiden ja niiden yhdistelemisen lisäksi tarkas-

telemme sitä, miten veteraanikansanedustajat neuvottelevat asemastaan ja roolistaan haastattelussa ja hyödyntävät sellaisia tilanteisia ja retorisia keinoja, joiden avulla he pyrkivät viemään dialogia haluamaansa suuntaan.⁶

Haastattelu on myös kertova vuorovaikutustilanne: haastateltavat kertovat erilaisia tarinoita, joiden kautta he muistelevat tapahtumia, antavat esimerkkejä ja jäsentävät sekä menneitä tapahtumia että omaa suhdettaan niihin. Keskeistä kertomuksissa on kokemus, jota ne välittävät sekä kerrottavasta ajasta että kertomistilanteesta. Välittymisessä huomio kiinnittyy sekä malleihin, joiden kautta kokemusta jäsennetään että näkökulmaan, josta kertoja kokemusta tarkastelee. Kognitiivinen kertomusentutkimus on eritelty useita kehyksiä, joilla on erilainen suhde esitettävään menneisyyden kokemukseen. Kertomuksen ytimessä olevaa kokemusta voi tarkastella menneen näkökulmasta, kuin sitä uudestaan eläen, mennyttä kerronnallistaen tai sitä kertomishetkessä punniten. Kun veteraanikansanedustajat kertovat tapahtumista, joita ovat olleet paikalla havainnoimassa, käytössä voi olla myös todistajakertomuksille tyypillinen kehys, jossa esitetään toisen kokemusta sivusta seuraten.⁷

Muisteluaineistojen analyysissä hyödyllinen on kirjallisuudentutkimuksessa tehty yleisempi jaottelu kertovaan ja kokevaan minään, joista ensimmäinen sijoittuu haastatteluhetkeen ja jälkimmäinen on haastatteluhetkellä muisteltu versio minästä kerrottujen tapahtumien aikaan. Kertova minä voi olla kokevan minän kanssa sopusoinnussa eli samastua tämän kokemuksiin ja jakaa tämän käsitykset tilanteista tai kokevan minän kanssa riitasointuinen, jolloin korostuu jälkiviisuus arvioitaessa omaa tietämättömympää tai muuten heikompaa minää.⁸ Paitsi kertovan, haastatteluhetken ajassa toimivan minän ja

4. Kari Teräs & Pia Koivunen, Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvaara (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino 2017, 200–201.

5. Jyrki Pöysä, *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen kansantietouden tutkijain seura 2015, 86–87.

6. Eva McMahan, *Elite Oral History Discourse. A Study of Cooperation and Coherence*. University of Alabama Press 1989; McMahan 2008, 94–114; Abrams 2010, 106–107; Ronald J. Grele, History and the Languages of History in the Oral Interview. Who Answers Whose Questions and Why. Teoksessa Eva M. McMahan & Kim Lacy Rogers (toim.) *Interactive Oral History Interviewing*. Routledge 2011, 1–5.

7. Monika Fludernik, Natural Narratology and Cognitive Parameters. Teoksessa David Herman (toim.) *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. CSLI Publications 2003, 244–247; Monika Fludernik, Mediacy, mediation, and focalization. The squaring of terminological circles. Teoksessa Jan Alber & Monika Fludernik (toim.) *Postclassical narratology. Approaches and analyses*. Ohio State UP 2010, 116–117.

8. Dorrit Cohn, *Transparent minds. Narrative modes for presenting consciousness in fiction*. Princeton UP 1978, 145.

kokevan historiallisen minän näkökulmia haastateltavat esittävät näkemyksiään myös muista historian toimijoista haastatteluhetkestä käsin. Aineistossamme suhtautuminen menneeseen minään vaikuttaa myös siihen, miten haastateltavat kertomishetkellä kuvaavat Vennamoaa, artikkelimme kohdetta, jonka kanssa haastateltavien suhde on usein kokenut monia vaiheita.

Kerrotussa Vennamossa on merkityksellistä, miten edustajakollegat arvioivat häntä jälkikäteen populistisena poliitikkona ja miten he katsovat hänen vaikuttaneen eduskuntatyöhön ja maan poliittiseen kulttuuriin. Aihe kytkeytyy yleisemminkin ajankohtaiseen keskusteluun populismista ja karismaattisen populistisen liikkeen johtajan roolista politiikassa. Kun haastateltavien tarjoamaa kuvaa Vennamosta tutkitaan, historiinantutkimus toimii tulkinnallisena kehyksenä. Tämän kehyksen sisällä sovellamme edellä avaamiamme kertomusentutkimuksen menetelmiä, erityisesti kertomisen näkökulmiin sekä kertovan ja kokevan minän väliseen suhteeseen liittyviä erotteluja. Aineiston sisällönanalyysin perusteella olemme erottaneet kolme teemaa, joiden rakentamisessa eri kertojapositioiden osuus vaihtelee. Tarkennamme analyttisen kertomusentutkimuksen metodeja ja otamme niitä käyttöön tarpeellisissa kohdin jäsentämään kohdetekstiä ja tukemaan siitä tehtävää tulkintaa.

Konkari ”diktaattorina”

Viimeiset vuodet ennen vuoden 1970 suurta vaalivoittoa Veikko Vennamo oli ollut yksin puolueensa SMP:n kansanedustajana.⁹ Kun kertojat puhuvat Vennamon ja uusien kansanedustajien suhteesta, kertomus muotoutuu kokeneen konkarin ja kokemattomien uusien kansanedustajien välisen jännitteisen suhteen kautta. Vennamolla oli yhtäkkiä johdettavanaan 17 untuvikkokansanedustajaa, joista useat hän oli henkilökohtaisesti rekrytoinut ehdokkaaksi vaaleihin. Vennamon takana oli nyt poliittista voimaa, mutta hän itse epäili sen käyttökelpoisuutta.¹⁰ Pekka Vennamon mukaan hänen isänsä olisi aavistellut heti vuoden

1970 eduskuntavaaliyönä tulevat vaikeudet toteamalla, ”että nyt tuli ongelmia, että tuli liian iso joukko uusia kansanedustajia”.¹¹

Kokeneen ja kokemattomien kohtaamisesta aiheutui suuria konflikteja, joista kertovat niin ulkopuoliset kuin erityisesti sisäpiiriläiset. Tämän konfliktin kautta kertojat arvioivat Vennamoaa puolueen ja eduskuntaryhmän johtajana. Sisäpiiriläiset ajoittavat ristiriidan synnyn hieman eri tavalla, joidenkin mielestä se puhkesi heti, toisten mukaan kolmen kuukauden ja muutamien mielestä puolen vuoden sisällä, mutta lopputulema oli kaikissa sama: puolueen kaikkia johtopaikkoja hallinneen Vennamon ja useiden ryhmän jäsenten välille syntyi vakava luottamuspuola. Se kiteytyi kysymykseen Vennamon johtajaominaisuuksista.¹² Haastattelijat ovat erityisen kiinnostuneita juuri tästä aiheesta, josta he tekevät useita täsmäntäviä kysymyksiä ja esittävät kertojien arviotavaksi paitsi muiden kannanottoja myös omia mielipiteitään.

Aineistoon sisältyy dramaattisia kuvauksia Vennamosta puoluejohtajana. Luonnehdinta on perustavanlaatuista henkilön esittämistä, koska siinä nimetään henkilö ja annetaan hänelle erilaisia määreitä ja ominaisuuksia. Henkilölle annettu rooli taas on kytköksissä siihen, minkälainen juoni halutaan esittää, ja se on myös olennaisesti tilannesidonnainen. Retorinen kertomusentutkimus on kiinnittänyt huomiota kertomuksen dynamiikkaan kertojan ja yleisön välillä. Henkilöiden ominaisuudet ovat tässä mallissa juonen hahmottamisen ja edistämisen funktioita.¹³ Lukijan tulkintaprosessissa vaikuttavat myös lukijan odotukset: kerrottu Vennamo on monella tapaa kyllästetty paitsi eri aikojen käsityksin hänestä myös odotuksin, joita poliittisiin toimijoihin sekä kertojina että henkilöinä liittyi.

Jyrkimmillään Vennamoaa luonnehditaan diktaattoriksi ja lähes kaikissa tapauksissa käskijäksi ja määrällijäksi: kaiken piti tapahtua hänen nuottiansa mukaisesti. Diktaattori-termi kuului olennaisesti Veikko Vennamon poliittiseen retoriikkaan, ja tässä se käännetään häntä itseään

9. Ks. Vennamon poliittisesta toiminnasta, Aarni Virtanen, *Vennamo. Mies ja hänen puolueensa*. Art House 2018.

10. Veikko Vennamon haastattelu 2.9., 6.10. ja 7.10.1992. Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjasto, 101-102.

11. Pekka Vennamo, 29, 35-36.

12. Asunmaa, 202-203; Kainulainen, 35, 37.

13. James Phelan, *Reading People, Reading Plots. Character, Progression, and the Interpretation of Narrative*. Chicago UP 1989, 2-3, 9.

vastaan, vaikka muutoin kertojat hyödyntävät Vennamon värikästä ja hyökkäävää kieltä hyvin niukalti tai ottavat siihen etäisyyttä. Vaikka Vennamon negatiiviset piirteet hallitsevat kerrontaa, nostavat niin lojaalit kuin kriittiset – tosin eri suhteissa – esiin myös Vennamon johtajuuden toisen puolen: hänen poliittisen kokemuksensa, taitavuutensa ja vahvan asiantuntemuksen erityisesti lainsäädäntötyössä.¹⁴ Oman lisävärinsä Vennamon ja ryhmän välille toi se, että tämän kerrotaan halveksineen akateemisesti koulutettuja ryhmän jäseniä: ”herralinjaa” ei saanut korostaa.¹⁵ Sisäiset rintamalinjat suhteessa Vennamoon muotoutuivat uuden eduskuntaryhmän alkutaipaleella, mutta haastatteluaineiston analyysi paljastaa, ovatko silloisten osapuolten luonnehdinnat jälkikäteistarkastelussa pysyneet samoina vai muuttuneet, lähentyneet tai etääntyneet toisistaan.

Kriitikoihin lukeutuneen Heikki Kainulaisen mukaan eduskuntaryhmän ilmapiiri oli 1970-luvun alussa hyvä, mutta sitten ryhmässä alettiin huomata Vennamon asettuminen muiden yläpuolelle:

Ja tätähän eivät muutamat edustajat jaksaneet sulattaa ja huomasivat selvästi, että hän haluaa olla kaikkia muita ylempänä ja vaikka ei niin selvästi olisi ollutkaan. Jokaisella on omat luonteen heikkoutensa.¹⁶

Katkelmassa esitetään monimuotoisesti eri toimijoita ja käytetään heidän ääntään. Kielellisissä esityksissä, joita haastattelutkin ovat, toimijat nousevat esiin eri ääminä, yksittäisten tai kollektiivisten näkemysten kielennyksinä. Kertomuksen tutkija Richard Walsh on luonut retorisen mallin, jossa kertova ääni jaotellaan funktioiltaan ilmaisevaan tahoon, luonnehdintaan ja ideologian läpikulkemaan. Sekä toinen että kolmas äänen funktio ovat tyypiltään kaksiaänisiä: toinen sisältää ilmaisevan subjektin lisäksi representoidun subjektin, kolmas taas kaiuttaa yksilöä laajempaa ideologista kantaa.¹⁷

Lainauksen ensimmäiseen virkkeeseen sisältyy niin Kainulaisen oma kuin myös ”muutamien edustajien” ja Vennamon subjektipositio. Sisimpänä on Vennamo ja hänelle väitetty halu, joka lähestyy paitsi hänen subjektiivista tunnettaan myös hänen ääntään (*minä haluan olla kaikkia muita ylempänä*), jolloin se tuottaa vahvasti luonnehtivan vaikutelman. Kainulainen ilmaisee yhtyvänsä ”muutamien” kantaan kehystämällä sen ilmauksella ”huomasivat selvästi”. Siten kaksiaänisyys Kainulaisen ja ”muutamien edustajien” välillä ei tuota sanomaan ristiriitaa, vaan kaksi ääntä tukee toisiaan arvioissaan Vennamosta. Toinen virke vielä vierittää syyn Vennamon halusta tämän luonteesta johtuvaksi, ja yleistävän preesensin käyttö tekee tilanteesta muuttumattoman: Vennamolla – kuten muillakin – oli luonteen heikkouksia, jotka olivat pysyvä osa häntä.

Vennamon mukana yli puoluehajaannuksen kulkenut J. Juhani Kortessalmi kertoo puuttuneensa jo melko varhain Vennamon johtamistaan:

Siis, no niin, kyllähän säröä tullut jo heti, kun eduskuntaryhmä -70 kokoontui, niin se oli ehtinyt olla kolme kuukautta koolla, niin kesällä -70, niin minä jouduin puuttumaan Vennamon käyttäytymiseen sikäli, että hänhän mielestäni käyttäytyi epäasiallisesti ja nolaavasti kansanedustajia kohtaan, muun muassa minua kohtaan ja monia muita kohtaan ja Poutiaista kohtaan ja sillä tavalla. Minä kirjoitin tästä eduskuntaryhmälle kirjeen tästä Vennamon johtamistavasta ja huonosta johtajuusilmastosta ja se käsiteltiin ryhmässä silloin, olisikohan se ollut juhannuksen jälkeen tai niillä main -70. No, Vennamohan kutsui sitten ryhmän tämän minun kirjelmäni johdosta koolle ja siinä hän sitten yritti lyödä leikkiksi asiaa. Mutta kuitenkin, että ryhmä – minä otin tämän esille, että tämmöinen ei vetele tämmöinen ihmisten käsittely. Mutta se meni ihan villaisella, siitä ei tullut mitään julkisuu-

14. Ks. Asunmaa, 202–203; Kurppa, 35–37; Kainulainen, 72; Vainio, 107–108, 130; Aittoniemi, 24, 30; Kortessalmi, 152; Leppänen, 91; Tupamäki, 34.

15. Kortessalmi, 95; Vainio, 103; vrt. Kurppa, 95–96.

16. Kainulainen, 97.

17. Richard Walsh, *Person, Level, Voice. A Rhetorical Reconsideration*. Teoksessa Jan Alber & Monika Fludernik (toim.) *Postclassical narratology. Approaches and analyses*. Ohio State UP 2010, 36, 48–50.

teen koskaan. Ja minä olen kertonut tämän nyt vasta sitten tässä niin kuin pienemmissä piireissä tämän asian [...].¹⁸

Kortesalmi palaa haastattelussaan useaan otteeseen kirjeeseensä: se näyttäytyy eräänlaisena itenäisyyden julistuksena suhteessa Vennamoon. Kirjeen kautta Kortesalmi viestii, että on tehnyt jotakin Vennamon toiminnan parantamiseksi, vaikka hän pysyikin tälle uskollisena puolueen hajotessa. Kertomuksessa korostuu Kortesalmen ja Vennamon välinen vastakkainasettelu, jossa edellinen yrittää toimia ryhmän hyväksi ja jälkimmäinen välttelee asian käsittelyä lyömällä sen leikiksi ja painamalla villaisella. Kortesalmi korostaa toimintansa välttämättömyyttä verbivalinnalla ”jouduin puuttumaan” ja käyttämällä suoraa lainausta silloisesta ydinsanomastaan (”tämmöinen ei vetele [...]”). Kun Kortesalmi vielä ilmaisee paljastavansa asian ensimmäistä kertaa haastattelussa, tulee selväksi tarkoitus lähentää mennyttä minää haastatteluhetken kriittiseen suhtautumiseen Vennamon toimintaa kohtaan. Kuten Kainulainen, myös Kortesalmi haluaa esiintyä koko ryhmän tulkkina ja sanansaattajana. Pekka Vennamo vahvistaa Kortesalmen aloittaneen ensimmäisenä puheenjohtajan kritisoinnin eduskunnassa, vaikka hän ei kirjettä erikseen mainitsekaan.¹⁹

Pekka Vennamo kuittaa epäkohdat eduskuntaryhmässä ennen muuta isä-Vennamon luonteenlaadulla ja persoonallisilla piirteillä:

Veikko oli tällainen hyvin autoritäärinen puheenjohtaja ja hän oli kärsimätön ja sellaiset asiat, joita hän piti itsestään selvänä, niin hän ei jaksanut keskustella, jahkailla ja perustella, että miksi hänen mielestään pitää tehdä näin, vaan hänen tapanaan oli täräyttää suoraan, että kyllä minä tiedän, että tämä on ainoa oikea tapa tehdä ja älkää te kuvitelko olevanne viisaampia, kun olette muutaman kuukauden olleet eduskunnassa.²⁰

Lainatussa katkelmassa Pekka Vennamo kuvaa isänsä mieltä ja ajatuksia, joilla hän perustelee

tämän epäasiallista käyttäytymistä edustajatovereita kohtaan. Toisten toimintaa kuvaavat verbivalinnat ”keskustella, jahkailla ja perustella”, etenkin keskimmäinen, osoittavat hänen mukaillevan Veikko Vennamon puhetapaa. Sen jälkeen siirrytään asteittain lähemmäs Veikko Vennamon subjektipositiota ja ääntä, kun verbin aikamuoto (”pitää”) ja adverbi (”näin”) seuraavat Veikko Vennamon puhetta tai ajatusta menneessä hetkessä: *minun mielestäni pitää tehdä näin*. Viimeisessä virkkeessä suoraksi lainaukseksi asetuvat sanomiset toimivat Veikko Vennamoa luonnehtivina, hänelle tyypillisinä tapoina ojentaa uusia kansanedustajia. Muotoilut ”kyllä minä tiedän” ja ”älkää te kuvitelko” asettavat selvästi vastakkain Veikko Vennamon mielestä hänen oman tietonsa ja toisten väärät kuvitelmat. Kun Pekka Vennamo haastattelussa näin omaksuu isänsä äänen ja subjektiposition ensin luonnehdinnan ja sitten myös puhuvan tahon muodossa, hän selvästi tukee isänsä näkemyksiä.

Useat muutkin puoluejohtajalle lojaaleina pysyneet kertovat Vennamon ylilyönneistä ja huonosta käytöksestä selittäen käytöstä parhain päin ja ottaen etäisyyttä kritiikkiin. Vennamoa puolustaneen Urpo Leppäsen mukaan puoluehajaannus alkoi SMP:n ulkopuolisten aloitteesta, ja ”tietyt kansanedustajat alkoi ryhtyä arvostelemaan Veikko Vennamoa, että Veikko Vennamo on diktaattori ja että täytyy saada ryhmän puheenjohtaja vaihdettua ja tällä tavalla.”²¹ Tässä väite Vennamosta diktaattorina esitetään kielellisesti kuin mainittujen ”tiettyjen kansanedustajien” suusta suoraan otettuna preesensmuotoisena väitteenä, heidän puhujaposiitiostaan. Näin Leppänen ottaa oman lausumansa sisään toisen äänen, joka on muotoiltu idiomaattisesti kärjistämään sen, mitä Vennamon vastustajat väitetysti aikanaan sanoivat. Lainatuiksi väitteiksi muotoiltu luonnehtiva ääni on tarkoitettu edustavaksi, minkä vielä vahvistaa toteamus ”ja tällä tavalla”; kyseessä on siis tietty puhetapa, jonka Leppänen yrittää uudistaa tuottaen luonnehtimaan mennyttä. Muotoilulla Leppänen sekä ottaa etäisyyden väitteestä että ehdottaa, ettei ajatus Vennamosta diktaattorina perustu tämän omiin ominaisuuksiin tai

18. Kortesalmi, 59–60.

19. Pekka Vennamo, 149.

20. Pekka Vennamo, 34.

21. Leppänen, 31; ks. myös Vainio, 124–126; Lemström, 134–135.

toimintaan, vaan se luotiin tarkoituksellisesti aiheuttamaan ryhmässä hajaannusta. Hän tunnustaa haastattelijan sitä tivitessa, että ”kyllä tietenkin hän oli hyvin itsevaltainen johtajana” mutta hänen oman kokemuksensa mukaan kyse ei ole diktatuurista tai despoottisuudesta²².

Kortesalmi näyttää vahvistavan opposition esittämää tulkintaa puoluehajaannuksesta, vaikka hänkin välttelee silloisen kielenkäytön määreitä: ”Että kyllä se oli tässä Vennamon käytäytymisessä minusta ihan keskeinen asennoitumisessa tässä johtamistyyliissä oli se keskeinen syy tämän ryhmän hajoamiseen.”²³ Vennamo itse ei ole jälkikäteenkään myöntänyt, että hänen johtamistyyliinsä olisi ollut vaikutusta SMP:n hajoamiseen vaan on painottanut, että se johtui ulkopuolisten ja ennen muuta diktaattorin asemaan kohonneen Kekkonen toimista puolueen murskaamiseksi.²⁴ Lojaaleihin lukeutuva Mikko Vainio näkee puolestaan molemmat riitapukarit yhtä syytä hajoannukseen: ”Puolet oli Veikko Vennamo puhuu eduskunnan täysistunnossa 1970-luvulla. Vennamon kärkevät ja usein asian vieressä liikkuneet pitkät täysistuntopuhenvuorot aiheuttivat paljon päänvaivaa eduskunnan puhemiehille. Kuvassa puhetta johtaa eduskunnan puhemies Veikko Helle, joka kertoo omassa haastattelussaan runsaasti Vennamosta. Kuva: Lauri Pietarinen/Helsingin kaupunginmuseo CC BY 4.0.

kon syytä ja puolet oli poikien syytä”²⁵ Lojaalien ja kriittisten näkökannat Vennamon johtajuutta arvioitaessa ovat kertomishetkellä lähentyneet selvästi toisiaan, mutta he eivät aseta jälkikäteenkään kyseenalaisiksi silloisia poliittisia johtopäätöksiään. Erot kiteytyvät siihen, että edelliset laittavat kritiikin usein muiden ryhmäläisten piikkiin ja puhuvat siitä muiden esittämänä ja jälkimmäiset taas vetoavat enemmän siihen, että monet eduskuntaryhmän jäsenet pitivät Vennamon käytöstä mahdottomana hyväksyä.

22. Leppänen, 32.

23. Kortesalmi, 97.

24. Veikko Vennamo, 106–107; Veikko Vennamo, *Kekkos-diktatuurin vankina*. Gummerus 1989, 162–165; Seppo Keränen, *Vallan leppymättömät*. Urho Kekkonen ja Veikko Vennamon taistelujen vuodet. Auditorium 2015, 382.

25. Vainio, 132.

Kuriton parlamentaarikko

Voimakkaasti kasvaneen SMP:n eduskuntaryhmän tulo vuonna 1970 eduskuntaan näkyi ”ylimitoitettuna toimeliaisuutena”, jonka johdosta täysistuntoihin käytetty aika kasvoi jyrkästi ja puheiden, kyselyjen, ehdotusten ja aloitteiden määrät äänestyksineen nousivat huippuluke-miin aikaisempaan verrattuna. Budjetin käsittelyssä eduskunta käytti vuoden 1970 valtiopäivillä puheenvuoroihin ja äänestyksiin enemmän aikaa kuin koskaan aikaisemmin. Värikkäästä esiintymisestäään tunnettu Veikko Vennamo kohosi aktiivisuudessa selvästi muiden yläpuolelle: jotkut kansanedustajat alkoivat puhua eduskunnasta ”sirkus Vennamona”.²⁶

Muiden puolueiden näkökulmasta Vennamo ja hänen eduskuntaryhmänsä eivät tarkoituksella halunneet sopeutua vallitseviin parlamentaarisiin käytäntöihin. Tätä aihepiiriä käsittelevät haastatteluissa runsaasti ulkopuoliset – ja erityisen painokkaasti entiset puhemiehet, jotka joutuivat päivittäin kohtamaan SMP:n kansanedustajien ”metelöitsemistä” ja ”hyökkäilyä”.²⁷ Haastatteluissa entisiltä kansanedustajilta kysytään yleisluontoisesti ja neutraaliin sävyyn eduskunnan täysistunnoissa tapahtuneista muutoksista, ja tässä yhteydessä monet ulkopuoliset nostavat oma-aloitteisesti esiin Vennamon. He katsovat Vennamon ajaneen määrätietoisesti eduskuntatyötä umpikujaan, minkä jäljet jäivät osittain pysyviksi.²⁸

Puhemiespositiosta tarkasteltuna Vennamon toiminta tulee esiin erityisen tuomittavana ja kiusallisena. Heidän mukaansa Vennamolla oli tapana käyttää sopimatonta kieltä, kiistää puhemiesten ratkaisuja ja viedä niitä systemaattisesti

perustuslakivaliokunnan käsittelyyn.²⁹ Kun haastattelijat nostaa esiin puhemiehen kohtaamat vaikeudet 1970-luvulla, toteaa Johannes Virolainen ykskantaan: ”On ollut häirikköjä”.³⁰ Keskustelu jatkuu haastattelijan avoimen kysymyksen pohjalta seuraavasti siten, että Virolainen kohdistaa ongelmat yksinomaan Vennamoon ja hänen ryhmäänsä:

Haastattelija: Jos mennään siihen, miltä se niin kuin näyttää sieltä puhemiehen korokkeelta tällainen häiritsevä toiminta?

Virolainen: No siellä tuli 60- ja 70-luvulla tämä vennamolaisuus, että se oli – puhuttiin, puhuttiin, puhuttiin. Vennamokin jossakin pienessä asiassa käytti jotain 28 puheenvuoroa. Minä sitten sanoin, että älkää viitsikö ärsyttää sitä, antakaa hänen käyttä viimeinen puheenvuoro. Ja tämä vennamolaisuus, se yhteen aikaan uhkasi panna koko – lopettaa koko eduskuntakeskustelun. Ei voinut kukaan asiallisesti puhua, koska Vennamo heti tarttui, tai joku hänen häirikkönsä tarttui ja vei koko keskustelun väärille raiteille. Minäkin koetin tietysti järjestystä ylläpitää, mutta en minä kantanut Vennamoa pois sieltä puhujapöytästä, vaan sehän tapahtui Sukselaisen aikana, vaikka minua on paljon arvosteltu siitä, että muka yritin estää Vennamon ja hänen kannattajiensa puheen eduskunnassa.³¹

Viedäkseen keskustelua eteenpäin haastattelijat mukailee kysymyksellään ”häiritsevistä toiminnasta” Virolaisen ajatuksenjuoksua. Virolainen puhuu ensin vennamolaisuudesta ilmiönä, sen

26. Veikko Vennamo käytti yksin vuoden 1970 valtiopäivillä 272 puheenvuoroa, kun hän oli aikaisemmillä valtiopäivillä puhunut keskimäärin 40 kertaa. Tahti vain kiihtyi: vuoden 1974 valtiopäivillä Vennamo teki liki 350 kirjallista aloitetta, parikymmentä suullista kysymystä ja käytti täysistunnoissa yli 500 puheenvuoroa. Martti Noponen, *Kansanedustajien osallistuminen eduskuntatyöhön sen eri muodoissa ja asteissa*. Eduskunnan historiakomitea 1982, 339–343 (sit. 2); Jaakko Nousiainen, *Suomalainen parlamentarismi*. Teoksessa Antero Jyränki & Jaakko Nousiainen, *Eduskunnan muuttuva asema*. Edita 2006, 261–263; Helena Honka-Hallila, Eduskunta sosiaalisena työyhteisönä. Teoksessa Mikael Hidén & Helena Honka-Hallila, *Miten eduskunta toimii*. Edita 2006, 252.

27. Pekkala, 66.

28. Helle, 107–108; Holkeri, 64; Saarto, 45. Kalevi Sorsa on aineistossamme ainoa, joka tekee eron Vennamon toiminnassa täysistunnoissa ja valiokunnissa. Vennamoa varottiin aluksi myös ulkoasiainvaliokunnassa eikä häneen täysin luotettu, ”mutta kyllä siinä niin kävi vuosien vieressä, että Veikko Vennamostakin tuli valiokunnan hyvä jäsen ja pidettykin jäsen”. Valiokunnan matkoilla Vennamo ”oli mitä miellyttävempi matkakumppani”, ”niin että siitä demagogista ei näkynyt matkoilla jälkeäkään”. Sorsa, 66.

29. Helle, 125; Pekkala, 67.

30. Virolainen, 41.

31. Virolainen, 41–42.

jälkeen vasta Vennamosta henkilönä. Muotoilun kautta näkyy Vennamon laaja vaikutus, joka leimaa kokonaista ryhmää ja toimintatapaa. Vennamo henkilönä asettuu vain oman vaikuttavan hahmonsä ja johtamansa vennamolaisuuden yhdeksi esimerkiksi, kun häneen yhdistetään liitepartikkeli ”kin”. Virolainen ei myöskään suoraan leimaa Vennamoä häiriköksi, vaan hänen johtamansa muut kansanedustajat.

Jos Virolainen puhuu Vennamon lopettaneen koko eduskuntakeskustelun, niin Ahti Pekkala käyttää astetta kovempaa kieltä: Vennamo ”tap-poi” varsinaisen keskustelun eduskunnassa ja vei alas eduskunnan arvovaltaa kansalaisten keskuudessa.³² Vennamon ja puhemiesten välinen konflikti kulminoituu Virolaisen mainitsemaan toukokuun lopulla 1974 tapahtuneeseen Vennamon uloskantoon, josta haastatteluissa esiintyy useita hieman toisistaan poikkeavia versioita ja josta kerrottuja tarinoita on päätyntä myös tutkimuskirjallisuuden sivuille kuvaamaan tätä legendaarisen maineen saanutta tapahtumaa.³³ Uloskantoon välittömästi osallisena ollut Sukselainen kuittaa asian lyhyesti ja melko värittömästi.³⁴ Sen sijaan itsekin puhemiehenä toiminut Veikko Helle, joka puhuu Vennamosta ulkopuoliseksi poikkeuksellisen paljon, esittää asiasta hersyvän kertomuksen. Hän on myös selvästi innokas puhumaan uloskannosta ja kysyy itse, koska asia käsiteltäisiin.

Helle: Kuvaa erinomaisesti hänen suhtautumistaan täysistuntoihin ja puhemiehiin, puhemieheen tässä tapauksessa nimenomaan. Minulla on tästä nyt pöytäkirjan jäljennöksetkin jossain täällä kotonani, kun vaan ne taas löydän. Istunto oli menossa ja Vennamo käyttää sitten puheenvuoroa. Puhemies Sukselainen oli silloin johtamassa puhetta. Joutui sitten antamaan huomautuksen hänelle. Pyyttää, että hän palaisi asiaan. Vennamo ei tästä välitä mitään, jatkaa vain saman luontoista puhettaan. Jolloin puhemies lisää varottaa ja kun siitä ei ole mitään hyötyä, niin hän keho-

taa valtiopäiväjärjestykseen, eduskunnan työjärjestykseen nojautuen puhujaa lopettamaan. Keskeyttää puhujan. Ei Vennamo siitäkään mitään välitä. Hän vaan puhuu ja puhuu ja puhuu. Puhemiehen nuija paukkui sitten vaikka kuinka, mutta Vennamo paasaa siinä pöntössä. Jolloin puhemies keskeyttää istunnon. Ilmoitti, että eduskunnan istunto keskeytetään. Seuraava istunto alkaa, oliko se kymmenen minuutin kuluttua tai mitä se sitten oli.

(Nauha V b loppu)

Helle: Kun istunto sitten näin keskeytettiin, edustajat lähtivät ulos istuntosalista, samoin puhemies ja sihteeristö. Mutta Vennamo ei lähtenyt puhujapöntöstä kuitenkaan mihinkään. Hän jäi siihen, vaikka istunto keskeytettiin ja sali tyhjeni. Hän jäi siihen ja sitten tuli jo seuraavan istunnon alkamisen tai istunnon jatkamisen aika. Se 10–15 minuuttia, jonka puhemies oli ilmoittanut, se oli sitten kulunut umpeen. Mutta Vennamo oli edelleen puhujapöntössä, jolloin puhemies sitten sanoi vahvistamiseksi, että viekää Vennamo pois puhujapöntöstä, että istunto pääsee jatkumaan. Tällainen se oli se hänen uloskantamisensa sitten. Hän on antanut sen kuvan, että hänet kannettiin ulos sen takia, että hän puhui niin totuutta, jota ei puhemies sietänyt kuulla tai jotain tällaista, että hänet kannettiin sieltä sen vuoksi ulos. Syy oli hänessä itsessään, että hän ei totellut puhemiehen kehoitusta, vaan häiritsti istuntoa tällä tavalla.³⁵

Helle kertoo tapahtumista lyhyinä peräkkäisinä lauseina, joissa Sukselainen ja Vennamo vuorotellen toimivat. Nauhan vaihtaminen haastattelussa muuttaa kerronnan luonnetta. Ennen nauhan vaihtamista kuvataan tilannetta, jossa Vennamo jatkaa puhetta puhemiehen useista lopetuskehottuksista huolimatta. Vennamon puhumista esitetään johdonmukaisesti preesensissä, mikä dramatisoi tilanteen tuottamalla samanaikaisesti

32. Pekkala, 67.

33. Vainio, 106; Pekka Vennamo, 137–138; Lemström, 112; Pekkala, 67. Ks. aiheen käsittelyä tutkimuskirjallisuudessa, Noponen 1982, 347; Honka-Hallila 2006, 253; Anne Ollila, Ammattina kansan edustaminen. Teoksessa Anne Ollila & Heikki Paloheimo, *Kansanedustajan työ ja arki*. Edita 2006, 65; Keränen 2015, 398–400.

34. Sukselainen, 25.

35. Helle, 126–127.

tapahtumisen illuusion: Helle käyttää todistaja-kertojan sivusta seuraavaa kehystä, mutta samalla toisteinen kuvaus tuottaa hänen tilanteen aikaisen kokemuksensa, yllättyneisyyden tilanteen jatkumisesta.³⁶ Puheen määrää korostaa myös ”puhuu”-sanana toisto sekä verbin ”paasata” käyttö. Puhemiehen toiminta näyttäytyy neutraalimpana, kun se on välillä imperfektissä tapahtumaketken menneen luonteen mukaisesti ja vain välillä, kuin Vennamon toiminnan pakottamana, siirtyy preesensiin. Siten myös kerronnan kielelliset keinot korostavat Vennamon poikkeuksellista toimintaa, joka pakottaa ajoittain puhemiehenkin kiihtyvään toimintaan.

Nauhan vaihtamisen jälkeen kerronta jatkuu menneessä aikamuodossa. Vennamon paikalleen jäämisen odottamattomuutta korostaa sen toistaminen eri tavoin. Itse uloskantamista ei kuvata lainkaan, vaan tapahtumien kuvaus päättyy siihen, että Helle esittää suorana esityksenä käskyn, jonka puhemies antoi vahtimestareille kantaa Vennamo pois. Tämän jälkeen Helle vielä siirtyy haastatteluhetken jälkiviisaaseen näkökulmaan ja siitä käsin vahvistaa tulkinnan, jonka mukaan Vennamo kannettiin ulos ainoastaan, koska hän häiritsi istuntoa, ei siksi, että hän olisi, kuten itse on väittänyt, esittänyt epämuksavia totuuksia. Tässä Helle omaksuu puhemiehen institutionaalista auktoriteettia omaavan puhuja-aseman, jonka kautta hän saa tukea omalle näkemykselleen.

Liika puhuminen toistuu useissa haastattelussa, ja nimenomaan sellaisessa sävyssä, että kyse oli propagandasta, jota kansanedustajat eivät jaksaneet pitkään kuunnella ja jota ei ollut tarkoitettukaan ensi sijassa heidän korvilleen. SKDL:n eduskuntaryhmän pitkäaikainen puheenjohtaja Veikko Saarto sanoo asian kiertelemättä, kun häneltä kysytään yleisesti täysistuntotyöskentelyssä tapahtuneista muutoksista. Hänen mukaansa Vennamo ”otti tavakseen puhua paljon ja äänestettyä paljon ja tehdä sen sitten muita häiritsevällikin tavalla”:

Se karkotti sitten edustajia pois istuntosalista, kun huomattiin, että tässä on tarkoitus vaan tehdä propagandaa. Minusta tuntuu, että se on valitettavasti sitten jäänyt eduskuntaan, että ollaan istunnoista pois. Siis alkuaikoina, niin oltiin paljon enemmän istunnoissa mukana. Ja itsekin omaksuin sitten niihin aikoihin ja sen jälkeen sen ajattelutavan, että ei siellä ole hyödyllistä tuhlata aikaa propagandapuheiden kuulemiseen.³⁷

Moni muukin ulkopuolisista jakaa saman näkemys Vennamon liian puhumisen häiritsevyydestä ja korostaa muutoksen pysyvyyttä. Vennamon puhevyöryä ja ärhäkkyyttä puuttua toisten puheisiin luonnehdittiin jopa eduskuntakeskustelun terrorisoimiseksi, joka antoi edustajille oikeutuksen jäädä pois täysistunnoista ja pitää tärkeät puheet muualla.³⁸ Myös sisäpiiriläisten mielestä puhuminen oli Vennamolle suorastaan pakkomielle. Kortessalmi asettuu kriitikoiden joukkoon ja tunnustaa samalla muiden ryhmien kansanedustajien harmistuksen oikeutetuksi. Hänen mukaansa ”kyllähän siinä mentiin varmasti sillä tavalla liiallisuuksiin, että se toisten kansanedustajien hermoihin otti”³⁹

Kortessalmi: Puhemylly pyöri ja kyllä minäkin tietysti olin jo silloin ja olen nytkin sitä mieltä, että kyllähän Vennamossa oli liikaa tämmöistä energiaa ja tätä nyt tätä populismia ja hän meni liiallisiin äärimmäisyyksiin monta kertaa, jota minä en olisi pitänyt – en pitänyt asianmukaisena. Mutta niin kuin tuossa sanoin, niin minä totesin jo noin kolme kuukautta tutustumiseni jälkeen, että Vennamo on semmoinen, kun ”on semmoinen, ku on tehessä tullu, että ei sille mahda mitään. Hän tekee niin kuin tekee”⁴⁰

Kortessalmen toisen repliikin alussa tematisoituu ajan ja tiedon tai näkemyksen välinen sidos: hän sanoo pitäneensä sekä tapahtumisen aikana että edelleen haastattelun aikana Vennamon puhu-

36. Fludernik 2003, 247.

37. Saarto, 45.

38. Holkeri, 62–63; Pekkala, 67, Rosnell, 84–85, 127–128; Kalevi Kivistön (55–56) mukaan SMP:n edustajien puhemylly ”oli tietysti heidän epätoivoinen tapansa saada julkisuutta tavalla tai toisella. Sellaiselta se näytti ja tuntui täysistuntofoorumina väärinkäyttämislähtöisesti hyvin usein. Yleensä se oli sellaista, joka vaikutti aika lailla teatterilta”.

39. Kortessalmi, 134.

40. Kortessalmi, 135.

mista liiallisuutena. Pientä epävarmuutta sisältyy itse arvioon epäasianmukaisuudesta, kun Korttesalmi ensin tapailee konditionaalimuotoa (”en olisi pitänyt”) ennen kuin päätyy suoraan indikaatiiviin ”en pitänyt”.

Korttesalmi nostaa ikään kuin kätensä pystyyn omalla luonnehdinnallaan Vennamosta: ainoa tapa suhtautua häneen oli sopeutua – mitään ei ollut tehtävissä. Hän määrittelee Vennamon puhetulvan populismiksi ja esittää olleensa jo silloin kriittinen sitä kohtaan, mutta tekee sen kuitenkin melko varovaisin sanakääntein. Korttesalmi nostaa oma-aloitteisesti populismin esiin ja pyrkii käyttämään sitä ikään kuin analyttisenä käsitteenä Vennamon toimintaa tulkitessaan. Vennamon populismin suuri merkitys oli Korttesalmen mukaan siinä, että sen avulla vedettiin maata alta vasemmistolta.⁴¹ Tämä on sama näkemys kuin Vennamolla itsellään⁴², mutta kukaan muu ei esitä sitä tässä muodossa. Kiinnostavaa on myös se, että ulkopuoliset eivät hyödynnä jälkikäteen populismin käsitteistöä Vennamo ja hänen puoluettaan tarkastellessaan, vaikka he viittaavatkin asiallisesti sen alle kuuluviin ilmiöihin ja kertovat pitäneensä SMP:tä silloin varteenotettava uhkatekijänä.⁴³ Kaiken kaikkiaan aineistossa korostuvat kerronnan tavat, joissa omaksutaan Vennamon tapahtuma-aikaan tuominneiden näkökulma: sekä kollektiivisen kansanedustajajoukon että puhemiesten näkemys puhumisen liiallisuudesta ja asiattomasta kielenkäytöstä.

Vennamo ja kansa

Eduskunnan täysistunto-instituution väitetyt rapautumisen taustalta löytyy Vennamon suhde kansaan, populismin ydinkysymykseen. Vennamo itse on kuvannut ”lehteriä” ikään kuin eduskunnan yhtenä instituutiona, jonka kautta kansalle puhuttiin ja jonka kautta kansa saatettiin

ikään kuin osalliseksi eduskuntatyöhön.⁴⁴ Puheiden lisäksi aloitetoiminta oli valjastettu tähän tarkoitukseen: ”SMP oli aloitepuolue”.⁴⁵ Ulkopuolisten silmissä tämä näyttäytyi turhanaikaisena ja mekaanisena aloitetehtailuna: aloitteita uusittiin vuosi vuodelta vain päivämäärää vaihtamalla. Tarkoituksena oli heidän mukaansa ainoastaan saada julkisuutta ja kohottaa aloitemäärät korkealle; tämä oli omiaan vesittämään koko aloiteinstituutiota.⁴⁶

Sisäpiiriläisistä Vennamolle lojaalien ja kriittisten kertomukset aloitteista eroavat huomattavasti. Uskollisten mielestä suuret aloitemäärät olivat Vennamolle osoituksia läheisistä suhteista kansaan: aloitteiden kautta kansan ääni tuli eduskunnan tietoon ja SMP:n ponnistelut kansan etujen ajamisessa välittyivät dokumentin muodossa kansalaisille. Aloitteet olivat ”SMP:lle ensi sijassa politiikan tekemisen väline”.⁴⁷ Vennamon kerrotaan halunneen olla kansan välikappale. SMP:stä eronneet sisäpiiriläiset, joita Vennamo oli aikoinaan patistellut aloitetuotantoon, asettuivat jälkikäteen pikemminkin ulkopuolisten näkökannalle ja katsoivat ylitsepursuavan aloitetoiminnan kummunneen ennen muuta Vennamon propagandistisista tarkoituseristä. Kainulaisen mukaan aloitteiden ylenmääräinen tekeminen ”oli meidän herramme käsky”.⁴⁸ Useat sisäpiiriläiset kertovat, että Vennamo ajatteli poliittisessa toiminnassaan pelkästään kannatuksen kasvattamista ja oli sen alttarille valmis uhraamaan lähes kaiken. Paljon haastatteluissa viljellyllä propaganda-teesillä viitataan siihen, että Vennamon kansasuhde oli epäaito ja että oikeastaan kyse olisi ollut kansan harhauttamisesta. Vääristynyt suhde kansaan aiheutti puolestaan kaksinaamaista peliä ja ”näyttelemistä” eduskunnassa.⁴⁹

Kriittisten sisäpiiriläisten Vennamon ”adjuvantiksi”⁵⁰ ja ”juoksupojaksi”⁵¹ luonnehtima Rai-

41. Korttesalmi, 33–34. Aittoniemen (23) mielestä SMP oli ”vähän semmoinen populistinen puolue”.

42. Mari Hatavara & Kari Teräs, Minä, Kekkonen ja poliittinen rappio. Veikko Vennamon rakentama historiakuva ja kerronnalliset keinot muisteluaaineistoissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:1 (2016), 79–80.

43. Sorsa, 151–152; Virolainen, 118; Miettunen, 122; Rosnell, 128–129.

44. Veikko Vennamo, 65–66, 77; Veikko Vennamo, *Kulissien takaa. Elettyä Mannerheimin, Paasikiven, Kekkonen ja Koiviston aikaa*. Gummerus 1987, 270.

45. Pekka Vennamo, 86.

46. Ehrnrooth, 93–96; Helle, 129–130; Pekkala, 67.

47. Pekka Vennamo, 87 (sitaatti); Lemström, 113–114; vrt. Korttesalmen (198) mukaan siinä oli ”selvästi tehtailun makua”.

48. Kainulainen, 144–146. Hän kiistää aloitteiden hyödyllisyyden, koska ne eivät menneet eteenpäin.

49. Kainulainen, 50, 66–68, 85; Kurppa, 83–84; Aittoniemi, 23; Joutsenlahti, 46, 55–56; Korttesalmi, 90.

50. Kainulainen, 114.

51. Tupamäki, 37.

ner Lemström esittää aloitteiden kautta toteutuneen kansasuhteen olleen aito: aloitteiden aihe saatiin suoraan kentältä. Hän korostaa SMP:n poliittisten tavoitteiden muodostuneen järjestöväen aktiivisuuden pohjalta: ”Ja Vennamo oli yleensä johtajana henkilö, joka halusi kuulla järjestöväen ääntä aina.” Lemströmin mukaan Vennamon ohje ja suoranainen ”säännös” oli aina se, ”että ota ihmisiltä selvää, mitä asioita meidän täytyy – ja siitä selvää, millä tavalla meidän niitä on hoidettava ja ajettava, että me tiedämme mitä kenttä haluaa”⁵² Kukaan muu haastatelluista ei esitä yhtä Vennamolle myötämielistä tulkintaa tämän suhteesta kansaan. Kerrottu Vennamo esitetään kansan palvelijana suoraan ilman välityksiä: kaikki tuli alhaalta ja kansan tahto kirjattiin suoraan aloitteisiin. Kansasuhteen kautta aineistossa aktualisoituu myös kysymys populismista.

Lemströmin haastattelussa haastattelija nostaa populismin esille kommentoidessaan Lemströmin pitkää ja tunnepitoista vastausta SMP:n vuoden 1970 vaaliteemasta ”unohdetun kansan puolesta”. Hän esittää kysymyksensä johdannossa passiivissa ja ”vanhojen puolueiden” selän taakse piiloutuen, että ”tietyllä tavalla tällaisilla asioilla ratsastaminen, niin on haluttu nähdä ja esittää populismiksi tietyllä tavalla, johonka sisältyy semmoinen helppohintaisuuden piirre”. Haastattelija turvautuu kysymyksissään tässä – kuten monissa muissakin kohdin – muiden väitteisiin tai sanomisiin saadakseen ohjattua keskustelua haluamaansa suuntaan. Lemströmin lailla monet haastateltavat osaavat väistää tai kääntää edukseen tällaiset keinot.⁵³

Mutta minä väittäisin näin, että populismi on järjestäisyyteen perustuvaa uudistuspolitiikkaa, oikeudenmukaisuuteen ja järjestäisyyteen perustuvaa uudistuspolitiikkaa. Se on eräänlaista protestiliikettä – jos sanotaan näin – populismi. Minä en pidä populismia minään kirosanana.⁵⁴

Populismin määritelmästä selvästi yllätynyt haastattelija haluaa vielä täsmentää, että selit-

tääkö Lemström asian jälkikäteen tällä tavalla ”vai näittekö te silloinkin sen näin?” Lemström vastaa tähän ykskantaan: ”Näin sen silloinkin näin sen”⁵⁵ esittäen jälkikäteiskatsantonsa jae- tuksi menneen minänsä kanssa. Lemströmin tietoisuus hänen käyttämänsä määritelmän epätavallisuudesta paljastaa kuitenkin konditionaali ”väittäisin”, joka pyrkii pehmentämään hänen väitettään ja tekemään sen hyväksyttävämmäksi. Haastattelija siirtyy tämän jälkeen Vennamoon, jonka toiminnassa on nähty ”tuollaista populismia vailla jotain todellista halua ja pyrkimystä”, ja kysyy, että oliko Vennamolla itsellään todella vilpittön halu auttaa. Tähän Lemström vastaa, että ”hänellä oli todella halu”. Lemström esittää, että tästä on monta esimerkkiä ja lupaa kertoa yhden niistä, joka tapahtui eduskunnan kahvilassa.

[...] Lammilta tuli semmoisen pientilan omistaja Vennamon puheille ja sanoi, että voitko sinä auttaa minua, että minun tilanteeni on nyt semmoinen. Hän selitti perheensä vaikeudet ja selitti sen, että tila menee pakkohuutokauppaan. Itse olen invalidi, en jaksa enkä voi. – Niin, tämän ukon kertoessa Veikko Vennamolta kyyneleet valui pitkin poskia. Ei tämä möinen mies voi yksin propagandisista syistä esittää tällaisia esityksiä, vaatimuksia asioita.⁵⁶

Pieni kertomus asetetaan suoraan esimerkiksi monesta, mutta samalla se tuottaa kuvauksen yksityiskohtaisuudella vahvaa todentuntuisuuden vaikutelmaa juuri tästä yksittäisestä tapauksesta. Kansalaisen vetoisuus esitetään omaksuen hänen äänensä puhujapositiona johtolauseen ”sanoi, että” jälkeen. Osin suoraksi lainaksi muotoiltu puhe huipentuu oman avuttomuuden suoraan paljastamiseen: ”Itse olen invalidi, en jaksa enkä voi”. Vennamon kyyneleet toimivat merkinä hänen voimakkaasta tunnereaktiostaan ja aidosta myötätunnostaan. Tarinassa korostuu tapahtunut tunnetason kohtaaminen kansaa edustavan pientilallisen ja poliitikon välillä: poliitikot todistivat kansan ahdingon suoraa ilmaisuja ja liikutuivat siitä voimakkaasti. Tarinan kerrottavuus nousee

52. Lemström, 40, 114.

53. McMahan 2008, 107–108.

54. Lemström, 35.

55. Lemström, 35–36.

56. Lemström, 37–38.

tunteiden kuvauksesta, ja siihen perustuu myös tällaisten henkilökohtaisten tarinoiden käyttökelpoisuus argumentoitaessa valtavirrasta poikkeavan historiantulkinnan puolesta.⁵⁷

Kysyttäessä vuoden 1972 vaalien teemoista Lemström nostaa esiin naisten samapalkkaisuuden. Haastattelija haluaa tietää, mistä tämä tuli SMP:n tavoiteohjelmaan. Tähän vastauksena Lemström kertoo tarinan puoluesihteerinä tekemästään vierailusta Arabian tehtaalle, joka tunnettiin suomalaisen rationalisointiliikkeen edelläkävijänä ja jossa työn tehostamistoimet olivat aikaisemmin aiheuttaneet kärjekkäitä konflikteja. Vierailunsa aikana hän kertoo järkyttyneensä naisten työskentelyolosuhteista ja esittäneensä Vennamollee asiaan puuttumista. Tämä piti sisälleen sen ajatuksen, että ay-liike ja vasemmistopuolueet eivät olleet halunneet puuttua tällaiseen huutavaan epäkohtaan vaan SMP:n oli se tehtävä.

Lemström: Minä havaitsin siellä, miten kauheissa olosuhteissa suomalainen nainen joutuu työskentelemään. Miten valtava paine on, kun nauha syöksee tavaraa ja hänen pitää se käsitellä. Ja minä kerroin tästä sitten Veikko Vennamollee, että meidän on puolueena puuttuttava tähän. Me emme voi hyväksyä tällaista toimintaa, että naisia alistetaan teollisuuskooneen osiksi. Ja siitä se lähti sitten se meidän ajatuksemme. Veikko Vennamo otti sen heti siinä välittömästi silloin selvittääkseen ja käsiteltäväksi ja siitä tehtiin sitten muistaakseni eduskunta-aloitteitakin jo sillä pohjalla. Se oli siis kentältä suoraan, itkevien naisten – minä sanon näin – kun minä menin sinne tehtaalle, itkevien naisten pyyntö, että auttakaa.

Haastattelija: Joku sanoisi helposti, että tämäkin on sellaista populismia, jolla yritetään vedota suureen mahdolliseen äänestäjäkuntaan, joka on maan naiset.

Lemström: Kyllä voidaan väittää näin. Mutta minä sanon, että minä olen itse nähnyt nämä

naiset pölyssä, kuumuudessa, automaattikoneen ääressä, ei edes minkäänlaisia taukoja. Kahdeksan tuntia lähes ollaan siellä. Meidän oli pakko tehdä jotakin. Me emme voineet sietää tällaista ihmisten kohtelua. Tästä se sitten – olkoon sitten populismia tai mitä hyvänsä, mutta näin oli asia. Minä en unohda niitä naisia koskaan, kun he itkivät ja sanoivat, että he vetoaa teihin SMP:ssäkin, tehkää jotakin, me emme jaksaa.⁵⁸

Haastattelijan jonkun muun sanomaksi pukeman ja konditionaalissa esittämän kommentin populismista Lemström sivuuttaa korostamalla naisten hädän hänessä herättämää vahvaa tunnetta. Haastattelija irtoaa Lemströmin haastattelussa muita selvemmin neutraalista positioistaan ja ryhtyy usein passiivia hyödyntämällä kyseenalaistamaan haastateltavan kertomusta ja esittämään epäilyjä sen poliittisista tarkoituksiperistä.⁵⁹

Lemströmin kertomus alkaa esittämällä, mitä Lemström on Vennamollee kertonut. Kärjistävä väite naisten alistamisesta koneen osiksi samoin kuin se, että ”me” emme voineet sellaista sietää, esitetään preesensissä eli samassa muodossa kuin Lemström sen oli kertomuksen mukaan Vennamollee aikoinaan esittänyt. Tällä kertovalla strategialla on kaksi etua: se tuottaa kuulijan mielen tilanteen miesten välisestä keskustelusta, jossa epäkohdan ilmi tullua ryhdytään heti sitä korjaamaan. Samalla se viittaa, että ”muut” ovat olleet epäkohdan edessä välinpitämättömiä. Tarinan arviointi on sama kerrotussa ajassa ja haastatteluhetkellä, ja tätä menneen minän tulkinnan vahvistamista korostaa käydyin keskustelun uudelleenkerrota.⁶⁰

Lemström esittää itsensä tapahtumien seuraajana paikan päällä, ja kertomuksen alussa hän omaksuu todistajakertomukselle tyypillisen havainnoivan kehyksen suhteessa naisten kokemukseen: nauha syöksee tavaraa ja ”hänen” eli yksittäisen naisen täytyy se pakkotahtisesti käsitellä. Samalla lähestytään kuvatus naisen lausujapositiota.⁶¹ Myös olosuhteiden listamai-

57. Fludernik 2003, 245; Fludernik 2010, 109; Francesca Polletta & John Lee, Is telling stories good for democracy? Rhetoric in public deliberation after 9/11. *American Sociological Review* 71:5 (2006), 699–723.

58. Lemström, 54–55.

59. McMahan 1988, 55; McMahan 2008, 104.

60. Cohn 1978, 153–170; Fludernik 2003, 249–250.

61. Fludernik 2003, 246–247; Walsh 2010, 52.

nen kuvaus ”pölyssä, kuumuudessa...” korostaa havainnoinnin tilannetta, jossa Lemström kauhistuneena rekisteröi naisten riiston olosuhteita yksi toisensa perään.

Samoin kuin pienviljelijän vetoamuksessa, tässäkin kansa on voimatonta eikä jaksata itse taistella epäoikeudenmukaisuutta vastaan ja vetoaa siksi SMP:hen. Näin SMP saa Lemströmin kertomuksessa mandaatin toimia suoraan alistetulta kansalta.⁶² Siten Lemström pyrkii haastattelussa muuttamaan Vennamosta yleisesti muodostunutta kuvaa tarinoiden avulla.⁶³ Vennamon tunteisiin ei viitata tässä kertomuksessa, vaan nyt korostuu hänen välitön ja tehokas tarttumisensa toimeen. Juonellisesti ahdingossa olevat naiset, joiden hädästä muut poliitikot eivät välitä, antaa Lemströmille mahdollisuuden esittää Vennamo pelastavana ritarina naisille samantapaisesti kuin pienviljelijällekin. Kumpikin tarina, joista toinen osoittaa Vennamon tunnesiteen, toinen hänen toimintakykynsä, perustelee Vennamon kansasuhteen aitoutta.

Johtopäätökset

Analyysimme kohdistuu siihen, miten entiset kansanedustajat rakentavat omista kertojapositionistaan käsin kuvaa Vennamosta hänen johtajaominaisuuksiensa, eduskuntatoiminnan ja kansasuhteen kautta. Haastateltavat käyttävät monipuolisia kerronnan keinoja, ja dialogisessa vuorovaikutustilanteessa myös haastattelijat nousevat paikoin tärkeään rooliin yhteisen kertomuksen tuottamisessa. Tämä korostuu erityisesti Vennamon johtajuutta ja hänen suhdettaan kansaan käsittelevissä haastattelujaksoissa, joissa haastattelijat esittävät omia ja muiden kertomuksiksi puettuja epäilyjä koetellakseen haastateltavien kertomusta. Haastateltavat turvautuvat tällöin väistöliikkeisiin tai sellaisiin retorisiin keinoihin, joiden avulla keskustelua viedään turvallisille vesille. Haastateltavat sekä refleктоivat asioita haastatteluhetkestä käsin että omaksuvat menneisyyden näkökulmia: esittävät itsensä todistamassa tilanteiden hetkittäistä tapahtumista ja samastuvat sekä itsensä että toisten subjektiositioihin mennessä.

Kaikki SMP:n eduskuntaryhmään 1970-luvun alussa kuuluneet haastateltavat ilmaisevat jos-

sain muodossa käsityksen, että Veikko Vennamo pyrki hallitsemaan puoluetta itsevaltaisesti. Sekä kriittisten että Vennamoa haastattelussa puolustavien kansanedustajien kerronnassa ilmenee Vennamon oman äänen jäljittelemistä. Useimmiten Vennamon ääni ja näkökulma omaksutaan luonnehdinnan kaltaisesti, jolloin puheen kaksiaäänisyydessä haastateltava on puhuvana tahona mutta jäljittelee Vennamon tyypillistä puhetapaa. Tällöin tuotettuun Vennamoa luonnehtivaan puhetapaan voi myös syntyä ironinen etäisyys, kuten Kainulaisen käyttämänä: Vennamolta epäsuorasti lainatuksi ajatukseksi asetetaan hänen luulonsa omasta ylemmyydestä. Vennamoa vahvasti puolustaneet Pekka Vennamo ja Leppänen taas omaksuvat ajoittain myös Veikko Vennamon puhujaposition, jolloin kertovan ja kerrotavan näkökulmat selvästi lankeavat yksiin. Joka tapauksessa huomattavaa on, että suhtautumistavasta riippumatta kaikilla on hyvin samantapainen käsitys Vennamon keskeisistä luonteenpiirteistä, joita kuvataan usein samoin adjektiivein. Kerrotussa Vennamossa painottuvat hänen kielteiset ominaisuutensa, vaikka hänen taitavuu- tensa poliitikkona saa myös arvostusta.

Sen sijaan Vennamon hyökkäävää poliittista retoriikkaa vahvoine iskusanoineen ja tämän omaa tulkintaa 1970-alun tapahtumista sisäpiiriin kuuluvat haastateltavat hyödyntävät sangen vähän. Tähän viittaa lähinnä vain diktaattoritermi, jota Vennamo itse käytti Kekosta ja tämän valtakautta luonnehtiessaan; tässä yhteydessä se käännetään Vennamoa itseään vastaan. Populismien käsitteeseen haastateltavista viittaavat vain Vennamolleen lojaalit joko sen sisältöä torjuen, sitä uudelleen määritellen tai hyödyntämällä sitä ulkokohtaisesti tarkastellessaan Vennamon toimintaa. Tapahtuma-ajan poliittiset jakolinjat SMP:n sisäisessä taistelussa ovat läsnä kerronnassa, mutta arviot niiden syistä ja vaikutuksista ovat lähentyneet toisiaan. Sen sijaan hajaannukseen johtaneita poliittisia johtopäätöksiä eivät kummankaan osapuolen edustajat aseta jälkikäteen avoimesti kyseenalaisiksi.

Vennamoa myös toistuvasti tarkastellaan samojen teemojen ja juonikuvioiden kautta: ryhmän käskevänä johtajana, eduskunnan häirikkönä ja populistisena poliitikkona. Liiallinen

62. Walsh 2010, 48–49.

63. Fludernik 2010, Fludernik 2010, 109.

puhe ja sen propagandistinen luonne on laajasti jaettu näkemys, ja omasta ryhmästä tulee myös kritiikkiä siitä, että Vennamon koettiin painostavan heitä aloitetehtailuun. Yleinen käsitys on myös se, että Vennamon ja SMP:n toiminta rapautti erityisesti täysistunto-instituutiota ja että se vaikutti pysyvästi eduskunnan toimintatapoihin. Ulkopuolisten ja erityisesti entisten puhemiesten mukaan Vennamo murensi ylenmääräisellä toimeliaisuudellaan eduskunnan arvovaltaa. Tarina Vennamon uloskannosta toistuu materiaalissa, ja se on selvästi jäänyt mieliin kulminaationa konfliktista, jonka paljon puhuminen ja piittaamattomuus täysistuntojen käyttäytymissäännöistä aiheuttivat Vennamon ja erityisesti puhemiesten välille.

Puhe- ja aloitetehtailu ja populistinen kansa-suhde liittyvät toisiinsa, ja jälkimmäisen kautta Vennamoa selvästi positiivisimmin kuvaava Lemström pystyy puolustamaan myös edellistä. Vennamon käytöksen puolustamisen vaikeudesta vasten ilmeisen vahvaa yleistä kuvaa saattaa kertoa se, miten monipuolisiin kertoviin keinoihin Lemström turvautuu. Hän kertoo haastattelijan kiistäviä kommentteja torjuen vuolaasti Vennamon läheisestä suhteesta kenttään ja käyttää esimerkkitarinoita kärsivästä kansasta osoittaakseen Vennamon aidon myötätunnon kansaa kohtaan. Elävällä, historialliseen hetkeen palaavalla kuvauksella Arabian tehtaan naisten kärsimyksistä ja pientilallisen vetoomuksesta Lemström siirtää näkökulman eduskunnan toiminnasta kansan kärsimykseen. Silloin yleisesti demokratiaa rapauttaneeksi katsottu toiminta tulee perustelluksi eduskunta-instituution ulkopuolelta.

Vennamo-kuvan yleisesti jaetut piirteet tulevat esiin siinä, että häntä eri positioista arvioivat haastateltavat omaksuvat usein kollektiivin näkökulman: he pitävät itsestään selvänä, että heidän

esittämänsä näkökulmat olivat menneisyydessä heidän edustamansa joukon jakamia. Vaikka analyysimme osoittaa, että haastatteluihin vaikuttavat tapahtumahetken vahvojen kokemuksen lisäksi myös haastattelutilanteen näkemys Vennamosta sekä hänestä kulttuurisesti jaettu jälkikuva, eivät haastateltavat itse tunnu tiedostavan jälkiviisauttaan. Haastattelija välillä kysyikin, ajatteliko haastateltava tietyllä tavalla jo menneisyydessä, ja silloinkin hän saa tälle vahvistuksen.

Vaikka kerronnan keinot paikoin, kuten Helteen kuvauksessa Vennamon uloskannosta tai sisäpiiriläisten kertomuksissa hajaannukseen johtavista tapahtumista, siirtyvät historialliseen hetkeen esimerkiksi preesensin käytöllä, kerronnan hetki hallitsee kerrottuja sisältöjä ja tulkintoja menneestä. Aineistossamme kertojina esiintyvät Vennamon aikalaiset ovat yhdessä Vennamon itsensä kanssa olleet luomassa sitä kuvaa Vennamosta, josta on sittemmin tullut yleisesti kulttuurisesti jaettu ja joka ohjaa osaltaan myös heidän kerrontaansa. Populistiselle liikkeelle tyypillisesti puolue ja sen johtaja lähes samaistuivat toisiinsa: kertojat puhuvat usein Vennamosta kun tarkoittavat koko puoluetta ja ”vennamolaisuus”-termin kautta tämä yhteys tuotetaan elimellisesti. Vennamolaisuudesta on tullut niin tunnettu brändin kaltainen asia, että paikoin se hallitsee jopa henkilön ylitse ja vennamolaisuus edeltää itse Vennamoa.

FT **Mari Hatavara** on Suomen kirjallisuuden professori Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: mari.hatavara@uta.fi.

FT **Kari Teräs**, Tampereen yliopisto.

Sähköposti: kari.teras@uta.fi

Anna Veijola ja Jukka Rantala

Nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä

Viime vuosina Suomessa on julkaistu enenevässä määrin historian oppimista koskevaa tutkimusta.¹ Osa tutkimuksista perustuu aineistotehtäviin, joissa opiskelijan on tullut annettujen aineistojen pohjalta muodostaa näkemyksensä tietystä historiallisesta tilanteesta. Tehtävän hyvä suorittaminen on edellyttänyt, että opiskelijalla on riittävästi sisältötietoa siitä menneisyyden tapahtumasta tai ilmiöstä, johon teksti liittyyvät. Lisäksi hänen on tullut kontekstualisoida usein vuosikymmeniä tai jopa vuosisatoja sitten tuotetut lähteet sekä arvioida lähteiden luotettavuutta ja laatijoiden intentioita.

Tehtyjen tutkimusten tuloksina on muun muassa esitetty, että suomalaisilla lukiolaisilla on ongelmia historian tekstitaidoissa, kuten kyvyssä analysoida menneisyyden ihmisten tuottamia lähteitä, ja taidossa tuottaa omia päteviä tulkintoja niistä. Tekstin laatijan tarkoituksiperien pohtiminen ja ”rivien välistä” lukeminen sekä ristiriitaisten lähteiden kanssa toimiminen ovat

osoittautuneet lukiolaisille hankalaksi. Osalla opiskelijoista on myös vaikeuksia lähteiden kontekstualisoinnissa, mikä kieli historian sisältötietojen hallitsemisen ja soveltamisen ongelmista.²

Nämä tutkimukset johdattivat meidät pohtimaan, miten voisimme mitata sellaista historian osaamista, jossa menneisyys olisi selkeämmin läsnä nykypäivässä. Suunnittelimme tehtävän, joka arvioi historian käyttöä ajankohtaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Teemaksi valitsimme keskustelun turvapaikanhakijoiden määrän lisääntymisestä Suomessa. Syksyllä 2015 Suomeen saapui ennätysmäärä turvapaikanhakijoita, mikä herätti eri medioissa vilkasta keskustelua. Sitä ei kuitenkaan käyty niinkään pakolaisuuden syistä, vaan lähinnä pakolaisten tulosta ja sijoittumisesta Euroopan unionin maihin.³ Suomessa keskustelun teemat kytkeytyivät Euroopan unionin ja Euroopan kriisiytymiseen, Suomen itärajaan, seksuaaliseen häirintään ja katupartiointiin.⁴ Julkisuudessa turvapaikanha-

1. Esim. Jukka Rantala & Marko van den Berg, Lukiolaisten historian tekstitaidot arvioitavana. *Kasvatus* 44:4 (2013), 394–407; Anna Veijola & Simo Mikkonen, Miten menneestä tehtyä historiaa tulkitaan? Tutkiva oppiminen ja monilukutaito lukion historian opetuksessa. Teoksessa Merja Kauppinen, Matti Rautiainen & Mirja Tarnanen (toim.) *Rajaton tulevaisuus. Kohti kokonaisvaltaista oppimista*. Suomen ainedidaktinen tutkimusseura 2015, 155–169; Jukka Rantala & Marko van den Berg, Finnish High School Students' and University Students' Ability to Handle Multiple Source Documents in History. *Historical Encounters* 2:1 (2015), 70–88; Jukka Rantala & Anna Veijola, Historiallisen tiedonmuodostuksen periaatteet hukassa. Tapaustutkimus nuorten historian tekstitaidoista. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 267–277; Anna Veijola, Nuoret ja historian tekstitaidot. Tiedon vastaanottamisesta käsittelyyn ja käyttämiseen. *Nuorisotutkimus* 34:3 (2016), 3–18; Anna Veijola & Simo Mikkonen, Historical literacy and contradictory evidence in a Finnish high school setting. The Bronze Soldier of Tallinn. *Historical Encounters* 3:1 (2016), 1–16; Anna Veijola & Simo Mikkonen, Mitä historia on. Aloittavien historianopiskelijoiden historiakäsitykset. *Kasvatus & Aika* 10:3 (2016), 6–21; Anna Veijola & Jukka Rantala, Assessing Finnish and Californian high school students' historical literacy through a document-based task. *Nordidactica. Journal of Humanities and Social Science Education* 1 (2018), 1–21.
2. Rantala & van den Berg 2013; Elina Kouki & Arja Virta, Lukiolaiset lähteillä. Äidinkielen ja historian tekstitaitojen kriittistä arviointia. Teoksessa Merja Kauppinen, Matti Rautiainen & Mirja Tarnanen (toim.) *Rajaton tulevaisuus. Kohti kokonaisvaltaista oppimista*. Suomen ainedidaktinen tutkimusseura 2015, 11–26; Veijola & Mikkonen 2015; Rantala & Veijola 2016; Veijola 2016.
3. Mike Berry, Inaki Garcia-Blanco & Kerry Moore, *Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU. A Content Analysis of Five European Countries*. Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies 2015, 12, <http://www.unhcr.org/protection/operations/56bb369c9/press-coverage-refugee-migrant-crisis-eu-content-analysis-five-european.html> (1.9.2018).
4. Johanna Sumuvuori, Annukka Vähäsöyrinki, Tiina Eerolainen, Jenni Lindvall, Ruth Pasternak, Mirja Syrjälä & Aurelia Talvela, *Pakolaiset ja turvapaikanhakijat sanomalehdissä. Vertaileva selvitys Helsingin Sanomien ja Aamulehden (FI)*,

kijoiden tulo rinnastettiin toisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen.⁵ Mediassa tällaisina rinnastuksina toimivat muun muassa evakoiden, sotalapsien ja veteraanien kokemukset. Lisäksi reagoiminen turvapaikanhakijoiden tuloon kytkettiin kysymyksiin hyvinvointivaltion rakentamisesta ja säilyttämisestä. Tällaisten historiainnastusten tekoa myös arvosteltiin mediassa.⁶ Näimme edellä mainituissa rinnastuksissa mahdollisuuden tarkastella lukiolaisten kykyä analysoida historian käyttöä.

Artikkelissamme tarkastelemme lukiolaisten historian tekstitaitoja, eli kykyä lukea ja analysoida lähteitä, pohtia niiden tuottajien intentioita sekä tehdä päteviä tulkintoja lähteiden tarkoituksesta ja merkityksestä. Viitekehystenä tälle tarkastelulle on historian käytön analysointi. Artikkelimme kontekstissa historian käyttö liittyy yhtäältä siihen, miten lukiolaiset tunnistivat mediatekstien laatijoiden mahdollisia intentioita ja toisaalta siihen, miten he itse käyttivät historiaa perustellessaan näkemyksiään turvapaikanhakijoiden vastaanottamisesta.

Historian tekstitaidot ja historian käyttö

Historiantutkimuksen lisäksi tulkintoja menneisyydestä tehdään kouluopetuksen kaltaisissa historiaesityksissä.⁷ Historian käyttö kytketään usein ympäröivän maailman selittämiseen, identiteettien rakentamiseen ja jonkin tietyn tarkoituksen saavuttamiseen. Suurelle yleisölle historian käyttö näyttyy etenkin epävirallisessa historia-kulttuurissa, kuten tutkimuksemme tapauksessa sanomalehtiartikkelien menneisyysrinnastuksissa. Historiakulttuurin tuotteissa historiaa käytetään muun muassa historian antamien moraa-

listen opetusten välittämisessä ja kansakunnan kollektiivisen muistin vahvistamisessa.⁸

Kouluopetuksessa historian käytön tarkastelun tavoitteena on nostaa esiin menneisyydestä kerrottuja myyttisiäkin kertomuksia ja tätä kautta kehittää opiskelijoiden käsitystä siitä, miten historian avulla myös pyritään oikeuttamaan tulevia toimia.⁹ Tämä näkyy esimerkiksi vuoden 2003 lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteissa, joiden mukaisesti tutkimukseemme osallistuneet opiskelijat suorittavat opintojaan. Perusteissa todetaan, kuinka ”muutoksen analyysia korostavana oppiaineena historia luo mahdollisuuksia käsitellä tulevaisuutta sekä arvioida tulevaisuuteen liittyviä mahdollisuuksia.”¹⁰ Syksyllä 2016 käyttöön otetuissa lukiokoulutuksen opetussuunnitelmissa menneisyyskertomusten analysoiminen on huomioitu vielä selkeämmin ja historian opetuksen yhtenä lähtökohtana on ”menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden väliset riippuvuussuhteet sekä historian tiedon tulkinnallisuus ja sen käyttö yhteiskunnassa.”¹¹ Historian käytön tarkastelu onkin tätä taustaa vasten varsin tärkeä osa lukion historianopetusta, sen lisäksi että se on keskeinen kansalaistaito.

Klas-Göran Karlsson on jaotellut historian käyttöä sen mukaan, mihin tarpeeseen historiaa käytetään, miten ja kenen toimesta historiaa käytetään sekä mikä on käytön funktio (ks. taulukko 1). Peilaamme artikkelissa lukiolaisten vastauksia Karlssonin jaotteluun.¹²

Lukiolainen tarvitsee historian tekstitaitoja kyetäkseen tarkastelemaan historian käyttöä. Perusopetuksen opetussuunnitelmassa historian tekstitaidot on määritelty taidoksi analysoida erilaisia tekstejä sekä tuottaa niiden pohjalta päteviä

The Guardianin ja The Timesin (UK) sekä Le Soirin ja De Morgenin (BE) julkaisemista teksteistä aikavälillä 1.–31.1.2016. The Finnish Institute in London 2016, 8–14.

5. Ks. Jukka Petäjä, Tunnettu historioitsija väittää. Tiedotusvälineet syyllystyvät historian väärinkäyttöön pakolaisuutisoinnissa. *Helsingin Sanomat* 16.9.2015.

6. Ibid.

7. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, 25; Sirikka Ahonen, Historiakulttuuri, historiallinen identiteetti ja historianopetus. Teoksessa Jan Löfström (toim.) *Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhannella*. PS-kustannus 2002, 66–88.

8. Ks. Kenneth Nordgren, How to Do Things With History. Use of History as a Link Between Historical Consciousness and Historical Culture. *Theory & Research in Social Education* 44:4 (2016), 479–504.

9. Nordgren 2016, 479–504.

10. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003*. Opetushallitus 2003, 176.

11. *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015*. Opetushallitus 2015, 170.

12. Klas-Göran Karlsson, Historiedidaktik. Begrepp, teori och analys. Teoksessa Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (toim.) *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Studentlitteratur 2009, 56–69; Klas-Göran Karlsson, Historia, historiedidaktik och historiekultur. Teori och perspektiv. Teoksessa Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (toim.) *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och tillämpning*. Studentlitteratur 2014, 72.

Taulukko 1. Historian käyttö Klas-Göran Karlssonin¹³ mukaan

Tarve	Käyttö	Käyttäjä	Toiminto, tarkoitus
rekonstruoiminen	tieteellinen	historian tutkijat, historian opettajat	vahvistaminen, tulkitseminen
muistaminen, unohtaminen	eksistentiaalinen	kaikki	suuntaaminen, ankkuroiminen
uudelleen löytäminen	moraalinen	hyvin koulutetut, johonkin sitoutuneet	rehabilitoida, rekonstruoida
rakentaminen, keksiminen	ideologinen	intellektuelli, poliittinen eliitti	legitimoida, rationalisoida
unohtaminen, hävittäminen	ei-käyttö	intellektuelli, poliittinen eliitti	legitimoida, rationalisoida
kuvaileminen, näkyväksi tekeminen, keskusteleminen	poliittis-pedagoginen	poliitikot, pedagogit	välineellistää, politisoida
taloudellisen voiton tekeminen	kaupallinen	yrietykset mainonnan kautta	kaupallistaa

tulkintoja.¹⁴ Lukion historian opetus suunnitelmassa puolestaan todetaan, että opiskelijan tulee lähteitä käyttäen pystyä rakentamaan menneisyyttä koskevaa tietoa. Hänen tulisi myös ymmärtää tiedon monitulkintaisuus ja suhteellisuus.¹⁵ Historian tekstitaitojen, kuten myös opetus suunnitelman mukaan lukion historian opetuksen, lähtökohtana on historiallisen tiedon luonne. Antamalla menneisyyden tapahtumille merkityksiä, historioitsija sekä tekee menneisyydestä mielekäästä ja ymmärrettäväksi että lisää menneisyyden tapahtumille sellaisia merkityskerroksia, joita menneisyydessä itsessään ei ole ollut.¹⁶ Historian opintojen myötä lukiolaisen tulisi ymmärtää, miten menneisyyden lähteet ovat jonkun toimijan tiettyyn tilanteeseen tuottamia. Lisäksi hänen on tarkoitus ymmärtää, miten historioitsija tulkitsee ja analysoi erilaisia aineistoja sekä vertailee

niitä kriittisesti toisiin lähteisiin konstruoidessaan menneisyyttä.¹⁷ Lukio-opetuksessa huomio tulee kiinnittää historiallisen tiedon rakentamisen perusteisiin, tiedon luotettavuuden arviointiin ja ilmiöiden moniperspektiivisyyteen.¹⁸

Historian tekstitaitojen harjaannuttamisen kautta voidaan kehittää kriittistä luku- ja ajattelutaitoa. Kun opiskelija ymmärtää, miten historia-tieto rakentuu, vahvistuu myös hänen ymmärryksensä menneisyyden ihmisen toimintakentästä ja toimintamahdollisuuksista. Tämä vähentää anakronistisia tulkintoja.¹⁹ Historian tekstitaidot mahdollistavat esimerkiksi mediassa tapahtuvan historian käytön tunnistamisen ja analysoimisen. Historian tekstitaidot hallitseva ymmärtää, että menneisyys ei ole kuollutta tietoa, vaan se vaikuttaa aktiivisesti nykyisyyteemme ja tulevaisuuteemme.²⁰

13. Karlsson 2009, 59; Karlsson 2014, 72.

14. Rantala & van den Berg 2013; *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Opetushallitus 2014, 415.

15. Opetushallitus 2003, 176; Opetushallitus 2015, 170.

16. Ks. Jarmo Pulkkinen, Analyttinen traditio ja historianfilosofia. Teoksessa Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.) *Historian teoria. Lingvistikästä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Vastapaino 2016, 50–84.

17. Esim. Kalela 2000, 76–78; Jouni-Matti Kuukkanen, Narrativismista kriittiseen historiografian filosofiaan. *Ennen ja Nyt. Historian tietosanomien* 2 (2015); Jukka Rantala & Sirkka Ahonen, *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus*. Gaudeamus 2015, 152.

18. Opetushallitus 2003, 176; Opetushallitus 2015, 170.

19. Ks. Samuel S. Wineburg, Historical problem solving. A study of the cognitive processes used in the evaluation of documentary and pictorial evidence. *Journal of Educational Psychology* 83:1 (1991), 73–87; Sam Wineburg, *Historical thinking and other unnatural acts. Charting the future of teaching the past*. Temple University Press 2001, 18–24.

20. Peter Lee, History education and historical literacy. Teoksessa Ian Davies (toim.) *Debates in History Teaching*. Routledge 2011, 68.

Taulukko 2. Opiskelijoille jaetut tekstit, niiden julkaisufoorumit sekä pääsisältö

Jutun otsikko	Julkaisufoorumi	Sisältö	Historian käyttötapa
Suomi on ennenkin auttanut suuria määriä pakolaisia	Pohjalainen 9.9.2015	Paikallisen maahanmuuttajatyön johtajan yleisönsastokirjoitus, jossa tuodaan esiin, kuinka Suomi on toisen maailmansodan aikana selvinnyt 500 000 Karjalan evakon asuttamisesta. Lisäksi jutussa mainittiin Suomesta Ruotsiin lähetetyt sotalapset.	Poliittis-pedagoginen: tekstissä vedotaan siihen, että aiemminkin on selvitty vastaavankaltaisista tilanteista
[<i>Ei otsikkoa</i>]	Helsingin Sanomien keskustelupalsta 15.1.2016	Nimimerkin ”kulkuri Suomesta” kannanotto <i>Helsingin Sanomien</i> pakolaiskysymykseen liittyneeseen vieraskynäkolumniin ”Katupartiot ovat heikon valtion merkki”. Kirjoituksessa rinnastetaan katupartiot 1930-luvun ”katupartioihin” ja toivotaan presidentti Niinistöltä vastaavankaltaisia otteita kuin presidentti Svinhufvud lopettaessaan radiopuheellaan Mäntsälän kapinan.	Poliittis-pedagoginen: tekstissä vedotaan menneisyyteen ja menneisyyden virheiden välttämiseen
Karjalan evakot uusista turvapaikanhakijoista: ”Jos eteeni tulee hädänalainen ihminen...”	Ilta-Sanomien 1.9.2015	Tekstissä esitellään luovutetun Karjalan alueelta lähteneen henkilön kokemuksia omasta evakkomatkastaan sekä mielipiteitä, tulisiko nykyisiä turvapaikanhakijoita auttaa. Haastateltava korostaa, ettei tilanteita voi verrata toisiinsa, koska Karjalan evakot puhuivat suomea.	Eksistentialinen: menneisyyden muistaminen tärkeää, tekstissä ilmenee me vastaan toiset -ajattelu
Sotaveteraanit: Pakolaisia otettava, mutta onko maahanmuutosta hyötyä?	YLE-utisten verkkosivu 3.12.2015	Tekstissä todettiin, että sotaveteraanien näkemykset turvapaikanhakijoista jakautuvat kahtia. Sotaveteraanien kirjoitettiin miettävän, miten pakolaisuuden mukanaan tuomat hyödyt ja haitat jakaantuvat.	Eksistentialinen: tekstin keskiössä oman kansan kohtalon muistaminen

Historian tutkimuksen lisäksi myös historia-kulttuuri tuottaa erilaisia tulkintoja ja representaatioita menneestä. Näissä historiakulttuurin

tuotteissa menneisyyttä käytetään eri tavoin riippuen käyttäjän intentioista.²¹ Historian opeuksen yhtenä tavoitteena on tarjota välineitä

21. Jerome de Groot, *Consuming history. Historians and heritage in contemporary popular culture*. Routledge 2009.

eri toimijoiden tuottamien menneisyysnarratiivien analysoimiseen.²² Historiallisesti ajatteleva opiskelija kykenee pohtimaan eri tapahtumien ja tilanteiden historiallista merkittävyyttä, jäsentämään menneisyyttä koskevaa tietoa esimerkiksi analysoimalla muutosta ja jatkuvuutta sekä syitä ja seurauksia. Lisäksi hän kykenee analysoimaan historiallisia lähteitä ja tekemään niiden pohjalta perusteltuja tulkintoja.²³ Tutkiaksemme lukio-
laisten kykyä mainittuihin asioihin annoimme heille tutkittavaksi syksyn 2015 ja alkuvuoden 2016 aikana sanomalehdissä julkaistuja tekstejä, jotka liittyivät turvapaikanhakijoiden vastaanottamiseen Suomessa.

Tutkimuksen toteuttaminen

Keräsimme aineistomme tehtäväkokonaisuudella, joka koostui neljästä turvapaikanhakijoiden saapumista Suomeen käsittelevästä tekstistä (ks. taulukko 2) ja niihin liitetystä kysymyksistä. Annetuissa teksteissä historia ei tullut esille piilevinä ”historiaärsykeinä”, vaan selkeinä viittauksina.²⁴ Valitsemisemme teksteissä turvapaikanhakijoita kohtaan esitetyt asenteet vaihtelivat positiivisista neutraaleihin ja varovaisen negatiivisiin. Historian käytön kannalta tekstit edustivat joko poliittis-pedagogista tai eksistentiaalista historian käyttöä (vrt. taulukko 1).

Lyhensimme tekstejä siten, että opiskelijat ehtivät noin 50 minuutin kestoisen oppitunnin aikana analysoida ne ja laatia vastauksensa kysymyksiin. Pyysimme aluksi opiskelijoita perehtymään aineistoon ja vastaamaan jokaisen tekstin jälkeen, mihin historian tapahtumiin tai ilmiöihin kirjoituksessa viitataan sekä arvioimaan, suhtautuuko kirjoitus pakolaisten Suomeen muuttoon myönteisesti, neutraalisti vai kielteisesti. Tällä tehtävällä halusimme varmistaa, että opiskelijat kiinnittävät huomionsa tekstien näkökulmaisuu-
teen ja löytävät teksteistä historiaviittaukset.

Tekstien lukemisen jälkeen opiskelijoiden tuli vastata kirjallisesti kahteen tehtävänantoon:

Analysoi oheisten pakolaiskeskusteluun liittyvien lähteiden avulla, miten historiaa (men-

neisyyttä) käytetään tämän päivän ratkaisujen perustelemiseen?

Pitäisikö sinusta historian valossa Suomen ottaa vastaan pakolaisia? Perustele.

Ensimmäisellä tehtävällä selvitimme, kykenevätkö opiskelijat tekstien sisällön lisäksi käsitteellistämään, miten teksteissä käytettiin menneisyyttä. Toisella tehtävällä tutkimme, miten vastaajat käyttävät historiaa perustellessaan tämän päivän ratkaisuja. Tällainen historian käyttö voidaan nähdä historiatietoisuuden ja historiakulttuurin välisenä kommunikatiivisena toimintana, jonka avulla yksilö rakentaa omaa yhteiskunnallista orientaatiotaan.

Keräsimme aineiston keväällä 2016 viidestä suomalaisesta lukiosta, yhteensä 131 opiskelijalta. Ennen aineistonkeruuta olimme kertoneet opettajille tutkimuksestamme sekä hankkineet kouluilta tutkimusluvat. Opiskelijat tekivät tehtävän osana historian kurssin oppituntityökentelyä. Kaikki vastaajat antoivat luvan käyttää tekstejään tutkimusaineistona, joskin kaksi opiskelijaa palautti paperinsa lähes tyhjänä. Alueellisen edustavuuden sijaan pyrimme keräämään aineistoa eri kokoisten paikkakuntien profiilitaan erilaisista lukiosta. Tutkimuskoulut erosivat toisistaan oppilasmääriltään ja sisäänpääsykeskiarvoiltaan (ks. taulukko 3). Kolmessa lukiossa sisäänpääsykeskiarvoraja oli yli 9, kahteen muuhun vaadittiin peruskoulun välttävää tai tyydyttävää suorittamista. Erityisesti pienempien paikkakuntien lukioiden osaamistaso voi olla hyvin heterogeeninen. Niissä opiskelee peruskoulun sisäänpääsykeskiarvolla mitattuna sekä erinomaiseen opintomenestykseen yltäviä että juuri sisäänpääsykeskiarvorajan saavuttaneita opiskelijoita. Kaikki tutkimuskoulut sijaitsivat paikkakunnilla, joissa oli vastaanottokeskuksia, joihin sijoitettiin syksyllä 2015 turvapaikanhakijoita.

Yhdestä koulusta aineistoa kerättiin kolmelta opiskelijaryhmältä, lopuista neljästä koulusta yhdeltä ryhmältä. Kävimme itse keräämässä

22. Robert Thorp, Towards an epistemological theory of historical consciousness. *Historical Encounters* 1:1 (2014), 20–31.

23. Esim. Stéphane Lévesque, *Thinking historically. Educating students for the twenty-first century*. University of Toronto Press 2008; Peter Seixas & Kadriye Ercikan, Introduction. The new shape of history assessment. Teoksessa Kadriye Ercikan & Peter Seixas (toim.) *New directions in assessing historical thinking*. Routledge 2015, 1–13.

24. Olli Seuri, Historian jokapäiväinen virta sanomalehdessä. *Media & viestintä* 37:3 (2014), 22–37.

Taulukko 3. Koulut, joilla aineistonkeruu on suoritettu

Koulu	Aineistonkeruuseen osallistuneiden opiskelijoiden määrä N = 131	Koulun luonnehdinta (suuri kaupunki = yli 100 000 asukasta; pieni kaupunki = noin 20 000 asukasta)	Maantieteellinen sijoittuminen
Koulu 1	42 ryhmä A: 9 ryhmä B: 16 ryhmä C: 17	Suuren kaupungin keskisuuri lukio, sisäänpääsyn keskiarvoraja yli 9	Etelä-Suomi
Koulu 2	27	Suuren kaupungin suuri lukio, sisäänpääsyn keskiarvoraja yli 9	Etelä-Suomi
Koulu 3	19	Suuren kaupungin keskisuuri lukio, sisäänpääsyn keskiarvoraja yli 9	Sisä-Suomi
Koulu 4	18	Suuren kaupungin erittäin suuri lukio, sisäänpääsyn keskiarvoraja alle 7	Sisä-Suomi
Koulu 5	25	Pienen kaupungin keskisuuri lukio, sisäänpääsykeskiarvoraja noin 7	Sisä-Suomi

aineiston kouluilla, lukuun ottamatta koulun 1 ryhmää B, jossa aineistonkeruun suoritti ryhmän oma historianopettaja. Kyseistä ryhmää lukuun ottamatta opiskelijat osallistuivat aineistonkeruuvaiheessa Suomen historian käännekohtia käsittelevälle kurssille. Koulun 1 ryhmä B opiskeli kursseilla, joka keskittyi 1900-luvun ja nykypäivän Euroopan ja maailman historiaan.

Aineiston analyysi

Analysoimme aluksi, tunsivatko opiskelijat historiatapahtumat, joihin turvapaikanhakijatilanne aineistossa rinnastettiin. Aineistotehtävässä opiskelijoita pyydettiin lukemaan lähteet ja vastaamaan kunkin lähteen yhteydessä lyhyesti, mihin historian ilmiöön tai tapahtumaan tekstissä viitataan. Lukiolaiset löysivät pääsääntöisesti hyvin viitatus historialliset tapahtumat ja kykenivät kytkemään kontekstiinsa teksteissä mainitut siirtokarjalaiset, sotalapset ja veteraanit. Sen sijaan opiskelijoilla oli ongelmia kontekstualisoida teksti, jossa viitattiin 1930-luvun katupartioihin. Vain harva lukiolainen kykeni sijoittamaan tekstissä mainitun Mäntsälän kapinan osaksi 1930-luvun oikeistoliikehdintää, ja ymmärsi tekstin

kirjoittajan rinnastavan sen *Soldiers of Odinin* kaltaisten ryhmien toimintaan. Siinä missä toiseen maailmansotaan liittyvät tapahtumat ja ilmiöt ovat osa kansallista menneisyysnarratiivia, Lapuan liike ei tutkimukseemme osallistuneilla lukiolaisilla näytä sisältyvän siihen.²⁵

Tämän jälkeen luokittelimme opiskelijoiden vastaukset tehtävään, jossa heitä pyydettiin analysoimaan, miten aineistona olleissa teksteissä käytetään historiaa tämän päivän ratkaisujen perustelemiseen. Luokittelimme vastaukset sen mukaisesti, miten opiskelija suhtautuu tekstin tai tekstien tuottajien pyrkimykseen. Ryhmittelimme opiskelijoiden vastaukset historian käyttöön liittyvien ratkaisujen perusteella neljään luokkaan: 1) Näkemys historiasta argumenttien tukena, 2) Näkemys historiasta tämän päivän ratkaisujen pohjana, 3) Näkemys siitä, että historiaa käytetään väärin ja 4) Historiasta ei jäsentynyttä näkemystä (ks. taulukko 4).

Luokkaan ”Näkemys historiasta tämän päivän ratkaisujen perusteluna” sijoittui 59 % teksteistä. Näissä vastauksissa nähdään, että historiaa käytetään muistuttajana, opettajana, uskon valajana tai velvoittajana: ”Menneisyydestä katsotaan siis esi-

25. Jukka Rantala, The Reflection of a Warlike Historical Culture in the Attitudes of Finnish Youths. *Journal of Social Science Education* 10:4 (2011), 41–49; Jukka Rantala, *Lapsen historiakulttuurin kuluttajina*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus 2012; Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012; Kevin Wolnik, Britta Busse, Jochen Tholen, Carsten Yndigejn, Klaus Levinsen, Kari Saari & Vesa Puuronen, The long shadows of the difficult past? How young people in Denmark, Finland and Germany remember WWII. *Journal of Youth Studies* 20:2 (2017), 162–179.

Taulukko 4. Vastaaajien näkemykset historian käytöstä (N = 131)

	Koulu 1 N = 42	Koulu 2 N = 27	Koulu 3 N = 19	Koulu 4 N = 18	Koulu 5 N = 25	Yhteensä N = 131
1 Historia argumenttien tukena (29 %) Historiaa käytetään eri kantojen perustelemiseen	9 (21 %)	10 (37 %)	8 (42 %)	3 (17 %)	8 (32 %)	38 (29 %)
2 Historia tämän päivän ratkaisujen perusteluna (59 %) Historia opettaa, muistuttaa, velvoittaa tai valaa uskoa	30 (71 %)	17 (63 %)	7 (37 %)	9 (50 %)	16 (64 %)	77 (59 %)
3 Historiaa käytetään väärin (2 %)	1 (2 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	1 (6 %)	0 (0 %)	2 (2 %)
4 Historian käytöstä ei jäsentynyttä näkemystä (8 %)	2 (5 %)	0 (0 %)	4 (21 %)	3 (17 %)	1 (4 %)	10 (8 %)
Ei vastausta	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	2 (11 %)	0 (0 %)	2 (2 %)

merkkejä miten samanlaisissa tilanteissa on toimitettu ja miten asiat ovat toimineet.”²⁶ ”Näkemyks historiasta argumenttien tukena” -kategoriaan luokittelimme 29 % vastauksista. Näissä teksteissä vastaaja näkee historiaa käytettävän eri kantojen perustelemiseen:

Historiaa käytetään mm. auttamaan ymmärtämään nykyisiä tilanteita ja niiden syitä paremmin (esim. pakolaisuus). Päätöksiä voidaan perustella vertaamalla niitä aiempiin samankaltaisiin tilanteisiin, esim. otetaan mallia tai opitaan virheistä. Historian tapahtumia voidaan pitää myös syynä toiminnalle, esim. maa on saanut apua → velvollinen myös auttamaan sitä, tai ei ole saanut → ei ole velvollinen, tai on antanut → ei enää velvollinen antamaan, mutta tarvittaessa saamaan.²⁷

Opiskelijoiden vastauksista 88 prosenttia sijoittui jompaankumpaan edellä mainituista luokista, joissa on kyse Klas-Göran Karlssonin typologian mukaan poliittis-pedagogisesta historian käytöstä. Aineistossa olleissa kahdessa ensimmäi-

sessä tekstissä ilmeni tällainen historia käyttö ja korostui ajatus, että historiasta voidaan ottaa mallia. Perusteluissaan opiskelijat viittasivat lähinnä tekstiin, jossa viitattiin evakkojen asuttamiseen ja sotilapsiin. He eivät hyödyntäneet vastauksissaan 1930-luvun oikeistoradikalismiin viittaavaa tekstiä. Luokkaan ”Historiaa käytetään väärin” sijoittui vain kaksi vastausta, jotka nostivat esiin, että aineistona olleissa teksteissä menneisyys rinnastetaan virheellisesti nykyisyyteen:

”Niin tehtiin ennenkin, niin voidaan tehdä nykyin” mentaliteetti paistaa läpi. Sanotaan että kun Suomi sai asutettua 0,5 milj. pakolaista ennenkin, voi se sen tehdä nykyin. Lapuan liike ei toiminut, nykyisetkään katupartiot eivät voi toimia. Onko tällainen vertaileminen mielestäni oikein? Ei.²⁸

Vastauksista kahdeksan prosenttia sijoittui luokkaan ”Historian käytöstä ei jäsentynyttä näkemystä”. Näissä vastauksissa opiskelija toisti joko yhden tai useamman aineistotekstin sisältöä, mutta ei käsitellyt historian käyttöä. Tehtävänan-

26. Koulu 5, opiskelija 11.

27. Koulu 3, opiskelija 2.

28. Koulu 4, opiskelija 16.

Taulukko 5. Vastaajien tapa käyttää historiaa (N = 131)

Historian käyttötapa	Kyseistä historian käyttötappaa edustavien opiskelijoiden lukumäärät					Keskiarvo
	Koulu 1	Koulu 2	Koulu 3	Koulu 4	Koulu 5	
Poliittis-pedagoginen	55 % (23)	62 % (17)	26 % (5)	17 % (3)	40 % (10)	44 % (58)
Historian ei-käyttö	29 % (12)	15 % (4)	47 % (9)	56 % (10)	8 % (2)	28 % (37)
Eksistentialinen	7 % (3)	15 % (4)	16 % (3)	22 % (4)	44 % (11)	19 % (25)
Tieteellinen	7 % (3)	7 % (2)	5 % (1)		8 % (2)	6 % (8)
Ei vastausta	2 % (1) ³⁰		5 % (1)	6 % (1)		2 % (3)
Yhteensä	42	27	19	18	25	131

non sivuuttaminen voi johtua vaillinaisista historian tekstitaloista ja siitä, että opiskelija luki teksteistä vain niiden sisällön pohtimatta tekstien laatijan intentioita tai kontekstualisoimatta niitä. Tällöin myöskään opiskelija ei kykene käsitteellistämään sitä, miten historiaa kyseisissä teksteissä käytetään.

Osa opiskelijoista nosti esille seikkoja, jotka voitaisiin luokitella kahteen eri kategoriaan, kuten luokkaan ”historia argumenttien tukena” ja ”historia tämän päivän ratkaisujen perusteluna”. Esimerkiksi seuraava ote opiskelijan vastauksesta kertoo vastaajan kyvystä nähdä historia tämän päivän ratkaisujen perusteluna, mutta otteessa – kuten vastauksessa kokonaisuudessaan – korostuu ajatus siitä, että historia opettaa sekä velvoittaa. Näin ollen vastaus on luokiteltu luokkaan ”historia tämän päivän ratkaisujen perusteluna”.

Pakolaistilannetta pyritään miettimään historian kannalta siten, mitä ei kannattaisi toistaa. Monet ovat niin kiinni nationalismissa, että eivät hyväksy erilaisia kulttuureita omaan maahan. Ruotsi yrittää vedota Suomeen sotilaiden perusteella, jotta Suomi ottaisi lisää pakolaisia. Suomessa mietitään sitä, miten välttyttäisiin 1930-luvun katupartioilta ja muilta mielenosoituksilta.²⁹

Kolmannessa analyysissä luokittelimme opiskelijoiden vastaukset tehtävänantoon jossa kysyttiin vastaajan kantaa siihen, pitäisikö Suomen historian valossa ottaa vastaan pakolaisia. Luokittelua tehdessämme keskityimme tarkastelemaan opiskelijoiden vastauksia siitä käsin, miten he hyödynsivät menneisyyttä perustellessaan nykyistä päätöksentekoa (ks. taulukko 5). Karlssonin tyologiassa oleva historian kaupallinen käyttö ei tehtävän tyypistä johtuen ollut läsnä opiskelijoiden vastauksissa. Myöskään historian moraalista tai ideologista käyttöä sellaisena, kuin se Karlssonin tyologiassa ilmenee ei opiskelijoiden vastauksissa esiintynyt.

Tulokset

Ensimmäisen analyysimme perusteella meillä oli tietoa siitä, että lukiolaiset pääsääntöisesti löysivät aineistossa olleet historiavertaukset, ja hahmottivat teksteissä esiintynyttä suhtautumista turvapaikanhakijoihin. Toisen analyysimme perusteella osoittautui, että lukiolaiset löysivät aineiston tapoja käyttää historiaa, joskin he tarttuivat analyysissään suomalaisen historiakerronnan tuttuihin, toiseen maailmansotaan liittyviin ilmiöihin.³¹ Sen sijaan vieraammat, tai mahdollisesti jopa ristiriitaisemmalta tuntuvat asiat opiskelijat jättivät huomioimatta. Tällai-

29. Koulu 2, opiskelija 9.

30. Koulu 1, ryhmä 2. Yhden opiskelijan käsiala niin epäselvää, ettei vastausta pysty analysoimaan.

31. Ks. Torsti 2012.

nen tapa lukea aineistoa on tutkimuksissa nähty tyypilliseksi silloin, kun tulkitsijalla ei ole selvää ymmärrystä historiallisen tiedon muodostuksen luonteesta.³² Huomionarvoista on, että opiskelijat eivät juurikaan vastauksissaan käsitelleet sitä, miten osassa teksteistä luotiin kuvaa yhtenäisestä Suomesta korostamalla siirtokarjalaisten suomalaisuutta. Vaikka osa opiskelijoista toisti tekstissä esiintyvän ajatuksen evakkojen suomen kielen osaamisesta verrattuna turvapaikanhakijoiden suomen osaamattomuuteen, he eivät pohtineet, miksi kirjoittaja nosti asian esille. Lukiolaisilta jäi käytännössä huomaamatta, miten historiaa käytettiin teksteissä kansakunnan yhtenäisyyden tukemiseksi. Kyseisessä aineistossa tämä näkyi lähinnä yhtenäisen suomalaisen kulttuuritaustan ja yhteisen kokemusmaailman korostamisena, eli teemoissa, joita myös suomalaisissa historian koulukirjoissa on painotettu.³³

Opiskelijoiden vastauksissa toistuivat samat teemat, joita aineiston teksteissä tuotiin esiin. Osa opiskelijoista käytti jopa täysin samoja peruste-luja, joita annetuissa teksteissäkin käytettiin. Tällainen aineistosta irrottautumisen vaikeus on nähty melko tyypilliseksi koulussa toteutettavissa historian aineistopohjaisissa tehtävissä. Tehtäviin vastatessaan opiskelijat eivät hyödynnä aiempaa tietämystään vaan keskittyvät analysoimaan ja toistamaan aineiston tietoa.³⁴

Siinä missä 88 prosenttia opiskelijoista näki aineistona olleissa teksteissä historiaa käytettävän poliittis-pedagogisesti, 44 prosenttia käytti sitä itse tällä tavoin pohtiessaan, tulisiko Suomen ottaa historia valossa vastaan pakolaisia. Tähän ryhmään on sijoitettu vastaukset, joissa opiskelija käyttää historiaa kuvaillakseen asiaa. Tällaisessa kuvauksessa historiaa välineellistetään, tilanteiden yhtäläisyyttä korostetaan ja eroja vähätellään tai jätetään huomiotta.³⁵ Tyypillisesti tähän kategoriaan luokitelluissa opiskelijoiden vastauksissa toistuu ajatus siitä, että historiasta voidaan oppia tai ottaa mallia:

Mielestäni Suomen pitäisi ehdottomasti ottaa pakolaisia vastaan. 30- ja 40- luvuilla Suomi oli paljon epävakammassa tilanteessa kuin nyt ja pystyi silti ottamaan Karjalan ”turvapaikanhakijat” vastaan. Lisäksi Suomi lähetti omiaan Ruotsiin turvaan ja olisi itsekästä olla nyt auttamatta Syyrian pakolaisia.³⁶

Tämän kategorian vastauksissa opiskelijat hyödyntävät historiaa etsien samankaltaisuuksia, jollaisina heille näyttäytyvät esimerkiksi aineiston teksteissäkin mainitut siirtokarjalaiset tai sotalapset. Vastauksissa menneisyyden nähdään velvoittavan siihen, että nykyisyydessä tulisi toimia tietyllä tapaa: ”Suomalaiset ovat saaneet apua sitä tarvittaessa, joten voimme nyt antaa apua ja turvaa pakolaisille, sillä meillä on valtiona siihen hyvät edellytykset.”³⁷ Osa opiskelijoista vetoaa eettisiin periaatteisiin tai yleiseen hädänalaisten auttamisvelvoitteeseen:

Historian valossa suomalaiset ovat usein itsekin olleet auttajista riippuvainen, eikä vihamielisyydellä, rasismilla tai radikalisoitumisella ole ennenkään saatu mitään hyvää aikaan. Näin ollen pakolaisia tulisi siis ottaa vastaan, sillä sota ei ole kenellekään inhimillinen elinympäristö.³⁸

Osassa vastauksista menneisyys puolestaan näyttäytyy hyvinvointivaltion luomisprosessina. Aineistotehtävän teksteissä tätä näkökulmaa ei ollut, mutta osa lukiolaisista nosti esiin taloudellisen hyödyn näkökulma. Turvapaikanhakijat nähtiin mahdollisuutena pelastaa Suomen talous ja heitä tulisi vastaanottaa, mikäli heihin sijoitetut rahat saataisiin takaisin tai heidät voitaisiin integroida osaksi Suomen taloudellista kasvua:

Suomen pitäisi ottaa pakolaisia vastaan sillä siinä on onnistuttu ennenkin (II MS). Tämä auttaisi myös Suomen talous- ja työllisyys-

32. Ks. Wineburg 1991.

33. Ks. Sirkka Ahonen, *Suomalaisuuden monet myytti. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus 2017, 164, 170.

34. Abby Reisman. The difficulty of assessing disciplinary historical reading. Teoksessa Kadriye Ercikan & Peter Seixas (toim.) *New directions in assessing historical thinking*. Routledge 2015, 37.

35. Karlsson 2009, 66–67; Karlsson 2014, 76–77.

36. Koulu 5, opiskelija 14.

37. Koulu 2, opiskelija 24.

38. Koulu 2, opiskelija 20.

tilannetta. Suomen ikäpyramidi tasoittuisi myös.³⁹

Hyvinvointivaltio ja sen kriisi ovat teemoja, jotka nousevat esiin niin suomalaisessa historian kuin yhteiskuntaopinkin opetuksessa. Hyvinvointivaltion luomistarina on myös osa suomalaista historiatietoisuutta ja huoli sen säilymisestä on esiintynyt keskeisenä suomalaisten historiatietoisuutta tarkasteltaessa.⁴⁰ 2000-luvulla julki- sessa keskustelussa on esitetty kahtiajakautunutta näkemystä hyvinvointivaltiosta. Esille on tuotu sekä hyvinvointivaltion menestystarina että kriittisiä kannanottoja sen alasajosta.⁴¹ Poliittis- pedagogiseen historian käyttöön sijoituvissa vastauksissa näkyy sekä hyvinvointivaltion menestystarina että pyrkimys tämän säilyttämiseen.

Sen sijaan ”Historian ei-käyttö” -luokan vastauksissa korostuu hyvinvointivaltion romahduksen näkökulma:

Suomessa, jossa on jo muutenkin työttömiä ”työnhakijoita” riittävästi (v*tusti liikaa) omasta takaa niin en voi ymmärtää, miten tänne halutaan lisää ihmisiä olemaan tekemättä mitään järkevää ja lisäämään rikollisuutta.⁴²

Kaikkiaan 28 prosenttia teksteistä luokiteltiin edellä mainittuun luokkaan. Näissä vastauksissa korostetaan menneisyyden sijaan nykyisyyttä ja tulevaisuutta tavalla, joka tekee menneisyyden ja nykyisyyden väliseen ajalliseen jatkumoon katkoksen. Osa tähän luokkaan sijoitetuista opiskelijoista on oletettavasti kokenut erityisesti aineiston suomalaisen historiatietoisuuden keskeisiin elementteihin liittyneet menneisyysrinnastukset epäonnistuneiksi.⁴³ He eivät kuitenkaan ole osanneet purkaa tätä auki vaan ovat vastauksissaan joko jättäneet historian vaille huomiota tai päätyneet siihen, ettei historialla tulisi olla roolia nykyajan päätöksenteossa.

Osassa vastauksissa historiaa ei käytetä osittain siitä syystä, että menneisyyden kertomukseen sisältyy liikaa ongelmia. Teksteissä pyritäänkin rationalisoimaan nykyisyyttä häivyttämällä ja unohtamalla menneisyys:

Kyllä, historialliseen näkökulmaan ei pitäisi nojautua liikoa. Syystäkin historia on historiaa ja nyt on hyvä aloittaa puhtaalta pöydältä.⁴⁴

Toisissa teksteissä, joissa opiskelija jättää perusteluissaan käyttämättä historiaa, otetaan kantaa niihin ehtoihin, joilla pakolaisia tulisi vastaanottaa Suomeen. Näissä teksteissä näkökulmana on halutunlaisen tulevaisuuden saavuttaminen:

Kyllä, sillä ehdolla että tilanne saadaan hoidettua mahdollisimman puhtaasti. Majoitukset, yhteiskuntaan sopeuttaminen ja kulttuuriin sopeuttaminen täytyisi suorittaa ilman pakolaisten kulttuurin tuhoamista. Tämä pitäisi tehdä, sillä kaikilla on oikeus turvalliseen asutukseen. Levottomuutta ja lakien rikkomista ei kuitenkaan tulisi suvaita.⁴⁵

Eksistentiaalinen historian käyttötapa näkyi 19 prosentissa opiskelijoiden teksteistä. Niissä menneisyyttä käytetään vahvistamaan omaa, kansallista identiteettiä:

[...] Suomesta lähti nimenomaan sotaLAPSIA, ei miehiä parhaassa iässä. Karjalaakaan ei voi verrata Syyriaan, sillä Karjala on Suomea. Olisi eri asia jos Syyria, Irak jne. kuuluisivat Suomelle. Mielestäni on myös naivia sekoittaa historiaa nykytilanteeseen sillä tilanne on eri kuin 70 vuotta sitten. Sodankäyntikin on muuttunut vuosien varrella. En ole maahanmuuttoa tai pakolaisuutta vastaan, mutta realisti. Asioita pitää tutkailla nykyisen touhun mukaan. Jos asiaa pitäisi tarkastella historian valossa yleisesti olisin silti sitä mieltä, että ei.

39. Koulu 2, opiskelija 5.

40. Esim. Torsti 2012, 180–181, 235.

41. Marko van den Berg, *Nuorten näkemyksiä Suomen yhteiskunnallisesta kehityksestä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus 2010, 18–29.

42. Koulu 5, opiskelija 23.

43. Ks. esim. Torsti 2012.

44. Koulu 4, opiskelija 15.

45. Koulu 3, opiskelija 15.

Olisi kuitenkin ollut mielenkiintoista lukea muiden maiden lähteitä. Pakolaisia tulee auttaa, mutta eri perustein.⁴⁶

Osan opiskelijoista vastauksissa piiryy kuva hyvinkin yhtenäisestä suomalaisesta kulttuurista, joka näyttäytyy yhtenä kielenä, yhtenä tapakulttuurina ja usein myös uskonnollisena ykseytenä. Muualta tulevat ihmiset koetaan uhkaksi tälle yhtenäiskulttuurille ja turvapaikanhakijat toivotaan tervetulleiksi vain, mikäli he omaksuvat kulttuurimme tavat ja kotoutuvat Suomeen.

Havainto vastaa yhteiskunnallista osaamista ja asenteita selvittäneissä kansainvälisissä ICCS-tutkimuksissa havaittua suomalaisnuorten asennoitumista: suomalaisnuoret suhtautuivat vuoden 2009 mittauksessa maahanmuuttajien oikeuksiin selvästi kansainvälistä keskiarvoa kielteisemmin eikä tilanne näytä muuttuneen vuoden 2016 tutkimuksessa. Kolmannes ICCS-tutkimukseen osallistuneista vastaajista suhtautui kielteisesti maahanmuuttajien oikeuksiin säilyttää kielensä ja elämäntapansa.⁴⁷ Opiskelijat eivät teksteissään kuitenkaan kuvaa, miten tämä suomalainen yhtenäiskulttuuri on syntynyt. Suomalaisesta kulttuurista tehdään muuttumaton ja problematisoimaton, jollaisena sen halutaan pysyvän tulevaisuudessa. Opiskelijoiden näkemykset saattavat heijastella historian koulukirjoissa vielä 2000-luvullakin korostuvaa myyttiä suomalaisesta selviytyjäkansasta. Kansakuntana suomalaiset esiintyvät oppikirjoissa itsenäisinä toimijoina ilman, että tapahtumia kytketään kansainvälisiin konteksteihin.⁴⁸

Näissä eksistentiaalisen historian käyttöön keskittyvän ryhmän teksteissä on nähtävissä viitteitä myös historian ideologisesta käytöstä. Historian avulla legitimoidaan omaa pakolaiskielteisyyttä ja osoitetaan, miten pakolaisten maahantulo aiheuttaa sekä taloudellista turvatomuutta että rikollisuutta:

[...] Pakolaiset ryöstelevät ja raiskaavat meitä, sekö on tämän tarkoitus? Taustat pitäisi siis tutkia ja Suomen maksamia rahoja vähentää. Kuten näimme, pakolaiset lähtivät suurin joukoin pois maasta kun oli ”liian kylmä ja huonoa ruokaa” tässä vaiheessa viimeistään jokainen tajuaa etteivät he mitään apua koko aikana tarvitse. Olen samoilla linjoilla lähteen 3 kanssa, että apua pitäisi tarjota jos sitä todellakin tarvitaan eikä turhaan. Mitä Suomi olisi jos talvisodassa miehet olisi lähetetty kauas Eurooppaan ”lomalle” ryöstelemään ja ahdistelemaan nuoria tyttöjä? Suomea ei olisi edes olemassa. [...]⁴⁹

Tutkimukseemme osallistuneista opiskelijoista kuusi prosenttia osoitti vastauksissaan tieteellisen historian käytön piirteitä. Näissä teksteissä lukiolainen perusteli tapaansa muodostaa mielipide asiasta. Historian tieteelliselle käytölle tyypillistä on lähdekriittisyys, rekonstruktio ja menneisyydestä luotujen erilaisten tulkintojen kriittinen tarkastelu, joskaan opiskelijoiden vastauksissa ei ylletty erityisen syvälle näihin piirteisiin:

Kyllä historian perusteella Suomi voisi ottaa pakolaisia vastaan kohtuullisin määrin. Tietenkin tilannetta hankaloittaa asian suhteuttaminen 1940-luvulla, ja se että Suomella ei ollut valinnanvaraa toisen maailmansodan jälkeen päättää asiasta, vaan maan täytyi hyväksyä tappionsa seuraukset. Kuten lähteessäkin mainitaan, tilanne oli silloin hyvin luotettavampi ja järjestelmällisempi, mikä vaikeuttaa ratkaisun tekemistä. Kuitenkin, jos mietitään perimäisin puolin, niin [turvapaikanhakijoiden vastaanottamisessa] kyseessä on samanlainen ilmiö, mikä on historiassa toistunut.⁵⁰

Tutkimuksessamme nousee esiin koulukohtaisia eroja. Koulujen 1 ja 2 opiskelijoiden tavassa

46. Koulu 5, opiskelija 19.

47. Annika Suoninen, Pekka Kupari & Kari Törmäkangas, *Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2009 -tutkimuksen päätulokset*. Jyväskylän yliopiston koulutuksen tutkimuslaitos 2010; Jouko Mehtäläinen, Mikko Niilo-Rämä & Virva Nissinen, *Nuorten näkemys Euroopasta nyt ja lähitulevaisuudessa. Kansainvälisen ICCS 2016 -tutkimuksen Eurooppa-arviointi*. Jyväskylän yliopiston koulutuksen tutkimuslaitos 2017.

48. Ahonen 2017, 164, 170.

49. Koulu 5, opiskelija 11.

50. Koulu 2, opiskelija 1.

käyttää historiaa omista vastauksistaan korostuu poliittis-pedagoginen käyttö. Opiskelijoiden teksteissä painottuu aineistossa olleiden teemojen toistuminen. Näyttääkin siltä, että näiden koulujen vastaajat välttävät tekemästä jyrkkiä kannanottoja ja korostavat menneisyyden ja nykyisyyden yhteneväisyyksiä. Koulujen 3 ja 4 vastaajissa on eniten opiskelijoita, joiden teksteissä korostui historian ei-käyttö. Näissä teksteissä on nähtävissä katkos menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Yksi syy tähän katkokseen voi löytyä siitä, että opiskelijat kokivat aineiston historiarinnastukset vääriksi, mutta eivät kyenneet analysoimaan pakolaiskriisin syitä ja seurauksia, jolloin historia näyttäytyi tarpeettomana.

Historiaa eksistentiaalisesti käyttäneitä opiskelijoita, joiden vastauksissa korostui suomalainen yhtenäiskulttuuri ja sen vaarantuminen turvapaikanhakijoiden myötä, oli eniten koulussa 5. Yleisestikin Sisä-Suomessa sijainneissa kouluissa opiskelijoiden näkemykset turvapaikanhakijoiden vastaanottamisesta olivat Etelä-Suomen kouluja kielteisempiä. Syitä näille koulukohtaisille eroille emme pysty tämän tutkimuksen puitteissa erittelemään. Mahdollisia selityksiä voi kuitenkin löytyä koulun historian opetuksesta, sosiaalisista taustatekijöistä tai esimerkiksi siitä, millaista keskustelua turvapaikanhakijoista on eri paikkakuntien medioissa käyty.

Johtopäätökset

Tutkimuksessamme selvitimme, kuinka lukiolaiset analysoivat mediateksteissä olleita ajankohtaiseen poliittiseen teemaan liittyviä historiarinnastuksia ja kykenevät tuottamaan niiden pohjalta omia tulkintojaan. Tehtävä kytkeytyi osaksi historian opetus suunnitelman taitotavoitteita, joiden mukaan opiskelijan tulee ymmärtää historiallisen tiedon luonne sekä tämän pohjalta tulkita nykyisyyttä ja arvioida tulevaisuuden kehityskulkuja. Lukion historian opetuksen tuleekin tarjota välineitä siihen, että opiskelija ymmärtää menneisyyttä koskevan tiedon suhteellisuuden ja monitulkintaisuuden sekä kykenee tulkitsemaan erilaisia lähteitä ja rakentamaan näiden pohjalta omia tulkintojaan.⁵¹

Historian tekstintaitojen osaaminen edellyttää erilaisten tekstien kanssa toimimisen taitojen lisäksi syy- ja seuraussuhteiden arvioimista, muutoksen ja jatkuvuuden hahmottamista sekä menneisyyden tapahtumille annettujen merkitysten pohtimista. Koska menneisyyttä käytetään niin historiantutkijoiden, valtiovallan kuin kansalaisyhteiskunnan toimesta, tulisi historian tekstintaidot hallitsevan kyetä tulkitsemaan kriittisesti eri toimijoiden tapaa käyttää historiaa.⁵² Olennaista on tällöin hahmottaa, miten historiallista tietoa muodostetaan ja julkilausutaan eri tilanteissa.

Tutkimukseemme osallistuneet opiskelijat löysivät aineistosta historiarinnastukset yleisesti hyvin sekä hahmottivat tekstin suhtautumisen turvapaikanhakijoihin. Erityisesti toiseen maailmansotaan liittyvät historiarinnastukset olivat opiskelijoille tuttuja. Sen sijaan 1930-luvun oikeistoliikehäntään liittynyt rinnastus oli opiskelijoille vieras. Analysoidessaan tekstien tapaa käyttää historiaa valtaosa opiskelijoista hahmotti historiaa käytetyn joko argumentoinnin tukena tai tämän päivän ratkaisujen perusteena. Opiskelijoista vain kaksi koki, että aineiston teksteissä historiaa käytettiin väärin. Vastaajista vajaa kymmenes ei osannut tulkita tapoja, joilla teksteissä käytettiin historiaa, vaan päätyi toistamaan aineiston sisältöä. Näiden vastaajien kohdalla lukion historian opetuksen tavoite historiallisen tiedon luonteen ymmärtämisestä ei toteudu, sillä kyseiset opiskelijat eivät hahmottaneet, miten menneisyydelle luotiin teksteissä erilaisia merkityksiä.

Vastauksissaan siihen, tulisiko Suomen historian valossa ottaa vastaan pakolaisia opiskelijat käyttivät historiaa eri tavoin. 44 prosentissa vastauksista ilmeni historian poliittis-pedagoginen käyttö, 28 prosenttia opiskelijoista ei käyttänyt historiaa vastauksissaan, 19 prosentin käyttötapa oli historian eksistentiaalinen käyttö ja 7 prosentin vastauksissa oli piirteitä historian tieteellisestä käytöstä. Näissä kaikissa ryhmissä oli kuitenkin suuria koulukohtaisia eroja.

Osa opiskelijoista päätyi käyttämään teksteissään historiaa vastaavalla tavalla kuin aineiston

51. Opetushallitus 2003, 176; Opetushallitus 2015, 170.

52. Esim. Henrik Meinander, Kansallisen katseen lumo. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Siltala 2016, 66.

teksteissä käytettiin. Osassa ”Historian ei-käyttö”-luokkaan sijoittamissamme vastauksissa historian käyttämättä jättäminen oli tietoinen ratkaisu. Opiskelijoiden teksteistä näkyikin, että useat opiskelijoista kokivat aineiston menneisyrsinnastukset vääriksi, mutta eivät kyenneet sitä tekstien analyysin yhteydessä ilmaisemaan. He päätyivät omista teksteissään korostamaan nykyisyyttä sekä tulevaisuutta tavalla, jossa menneisyyden ja nykyisyyden välillä ei ole jatkumoa. Heille menneisyys näyttäytyy joko tapahtumavarastona, josta voidaan tarpeen tullen tonkia samankaltaisia ilmiöitä ja tarkastella, miten niissä on toimittu, tai täysin tarpeettomana nykypäivälle. Toisaalta opiskelijoiden reaktio voi kertoa myös siitä, että he tunnustavat historian arvon esimerkkinä ja argumenttien tukena, mutta eivät katso historian tarjoavan suoria vastauksia nykypäivän kysymyksiin.

Myös niiden 19 prosentin opiskelijoista vastauksista, joiden tekstit edustivat eksistentiaalista historian käyttöä, ilmenee että he kokivat aineiston historiarinnastukset vääriksi, mutta eivät kyenneet perustelemaan näkemystään aineiston analysoinnin yhteydessä. He loivat vastauksiinsa kuvaa suomalaisesta yhtenäiskulttuurista, joka vaarantuu maahanmuuton myötä. Osa opiskelijoista korostikin toisesta maailmansodasta selviytymisen eetosta, jossa painottui vieraista vaikutteista puhdas kansallinen identiteetti, jolle maahanmuutosta seuraava kulttuurinen monimuotoistuminen koettiin uhkaksi.⁵³

Historian tekstitaitojen hallitseminen edellyttää muutoksen ja jatkuvuuden, syiden ja seurausten sekä aikakäsityksen kanssa toimimista. Tehtävämme aihepiirinä oli akuutti kriisi, joka tulisi nähdä syineen ja seurauksineen osana ajallista jatkumoa.⁵⁴ Osassa vastauksista menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus liittyivät toisiinsa.

Toisissa puolestaan kytkökset erityisesti menneisyyden ja nykyisyyden välillä näyttivät puuttuvan. Yksi syy tämän kytköksen puuttumiseen voi olla, että opiskelijalta puuttuivat tiedot ja taidot pakolauskriisin syiden ja seurausten analysoimiseksi, jolloin hän koki historian tarpeettomaksi tämänkaltaisissa keskusteluissa.

Tutkimuksemme herättää kysymyksen siitä, kiinnitetäänkö lukion historian opetuksessa riittävästi huomiota tapoihin, joilla menneisyyttä käytetään yhteiskunnassamme. Jos historian oppitunneilla kerrotaan tarinaa menneisyydestä, mutta tämän tarinan rakentumista tai käyttöä ei tarkastella, yksilön on vaikea tarkastella kriittisesti niitä elementtejä, joista hänen oma historiatietoisuutensa rakentuu. Nähdäksemme lukion opetuksessa tulisikin kiinnittää nykyistä enemmän huomiota siihen, miten historiallista tietoa muodostetaan ja julkilausutaan historian tutkimuksessa, historian kouluopetuksessa sekä erilaisissa epävirallisissa historiakulttuurin tuotteissa.

Tutkimus on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa konsortiota ”Kohti tiedonalakoh-taista ajattelua lukiossa: Historian tekstitaitojen hallinta, oppiminen ja arviointi.” Projektinumerot 294490 ja 294491.

KT Anna Veijola on tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

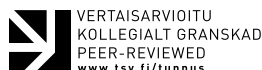
Sähköposti: anna.l.veijola@norssi.jyu.fi.

FT Jukka Rantala on historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: jukka.rantala@helsinki.fi.

53. Ks. Anouk Smeekes & Maykel Verkuyten, The presence of the past. Identity continuity and group dynamics. *European review of Social Psychology* 26:1 (2015), 162–202.

54. Petri Hakkarainen, Ajattelua ajoissa. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Siltala 2016, 39.

Heidi Kurvinen

Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana

Mediahistoria on varsin nuori tutkimusala, joka sijoittuu historian tutkimuksen ja mediatutkimuksen, humanististen ja yhteiskuntatieteiden välimaastoon. Molemmissa oppiaineissa tehdään runsaasti mediahistorian alaan kuuluvaa tutkimusta, mutta varsinaisiksi mediahistorioitsijoiksi identifioituvien tutkijoiden joukko on edelleen marginaalinen.¹ Mediatutkija James Curranin mukaan mediahistoria onkin mediatutkimuksen laiminlyöty isovanhempi, johon ei juurikaan kiinnitetä huomiota.² Näin on etenkin Suomessa, jossa mediahistorialle ei ole perustettu omaa oppiainetta toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, Iso-Britanniassa ja Australiassa. Itse termi on toki otettu Suomessakin käyttöön 1990-luvulla.³

Raimo Salokangas, yksi alan kotimaisista pioneereista, arvioi vuonna 2005, että medianäkökulma oli Suomessa historiatieteissä harvi-

naisempi kuin historianäkökulma mediatutkimuksessa. Historioitsijoille viestintä ei siis ollut keskeinen tarkastelukulma menneisyyteen,⁴ vaikka tutkijat ovat perinteisesti käyttäneet sanomalehtiaineistoja tapahtumahistorian lähteenä. Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana mediahistoria on omana erikoisalanaan vahvistunut myös Suomessa. Alan tutkimus jakautuu karkeasti työelämäpainotteiseen toimittajatutkimukseen ja teksti- tai välinelähtöisiin mediahistorioihin, mikä noudattelee mediatutkimuksessa esiintyvää jaottelua. Lisäksi yhä kasvava joukko historian tutkijoita käyttää media-aineistoja⁵ yhtenä lähteenä tutkiessaan jotakin menneisyydessä tapahtunutta ilmiötä, mutta harva heistä identifioituu varsinaisesti mediahistorioitsijaksi. Historiantutkijat ovat perinteisesti kirjoittaneet myös yksittäisten toimitusten tai laajempien mediatilojen organisaatiohistorioita, ja erilais-

1. Esim. Maria DiCenzo, Leila Ryan & Lucy Delap, *Feminist Media History. Suffrage, Periodicals and the Public Sphere*. Palgrave Macmillan 2010, 4–5; Heidi Kurvinen, "En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja". *Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla*. Acta Universitatis Ouluensis B 113. Oulun yliopisto 2013, 22.

2. James Curran, *Media and power*. Routledge 2002, 3.

3. Raimo Salokangas, Mediahistorian tutkimuskohdetta etsimässä. Aatehistorian materiaalista kohti viestintähistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 103:4 (2005), 487.

4. Salokangas 2005, 483–484.

5. Käytän tässä katsauksessa käsitteitä media-aineisto ja mediateksti kattokäsitteinä erilaisten joukkoviestimien tuottamille lopputuotteille samaan tapaan kuin mediahistoria-käsitteellä viitataan joukkoviestimiä instituutioina, erilaisia teknologioita ja niiden tuottamia sisältöjä eri aikakausina käsitteleviin tutkimuksiin. Itse englanninkielinen *mass media* -termi (valtavirtamedia) on otettu käyttöön vähitellen 1920-luvulta alkaen. Viestintäalan kansainvälisellä tutkimuskentällä sen käyttö vakiintui 1960-luvulla ja Suomessa se korvasi aiemman tiedotusväline-sanan 1980- ja 1990-luvulla. Ks. esim. Hans Fredrik Dahl, The pursuit of media history. *Media, Culture & Society* 4 (1994), 553–554; Kaija Vuorio, *Sanomalehti, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Jyväskylän yliopisto 2009, 12.

ten joukkoviestimien teknologinen kehitys on kiinnostanut niin mediahistorioitsijoita kuin tekniikan historiaan erikoistuneita tutkijoitakin. Sen sijaan toimittajat ja muut joukkoviestimien parissa työskennelleet ihmisryhmät ovat jääneet historian tutkimuksen marginaaliin. Lisäksi historian tutkijoilta puuttuu usein mediatutkijoiden kyky huomioida toimitukselliset prosessit tekstiaineistoja analysoitaessa.

Menneiden vuosikymmenten yksittäisistä toimittajista kuten myös toimittajista ammattiryhmänä on toki kirjoitettu myös Suomessa.⁶ Lisäksi toimittajat vilahtelevat monissa mediaa tarkastelevissa yleisesityksissä kuten Jukka Kortin teoksessa *Mediahistoria: Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*.⁷ Viestintävälineiden ja journalististen tekstien takana olleet ihmiset jäävät kuitenkin usein kerronnan statisteiksi, jotka elävöittävät varsinaisen asian käsittelyä. Tämä näkyy erityisesti mediatalojen historioissa, joissa kirjoittajat käsittelevät toimittajia lähinnä kuvatessaan lyhyesti toimituksen kokoonpanoa ja siinä tapahtuneita muutoksia.⁸ Niissäkin teoksissa, joissa toimijoita kuljetetaan tekstissä läpi työn, näkökulma on usein instituutiokeskeinen tai kerronta rakentuu juttu- ja ohjelmatyyppien varaan.⁹ Tämä johtuu osittain siitä, että toimituksellisista prosesseista ja toimituksissa työskennelleistä ihmisistä ei ole juurikaan säilynyt kirjallisia lähteitä. Vesa Vares ja Sakari Siltala nostavat lähdeaineiston puutteet esiin *Suomen Kuvalehden* historiateoksen johdannossa:

Lehti oli tutkijan kannalta myös haastava tutkimuskohde. Kuvalehti syntyi hektisen työn tuloksena ja osana liikeyritystä. Se ei arkis-

toinut kullisientakaisia tapahtumia, jutuntekotoja tai tietyn kirjoituksen taustoja, ei räiskähteleviä henkilökemioita tai koetteelle joutuneita yhteiskuntasuhteita.¹⁰

Joukkoviestimissä työskennelleiden ihmisten marginaalinen rooli tutkimuksessa ei selity kuitenkaan yksinomaan lähdeaineiston puutteilla. Väitän, että kyse on ennemminkin siitä, että tutkijat eivät yhdistä tulkinnoissaan journalistisia sisältöjä, niiden julkaisukonteksteja ja niitä tuottaneita ihmisiä toisiinsa. Näin on etenkin niillä historian tutkijoilla, jotka eivät ajattele kirjoittavansa mediahistoriaa. Historiantutkijoiden enemmistö käyttääkin media-aineistoja edelleen muiden lähteiden tapaan, niiden erityispiirteitä juurikaan pohtimatta.

Tulevaisuudessa historian tutkijoiden tapaan käyttää media-aineistoja perinteiseen tapaan lähteenä lisääntynee entisestään, kun vanhoja sanoma- ja aikakauslehtiä saadaan digitoitua yhä kattavammin. Tällöin on vaarana, että kytkös mediatekstien ja menneisyyden toimijoiden sekä työprosessien välillä heikkenee entisestään. Etenkin toimittajat ovat vaarassa jäädä vain nimiksi tai nimimerkeiksi yksittäisten tekstien alle. Digitoitunut sanoma- ja aikakauslehtiaineistot avaavat helpon tavan tehdä hakuja oman tutkimuksen aihepiiristä, mutta analyysitulokset jäävät puutteellisiksi, jos tietokoneen ruudulle poimitut yksittäiset tekstit jätetään kontekstualisoimatta. Tutkijan on esimerkiksi vaikea tehdä päätelmiä valitun tekstin painoarvosta, jos hän ei tarkastele digitaalisessa muodossa haettua artikkelia osana kokonaisuutta eli kyseisen päivän lehteä. Yksittäinen digitoitu artikkeli edellyttää tutkijalta myös

6. Esim. Raino Vehmas, *Lehtimieskunnan ammattirakenne ja sen muuttuminen 1900-luvulla*. Turun yliopisto 1963; Esko Keränen, *Muuttuva työnkuva. Toimitustyön differentioitumiskehitys Suomen sanomalehdistössä*. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 24. Suomen sanomalehdistön historiaprojekti 1984; Henriikka Zilliacus-Tikkanen, *När Könet började skriva. Kvinnor i finländsk press 1771–1900*. Finska Vetenskaps-Societeten 2005; Kurvinen 2013; Reetta Hänninen, "Sitten minulta loppui raha ja paperi". Saima Grönstrand ja naiskirjailijan toimeentulon vaikeudet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115:1 (2017), 19–32; Pirjo Munck, *Valistajista ammattimieheiksi. Toimittajien ammattilaistumisen pitkä tie 1771–1921*. Helsingin yliopisto 2016.
7. Jukka Kortti, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. SKS 2016.
8. Esim. Kaija Vuorio 2007, *Savossa Savon Sanomat. Sanomalehti Savon Sanomat 100 vuotta 1907–2007*. Savon Sanomat Oy 2007; Jyrki Vesikansa, *Sinivalkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia I 1847–1939*. Otava 1997; Lasse Kangas, *Painetun sanan elämää. Keski-Suomi ja Keski-suomalainen 1871–2007*. Keski-suomalainen 2007; Timo Mikkilä, *Sitkeää tekoa. Maakansa–Suomenmaa poliittisilla lehtimarkkinoilla 1908–2008*. Suomenmaa 2008.
9. Esim. Raimo Salokangas, *Aikansa oloinen. Yleisradion historia 1926–1996. Osa 2*. Yleisradio Oy 1996; Ville Pernaa, *Uutisista, hyvää iltaa. Ylen tv-uutiset ja yhteiskunta 1959–2009*. Karttakeskus 2009; Timo Kilpi, *Uutisia, historiaa ja puheenaiheita. Ilta-Sanomien 75 v.* WSOY 2007.
10. Vesa Vares & Sakari Siltala, *Sanan ja kuvan vuosisata. Suomen Kuvalehti 1916–2016*. Otava 2016, 11.

kykyä suhteuttaa se juttutyypeissä eri aikoina tapahtuneisiin muutoksiin. Lisäksi journalistisesta kontekstistaan irrotetun artikkelin tulkitseminen edellyttää tutkijalta tietoisuutta esimerkiksi julkaisijan puoluesidonnaisuudesta ja sen vaikutuksista lehdessä julkaistuihin teksteihin.¹¹

Tässä katsausartikkelissa esitän, että mediahistoriallisessa tutkimuksessa tarvitaan toimijuusnäkökulman vahvistamista. Perustelen argumenttiani tutkimusesimerkein, mutta aluksi käyn läpi tutkimusalan sisällä tehtyjä määrittelyitä mediahistorian tutkimuskohteista. Lisäksi esittelen mediatutkijoiden käymää keskustelua toimittajien mahdollisuuksista vaikuttaa mediatekstien sisältöihin. Katsauksen kohderyhmänä eivät ole kuitenkaan ensisijaisesti mediahistorioitsijat vaan ennen kaikkea historiantutkijat, jotka käyttävät media-aineistoja yhtenä lähteenä muiden joukossa. Vaikka mediahistorioitsijoilla ja media-aineistoja käyttävillä historiantutkijoilla on erilaiset lähtökohdat ja tavoitteet medioiden historiallisessa tarkastelussa, molemmat tutkimushaarat hyötyvät tulkintani mukaan toimijuusnäkökulman vahvistamisesta. Tässä katsauksessa keskityn kuitenkin jälkimmäiseen eli toimijuusnäkökulman merkitykseen tutkimuksissa, joissa media-aineistoja käytetään historiantutkimuksen lähteenä.

Väitän, ettei medioita ja niiden historiaa ole olemassa ilman toimittajia ja muita joukkoviestimien parissa työskennelleitä menneisyyden toimijoita. Sekä mediatalot instituutioina että niiden tuottamat merkitykset edellyttävät toimijoita, jotka yhtäältä pitävät instituutiot toiminnassa, toisaalta tuottavat sisältöjä. Siksi menneisyyden toimijoiden esimerkinomaisesta tarkastelusta tulisi siirtyä näkökulmaan, joka ottaa huomioon myös journalistiset prosessit. Aikakauslehdistä kirjoittaneita Maija Töyryä, Laura Saarenmaata ja Nanna Särkkää mukaillen voi sanoa, että men-

neisyyden media-aineistot ”eivät ole neutraaleja aineistoresursseja, vaan aina jostakin näkökulmasta, jollain periaatteilla tuotettuja – ja jonkun tuottamia.”¹² Tästä huomautti jo vuonna 1983 historiantutkija Patrick Bruun, jonka mukaan toimituksen henkilösuhteiden ja toimituksen työskentelyrutiinien kaltaisten rakenteiden huomioiminen on edellytys medioiden syvällisemmälle historialliselle analyysille.¹³ Saarenmaan mukaan medioiden puhe- ja tuotantotapojen erittely on kuitenkin puuttunut historia-alan tutkimuksista, minkä seurauksena mediatekstejä on tarkasteltu yksinkertaistetusti ”menneisyyden puhetapojen säiliöinä”. Samanaikaisesti analyysissä on unohdettu henkilösuhteiden ja satunnaisten tekijöiden rooli menneisyyden media-aineistojen synnyssä.¹⁴

Bruunin ja Saarenmaan tavoin ajattelen, että laajempi ymmärrys journalistisista prosesseista auttaisi tutkijoita avaamaan mediatekstien ja niiden tekijöiden aktiivista roolia osana ympäröivää yhteiskuntaa. Keskityn tässä katsauksessa toimittajiin, mutta on tärkeää muistaa, että myös muut joukkoviestimissä erilaisissa tehtävissä työskennelleet ihmiset kuten kuvaussihteerit, uutisten vastaanottajat tai latomon työntekijät ovat vaikuttaneet lopputuotteen syntymiseen eri aikoina. Toimittajan asettaminen tarkastelun keskiöön antaa kuitenkin mahdollisuuden tarkastella myös toimituksellisia prosesseja ja niiden merkitystä analyysin yhtenä kontekstina.

Mediahistorian määrittelyä

Mediahistorian tutkimusalamäärittelyä on tehty kattavasti sekä kansallisissa että kansainvälisissä konferenssikeskusteluissa ja julkaisuissa 1990- ja 2000-luvulla.¹⁵ 1990-luvun alussa mediahistorian tutkimuskenttää määriteltiin esimerkiksi jakamalla se kahteen osaan: 1) yhtä mediaa käsitteleviin empiirisiin tutkimuksiin sekä 2) käsitteellisiin

11. Esim. Hieke Huistra & Bram Mellink, Phrasing history. Selecting sources in digital repositories. *Historical Methods* 49:4 (2016), 221–222.
12. Maija Töyry, Laura Saarenmaa & Nanna Särkkä, Monitieteytyksen haaste aikakauslehtitutkimuksessa. Kohti konsepti- ja tutkimustietoisuutta. *Media & viestintä* 34:3 (2011), 30–34.
13. Patrick Bruun, Redaktioner och pressanalys. Teoksessa *Presshistoriska och andra studier. Tillägnade Torsten Steinby på 75-årsdagen den 25 augusti 1983*. Svenska Litteratursällskapet i Finland 1983, 49–56.
14. Saarenmaa pohjaa argumenttinsa Sari Elfvingin väitöskirjassaan esittämään tulkintaan historiantutkimuksen tavoista hyödyntää aikakauslehtiaineistoa. Laura Saarenmaa, *Intiimin äänet. Julkisuuskulttuurin muutos suomalaisissa ajanviestelehdissä 1961–1975*. Tampereen yliopisto 2010, 28–30; Sari Elfving, *Taikalaatikko ja tunteiden tulkit. Televisio-ohjelmia ja -esiintyjä koskeva kirjoittelu suomalaisissa lehdissä 1960- ja 1970-luvuilla*. Tampereen yliopisto 2008, 17–18.
15. Hyvät yhteenvedot käydyistä keskusteluista löytyvät esim. Salokangas 2005 ja Kortti 2016.

mediahistorioihin, joista esimerkkinä pidettiin muun muassa Harold Innisin klassikkoteosta *Empire and Communication* (1955) ja Marshall McLuhanin tutkimusta *The Gutenberg Galaxy* (1962).¹⁶ Lisäksi rajanvetoa tehtiin mediahistorian ja viestinnän historian välillä. Esimerkiksi alan pioneereihin lukeutuvan norjalaistutkija Hans Fredrik Dahlin mukaan ensimmäinen keskittyi medioihin yhteiskunnallisina instituutioina, kun taas jälkimmäisessä kohteena ovat viestintäprosessit. Dahl kannatti vuonna 1994 julkaistussa artikkelissaan mediahistorian ja viestinnän historian erottamista toisistaan,¹⁷ kun taas nuorempi tutkijapolvi ajatteli mediahistorian kattavan molemmat.¹⁸ Dahl kritisoi myös historiantutkijoiden käytäntöjä. Hänen mukaansa historiantutkijat eivät nimittäin osanneet hyödyntää mediatutkimuksen teoreettisia välineitä vaan käyttivät media-aineistoja yksinomaan lähteenä tutkiessaan niiden avulla jotakin menneisyydessä tapahtunutta ilmiötä.¹⁹

Yhteistä erilaisille 1990-luvulla tehdyille määrittelyille oli se, että niissä rajanvetoa käytiin lähinnä instituutioiden ja sisältöjen sekä puhutun ja kirjoitetun viestinnän erilaisten painotustapojen välillä. Sen sijaan menneisyyden toimijat puuttuivat yhtälöstä lähes tyystin. Esimerkiksi *Media, Culture & Society* -lehden vuoden 1994 mediahistoria-numerossa yksikään artikkelista ei käsitellyt toimittajia tai muita media-alan toimijoita. Mediatutkija Michael Schudson tosin keskittyi toimittajien keskeisen työväliseen, haastattelutekniikan, syntyhistoriaan Yhdysvalloissa.²⁰ Sen paremmin Schudson kuin teemanumeron toimittanut Paddy Scannell ei kuitenkaan pohtinut toimittajien roolia vaan keskittyi haastattelutekniikkaan institutionaalisenä ja viestinnällisenä käytäntönä. Toimittajat seikkailivat

Schudsonin tekstissä haastattelujen tekijöinä, mutta eivät varsinaisena mediahistoriallisena tutkimuskohteena.

Instituutionäkökulman ohella Hans Fredrik Dahl korosti vuonna 1994 eri joukkoviestimien (sanomalehdet, aikakauslehdet, televisio, radio) keskinäisten valta- ja vuorovaikutussuhteiden merkitystä.²¹ Vajaat kymmenen vuotta myöhemmin Dahl jatkoi samoilla linjoilla kollegansa Henrik G. Bastiansenin kanssa kirjoittamassaan *Norsk mediehistorie* -teoksessa. Siinä tutkijat katsoivat, että mediahistorian oli tarkasteltava eri joukkoviestintävälaineiden muodostamaa kokonaisuutta. Yksittäisen joukkoviestimen historian kirjoittaminen ei siis vielä ollut mediahistoriaa.²² Toiset tutkijat alkoivat 2000-luvun alussa painottaa medioiden sosiaali- ja kulttuurihistoriallista tutkimusta. Tällöin tutkijat tarkastelevat viestintävälaineitä ja journalismia instituutioina, jotka yhtäältä muokkaavat ympäröivää yhteiskuntaa toisaalta heijastavat siinä vallitsevia arvoja ja asenteita. Sinänsä näkökulma ei ole uusi, sillä Schudsonin *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* julkaistiin jo vuonna 1978.²³ Viimeisen 15 vuoden aikana medioiden tarkastelu osana laajempaa sosiaalista kontekstia on kuitenkin vahvistunut. Vaikka sosiaalishistoriallinen näkökulma ottaa huomioon menneisyyden toimijat niin mediaorganisaatioissa kuin ympäröivässä yhteiskunnassakin, mediasisällöt ja niiden sijoittaminen osaksi tutkimusajan taloudellista, teknologista ja sosiokulttuurista kontekstia ovat korostuneet myös näissä tutkimuksissa.

Suomalaistutkijat ovat määritelleet mediahistoriaa lähinnä suhteessa empiirisen tutkimuksen näkökulmavalintoihin, joiden pohjalta tutkimus voidaan jakaa kolmeen mediahistorian sukupolveen.²⁴ Tutkimus alkoi historiatieteissä

16. Dahl 1994, 551–562; Paddy Scannell, Editorial. *Media, Culture & Society* 4 (1994), 547.

17. Dahl 1994, 556–557. Ks. myös Paddy Scannell, Historia, mediat ja viestintä. *Tiedotustutkimus* 1 (1996), 7–8.

18. Salokangas 2005, 489–492; Scannell 1994, 547.

19. Dahl 1994, 552, 560–562.

20. Michael Schudson, Question authority. A history of the news interview in American journalism, 1860s–1930s. *Media, Culture & Society* 4 (1994), 565–587. Ks. myös Scannell 1994, 547–548.

21. Dahl 1994, 551–563. Ks. myös Salokangas 2005, 487, 492.

22. Henrik G. Bastiansen & Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*. Universitetsforlaget 2003, 14–15. Ks. myös Salokangas 2005, 487–488.

23. Esim. Monika Djerf-Pierre, The Logic and Practice of Writing Journalism History. Some Thoughts on the Future of Research on Media History. *Nordicom Review* 1–2 (2002), 86–89; Hans Fredrik Dahl, The Challenges of Media History. *Nordicom Review* 1–2 (2002), 82–83.

24. Salokangas 2005, 485–487; Kortti 2016, 31–32; Raimo Salokangas, Tekstit, kontekstit ja poikittaistakse mediahistorian kohtauspaikalla. Teoksessa Erkkä Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys 2012, 25–46.

yksittäisiin mediataloihin kohdistuneena välinehistoriana, josta 1970-luvulla käytettiin nimeä lehdistöhistoria. Salokankaan mukaan tässä vaiheessa (sanoma)lehdistö oli ainoastaan yksi historian tutkimuksen kohde, jota tarkasteltiin muiden lähdetyyppien tapaan lähdekriittisesti. Tutkimus kohdistui institutionaalisen kehityksen ohella lehden mielipiteenmuodostajan rooliin, mistä johtuen pääkirjoituksia pidettiin arvokkaimpana tutkimusaineistona. Sen sijaan 1980-luvulla tutkijat alkoivat nähdä lehdistön omana erillisenä yhteiskunnallisena instituutiona, jolla oli kiinteä kytkös puolueisiin. Tutkijoiden painopiste siirtyi lehtitalojen taustojen selvittämiseen, ja lehdistöhistoria määriteltiin ”yhden tiedotusvälineen taustaan ja sisältöön ja tämän tiedotusvälineen asemaan yhteiskunnan kokonaisuudessa” kohdistuvana tutkimuksena. Salokankaan mukaan tutkijat tiedostivat myös lukijoiden eli mediatekstien kuluttajien merkityksen, mutta he eivät nousseet analyysin keskiöön vielä tässä vaiheessa.²⁵ 2000-luvulla myös suomalaiset tutkijat ovat siirtyneet kulttuurihistoriallisiin viestinnän historioihin, joissa kohteena ovat medioiden sosiaalishistorialliset merkitykset.²⁶

Salokankaan vuoden 2005 katsausartikkelissa mediahistoria hahmottui laaja-alaisesti sekä mediasta ja/tai viestinnästä muodostuvana tutkimuskohteena että näkökulmana kulttuuriin.²⁷ Vaikka Salokangas ei suoranaisesti mainitse journalismin tekijöitä, hänen määritelmänsä on niin kattava, että heidän voi katsoa sisältyvän siihen instituutioiden, sisältöjen ja yleisöjen ohella. Vastaavasti alan ensimmäisen kotimaisen yleisesityksen julkaisseella Jukka Kortilla historialliset toimijat ovat osa mediahistorian kokonaisuutta, mutta jäävät tutkimuksellisen katseen marginaaliin. Mediahistorian yleisesityksessään Kortti määrittelee teoksen keskittyvän medioiden sosiaalishistoriallisiin konteksteihin, vaikka huomio kiinnittyy myös ”tuotannollisiin, intertekstuaalisiin ja intermediaalisiin tekijöihin”.²⁸

Myös vuonna 2012 julkaistu Erkka Railon ja Paavo Oinosen toimittama artikkelikokoelma *Media historiassa* keskittyy mediateksteihin. Toimittajien mukaan kirjassa ”analysoidaan televisio- ja radio-ohjelmien sekä sanoma- ja aikakauslehtien kautta, millä tavoin media tarjoaa hedelmällisen tavan ymmärtää menneitä.”²⁹ Vaikka teos on ansiokas kokonaisuus erilaisista tavoista käyttää media-aineistoja historian tutkimuksessa, toimittajat pääsevät näkyvästi esiin ainoastaan kulttuurihistorioitsija Paavo Oinosen ja mediatutkija Laura Saarenmaa analyysissä. Saarenmaa pohtii artikkelissaan syitä *Me naiset* -lehdessä vuonna 1968 julkaistun kansanedustajaehdokashaastattelun julkaisuun ja sen sarkastiseen sävyyn. Hänen ratkaisunsa on ollut soittaa sekä yhdelle lehden silloisista toimittajista että juttuun haastatellulle Leena Willbergille. Artikkelin tavoitteena on journalistisen prosessin kuvaaminen, ja Saarenmaan empiirisen analyysin tulokset muistuttavat yksittäisen toimittajan vaikutuksesta jutun näkökulmaan.³⁰

Hans Fredrik Dahlin jo 1990-luvulla esittämä näkökulma, jota on myöhemmin alettu nimittää *intermediaalisuudeksi* eli kahden tai useamman joukkoviestimen väliseksi vuorovaikutussuhteeksi, on uusimmassa mediahistoriallisessa tutkimuksessa omaksuttu keskeiseksi näkökulmaksi niin Suomessa kuin muuallakin.³¹ Esimerkiksi ruotsalaista kulttuurihistoriallista mediatutkimusta esittelevä antologia *Mediehistoriska vändningar* korostaa tutkimuksen inter- ja multimedialisuutta sekä media-käsitteen laaja-alaisuutta. Yhden median historian kirjoittamisen sijaan mediahistorian on huomioitava medioiden väliset suhteet ja otettava representaatioiden lisäksi huomioon esineet eli se on kiinnittynyt materiaaliseen historiaan. Lisäksi mediahistoria kattaa erilaisia, osin aikaisemmin tunnistamattomiakin mediamuotoja kuten kopiokone, fonografi, mikrofilmi ja museot. Uusimmassa tutkimuksessa mediahistorian tutkimuskohde nähdäänkin val-

25. Salokangas 2005, 485–487.

26. Salokangas 2012, 37–40.

27. Salokangas 2005, 492.

28. Kortti 2016, 34.

29. Erkka Railo & Paavo Oinonen, Mediasta historiaa. Teoksessa Erkka Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys 2012, 7.

30. Laura Saarenmaa, Unohdetun kansan Leena. SMP:n nousu ja nuoret naiset. Lähihistorian yhteen sopimattomat elementit. Teoksessa Erkka Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys 2012, 152–153, 158–159, 166–167.

31. Salokangas 2012, 37–40.

tavirtamedioita laajempina, vaikka mediainstituutioiden tutkimuksen merkitys tunnustetaan.³²

Viimeisten 15 vuoden aikana historian tutkimuksen keskeisiin trendeihin on kuulunut kansallisvaltioiden rajat ylittävä ylijäräinen näkökulma, mikä näkyy myös mediahistoriallisessa tutkimuksessa.³³ Kansallisten medioiden sijaan yhä useampi tutkija selvittää mediasisältöjen – esimerkiksi ohjelmaformaattien – liikkumista eri maiden välillä sekä media-alan toimijoiden ylijäräisiä kohtaamisia.³⁴ Joukkoviestimien keskinäisen vuorovaikutuksen ja niiden ylijäräisyyden tunnistaminen ei ole kuitenkaan johtanut siihen, että tutkijat olisivat laajemmin kiinnostuneet mediatekstiä takana vaikuttaneista menneisyyden toimijoista eli toimittajista tai muista media-alan tehtävissä toimineista henkilöistä. Esimerkiksi alan keskeisimmän tiedejulkaisun, *Media History* -lehden artikkeleista vain murto-osa on 2000-luvulla käsitellyt toimittajia tai toimittajien työprosesseja. Sama painotus näkyy vuonna 2015 aloitetussa *Feminist Media Histories* -julkaisussa, jossa toimijanäkökulma on noussut esiin lähinnä medioiden – etenkin viihdeohjelmien – kuluttajien kautta.

Objektiivinen vai vaikuttava toimittaja?

Moderni toimittajuus alkoi kehittyä länsimaissa 1800-luvun jälkipuoliskolla uutismedioiden kehityksen ja ammatin vähittäisen professionalisoinnin myötä.³⁵ Samanaikaisesti ammatin erillisasemaa alettiin rakentaa ajatuksilla synnynnäisestä toimittajasta ja toimittajille luonteenomaisesta uutisnäkemyksestä. Lisäksi ammatin kulmakiveksi muotoutui objektiivisen toimittajan

ihanne eli käsitys tapahtumista neutraalisti raportoivasta toimittajasta.³⁶ Objektiivisuus-ihanne piti yllä myös ammatin miesvaltaisuutta, sillä niin Suomessa kuin muuallakin naisia pidettiin pitkälle 1900-luvun puoliväliin asti miehiä taipuvaisempina subjektiivisuuteen ja asioiden tunteelliseen käsittelyyn.³⁷ Objektiivisuusihanteen sitkeys selittää osittain myös sitä, miksi tutkijat ovat tulkinnoissaan irrottaneet mediatekstit niitä tuottaneista toimittajista.

Pelkistetyimmillään objektiivisuus tarkoittaa sitä, että toimittajan henkilökohtaiset mielipiteet tai taustat eivät saa vaikuttaa tehdyn jutun sisältöön. Objektiivisuus on edelleen toimittajan keskeisiä hyveitä, vaikka tutkijat ja toimittajat alkoivat 1900-luvun edetessä kritisoida ihannetta eikä täydellisen objektiivisuuden saavuttamiseen enää uskota.³⁸ Objektiivisen toimittajuuden kritiikki on heijastunut myös tutkimuskysymyksiin, sillä mediatutkijat ovat pohtineet, kuka oikeastaan määrittää uutisten sisällön. Tässä niin kututussa portinvartija-tutkimuksessa huomiota on kiinnitetty paitsi organisaatioiden käytäntöihin myös yksittäisten toimittajien henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja mielenkiinnon kohteisiin. Varhaisimpia alan tutkimuksia on David Manning Whiten analyysi sanomalehden johtavien toimittajien (*editor*) tavoista valita sähkeutisia. Whiten mukaan uutiset välittyivät lukijoille useiden erilaisten porttien välityksellä, joista yksi keskeisimmistä oli sähkötoimittaja, josta hän käytti nimeä Mr. Gates. Jo ennen Whitea toimittajien henkilökohtaisten taustojen merkitykseen oli kiinnittänyt huomiota ainakin Leo Rosten, jonka vuonna 1937 julkaistu tutkimus käsittelee Washingtonin kirjeen-

32. Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell, Inledning. Teoksessa Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (toim.) *Mediehistoriska vändningar*. Mediahistoriskt arkiv 25. Lunds universitet 2014, 5–7. Ks. myös esim. Johan Jarlbrink, Mobile/sedentary. News work behind and beyond the desk. *Media History* 21:3 (2015), 280–293.

33. Varhaisista keskusteluista ylijäräisyyteen liittyen ks. esim. Ib Bondebjerg, Scandinavian Media Histories. A Comparative Study. *Institutions, Genres and Culture in a National and Global Perspective*. *Nordicom Review* 1–2 (2002), 61–62, 77–78; Dahl 2002, 82; Djerf-Pierre 2002, 91–92.

34. Esimerkiksi Lundin yliopiston mediahistoria-oppiaineen johtama kansainvälinen Entangled Media Histories -tutkimusverkosto on toiminut vuodesta 2013. Verkoston kotisivut, <http://emhis.blogg.lu.se/> (17.7.2018).

35. Esim. Munck 2016, 51–91.

36. Tim P. Vos & Teri Finneman, The early historical construction of journalism's gatekeeping role. *Journalism* 18:3 (2017), 270–272, 275–276; Michael Schudson, The Objectivity Norm in American Journalism. *Journalism. Theory, Practice & Criticism* 2:2 (2001), 149–190; Brian McNair, Journalism in the 21st century. Evolution, not extinction. *Journalism* 10:3 (2009), 347; Heikki Luostarinen, Moneksi muuttuva journalismi. Teoksessa Touko Perko, Raimo Salokangas & Heikki Luostarinen (toim.) *Median varjoissa*. Jyväskylän yliopisto 2002, 22–29.

37. Kurvinen 2013, 271–272.

38. Oren Soffer, The Competing Ideals of Objectivity and Dialogue in American Journalism. *Journalism. Theory, Practice & Criticism* 10:4 (2009), 473–491; Jaana Hujanen, Toimittajien rajankäyntejä ammattilaisista ja amatööreistä journalismin tuotannossa. *Media & viestintä* 37:3 (2014), 46, 52; McNair 2009, 347.

vaihtajia.³⁹ Myöhemmissä tutkimuksissa alettiin kuitenkin painottaa toimitusrutiinien, uutiskriteerien ja organisaatioiden toimintaa ohjaavien tekijöiden merkitystä yli henkilökohtaisten ominaisuuksien. Etenkin 1970-luvulla vahvistunut sosiologinen suuntaus esitti uutisrutiinien ja ammatillisten odotusten häivyttävän toimittajien oman äänen.⁴⁰

Mediatutkijoiden kiinnostus toimittajien rooliin uutisoinnissa on kuitenkin jatkunut ja siihen liittyvää tutkimusta tehdään tasaisesti. Esimerkiksi feministitutkijat ovat kiistelleet siitä vaikuttaako toimittajanaisten lukumäärän kasvu journalismin sisältöihin. Tutkimuksissa ei ole saatu yksiselitteisiä tuloksia,⁴¹ mutta teema jo itsessään kertoo kiinnostuksesta toimittajien vaikutusmahdollisuuksiin. Tutkijat ovat esimerkiksi osoittaneet toimittajien henkilökohtaisen taustan – kuten hänen sukupuolensa ja etnisyytensä – vaikuttavan mediatalojen vakiintuneita käytäntöjä merkittävämmiin haastateltavien valintaan.⁴² Cory L. Armstrong osoitti toimittajanaisten käytävän mieskollegoitaan todennäköisemmin naishaastateltavia, minkä hän arveli johtuvan siitä, että naiset ovat sensitiivisempiä huomaamaan mediakuvastojen sukupuolivivouman. Armstrong arveli haastateltavien naispainotteiseman jakauman kuvastavan myös toimittajanaisten omien verkostojen sukupuolijakaumaa.⁴³

Tutkijat ovat pohtineet myös toimittajien mahdollisuuksia vaikuttaa laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun (*agenda-setting*). Wolfram Peiser esimerkiksi osoitti saksalaisten toimittajanaisten raportoivan ihmisoikeuskysymyksistä miehiä todennäköisemmin, mistä johtuen hän

pääteli naisten lukumäärän kasvun muuttavan mahdollisesti uutiskriteereitä.⁴⁴ Myös Stephanie Craftin ja Wayne Wantan tutkimus osoitti toimittajanaisten vaikutusmahdollisuudet luultua moninaisemmiksi. Ensinnäkin naispäälliköt muuttivat uutisoinnin sävyä positiivisemmaksi. Toisekseen naisjohtajavaltaiset toimitukset tarjosivat molemmille sukupuolille yhtäläiset mahdollisuudet työskennellä samojen teemojen parissa. Lisäksi he osoittivat uutisrutiinien olevan sidoksissa yksilöiden harkintavaltaan keskijohdon (*editors*) määrittellessä sen, mikä on uutisoinnin arvoista.⁴⁵ Miki Tanikawa on kuitenkin huomauttanut toimittajan persoonan vaikuttavan eri tavoin erilaisissa juttutyypeissä. Nopeaa reagointia edellyttävissä yllättävissä uutistapahtumissa juttujen muotoa ohjaavat uutiskriteerit ja toimitusrutiinit. Sen sijaan ajankohtaisia yhteiskunnallisia tai taloudellisia kehityskulkuja tarkastelevat reportaasityyppiset artikkelit heijastelevat usein toimittajien kiinnostuksen kohteita ja osaamisalueita.⁴⁶

Tutkimukset ovat siis tuottaneet osin ristiriitaisia tuloksia toimittajien vaikutusmahdollisuuksista. Eri aikoina ja eri medioissa toimittajilla on saattanut kuitenkin olla varsin vapaat kädet ideoida ja toteuttaa omia juttuideoita.⁴⁷ Tästä huolimatta toimittajilla ei ole koskaan käsisään kaikkea valtaa journalististen sisältöjen, haastateltavien ja niiden kehystämisen tapojen valintaan. Esimerkiksi puoluelehtien tai muuten johonkin taustayhteisöön kiinteästi sitoutuneen median uutisoimat aiheet heijastelevat ainakin osittain näitä sitoumuksia, vaikka journalismia tehtäisiinkin ammattimaisesti.⁴⁸ Lisäksi kaikki

39. David Manning White, 'The 'Gate Keeper'. A Case Study in the Selection of News. *Journalism Quarterly* 27 (fall 1950), 383–396; Leo Rosten, *The Washington Correspondents*. Harcourt, Brace & Company 1937. Tutkimusalan kehityksestä ks. Miki Tanikawa, Influence of journalists' personal characteristics on non-temporal news coverage. *Journalism* 18:3 (2017), 318–320; Stephanie Craft & Wayne Wanta, Women in the Newsroom. Influences of Female Editors and Reporters on the News Agenda. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 18:1 (2004), 125.

40. Craft & Wanta 2004, 125–126.

41. Craft & Wanta 2004, 126; Thomas Hanitzsch & Folker Hanusch, Does gender determine journalists' professional views? A reassessment based on cross-national evidence. *European Journal of Communication* 27:3 (2012), 257–277.

42. Esim. Cory L. Armstrong, The influence of reporter gender on source selection in newspaper stories. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 81:1 (2004), 139–154; Shelly Rodgers & Esther Thorson, A socialization perspective on male and female reporting. *Journal of Communication* 53:4 (2003), 658–675.

43. Armstrong 2004, 143, 149.

44. Wolfram Peiser, Setting the Journalist Agenda. Influences from Journalists' Individual Characteristics and from Media Factors. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 77 (2000), 248–254.

45. Craft & Wanta 2004, 126–127, 134–135.

46. Tanikawa 2017, 320–321.

47. Saarenmaa 2012, 158–159, 166; Kurvinen 2013, 212–213, 399–415.

48. Esim. Pamela J. Shoemaker & Stephen D. Reese, *Mediating the Message in the 21st Century. A Media Sociology Perspective*. Routledge 2013.

joukkoviestimet toteuttavat valittua julkaisukonseptia, jolla tarkoitetaan käsitystä lukijakunnasta, käsiteltävistä aihepiireistä ja niin edelleen.⁴⁹ Mitä tämä kaikki tarkoittaa historiantutkimuksen näkökulmasta? Siihen pyrin vastaamaan katsauksen kahdessa viimeisessä aluvuossa.

Toimittajat tekstien takana

Perinteisesti historiantutkijat ovat olleet kiinnostuneita päätoimittajista ja niin kutsutuista tähtitoimittajista, jotka ovat saavuttaneet erityisen näkyvän aseman alalla. Suomessa esimerkiksi Sanomien mahtisuvusta Erkoista on kirjoitettu useampiakin elämäkerrallisia teoksia, joissa käsitellään myös Erkköjen roolia suomalaisen journalismin kehittäjinä.⁵⁰ Elämäkertansa ovat saaneet myös esimerkiksi päätoimittajat Allan Liuhala ja Erkki Laatikainen.⁵¹ Sen sijaan valtaosa toimittajakunnasta on jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle, mihin kiinnitti huomiota jo vuonna 1995 yhdysvaltalainen mediahistorioitsija Hanno Hardt. Hänen mukaansa historiantutkijat ovat perinteisesti nähneet toimittajat instituutioidensa representaatioina, mistä johtuen myös toimittajabiografiat ovat toimineet ennemminkin mediayhtiöiden kuin toimittajan työn kuvauksina. Artikkelissaan Hardt kuitenkin muistuttaa toimittajien eli uutistyön tekijöiden vaikuttaneen merkittävästi toimituksellisiin käytäntöihin, mikä puolestaan on heijastunut mediateksteihin eli kuluttajille tehtyyn lopputuotteeseen. Toisaalta hän muistuttaa teknologisten innovaatioiden muokanneen toimittajien työskentelyoloja.⁵²

Ruotsissa toimittajien ja heidän tekstiensä yhtäaikaista analyysiä ovat tehneet ennen kaikkea toimittajanaisten historiaa tutkineet Birgitta Ney, Margareta Stål ja Kristina Lundgren. Kaikki kolme ovat käyttäneet valitsemiensa toimittajanaisten

tekstejä avatakseen paitsi naisten työskentelymahdollisuuksia miesvaltaisella alalla myös ruotsalaisen lehdistön ja journalismin erilaisten juttutyyppeiden kehityskulkuja.⁵³ Ruotsalaistutkijoiden tulokset osoittavat erinomaisesti toimittajien aktiivisen roolin journalismin kehittäjinä. Tutkimuksia yhdistää myös analyysissä käytetty elämäkerrallinen ote.

Suomessa vastaavaa on tehnyt professori Laura Kolbe. Hänen elämäkerrallinen tietoteoksensa äidistään Pirkko Kolbesta on hyvä esimerkki siitä, miten toimittajan henkilöhistorian tuntemus auttaa syventämään analyysiä tämän julkaisemista teksteistä. Luonnollisestikaan kaikilla tutkijoilla ei ole yhtä hyvät mahdollisuudet päästä sisälle toimittajien taustoihin kuin Kolbella on ollut. Pelkästään tietoisuus toimittajan henkilökohtaisen elämäntilanteen mahdollisista vaikutuksista sekä aihevalintoihin että kirjoittamisen tapoihin antaa kuitenkin välineitä täsmentää analyysiä. Elämäkerta tuo näkyväksi sen, kuinka Pirkko Kolbe käsitteli kirjoittamisensa teksteissä vaikeaa parisuhdettaan sekä otti aiheita esimerkiksi lastensa kokemuksista. Vaikka lehtitekstit on kirjoitettu yleisellä tasolla, Laura Kolbe on tunnistanut niistä omaan perhehistoriaansa sijoittuneita tapahtumia, jotka ovat toimineet aiheiden kimmokkeina.⁵⁴ Vastaavasti Reetta Hänninen on ansiokkaasti löytänyt *Päivälehd*en avustajana 1800- ja 1900-lukujen taitteessa toimineen Saima Grönstrandin henkilöhistoriasta syitä sille, miksi kirjailija päätyi julkaisemaan muusta tuotannosta poikkeavan lehtinovellin elämästä naisvankilassa.⁵⁵

Nimellä kirjoittaminen yleistyi suomalaisessa sanomalehdistössä vasta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, mikä vaikeuttaa toimittajien tunnistamista lehtitekstien takaa. Identifioimisessa autta-

49. Konseptin käsitteestä ks. esim. Maija Töyry, *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijaso-pimuksesta*. Helsingin yliopisto 2005.

50. Ks. esim. Ohto Manninen & Raimo Salokangas, *Eljas Erkko. Vaikenematon valtiomahti*. WSOY 2009; Antti Blåfield, *Loistavat Erkot*. Otava 2015; Lauri Karén, *Aatos Erkko. Yksityinen valtiomies*. Otava 2018.

51. Jyrki Pietilä, *Allan Liuhala. Lehtimies*. Edita 2008; Olli Matikainen, *Kivipellon poika*. Teos 2017.

52. Hanno Hardt, *Without the Rank and File. Journalism History, Media Workers, and Problems of Representation*. Teok-sessa Hanno Hardt & Bonnie Brennen (toim.) *Newsworkers. Toward a History of the Rank and File*. University of Min-nesota Press 1995, 1–26.

53. Esim. Birgitta Ney, *Reporter i rörelse. Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*. Nya Doxa 1999; Margareta Stål, *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*. JMG 2002; Kristina Lundgren, *Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis och andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*. JMK 2002.

54. Laura Kolbe, *Nykyajan nainen. Pirkko ”Pii” Kolbe – äiti ja toimittaja*. Kirjapaja 2016.

55. Hänninen 2017, 19–32.

vat kuitenkin vuosina 1925, 1937 ja 1954 julkaistut toimittajamatrikkelit, jotka sisältävät tiedot jäsenistön käyttämistä nimimerkeistä.⁵⁶ Toimitustyöstä säilyneiden lähteiden puutetta voi osassa tapauksista paikata julkaistuilla muistelmilla. Esimerkiksi inhimillisten tekijöiden vaikutus painetussa lehdessä käytettyihin sanamuotoihin käy hyvin ilmi Anni Voipion kuvauksesta *Uudessa Suomessa* 1920-luvun lopulla julkaistusta tohtori-promootiojutusta. Siinä promootiotanssiaisissa kerrottiin toimittajan sanoin huudetun ”Varvas irti”. Epäonninen muotoilu syntyi Voipion sanellessa juttua puhelimitse toimitukseen, jolloin uutisen vastaanottaja kuuli väärin promootiojuhlaallisuuksiin kuuluneen huudon ”Barabbas on irti”.⁵⁷

Radio- ja televisioimittajien kohdalla haasteet ovat toisenlaiset, sillä nämä viestintävälineet ovat lähtökohtaisesti rakentuneet juontajien ja toimittajien tunnustettavuuden varaan⁵⁸. Persoonallisten radioäänten taustalla on kuitenkin työskennellyt koko joukko muuta henkilökuntaa ja vähemmän huomiota herättäneitä toimittajia, joiden työpanos unohtuu helposti myös historian-tutkijoilta. Lisäksi toimittajan rooli on vaihdellut eri ohjelmatyypeissä. Siinä missä toimittajan läsnäolo oli olennainen osa radion feature-jutuissa, se ei ole yhtä ilmeistä reportaaseissa. Kaikissa ohjelmatyypeissä radiotoimittajalla on kuitenkin keskeinen rooli lähetyksen koostajana eli kuultavissa olevan journalistisen teoksen luojana. Myös tehosteäänillä on keskeinen rooli halutun sanoman välittämisessä kuulijoille, mikä korostaa toimittajan roolia valintojen tekijänä. Jos tutkijalla ei ole käytettävissään alkuperäistä nauhoitetta vaan ainoastaan käsikirjoitus, tulkinnat jäävät väistämättä vaillinaisiksi.⁵⁹

Radiokerronta noudattaa muutenkin juuri kyseiselle mediamuodolle tyypillisiä piirteitä,

joiden avulla ohjelman tekijät herättävät kuuntelijoiden mielikuvia kerronnan kohteena olevasta aiheesta. Ohjelmien esitysajankohdat kertovat puolestaan kuuntelijoille – ja myös tutkijalle – siitä, mitä ohjelmalta on lupa odottaa.⁶⁰ Ohjelmien tekemisen tavat ovat kuitenkin vaihdelleet suuresti eri aikoina, heijastellen osittain teknologista kehitystä. Kuten Paavo Oinonen on todennut, reportaasi ja selostus yleistyivät juttutyypeinä, kun radiokaluston kehitys mahdollisti juttujen tekemisen studion ulkopuolella.⁶¹ Suorista lähetyksistä alettiin 1950-luvulla siirtyä radio-ohjelmien taltioimiseen, mutta vielä muutama vuosikymmen sen jälkeen ohjelmia nauhoitettiin aikaisempien päälle. Tästä syystä tutkijoilla on käytettävissään huomattavasti vähemmän alkuperäisiä radio- ja televisio-ohjelmia kuin lehtitekstejä.⁶²

Radio- ja televisioaineistoja käytettäessä on syytä kiinnittää huomiota myös vuosikymmenen kuluessa muuttuneisiin ohjelmapoliittisiin painotuksiin. Mediatutkija Monika Djerf-Pierren mukaan Ruotsin radion varhaisvuosia leimasi opettava ote, kun taas yleisöorientoituneisuus alkoi korostua toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin yleisön kiinnostukset pyrittiin huomioimaan samalla, kun kuuntelijoille tarjottiin konsensuksen ylläpitämiseksi mahdollisimman objektiivista informaatiota. Kriittisen ja valtaapitäviä tutkivan journalismin aikaan siirryttiin 1960-luvun puolivälissä, mutta yleisö palasi radiojournalismin keskiöön 1980-luvulla.⁶³

Televisioaineistojen käyttö lisää tarkasteluun visuaalisuuden elementin, joka omalta osaltaan vaikuttaa niin kerrontaan kuin toimittajan rooliinkin. Esimerkiksi sukupuolen merkitys korostui uutistenlukijan tehtävässä, joka oli pitkään varattu yksinomaan miehille. Sen sijaan naiset toimivat televisiossa kuuluttajina, jotka

56. *Suomen sanomalehtimiehet* 1925. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1925; *Suomen sanomalehdistön matrikkeli* 1937.

Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1937; *Lehdistön matrikkeli* 1954. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto 1954.

57. Anni Voipio, *Lehtimatka. Sattumia kahdelta vuosikymmeneltä*. WSOY 1966, 19–20.

58. Yleisradion tunnettuja radioääniä oli esim. Raimo Silvennoinen. Salokangas 1996, 77–78.

59. Paavo Oinonen, Äänet kertovat ja todistavat. Teksti, konteksti ja materiaalisuus radiofeaturessa Albert Schweitzerin luona Lambarenéssa. Teoksessa Erkki Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Historia Mirabilis 9. Turun historiallinen yhdistys 2012, 206–207, 209, 212–213; Risto Degerman, Radiouutinen kertovana äänenä. Radion kuvaus Tšekkoslovakian miehityksestä 1968. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:1 (2015), 46–48.

60. Guy Starkey, *Radio in Context*. Palgrave Macmillan 2004. Ks. Myös Oinonen 2012, 204.

61. Oinonen 2012, 199–200.

62. Oinonen 2012, 200; Degerman 2015, 46–48.

63. Djerf-Pierre 2002, 87–88.

johdattivat katselijoita ohjelmasta toiseen.⁶⁴ Eri mediamuodot edellyttävätkin tutkijoilta kykyä huomioida mediateksteihin eri aikoina ja eri tavoin vaikuttaneita tekijöitä. Vaikka valtaosa historian­tutkijoista käyttää tällä hetkellä lehti­aineistoja, audiovisuaalisten aineistojen käyttö tulee varmasti lisääntymään. Tällöin tutkijoiden olisi hyvä tiedostaa radioon ja televisioon liittyvät erityispiirteet, joihin lukeutuu myös viihteellisen ja asia-aineiston rinnakkainen julkaiseminen.

On myös hyvä muistaa, ettei kirjoittavien toimittajienkaan ottaminen vakavasti osaksi analyysiä tarkoita välttämättä sitä, että jokaisen jutun kohdalla pitäisi pystyä identifioimaan yksittäinen toimittaja. Tarkka tunnistaminen voi toki tarjota uusia näkökulmia analyysiin, mutta se ei ole välttämätöntä. Seuraavaksi esittelen muutamia esimerkkejä erilaisista tavoista ottaa huomioon toimittajuus mediateksti­en takana. Näillä esimerkeillä korostan argumenttiani siitä, että toimituksellisten prosessien ja toimittajien työpanoksen huomioiminen tuo analyysiin monipuolisemman otteen myös siinä tapauksessa, että tutkijan tiedonintressi ei suoranaisesti ole toimittajissa tai heidän työssään.

Toimitukselliset prosessit vaikuttavat sisältöihin

Historiantutkijat ovat perinteisesti olleet omimilliaan uutisen tai muun mediatekstin sisä- ja/ tai ulkopoliittisen julkaisukontekstin avaamisessa. Sen sijaan tutkijat pohtivat harvemmin sitä, miten toimittajan työprosessi ja siinä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet julkaistaviin sisältöihin. Esimerkiksi lehdistötiedotteiden varsin suora siteeraaminen oli suomalaisissa sanomalehdissä yleistä vielä 1970-luvulla. Kerätessäni väitöskirjaani varten aineistoa Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan lehtileikekokoelmasta huomasin, että

jopa aukeamankokoinen juttukokonaisuus saattoi esiintyä lähes sanasta sanaan samana eri puolilla Suomea julkaistuissa sanomalehdissä. Näin siitä huolimatta, että esimerkiksi Jyrki Pietilä on määritellyt 1960-luvun puolivälistä alkaneen kehitysvaiheen Suomessa ”kypsan jutun ja täyteläisen journalismin ajaksi”, jolle oli leimallista uutiskoneiston kehittyminen niin sisällöllisesti kuin visuaalisestikin⁶⁵. Journalismin kehitys ei edennyt kuitenkaan samanaikaisesti kaikissa toimituksissa, mistä antaa viitteitä Merja Hurrin huomio *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimituksesta. Siellä kulttuuriuutisoinnin esteettiset arvot korvautuivat uutisjournalismille keskeisillä ihanteilla kuten nopeudella ja monipuolisuudella vasta 1970-luvulla, vaikka itse toimitus perustettiin jo vuonna 1965.⁶⁶

Myös lähihistorian tutkijan on hyvä tarvittaessa pohtia sitä, mikä on ollut toimituksen oma panos uutisoinnissa. Nykyisellä mediakentällä suuret mediakonsernit kierrättävät juttuja konsernin eri lehdissä.⁶⁷ Toisin sanoen *Aamulehdestä* luetun jutun on saattanut kirjoittaa esimerkiksi *Lapin Kansan* tai *Satakunnan Kansan* toimittaja. Lisäksi tekstin on voinut kirjoittaa joku lehden vakituisista avustajista tai oman juttunsa myynyt freelancer-toimittaja, jolloin julkaistun tekstin syntykonteksti näyttäytyy aivan erilaisena. Siinä missä toimituksen oma väki on sisäistänyt vallitsevan toimituskulttuurin ja siihen sisäkirjoitetut hiljaiset säännöt, vakituiset avustajat ja freelancerit toimivat pääsääntöisesti näiden ulottumattomissa. Toki avustajakin tietää, mitä häneltä odotetaan ja jutun tilannut toimituksen jäsen ohjeistaa häntä näkökulman valinnassa, mutta itse teksti, radio- tai televisio-ohjelma syntyy joka tapauksessa toimitusyhteisön ulkopuolella. Freelancer puolestaan hioo jutun valmiiksi, minkä jälkeen hän pyrkii myymään valmiin teks-

64. Esim. Anna Edin & Per Vesterlund, *Svensk television och mediehistoria. En inledning*. Teoksessa Anna Edin & Per Vesterlund (toim.) *Svensk television. En mediehistoria*. Mediehistoriskt arkiv 6. Lunds universitet 2008, 20–21.

65. Jyrki Pietilä, *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyypin kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylä Studies in Humanities 111. Jyväskylän yliopisto 2008, 649–653.

66. Merja Hurri, *Kulttuuriosasto. Symboliset taistelut, sukupolvi­konflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80*. Acta Universitatis Tamperensis A 389. Tampereen yliopisto 1993, 232–260. Ks. myös Heikki Hellman & Maarit Jaakkola, *Kulttuuritoimitus uutisopissa. Kulttuurijournalismin muutos Helsingin Sanomissa 1978–2008. Media & viestintä* 32:4–5 (2009), 30, 34–40.

67. Kaarina Nikunen, *Enemmän vähemmällä. Laman ja teknologisen murroksen vaikutukset suomalaisissa toimituksissa 2009–2010*. Tampereen yliopiston journalismin tutkimusyksikkö 2011, 43–47; Pertti Näränen, *Fuusioita ja monimediaa. Economic Trends* 1 (2004), http://stat.fi/tup/economic­trends/econ_104_naranen.pdf (17.7.2018); Irene Pakkanen, *Käydään juttukauppaa. Freelancerin ja ostajan kohtaamisia journalismin kauppapaikalla*. Jyväskylä Studies in Humanities 162. Jyväskylän yliopisto 2011, 38–44.

tin/ohjelman toimitukselle.⁶⁸ Itse lopputuotteessa tekijän työsuhteen laatu ei suoraan näy, joten tutkijan on itse kiinnitettävä tähän huomiota aineistoa kerätessään ja analysoidessaan. Kyse ei ole myöskään yksinomaan lähihistorian ilmiöstä, vaan avustajia on käytetty joukkoviestimissä niiden perustamisesta lähtien. Esimerkiksi 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella sanomalehdet käyttivät yleisesti maaseutukirjeenvaihtajia, jotka eivät olleet ammatiltaan toimittajia vaan esimerkiksi kirjoittamisesta kiinnostuneita opettajia ja pappeja⁶⁹.

Hanno Hardt on muistuttanut, että toimittajat eivät vain mukaudu vallitseviin toimituksellisiin käytäntöihin vaan pyrkivät muuttamaan niitä – vaikuttaen samalla lopputuotteeseen – esimerkiksi ammattiyhdistystoiminnalla.⁷⁰ Hardtin huomio saa tukea omasta aineistostani, jossa etenkin 1970-luvun ruotsalaiset toimittajanaiset vaativat aktiivisesti muutosta niin toimittajakunnan sukupuolittuneisiin käytäntöihin kuin journalistisiin sisältöihin. Esimerkiksi iltapäivälehti *Aftonbladets* toimittajanaiset aloittivat 1970-luvun jälkipuoliskolla naisten kokoontumiset, joiden seurauksena syntyi *Dokumentet*-nimellä jaettu muistio. Se koostui kirjoituksista, joissa toimittajanaiset kuvasivat miesvaltaisessa toimituksessa kokeemaansa häirintää ja vähättelyä. Muistio herätti kiinnostusta myös toimituksen ulkopuolella, ja aiheesta uutisoitiin laajasti. Seuraavana vuonna *Dokumentet* täydentyi kirjaksi *Dokumentet – och vad hände sen?*, joka sisälsi toimituksen miesten vastineita alkuperäiseen muistioon sekä naisten kuvauksia siitä, mitä heidän keskuudessaan tapahtui muistion julkistamisen jälkeen.⁷¹

Aftonbladets toimittajanaisten kokoontumisilla oli kaksi selkeää tavoitetta: parantaa toimittajanaisten – ja myös muiden naispuolisten työntekijöiden – työskentelyolosuhteita sekä monipuolistaa lehden sisältöjä perustamalla

perinteisesti naisellisiksi mielletyille teemoille oma osastonsa. Jälkimmäinen toteutettiin lopulta toimituksen johdon tuella vuonna 1978, kun lehdessä alkoi ilmestyä naisille tarkoitettu *Kvinno-redaktion*.⁷² Naisten oma aktiivinen toiminta oli kuitenkin ollut edellytyksenä toimituksen perustamiselle ja sitä seuranneelle vähittäiselle muutokselle lehden sisällöissä. Jos tutkijalla ei olisi tietoa naisten kokoontumisista ja heidän vaatimuksistaan, *Aftonbladets* sisällöissä tapahtunut muutos saattaisi näyttää ylhäältä päin johdetulta ja taloudellisten intressien sanelemalta.

Työtaistelut ovat toinen selkeä esimerkki toimittajien edunvalvontatyön vaikutuksista journalistisiin sisältöihin. Suomessa toimittajat lakkoilivat ensimmäisen kerran vuonna 1972, jolloin Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenet olivat lakossa kymmenen päivää. Vuonna 1980 toimittajalakko kesti kolme viikkoa. Molemmilla kerroilla lakko keskeytti niin aikakaus- kuin sanomalehtienkin ilmestymisen. Vuonna 1988 Yleisradion lakko puolestaan hiljensi yhtiön radio- ja televisiokanavat kolmen viikon ajaksi.⁷³

Toimittajalakot kertovat osaltaan etujärjestötoiminnan vahvistumisesta, mikä kytkeytyy suomalaisten työmarkkinoiden yleiseen kehitykseen. Osoituksena tästä on myös vuonna 1968 tapahtunut siirtyminen viisipäiväiseen työviikkoon. Aikaisempaa lyhyempi työviikko lisäsi toimittajien määrää, mikä vaikutti osaltaan toimitusten dynamiikkaan. Toimituksiin suurin joukoin saapuneet nuoret toimittajanalut, joista monet olivat koulutettuja naisia, eivät tyytyneet enää tiedotteiden kierrättämiseen vaan halusivat tehdä kunnianhimoisempaa journalismia. Muutosta vauhditti myös toimitushierarkian kehittyminen, joka työnjohdon keskittymisen kautta heijastui julkaistuihin sisältöihin.⁷⁴

On myös syytä muistaa, että juttujen tekeminen on tapahtunut aina omana aikanaan tun-

68. Ks. esim. Pakkanen 2011, 105–137, 169–174.

69. Pietilä 2008, 125–133.

70. Hardt 1995, 10.

71. Vuonna 2017 toteutetut haastattelut seitsemän *Aftonbladets* entisen toimittajan kanssa, jotka osallistuivat naisten kokoontumisiin ja *Dokumentet*in toteuttamiseen. Myös *Dokumentet – och vad hände sen? av Aftonbladets kvinnliga journalister*. Rabén & Sjögren 1979.

72. Rolf Alsing, *Aftonbladet inifrån. 175 års kamp för tryckfrihet och ökad upplaga*. Norstedt 2005, 87–90.

73. Liiton historiaa, <https://journalistiliitto.fi/fi/liitto/historia/> (17.7.2018); Pirkko Leino-Kaukiainen & Leena Riska-Campbell, *Ei mikään yhden illan juttu. Journalistiliiton historia*. Edita 2018, tulossa. Kirjoittajan käytössä on ollut teoksen käsikirjoitus.

74. Kurvinen 2013, 138, 322–324.

nettujen jutuntekotojien puitteissa. Esimerkiksi kaunokirjalliset tekstit kuuluivat 1800- ja 1900-lukujen taitteessa vielä olennaisesti sanomalehtien sisältöön.⁷⁵ Sen sijaan ammattimaisen talousuutisoinnin voidaan katsoa kehittyneen vasta 1960-luvulta alkaen, jolloin toimituksiin alettiin perustaa talouteen erikoistuneita osastoja. Erikoistuminen tiettyyn aihealueeseen kiihtyi suomalaisessa toimittajakunnassa muutenkin vasta 1960-luvulta alkaen.⁷⁶ Kuvaavaa on, että *Helsingin Sanomat* otti käyttöön osastojen nimet ilmaisevat sivupäät vasta vuonna 1969.⁷⁷ Tämä ei toki tarkoita, etteivätkö yksittäiset toimittajat olisi voineet erikoistua talous- tai muihin erikoiskysymyksiin jo aikaisemmin, mutta koko mediakentän mittakaavassa ammattimainen osastojako ja toimittajien erikoistuminen on Suomessa kehittynyt 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Suomalaisilla toimittajilla oli 1960-luvulle asti varsin suuri vapaus määritellä niin juttujensa aiheet kuin niihin käytetty työaikakin. Sen sijaan viimeisen puolen vuosisadan aikana työtahti on jatkuvasti kiihtynyt ja keskusjohdon vaikutus aihevalintoihin voimistunut. Historiallisesta kontekstista ja mediatalosta riippuen toimittajilla on kuitenkin aina jonkinasteinen mahdollisuus vaikuttaa aktiivisesti siihen tapaan, jolla he käsittelevät eri aiheita. Mediatutkijat puhuvat kehystämisestä (*framing*), jolla tarkoitetaan niitä tapoja, joilla uutisoitava aihealue esitellään kuluttajille⁷⁸. Hyvänä esimerkkinä tästä voidaan pitää naistenlehtiä *Eeva* ja *Femina*, joiden kehityksestä on löydetävissä yhtymäkohtia. Kotimaisen *Eevan* päätoimittajaksi vuonna 1969 valittu Sirkku Uusitalo muutti porvarillista ja hillittyä naistenlehteä kantaaottavammaksi lisäämällä tasa-arvokysymysten käsittelyä.⁷⁹ Vastaavasti ruotsalaisen *Femina*-leh-

den päätoimittajana vuosina 1975–1976 toiminut Marianne von Baumgarten teki lehdestä avoimen feministisen.⁸⁰ Toisin sanoen molemmat päätoimittajat vaikuttivat siihen, miten lehdessä käsitelty aiheet kehystettiin lukijoille. Esimerkit kertovat osaltaan myös siitä, kuinka yksittäiset toimittajat, myös päätoimittajat, työskentelevät vallitsevien rakenteiden puitteissa. Molemmissa tapauksissa lukijakunta kavahti suunnanmuutosta, joka oli ristiriidassa lehden aikaisemman hienostuneen ja hillityn konseptin kanssa. Tämän seurauksena päätoimittajien työskentely kävi mahdottomaksi ja lehtien linjat käännettiin uusien päätoimittajien opastuksella takaisin kohti alkuperäistä konseptia.

Valtaosa toimittajanaisista on valinnut Uusitaloa ja von Baumgartenia hienovaraisemman tavan vaikuttaa medioiden sukupuolikuvaan. Tekemäni suomalaisten ja ruotsalaisten toimittajanaisten haastattelut osoittavat, että molemmissa maissa osa naisista on 1960-luvulta lähtien pyrkinyt tuottamaan tasa-arvoisempaa journalismia valitsemalla aktiivisesti naishaastateltavia sekä nostamalla esiin niin kutsuttuja perinteisiä naisten aiheita.⁸¹ Journalismiin sisäänrakennettujen maskuliinisten käytäntöjen – kuten talous- ja ulkomaan uutisten näkeminen uutistyön kovana ytimenä – sitkeydestä kuitenkin kertoo se, että journalististen sisältöjen miesvaltaisuudesta joudutaan puhumaan yhä edelleen, vaikka toimittajapolvet toisensa jälkeen ovat pyrkineet asiaa muuttamaan.⁸² Toisaalta tämä kertoo siitä, että toimittajien juttuideointia ohjaavat intressit muuttuvat eri elämäntilanteissa. Eräs haastateltavani kertoo naistenlehden toimituksesta, joka keskittyi 1960-luvulla pienten lasten äitejä kiinnostaviin kysymyksiin:

75. Hänninen 2017, 21–22.

76. Kurvinen 2013, 289–300.

77. Hannu Pulkkinen, *Uutisten arkkitehtuuri. Sanomalehden ulkoasun rakenteiden järjestys ja jousto*. Jyväskylä Studies in Humanities 88. Jyväskylän yliopisto 2008, 106.

78. Ks. esim. Erkki Karvonen, Tulkintakehys (frame) ja kehystäminen. *Tiedotustutkimus* 23:2 (2000), 78–84.

79. Kurvinen 2013, 251–252.

80. von Baumgarten-Lindberg, Marianne E, *Vem är det. Svensk biografisk handbok*. Norstedts 1993, 85, <http://runeberg.org/vemardet/1993/0085.html> (17.7.2018); Lars Erik Olsson, Olle Leino, chefredaktör för Femina. Vi tjänar inget på skamgrepp. *Journalisten* 12/1978, 12–13, 43.

81. Aineisto koostuu 64 suomalaisen ja 51 ruotsalaisen toimittajanaisten haastattelusta. Naisten työurat sijoittuvat 1960-luvulta nykypäivään.

82. Esimerkkinä tästä voidaan pitää *Aamulehden* syksyllä 2017 aloittamaa keskustelua siirtymisestä sukupuolineutraaleihin ilmauksiin medioissa. Myös *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet* ja Yleisradion urheilutoimitus ovat viimeisen vuoden aikana kiinnittäneet erityistä huomiota journalististen tekstien sukupuolijakaumaan.

70-luvulla [lehden nimi] oli kolmikymppisten valtaama. [...] Tekijöitten samanikäisyys kuvastui varmasti lehden sisällössä. Perheen perustaminen ja pienet lapset, sukujen yhteen nivoutuminen, työn ja vapaa-ajan yhteensovittaminen, parisuhteet – ne asiat kiinnostivat meitä ja niitä aiheita tarjosimme myös luki-joille. Vaihdevuosi-ongelmista tai eläkesäästämisestä ei puhuttu.⁸³

Myös vaikeammin paikannettavat tekijät kuten toimittajan perehtyneisyys jutun aihepiiriin ja sen myötä kyky haastatella asiantuntijoita, hänen vireystilansa, työmäärän senhetkinen suuruus ynnä muut tekijät ovat omalta osaltaan vaikuttaneet niihin teksteihin, joita me historiantutkijoina käytämme omien tutkimustemme lähteinä.

Lopuksi

Media-aineistojen digitalisoitumisen edetessä erilaisten joukkoviestinaineistojen käyttö lisääntyy historia-alalla entisestään. Kansalliskirjaston digitoitujen aineistojen kautta tutkija pääsee jo nyt tekemään hakuja Suomessa julkaistuista sanoma- ja aikakauslehdistä vuoteen 1929 asti. Erilaisten kansainvälisten lehtiarkistojen kautta pääsemme lukemaan myös ulkomaisia sanomajaj aikakauslehtiä. Digitaalisten aineistojen käyttö helpottuukin koko ajan, mistä johtuen historian-tutkijoiden pitäisi viimeistään nyt kiinnittää huomiota siihen, että media-aineistojen käyttö edellyttää paitsi joukkoviestimien toimintatapojen tuntemusta myös niissä työskennelleiden ihmisten toimijuuden huomioon ottamista. Pelkkä toimijoiden esiin nostaminen ei kuitenkaan riitä

vaan media-aineistojen käyttö ja niiden entistä syvällisempi analyysi edellyttää ennen kaikkea ymmärrystä toimituksellisista prosesseista.

Journalististen prosessien huomioiminen on mediatutkijoille luonteenomaista, mutta historian-tutkijoilla ymmärrys niiden vaikutuksista jää usein historiallisen kontekstin rakentamisen alle. Toimittajien ja toimituksellisten prosessien vaikutus tutkittavaan aiheeseen vaihtelee toki suuresti tutkimusteemasta riippuen, mutta osassa aiheista tekstien takana olevien toimittajien huomioiminen voisi terävöittää analyysia. Tästä johtuen myös historian-tutkijoiden olisi media-aineistoja käyttäessään tärkeä muistaa tekstien takana olevat menneisyyden toimijat. Vaikka yksittäisen toimittajan henkilöhistorian syvällisempi selvittäminen ei usein ole olennaista, jo pelkkä tietoisuus toimittajien aktiivisesta roolista journalismin tekijöinä auttaa syventämään tulkintaa. Jos tutkija esimerkiksi pohtii aktiivisesti, miten toimittaja on vaikuttanut juttuaiheeseen, haastateltavien valintaan ja haastattelukysymyksiin, hän pystyy näkemään niin printtimedioiden tekstit kuin radio- ja televisio-ohjelmatkin monin aisemmin kuin pelkästään mediatalojen arvokäsitysten ilmaisijoina. Vastaavasti tutkija pystyy tulkitsemaan aineistoja täsmällisemmin ja monisyisemmin, kun hän tuntee toimituksellisten prosessien ja juttutyyppeiden kehitysvaiheet.

FT **Heidi Kurvinen** työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston tutkijakollegiumissa (TIAS).
Sähköposti: heidi.kurvinen@utu.fi.

83. Väitöskirjan tutkimusaineiston kirjoitus numero 34, 1960-luvulla uransa sanomalehdessä aloittanut nainen.

Riitta Mäkinen

Eheytyminenarratiivi ja Maalaisliitto

Ville Okkosen ja Ville Laamasen artikkeli Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen (*HAik* 1/2018) sisälsi ”eheytyminenarratiivia” käsitellessään yllättävän väitteen. Sen mukaan Maalaisliitto kyseenalaisti aktiivisesti ja aloitteellisesti Suomen suurimman puolueen eli Sosialidemokraattisen puolueen laillisen aseman vuosina 1933–1934.¹

Päätelmä on tehty yhdistyslakia koskevasta maalaisliittolaisesta aloitteesta syksyltä 1933 ja sen myöhemmästä kertaamisesta eduskuntakeskustelussa. Lisävahvistusta on saatu siitä, että lopullisessa äänestyksessä aloitetta tukivat Kokoomus ja IKL. Lisäksi kirjoittajat olivat löytäneet epäkorrekteja lauseita, kuten ”väärä kansainvälinen kuona” ja ”sosiaalidemokratia päämäärässään hylkää demokratian”. 1960-luvulla Edwin Linkomies muisteli, että ”kyseinen aloite olisi tosiasiaassa tietänyt sosialidemokraattisen puolueen lakkauttamista”.

Kirjoittajat hämmästelevät artikkelissaan sitä, etteivät tutkijat ole aiemmin kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka vielä keväällä 1934 kolme eduskuntaryhmää oli valmiina puuttumaan suomalaisen demokratian perusteisiin. Syyksi kirjoittajat arvelevat, ettei SDP:tä mainita aloitteessa nimeltä. Vertaisarvioijat ja arvovaltainen kommentoijajoukko näyttävät hyväksyneen argumentoinnin.

Väite poikkesi niin paljon omasta tietämyksestäni, että etsiydyin alkuperäislähteille. Saman

ajan lehtiä ja valtiopäiväasiakirjoja olen muutenkin käyttänyt, sillä kirjoitan elämäkertaa Sigurd Mattssonista, joka ministerinä ja maaherrana joutui omakohtaisesti kokemaan demokratian kriisin.

Tarkistustenkaan jälkeen en mitenkään voinut yhtyä Okkosen ja Laamasen päätelmiin. Toki SDP oli Maalaisliitolle vastustaja ja sen kansainvälisiin kytkentöihin suhtauduttiin epäillen, mutta legitimitteettiä ei pyritty kieltämään. Edes liian varhaiseksi arvioidusta eheytyminenarratiivista en ole samaa mieltä kirjoittajien kanssa. Tulkitseen prosessin pikemminkin pohjustukseksi Maalaisliiton lähemmälle yhteistyölle sosialidemokraattien kanssa.

Aloite

Kyseinen lakialoite 2.9.1933 esitti uutta sisältöä ja muotoilua yhdistyslain neljänteen pykälään, jossa ennestään kiellettiin ulkomaalaisten kuuluminen valtiollisiin yhdistyksiin. Aloitteen, jonka numeroksi tuli 16, oli allekirjoittanut 45 Maalaisliiton 53-henkisestä eduskuntaryhmästä, ensimmäisenä pappisedustaja Jussi Annala.²

Yhdistystä tai yhteenliittymää, jonka tarkoituksiin kuuluu valtiollisiin asioihin vaikuttaminen, älköön niin muodostettako tai älköönkään sen toimintaa niin järjestettävä, että se päämääriensä, sääntöjensä, toimintaohjeittensa, hyväksymiensä päätöslauselmien, ulkonaisten

1. Kirjoitan puolueiden nimet isolla alkukirjaimella samalla perusteella kuin Okkonen ja Laamanen ilmaisevat viiteessään 1. Tulkinnanvaraisuuden vähentämiseksi vuoksi käytän paikoin pitkähköjä sitaatteja, mutta noottiapparaattia olen hieman keventänyt.

2. Vp 1933, liitteet s. 59–60. Kirjoittajien mainitsema 35 allekirjoittajaa on laskuvirhe. Allekirjoittaneista / kirjoittamattomista ei löydy yhteistä profiloitumista. Puhemieheksi uudelleen valittu Kyösti Kallio ei kuulu allekirjoittajiin.

tunnusmerkkiensä tai muiden siihen verrattavien seikkojen puolesta voidaan katsoa olevan riippuvaisuussuhteissa jonkin ulkomailla esiintyvän valtiollisen järjestön, yhteenliittymän, tai suunnan kanssa taikka sellaisen välittömän vaikutuksen alaisena.

Aloitteen perusteluissa todetaan:

On ollut helppo havaita, että se levottomuus, joka viime aikojen valtiollisessa elämässämme on esiintynyt, ja se suoranainen uhka, joka on kohdistettu valtiovaltaa vastaan, on läheisessä yhteydessä sen seikan kanssa, että ulkolaiset valtiolliset suuntautumisot ovat täällä saaneet kannattajia, jotka enemmän tai vähemmän orjallisesti koettavat meidän oloissamme toteuttaa niitä oppeja ja suunnitelmia, jotka ovat joko päässeet voitolle joissain vieraisissa maissa tai joiden hyväksi joissakin vieraisissa maissa toimitaan.

Perusteluissa selitetään vielä, ettei kansainvälisyyttä sinänsä haluta tuomita, mutta ”valtioelämässä on torjuttava ulkomailla toisissa olosuhteissa syntyneiden valtiollisten oppien ja liikehtimisten maahantuonti” ja perätään ”päättäväisyyttä” suhteessa puheena oleviin liikkeisiin.

IKL puolestaan teki pari viikkoa myöhemmin oman aloitteensa 4. pykälästä, sen ensimmäinen allekirjoittaja oli myös Annala, etunimeltään Vilho. Aloite nro 17 vaati Sosialidemokraattisen puolueen hajottamista ja lehtien lakkauttamista.³ Okkosen ja Laamasen mukaan (viite 45) molempien aloitteiden oleellinen sisältö oli sama. Tämä on kuitenkin heidän tulkintansa, ehkä johdettu niin, että kielteinen suhtautuminen puolueen keskustelunalaiseen ulkomaiseen lojaliteettiin olisi samalla tarkoittanut pyrkimystä kieltää koko puolue.

Aloitteen juria

Toisten puolueiden lainmukaisuuden kyseenalaistaminen ei ollut uusi idea. Sivuutetaan ääriivasemmiston kieltäminen ja aloitetaan huh-

tikuulta 1933, Okkosen ja Laamasenkin mainitsemista välikysymyksistä. Kokoomus kiinnitti huomiota SDP:n ”kansainväliseen riippuvaisuussuhteeseen” sekä päämäärään, jonka katsoi olevan ”voimassaolevan yhteiskuntajärjestyksen kumoaminen ja sosialistisen yhteiskunnan luominen”. Vastavetona SDP:n eduskuntaryhmä teki välikysymyksen Kokoomuksesta, joka ”on joko välittömästi tai välillisesti tukenut ja edelleen tukee valtiojärjestyksen vastaista toimintaa”.⁴

Välikysymyksiä ei ehditty käsitellä ennen valtiopäivien 1932 päättämistä ja uusi vaaleja, mutta teemat tulivat keskusteluun, kun toukokuussa 1933 kolmannessa käsittelyssä oli yhdistyslain muuttaminen. Useampi puhuja joutui erimielisyyksiin puhemies Kyösti Kallion kanssa, joka koetti rajata keskustelun käsiteltävänä oleviin pykäliin. Toisessa käsittelyssä edustaja Antti Tulenheimo (kok) oli esittänyt neljännelle pykälälle vasemmistoon suuntautuvaa lisäystä, jonka mukaan yhdistystä ei saa muodostaa niin, että ”sen kokonaan tai osittain on noudatettava maan ulkopuolella olevien järjestöjen päätöksiä tahi että sen jäsenet sitoutuvat ehdottomaan kuuliaisuusvelvollisuuteen.” Edustaja Juho Koivisto (ml) käänsi näkökulman: Lisäys olisi suotava, olihan aivan viime vuorokausinakin heil-huudoin kohoteltu käsiä hakaristilipuulle.⁵

Velloneessa keskustelussa sisäministeri Yrjö Puhakka (kok) jätti sosialidemokraateille kuin haasteeksi, ”että puolue itse täsmällisesti määrittelee suhteensa” kansainvälisiin elimiin. K. A. Lohi (ml) mm. valitti, että lainkunnioitusta vaativia kansalaisia leimataan melkein päpunikeiksi: ”Onko lain kunnioituksen teroittaminen vääriä sen takia, jos sosialistitkin sitä teroittavat.” Väinö Voionmaa (sd) puolusti perusteellisesti puolueensa aateperintöä sisäministerin ”erinomaisen raskaita syytöksiä” vastaan. Yhdistyslain muutokset äänestettiin yli vaalien.⁶

Seurauksena riippuvuuskeskustelusta, jota muutenkin käytiin, hallitus asetti SDP:n säännöt lainoppineiden tutkittavaksi. Ne läpäisivät tarkastuksen. Juristiprofessori R. A. Wrede arvioi *Hufvudstadsbladetissa* lakkautusajatusta ja torjui sen

3. Vp 1933, liitteet s. 61–62.

4. Vp 1932 ptk III (21.4.1933), 2771–2773 (Sahlstein ym.), 2796–2797 (Tanner ym.).

5. Vp 1932 III, 2869–2870 (Tulenheimo), 2990 (Koivisto).

6. Vp 1932 ptk III (2.5.1933), 2966–2984. Istunnosta esim. nimimerkki Tompan Tuomo (Pilkkeitä) *Suomenmaassa* 3.5.1933.

selkeästi. *Suomenmaa* suomensi tekstin ”Muut lehdet” -osastonsa.⁷ Maalaisliiton suhdetta SDP:n legitimitettiin kuvasi ja muotoili myös Kyösti Kallio touko-kesäkuun taitteen puoluekokouksessa:

Nyt näyttää astuvan etualalle meilläkin taistelu kansainvälistä sosialismia vastaan, jonka opit ovat monessa suhteessa vastakkaiset toisille puolueille, mutta joka luonteeltaan on käytännössä ainakin viime aikoina osoittautunut täysin parlamenttaariseksi, joten sen olemassaoloa ei mikään puolue eikä hallitus asettanut kyseenalaiseksi, vaan on taistelua sitä vastaan käyty parlamenttaarisin keinoin jo vuosikymmeniä. Sosialismin emämaassa Saksassa on se nyt löyty alas diktatuurisin keinoin ja tämä näyttää nyt antaneen intoa meillä tavoitella samaa. Maalaisliitto on koko olemassaolonsa ajan puolestaan taistellut marxilaisuutta vastaan ja meidän mielestämme ovat marxilaisagitaattorit tunnottoman kiihotuksensa kautta aiheuttaneet osaltaan myös sen onnettomuuden, jonka saimme 16 v. sitten kokea. Mutta silloin kun työväenliike työskentelee parlamenttaarisin keinoin yhteiskunnallisten käsitystensä puolesta, niin jos me sen oikeutuksen yritämme heiltä kieltää, niin silloin emme tunne historiaa, emmekä sen kulkua. Mutta tämän ymmärtäminen ei merkitse meidän puoleltamme heidän perusoppiensa ymmärtämistä eikä hyväksymistä.⁸

Okkosen ja Laamasen päätelmä Maalaisliiton pyrkimyksistä joutuu kyseenalaiseksi jo tällä lainauksella, mutta jatketaan tarkastelua.

Maalaisliiton vaaliohjelmassa heinäkuun 1933 eduskuntavaaleja varten torjuttiin sosialismin perusoppi, tuotantovälineiden yhteiskunnallistuttaminen sekä ”oloihimme soveltumaton kansainvälisyys”. Uutena uhkana nähtiin, kuinka ”oikeistolaiset väkivaltaliikkeet, ulkomaisista esimerkeistä innottuneina, kokoavat voimiaan lyödäkseen maahan kansanvaltaisen yhteiskuntajärjestyksemme.”⁹ Terävä vaalikirjoittelu Maalaisliiton lyhytikäisessä pääkaupunkilehdessä *Suomenmaassa* kohdistui ensisijaisesti oikeistoon, muun muassa näytteen IKL:n yhteyksistä Saksan ja Italian aateveljiin. Osansa saivat tietysti sosialidemokraatitkin.

Toukokuun lopussa oli myös SDP:n puoluekokous. Siellä korostettiin puolueen kotimaista lojaaliutta Väinö Tannerin hengessä. Puoluekokouksen liputus aiheutti Tampereella selkkauksen, mikä johti siihen, että hämäläiset oikeistopiirit pyrkivät mielenilmauksin erottamaan maaherra Sigurd Mattssonin (ml), joka oli tukenut liputus-oikeutta.¹⁰

Eduskuntavaaleissa SDP sai selvän voiton ja määrävähemmistön. Maalaisliitto ja varsinkin Kokoomus menettivät ja Isänmaallinen kansanliike ilmaantui parlamenttiin. Jo ennen vaaleja oli kuultu alustavia ehdotuksia ”työläisten ja talonpoikien” yhteishallituksesta, jollaiset oli muodostettu Ruotsissa ja Tanskassa. Ajatus, jolle niin sanottu laillisuusrintama oli jo luonut perustaa, pulpahteli edelleen, mutta esimerkiksi Väinö Tanner piti sitä ennenaikaisena.¹¹

Puoluekeskustelua moneen kertaan

Uusi eduskunta aloitti työnsä syyskuun alussa ja Jussi Annala teki aloitteensa saman tien. Laki-

7. *Suomenmaa* 9.6. (*Hufvudstadsbladet* 8.6.) ”Onko sosialidemokraattinen puolue hajoitettava?” Wrede muistuttaa kansainvälisten järjestöjen hyödyllisyydestä, mutta valtiollisen yhdistyksen kotimainen osasto ei saa olla ulkomaisen johdon alaisena tai ottaa velvollisuudekseen totella sen tekemiä päätöksiä ja ilmoittamia määräyksiä. Juridisesta arvioinnista jälkikäteen Wiik *Suomen Sosialidemokraatissa* (jatkokossa SS) 14.2.1934.

8. Puhe julkaistu ainakin *Suomenmaassa* 5.6.1933.

9. *Suomenmaa* ja muut ml-lehdet 1.6.1933. *Aamulehden* nimimerkki Vaalinuija 2.6. puuttui ”ulkomaalaiset”-kohtaan: ”Kyllä ne ovat pääasiassa kotoiset ilmiöt, mm. maalaisliiton pehmeän politiikan osaltaan synnyttämät, jotka oikeiston voimia innoittavat”. Nimimerkki muistutti Maalaisliiton yhteyksistä Vihreään internationaaliin ja veljespuolueiden edustajista sen puoluekokouksissa.

10. Kaikki sanomalehdet käsitelivät sekä Tampereen tapahtumia 25.–28.5. että lippuselkkauksen jälkitapauksia pitkin kesäkuuta. SDP:n kokouksesta Tompan Tuomo *Suomenmaassa* 30.5.1933: ”Yksimielisesti oli hyväksytty kokoomukselle annettu vastauskin niistä laittomista pykälästä. Sanotaan, ettei sellaisia ole, sillä ’puolueemme ulkopoliittinen ja sotalasohjelma, niinkuin sen sisällöstäkin käy ilmi, on tarkoitettu toteutettavaksi parlamentaarista tietä. Sitä paitsi kokous toteaa, että maata kyllä puolustetaan ja Sosialistisen Työväen Internationaalin päätöksiä ja ohjeita toteutetaan Suomen lakien puitteissa. Näin voidaan siis todeta, että lapualaiset ovat tehneet marxilaisesta puolueesta yhteisön, jossa toteutuu vertaus yhdestä lammashuoneesta ja yhdestä paimenesta.”

11. Tanner: ”Tämä liittoajatus [...] näyttää joka tapauksessa olevan liian hyväuskoinen ja ennen kaikkea ennenaikainen.” SS

aloitteet nro 16 ja 17 tulivat lähetekeskusteluun 20.9.1933. Annala ei alkupuheenvuorossaan nimennyt muita poliittisia ryhmittymiä kuin kommunistit, mutta kuvaillessaan ”eräiden valtiollisten suuntausten” kannatusta hän käytti kahdesti sanoja ”viime vuosina”, viitaten siis oikeistoradikalismiin. Sisäministeri Puhakka (kok) puolestaan muistutti jo aiemmin huomauttaneensa, että:

valtiollisessa elämässä toimivat järjestöt eivät saa olla ulkomaisen johdon alaisia eikä siitä riippuvaisia. [...] Sanotun periaatteen toteuttamiseksi on nyt tehty lakialoitteet n:ot 16 ja 17, joista edelliseen nähdäkseni on antanut aiheen ensi sijassa isänmaallisen kansanliikkeen nimellä toimiva järjestö, jälkimmäisen ollessa tähdätty etupäässä sosialidemokraattista puoluetta vastaan.

Samalla Puhakka totesi, että SDP on jo selittänyt (puoluekokouksessaan) eräät ohjelmansa epäselvät ja tulkinnanvaraiset kohdat. Hän ei myöskään kannattanut aloitteen 16 tapaa ratkaista kansanliikkeen ongelmaa.¹²

SDP:n puoluesihteeri K. H. Wiikin puheenvuoro vastaa osittain näkemystä, jonka Okkonen ja Laamanen esittivät. Kriittinen Wiik nimittäin laski, että ”arvattavasti tällä aloitteella on tarkoitettu myöskin Sosialidemokraattisen puolueen lakkauttamista.” Hän ei kuitenkaan ollut asiasta varma, vaan täydensi: ”Ainakaan aloitteen tekijät tuskin ovat voineet olla ottamatta huomioon tällaista mahdollisuutta.” Wiik huomautti, että pykälä kieltäisi myös muun muassa Parlamenttien välisen liiton Suomen osaston ja maalasi uhkakuvan, jossa maalaisliittolaiset ja sosialidemokraatit lopulta kohtaisivat toisensa maanalaisuudessa. ”Luultavasti ei näitä seikkoja ole tarkemmin harkittu, kun tämä eduskuntaesitys laadittiin.” Edustaja Kares (ikl) puolestaan totesi,

että ”aloitteen tekijällä on erinomaisen lämmän halu käydä isänmaallisen kansanliikkeen kimppuun”. Kukaan ei siis tässä keskustelussa tulkinnut maalaisliiton aloitetta nimenomaan sosialidemokraatteja vastaan suunnatuksi. Näin kuitenkin nähtiin SDP:n eduskuntaryhmän toimintakertomuksessa vuonna 1935, Wiikin epäilyt kiinni naulaten, ehkä Wiikin kirjoittamanakin.¹³

Pian tuli ainoaan käsittelyyn lepäämässä ollut yhdistyslaki. Se hylättiin melko täpärästi, SDP:n pyrkimyksen mukaisesti. Seuraavan kerran yhdistysaihe oli esillä marraskuussa, kun Maalaisliitosta tehtiin kirjallinen kysymys, jonka kohteena oli IKL.¹⁴ Teema jatkui helmikuussa 1934, kun päästiin hallituksen kertomukseen vuodesta 1932. Koska vuoteen osui Mäntsälän kapina, käsitteystä tuli pitkä ja monopolvinen, kuten edellisetkin kirjoittajat kuvaavat. Erityisesti käsiteltiin IKL:n luonnetta. Tässä yhteydessä K. A. Lohi (ml) toisti aloitteen 16 tekstin toivoen siitä pontta. Samalla hän moitti ulkoparlamentaarisia voimia ja IKL:n pyrkimystä lopettaa puolueet:

Kun kommunistit oli saatu nujerretuiksi [...] tunnuslauseeksi otettiin, puolueet on nyt saatava hävitetyiksi. [...] Meidänhän täytyy jokaisen ymmärtää, että tämän vaatimuksen toteuttaminen kansanvaltaisessa yhteiskunnassa on sula mahdottomuus. Tämän toteuttamiseen ei ole mitään muuta tietä kuin yhden puolueen diktatuuri.

Tällaisia diktatuureja olivat Lohen mukaan Venäjä, Italia ja Saksa. Monipuoluejärjestelmän perusteita Lohi selvensi todeten muun muassa seuraavasti:

Ja onhan ymmärrettävää, että tässä ei voida käyttää – niin väärää ja kirottua kun sano-taankin kaikkien luokkapuolueiden olevan – sitä tosiasiaa, että ne ihmiset, jotka elävät

28.8.1933 (Uuden eduskunnan kokoontuessa s. 3). Työmiehen ja talonpojan yhteistyö oli SS:ssä usein esillä, esimerkiksi 18.3.1934 lehti lainasi edellispäivän *Turunmaassa* julkaistua kansanedustaja Einari Karvetin (ml) ehdotusta siitä, että MI ja SDP muodostaisivat yhdessä hallituksen (Laveampi hallituspohja). Oikeistolehdistö oli huolissaan lähentymisestä ennen ja jälkeen vaalien.

12. Vp 1933 ptk I, 210–212 (Annala ja Puhakka).

13. Vp 1933 ptk I, 212–214. SS julkaisi Wiikin eduskuntapuheenvuoron ja viittaili MI:n aloitteeseen uhkana ainakin 21.9.1933 ja 14.3.1934. SS:ssä 31.1.1935 ”K.W.” kirjoitti MI:n ”fascistiluontoista virtausta” vastaan valittaen työätekevien ainesten vierottamista toisistaan (Suomalaista talonpoikaifascismia). *Tiedonantoja Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toiminnasta v. 1935*, Mikkeli 1935, mm. 11. (Myös verkossa).

14. Vp 1933 ptk I, 877–878.

samanlaisissa olosuhteissa, joilla kenkä puristaa aivan samasta paikasta, joilla on samat pyrkimykset ja samat toiveet, että valtiovallan kautta yritettäisiin niitä esteitä poistaa, jotka ovat heidän elämänonnensa tiellä.¹⁵

Kun K. A. Lohi luonnehti luokkapuolueita monikossa, hän ei voinut tarkoittaa muuta kuin työväen- ja maalaispuolueiden rinnakkaisuutta eikä näin ollen voinut samalla yrittää lopettaa toista.

Keskustelun kuluessa maalaisliittolaiset nostivat vielä esimerkkinä IKL:n yhtymisen Saksan kantaan voitullikiistassa. Kaiken kaikkiaan, he näkivät paheksutun kansainvälisyyden nimenomaan äärioikeistossa. Itsensä maalaisliittolaiset kokivat kansalliseksi ja korostivat asiaa. Mahdollisesti puheenvuorot ajateltiin samalla varoituksina tai kehoituksina sosialidemokraateille, näin on pääteltävä ainakin Jussi Annalan osalta. Myös maltillinen kokoomuslainen Pekka Pennanen käsitti riippuvuuskiellon kehoitukseksi: Järjestö, joka katsoo säännöksen sopivan itseensä, ryhtyköön kiireenvilkkaa korjaamaan toimintatapaansa ja ohjeitaan.¹⁶

Kansainvälisyyden ongelma ja vuorottainen uhrituminen

Hylätyt yhdistyslain uudistukset hallitus valmistelee uudestaan ja samalla käsiteltiin 4. pykälää koskevat aloitteet. Niiden toinen käsittely käytiin 13.3.1934.¹⁷

Nyt oli edustaja Sventorzetski valmistellut Maalaisliitolle yllätyksen. Peittelemättömän vahingoniloisesti hän esitteli sen kytkennät maalaispuolueiden Vihreään internationaaliin. Edustaja Tuomivaara (ikl, ent. ml) piti puheenvuoroa yrityksenä siirtää huomio pois sosialistisesta internationaalista ja vakuutti oman puolueensa olevan kemiallisen puhdas suhteista kansainvälisiin järjestöihin. Väinö Voionmaa (sd) torjui jälleen vakavamielisen perusteellisesti puolueensa riippuvuussuhteen Internationaalista.¹⁸ Maalaisliittolaiset Annala ja Heiskanen saivat vakuuttaa, ettei Vihreällä internationaalilla ollut

jäseniä velvoittavia pykälää. Huomionarvoista on, että kaikki asiaa käsitelleet halusivat torjua epäilyt puolueensa vääränlaisesta kansainvälisyydestä. V. A. Heiskanen vielä esitteli SDP:n asiakirjojen Internationaali-mainintoja, mutta tunnusti, että viimeisessä puoluekokouksessa, tosin ehkä painostuksenkin vuoksi, oli tehty päätös, joka ”ei ole enää niin kansainvälisiä toimintatapoja ihannoiva kuin aikaisempien kokousten päätökset. Ja jos kehitystä siihen suuntaan jatkuvasti tulee olemaan, niin siitähän ei ole muuta kuin hyvää sanottavaa.” Samassa yhteydessä lausuttu Heiskanen kuona-lause kuuluu kokonaisuudessaan:

Minun nähdäkseni meillä maalaisliittolaisilla on se toivo ja halu, että suomalainen yhdistyselämä saadaan puhdistetuksi, jotta siitä väärä kansainvälinen kuona lähtisi pois ja tämä yhdistyselämä suunnattaisiin – aina vasemmalta oikealle saakka – noudattamaan suomalaisia, kansallisia isänmaallisia ohjeita.¹⁹

Muotoilu ei vastaa nykyistä sanankäyttöä, mutta professori ei suinkaan halunnut torjua kansainvälisiä yhteyksiä sinänsä, kehuipa puheenvuorossaan itse osallistuvansa voimakkaasti Kansainvälisen Geodeettisen Unionin toimintaan. Ja ”vasemmalta oikealle” vahvistaa, ettei hänkään ollut kieltämässä puoluetta.

Lopullinen asu neljännelle pykälälle hyväksyttiin lakivaliokunnan esityksen mukaisesti eli kansainvälisyyttä ei tullut mukaan. Miksi oikeisto kaikesta suukovusta huolimatta äänesti Maalaisliiton aloitteen puolesta sen jälkeen, kun oma esitys oli kaatunut. – Muuhan olisi merkinnyt sitä, että olisi tunnustettu aloitteen kohdistuminen omaan ryhmittymään.

Eräiden käänteiden ja runsaan keskustelun jälkeen laadittiin vielä erillinen niin sanottu puserolaki, kieltämään poliittiset univormut, jollaiset IKL oli ottanut käyttöön. Puserolain ensimmäisen käsittelyn loppupuheenvuorossa edustaja Tapaninen (ikl) näki uhkien laajenevan samaan tyyliin kuin oli tehnyt K. H. Wiik varoitellessaan maalaisliittolaisia yhteisestä maanalaisuudesta.

15. Vp 1934 ptk I, 334–341, lainaukset 336–337.

16. Vp 1934 ptk I, 719–720.

17. Vp 1934 ptk I, 658–729.

18. Voionmaan eräänlainen tiivistys vastauksena ed. Linkomiehelle, m.t., 715.

19. Vp 1934 ptk I, 687.

Luuletteko te, että kun ne mustat puserot saavat hävitetyiksi, he siihen tyytyvät. He ovat olleet kiihtyneitä²⁰ vuoden 1918 jälkeen jo suojeluskuntapuvuista [...] saatte olla varmat siitä, että kiihtymys ei lakkaa, ennenkuin he saavat koko sen programmin toimeen, mikä heillä on.²¹

Kukin taho käytti vuorollaan retoriikassaan hiukan huumoria, mutta varsinkin uhkaa ja uhriutumista. Nykyään samantapaista politiikan ilmiötä kutsutaan tahalliseksi väärin ymmärtämiseksi. Uhriutumiskisaan osallistui myös nimimerkki Tompan Tuomo kirjoittaessaan SDP:n puoluekokouksen jälkeen, että työväenpuolue tahtoo hävittää talonpojan.²² Uhkalauseesta ei kuitenkaan voi tehdä tieteellistä päätelmää SDP:n suhteesta talonpoikien legitimizeettiin. Myöskään

■ Kuva 1. Puolueiden rooli ja niiden yhteydet ulkomaille olivat vuosien 1933–1934 keskustelunaiheita. Uutiset on poimittu toimittaja Urho Kittilän leikkokokeilmasta, Koski Tl.

vasemmiston paheksumiset ja pelot Maalaisliiton yhteyksistä oikeistoon ja oikeiston paheksumiset ja pelot yhteyksistä vasemmistoon eivät dokumentoi faktuaalisia yhteyksiä.

Pohdinta

Vakiintuneita historiakäsityksiä on hyvä tuulettaa. Uudet tulkinnot saivat kuitenkin perustua huolelliseen kontekstin ja lähteiden lukemiseen.

Ylellä Okkosen ja Laamasen argumenteista: Edwin Linkomiehen jälkiarvio? – Kannattaa käyt-

20. Kiihtymys oli muotiasana viimeistään Tampereen lippuselkkauksesta lähtien. Oikeisto perusteli eri toimia kansanjoukkojen kiihtymyksellä ja vastapuolella paheksuttiin lietsottua kiihtymystä ja pilkattiin ”ammattikihtyjä”. Tapaninenkin otti sanan ironiseen käyttöön. Toinen vastapuolenkin käyttöön tullut ilmaus oli ”kevätvirrat”, jota Paavo Virkkunen oli käyttänyt oikeistoliikehinnästä.

21. Vp 1934 ptk I s. 882 (22.3.1934).

22. Nimimerkki luonnehti ”työväenpuoluetta herrojen suurpääomanomistajien ja ruotsalaisten nöyräksi palvelijaksi, joka suomalaista talonpoikaa kyllä pitää porvarillisena pöpönä, joka sellaisena olisi vähintäänkin hävitettävä tai tehtävä ’vaarattomaksi’”. Suomenmaa 30.5.1933 (Pilkkeitä).

tää lähdekritiikkiä. Aseveliakselin synnyttyä ja oikeistolaisten muistellessa Maalaisliitto sai ”toi kyllä heitti isomman kiven” -roolin. Linkomiehen muistelmassa on asiasta useita näytteitä.²³ Muita löytyy ainakin Yrjö Kokon *Pessistä ja Illusiasta* (!) (1944) ja muistivirheineen Matti Kuusen *Ohituksia*-kokoelmasta (1985). Toki perustavaa erihenkisyyttä oli ennestään. Tompan Tuomo, Urho Kittilä, joutui vuonna 1935 vankilaankin, kun Paavo Virkkunen (kok) nosti kanteen eräästä hänen pakinastaan.

Urho Kekkonen oli pamfletissaan *Demokratian itsepuolustus* suhtautunut kriittisesti sosialidemokratian perimmäisiin tavoitteisiin, jopa niin, että ”demokraattisen valtion on pakko itsesuojelukseen turvata tarpeen tullen valtio sosialidemokratian uhalta”²⁴ Tämä oli teoriaa. Käytännön kieltämisyrityksen Kekkonen teki myöhemmin IKL:ä vastaan. Entä Kekkoselta muistiinmerkitty lause eduskuntaryhmän pöytäkirjassa: ”Sosialistit on pakotettava kansalliseen toimintaan, luopumaan kansainvälisyydestä.” Se kertasi monen jo lausumaa. Kansallisuuttaan SDP itsekin vakuutti. Vain internationalistiksi ja puolueensa marxilaiseksi omaksitunnoksi luonnehdittu K. H. Wiik²⁵ näki kansainvälisyyden hiukan toisin.

Lähteiden yhtään laajempi tutkiminen osoittaa, että Maalaisliitto ei tahtonut kieltää SDP:n legitimizeettiä, korkeintaan varmistaa, etteivät Internationaalin päätökset olisi kotimaista lainsäädäntöä vahvempia. Ensi sijassa aloite tehtiin Isänmaallista Kansanliikettä vastaan. Kuten kriitikot totesivat, lakipykälänä aloitteen teksti olisi kyllä ollut ongelmallinen. Miksi sellainen kuitenkin tehtiin?

Lähteet eivät vastaa suoraan, vaan joudutaan päättelyihin ja tulkintaan. Aivan välitön ärsyke pari viikkoa aiemmin ovat voineet olla IKL:n

kunnianosoitukset Mussolinille ja Hitlerille²⁶. Aloitteella päästiin edustaja Koiviston keväisen puheenvuoron tapaan näpäyttämään itsevarmuutta uhkuvaa oikeistoa ”pata kattilaa soimaa, musta kylki kummallakin” -hengessä. Ja oikeiston kylki oli mustempi, sillä SDP:n kansainvälisistä kytkennöistä ei ollut haitallista näyttöä 15 vuoteen. Maalaisliittolaisia ärsytti oikeiston pyrkimys monopolisoida isänmaallisuus²⁷ - tämä on perimätietoani myös myöhemmiltä vuosikymmeniltä - ja erityisen ristiriitaiselta tuntui, että maalaisliittolaisia syytettiin epäisänmaallisuudesta ja punikkien myötällystä samalla kun ihailtiin Saksan ja Italian oloja. Pohjalainen kirkkoherra Annala muistetaan oikeistomaalaisliittolaisena; hänellä saattoi olla tarvetta demonstroida silti selvää eroa IKL:n moniin virkaveljiin. Aloitteella Maalaisliitto sai myös korostettua kotoperäisyytään, tosin operaatioissa taisi unohtua jo hiipumassa oleva Vihreä internationaali. Mahdollisesti ajateltiin, että SDP:n kotimaisuuden vahvistumisen helpottaa yhteistyötä jatkossa.

Jos halutaan etsiä jotain Maalaisliittoa kompromettoivaa, esimerkiksi sopisi paremmin kahden edustajan osallistuminen sellaiseen syksyn 1933 aloitteeseen, joka tähtäsi verotuskynnyksen alle jäävien kansalaisten ääni- ja vaalioikeuden rajoittamiseen kunnallisvaaleissa. Ehdotus jakoi maalaisliittolaisten mielipiteitä, mutta äänestyksessä sitä kannatti yli kymmenen edustajaa, joukossa Einari Karvetti. Melkein saman tien Karvetti puhui punamultahallituksen puolesta. Maalaisliittolainen aloite Helsingin yliopiston suomalais-tamisesta (1932) taas oli saanut kannattajia sekä Kokoomuksesta että SDP:sta.²⁸ Blokkirajat eivät olleet ehdottomia. Sosialidemokraatteihin oli hiljaisesti nojannut yksi ja toinen hallitus. Eiköhän eheytymisnarratiivin voi pitää ennallaan. Uusi

23. Edwin Linkomies, *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44*. Otava 1970, 18. Linkomies oli muutoinkin sumeilematon arvostelija. Aikanaan hän oli ollut aktiivinen yhdistyslakidebatissa mm. 13.3.1934 ja eri yhteyksissä maalaisliittolaisten hampaissa. Esim. J. Annala moitti Linkomiestä ja Sundströmiä Mäntsälän kapinan puolustamisesta ja arvosteli oikeiston ”hillitöntä kiihkoa”, jopa maanpetoksellisuutta. (Vp. 1934 ptk I 9.2. 1934, 180.) Tompan Tuomo nolasi Linkomiestä tarinalla, kuinka tämä oli lakivaliokunnassa moittinut kielilain perustelun kieliasua, kunnes sai kuulla, että tekstin oli laatinut E. N. Setälä. *Ilkka* 20.3.1934 (Pilkkeitä).

24. Kekkonen, Urho, *Demokratian itsepuolustus*. WSOY 1934. Myös digitaalisena Doria-palvelussa.

25. Erkki Tuomioja: Wiik, Karl Harald, *Suomen Kansallisbiografia* 10, SKS 2007, 501–503.

26. *Ajan Suunta* 15.8.1933 uutisoi näyttävästi etusivullaan eversti Somersalon suorittamat puukkojen ja kunniakirjojen luovutukset.

27. Yksi esimerkki: Ed. Paksujalka (ml) vp 1934 ptk I, 698 (13.3.1934).

28. Korvenoja ym. Ehdotukset laiksi maalaiskuntain kunnallislain muuttamisesta ja laiksi kaupunkien kunnallislain muuttamiseksi, 15.9.1933. Vp 1933, liitteet. Äänestys ”Helsingin yliopisto suomalaiseksi valtionyliopistoksi” 12.12.1932. Karvetaista ks. viite 11.

kuilu kyllä repesi äärioikeiston viereen varsinkin Kokoomuksen puheenjohtajavaihdoksen jälkeen.

Suhtautuminen puolueiden ”riippuvaisuuteen” vain Suomen laeista on tuskin muuttunut, vaikka valtiollisella tasolla ollaan EU:ssa, ja sanoittaminen on erilaista. Kaikua vanhasta keskustelusta voi uumoilla nykyisen puoluelain 2§ 3 momentissa. Siinä edellytetään kansanvaltaisten periaatteiden noudattamista päätöksenteossa ja toiminnassa. Vahva kritiikki kohtaa, jos joku poliitikko viittaa Raamattuun ylimpänä ohjeena taikka kiittelee kansalaistottelematto-

muutta. Tosin, tiettyä lojaliteettia ulkomaisille sisarpuolueille merkitsee silloin tällöin kuultava argumentointi, joka perustuu esimerkiksi näiden EU-edustajien ”ihmetteleviin kommentteihin” Suomen oloista tai päätöksistä.

VTL **Riitta Mäkinen** on (maaseudun) järjestö- ja henkilöhistoriaan erikoistunut tietokirjailija.

Sähköposti: riitta.tmi@mennytnyt.fi.

Juhani Mylly

Muutama huomautus artikkelista "Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen"

On ihanaa, kun tiede edistyy. Vanhat parat saavat kuulla, kuinka väärässä he ovat olleet. Tunnustankin, etten ole huomannut koko yhdistyslain 4 pykälän uudistusyristystä lainkaan. Ehkä jonkinlaiseksi puolustukseksi voi sanoa, ettei kaikkea voi ottaa mukaan esitykseen, jonka aikajänne on kaksi vuosikymmentä, 1918–1939. Vuodet 1933–1934 näiden kahden vuosikymmenen sisällä toki ansaitsevat oman lähitarkastelunsa, josta Okkoselle ja Laamaselle kiitos.

Parista asiasta rohkenen olla silti eri mieltä. Kirjoittajat eivät erottele maalaisliiton ideologisesti erilaisia siipiä toisistaan. Puolueessa oli vasemmisto- ja oikeistosiivet ja lisäksi edellisiä rajoiltaan epäselvempi ja muuttuva ryhmäkeskusta. Eduskuntaryhmässä oli vuosina 1933–1934 vallassa nimenomaan oikeistosiipi johtajanaan E. M. Tarkkanen. Vasemmistosiipi pääsi valtaan vasta vuoden 1936 eduskuntavaalien jälkeen, jolloin ryhmän puheenjohtajaksi tuli Viljami Kalliokoski. Molemmat siivet olivat jatkuvasti siinä määrin suuria, että ne pyrittiin yleensä ottamaan huomioon, ainakin merkittäviksi arvioiduissa kysymyksissä. Tämä konsensushakuinen päätöksenteonkulttuuri alkoi muuttua vasta jatkosodan loppuvaiheessa, jolloin Urho Kekkonen ryhtyi väkivoimin murtamaan ryhmän enemmistön vastahankaa ulkopoliitikassa.

Maalaisliiton ryhmä suuntautui vuosina 1933–1934 oikeistosiiven dominanssista huolimatta äärioikeistoa vastaan. Tämä näkyi suurin piirtein kaikessa politiikassa. Ryhmän vasemmisto eritoten, mutta myös puheenjohtaja Tarkkanen, liittyivät ILP:hen (Isänmaan ja Laillisuuden Puolesta -järjestö). Se oli salainen, keskustaporvarillinen (ED, ML ja RKP) ja IKL:n vastainen. Tarkoitus oli luoda vastavoima äärioikeiston valtausyrityksille. ILP keräsi tietoa, loi kenttäorganisaation pääasiassa ML:n varaan ja kehitti keskustayhteistyötä.

Niukkanen puolestaan ajoi samaan aikaan puhdistusta suojeluskuntajärjestön johtoon, erityisesti piiriportaaseen. Tämä hanke kuitenkin kaatui presidentti Svinhufvudin vastarintaan. Näin ollen ML:n "yhteistyöstä" äärioikeiston kanssa ei voi juuri puhua: K. A. Lohi ilmaisi 22.2.1934 ryhmässä tämän ytimekkäästi, johon monen oli helppo yhtyä:

(ML:n) Valtuuskunnan kanta on oikea. V. Annalan (IKL) ponsi väkivallan tiellä, (myös) vastaan Sandströmiä. Se ponsi veisi täydelliseen mielivaltaan. Ei yksikään maalaisliittolainen voi Annalan V. pontta äänestää. Olemme laillisessa yhteiskunnassa, joka on ristiriidassa heidän kantansa kanssa. Ei määräävää diktatuuria sentään, Lapuan alkuliike oli oikea, mennyt keinottelijain käsiin.

Alkuperäinen oletukseni oli, että punamultahallituksen esihistoria olisi ollut ML:ssa pitempi ja vankempi. Näin ei kuitenkaan ollut. Yhteistyöaloitteet tulivat lähinnä sosialidemokraateilta. ML:sta onnistuin löytämään vain Einari Karvetin ja Frans Kivistön artikkelit. Täten jouduin korostamaan tekstissäni vuoden 1936 vaalien merkitystä. Tätä Okkonen ja Laamanen eivät ole suvainneet huomata, vaan katsovat minun sortuneen muiden mukana eheytyšnarratiiviseen liioitteluun. Tämä on ehdottomasti virheellinen tulkinta kirjoittamastani. Muuten olen kyllä sitä mieltä, ettei 1930-luvun jälkipuoliskon kansallisen eheytyprosessin arvoa pidä toisaalta aliarvioida. Se oli talvisodassa erittäin suurimerkityksinen ja muodosti myös jatkossa pohjaa suomalaisten yhteistyölle.

Juhani Mylly on eläkkeellä oleva tutkimusjohtaja ja Turun yliopiston poliittisen historian dosentti.

Humanistiprofeettaa luomassa

Jussi Ojajärvi kirjoitti *Historiallisen Aika-kauskirjan* numerossa 2/2018 näkemyksensä Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogiasta kritisoiden muun muassa allekirjoittanutta. Teksti oli pääosin varsin asiallinen ja argumentoituva.¹ Hänen mukaansa *Pohjantähteä* pitäisi lukea nimenomaan kirjallisuutena ja, kuten hän ilmaisee, molempien osapuolten ”takaisin-inhimillistäjänä”.² Hän näkee myös paljon vaivaa kumotakseen argumentin, jonka mukaan trilogia loisi porvarillisesta osapuolesta yksipuolisia karikatyyrejä.³ Lisäksi hänen mukaansa ei ole kovin oleellista, että trilogiassa on virheitä, oleellisempaa on ”Linnan realismin mieli”.⁴

Takaisin-inhimillistäminen” on mielenkiintoinen, joskin hieman epäselvä termi. Se toteutuu valkoisen osapuolen osalta Ojajärven mielestä siinä, kuinka koskettavasti trilogiassa kuvataan paronin ja Töyryn isännän murhat. Tämä pitää varmasti osittain paikkansa. On kuitenkin enemmän kuin kyseenalaista, onko tämä lainkaan vasta-argumentti siihen kysymykseen, ovatko nämä hahmot karikatyyrejä vai eivät. Esimerkiksi paronista Ojajärvi ilmaisee tuekseen vain kovin epämääräisen arvelun ”ei häntä aikansa hahmona kai sinänsä hyljeksi väritetä”.⁵

Tämä on kaukana siitä vieraantuneen, itsepäisen ja itsekeskeisen hahmon kuvasta, joka paronista on ennen murhaa piirretty. Loppu on traaginen, mutta se tuskin muuttaa sitä, että niin hänet kuin toinen merkittävä valkoinen uhri, Töyry, esitetään valtaosin ikävinä, vaikkakaan ei demonisen pahoina ihmisinä.

Sitä paitsi, kuten Lea Toivola aikanaan analysoi, valkoiset kuolemat jäävät lukijalle paljon ulkokohtaisemmiksi, kuin sivulta katsotuiksi, kun sen sijaan etenkin Koskeloiden kohtaloihin lukija ei voi olla eläytymättä itsekin.⁶

Ojajärvi kysyy myös, eikö Lauri Salpakari kävisi ”asiallisesti kuvastusta” porvarihahmosta.⁷ Kieltevästi hänet kuvataan jopa hyväntahtoiseksi. Tämä ei kuitenkaan muuta Salpakarista annettua kokonaiskuvaa, joka piirtyy ajan maskuliinisen kulttuurin silmissä hyvin vähän mairittelevaksi: etuoikeuksillaan elävä, heikkotahtoinen, naisen hyppyyteltävä henkilö, jolla ei riitä luonne eikä selkäranka.

Ojajärvi tuo silti esille näkökulman, joka on kiinnostava ja ehdottomasti oleellinen osa Linnan tulkitsemisessa. Olisi kuitenkin hyvä muistaa, että kritiikissä ”pohjantähteläisyyden” kuvan yksipuolisia piirteitä kohtaan ei ole kyse tuon kuvan hylkäämisestä kokonaan eikä kirjan luonteesta romaanina tai Linnasta henkilönä. Historioitsija tarkastelee Linnaa tämän oman ajan tuotteena, Linnan sanomaa tiettyssä poliittisessä kontekstissa sekä hänen aikaansaamaansa vaikutusta. Pohjantähteläinen sisällissotakuva on tutkimuskohde, jota tulkitaan ja selitetään kuten historian muitakin ilmiöitä.

Historioitsija ei esimerkiksi voi sivuuttaa ”realismin mielellä” pohjantähteläisen kuvan epäedustavuuksia tai sitä tosiasiaa, että Linna ei tehnyt kuvaustaan vain fiktioksi. Mitä suuremaksi menestys tuli, sitä enemmän hän ihastui asemaansa historian tulkitsijana. Ojajärvi toteaa tästä heitonomaisesti, että Linna otti historioitsijan viittaa, ”kun annettiin”.⁸ Epäselväksi jää, kuka antoi. Eikä Linna tässä passiivinen ollut; hänel-

1. Tosin hänkin välillä korvaa argumentit leimoilla, esimerkiksi esittäessään allekirjoittaneen *Kanava*-artikkelista oudon ja perustelemattoman heiton Esko Salmisen kirjan suuntaan (Ojajärvi 2018, 197).
2. Jussi Ojajärvi, Alussa oli riistiriidat. Väinö Linna sisällissodan käsittelijänä. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2018), 197–206.
3. Ojajärvi 2018, 201.
4. Ojajärvi 2018, 202, 203.
5. Ojajärvi 2018, 201.
6. Lea Toivola, Linna ja valkoinen terrori. *Kanava* 7/1995, 18–20.
7. Ojajärvi 2018, 201.
8. Ojajärvi 2018, 203.

lehän ei kelvannut taiteen akateemikon asema, mutta tieteen akateemikon kyllä.

Linnalla oli omat sympatiansa, jotka muovasivat pohjantähteläisyyden kuvaa, sillä ei hän missään tyhjiössä elänyt. Ne sympatiat liittyivät sekä vuoteen 1918 että kirjoittamisajankohtaan. Kuten Yrjö Varpion kirjoittamassa elämäkerrassa todetaan:

Pohjantähti-trilogiasta eivät ajallisen välimatkan päästä arvioituna heijastukaan niinkään työväenluokan vähittäiset voitot vuosisadan alkupuoliskolla, vaan ennen kaikkea työväenluokan läpimurto suomalaiseen politiikkaan ja vaikutusvaltaan toisen maailmansodan jälkeen. Trilogian yhteiskuntanäkemyksessä on 1950- ja 1960-luvun henkeä. Ajan yhteiskunnallinen keskustelu oli johtamassa tilanteeseen, jossa työväestö, maalaisväestö ja kaupunkien keskiluokka integroitiin moderniksi Suomeksi. Täällä Pohjantähden alla oli tärkeä osa tätä keskustelua, josta poliitikot vetivät omat johtopäätöksensä 1960-luvun kuluessa.⁹

Varpio vielä lisää, kuinka presidentti Kekkonen rakensi samaan aikaan sovintoa sosiaalidemokraattien kanssa, ja pari vuotta myöhemmin kommunistit hyväksyttiin hallitukseen. Ja Linnahan oli tässä vankka Kekkonen tukija.

Myöhemminkin Linna otti mielellään kantaa siihen, mitä historiassa oli tapahtunut ja miten sitä piti tulkita. Niin hän teki myös tapauksissa, joissa asettuminen jonkin tai jonkun puolelle oli ilmeistä. Näin oli esimerkiksi Linnan tukissa Kekosta tämän esitettyä YYA-sopimuksen 25-vuotisjuhlapuheessa näkemyksiä, joiden mukaan talvisota olisi voitu välttää. Linnan mielestä talvisota johtui ”vallanpitäjien taitamattomuudesta”, ja hän sysäsi vastuun ensi sijassa suomalaisille itselleen.¹⁰

Tähän kaikkeen Linnalla oli totta kai oikeus eikä se vähennä hänen arvoaan. Päinvastoin, tämän puolen unohtaminen ja yritys tehdä hänestä pelkästään kirjallinen humanistiprofeetta vähättelevät häntä eivätkä vastaa Linnan omia käsityksiä roolistaan, eivätkä hänen merkitystään. Hieman ihmetyttääkin, miksi monella on nyt niin suuri huoli siitä, että Linnalla ja *Pohjantähden* historiakuvalla on ollut poliittinen puolensa. Uhkaako tämä tieto jotenkin omaa maailmakuva?

Yllättävältä tuntuu myös se, että mielensäpaioittajat ovat usein nuorempaa polvea. Toki myötätuulella on houkuttelevaa ja helppoa purjehtia, mutta yleensä nuoruuden kai pitäisi haastaa hallitsevaa kertomusta. Ja sellainenhan *Pohjantähti*, jos mikä, on. Tältä taholta on silti saanut kuulla edustavansa muun muassa Linnan vastaista hyökkäystä, ”uuskonservatiivisia” pyrkimyksiä ja jopa Linnan leimaamista valehtelijaksi.¹¹

Lienee kuitenkin sallittua tehdä myös kriittisiä huomautuksia. Etenkin silloin, kun *Pohjantähden* kaltaisen, täysin hallitsevan kertomuksen antaman kuvan pohjana on esimerkiksi ilmiöitä, jotka edustavat pätevien historiatutkijoiden mukaan ajan todellisuudesta yhtä prosenttia (torpparien osuus punaisten armeijasta) ja nollaa prosenttia (pappiloiden torppareiltaan palauttamattamat alueet)?

Näissä ei ole kyse siitä, että kuurnittaisiin pieniä detaljeja, tai, kuten Ojajärvi asian ilmaisee, ”pintapuolisen todellisuuden tavallisimpia tapauksia”,¹² vaan tarkastellaan *Pohjantähden* kertomuksen ja sen luoman historiakuvan peruskiviä. Ymmärrän toki tässäkin kirjallisuuden tutkijan logiikan, mutta historioitsija tarkastelee toisenlaisia näkökulmia.

VTT Vesa Vares on poliittisen historian professori Turun yliopistossa. **Sähköposti:** vesa.vares@utu.fi.

9. Yrjö Varpio, *Vaino Linnan elämä*. WSOY 2006, 471. Lihavointi kirjoittajan.

10. Varpio 2006, 600, 601.

11. Jussi Jalonen, Facebook 9.4.2018, tulostettu 31.7.2018.

12. Ojajärvi 2018, 203.

Oula Silvennoinen

Kirjoituksia oppoavasta lännestä?

Jan-Werner Müller: Mitä on populismi? niin & näin 2017. 134 s. ISBN 978-952-7189-24-5.

Timothy Snyder: Tyranniasta: 20 opetusta 1900-luvulta. Siltala 2017. 140 s. ISBN 978-952-234-471-7.

Läntiset liberaalit demokraatit puoluejärjestelmineen ovat kriisissä. Kriisi ei ole ensimmäinen, vaan monilta piirteiltään se muistuttaa maailmansotien välistä aikakautta. Siellä missä populistiset ja fasistiset liikkeet ovat pystyneet valtavirtaistumaan, läntiset yhteiskunnat liukuvat jälleen kohti autoritaarisia hallintoja. Viime kerralla samanlainen kriisi huipentui demokratian kukistumiseen Italiassa, Portugalissa, Saksassa, Espanjassa ja melkein koko itäisessä Euroopassa, maailmansotaan ja kansanmurhaan.

Oman aikamme poliittisten kriisien kohdalla on oikeiden vastatoimien löytämiseksi mietittävä tarkasti, kuinka vakavasta uhasta on kysymys. Se onnistuu vain oikean tiedon varassa. Tampere-lainen kustantamo niin & näin ja helsinkiläinen Siltala ovat tuoneet saataville suomenkieliset käännökset kahdesta tärkeästä aikalatekstistä, Princetonin yliopiston politiikan tutkimuksen professorin Jan-Werner Müllerin (s. 1970) ja Yalen yliopiston historian professori Timothy Snyderin (s. 1969) teoksista *Mitä on populismi?* ja *Tyranniasta: 20 opetusta 1900-luvulta*. Müllerin teos on enemmän perinteinen tietokirja, Snyderin varoittava pamfletti. Kummankin kirjan lukeminen onnistuu suunnilleen iltapäivän mittaisen rauhallisen kahvilaistuskelun aikana.

Tällä hetkellä länttä jäytävät erityisesti oikeistopopulismi ja oppinsa nykypäivään päivittäneet fasistiset liikkeet, jotka ovat löytäneet oikeistopopulistisista puolueista kanavan poliittiseen valtaan. Niiden tukena on Venäjän propaganda- ja hybridivaikuttamiskampanja, jonka tavoitteena on horjuttaa läntisiä yhteiskuntia sisältäpäin keskinäistä epäluottamusta lietsomalla. Tällä kertaa meidän pitäisi silti olla paremmin varustettuja tunnistamaan ja katkaisemaan kehitys kohti autoritarismia ennen kuin on liian myöhäistä. Itsestään se ei kuitenkaan tapahdu. Tarvitaan kansalaisten, poliitikkojen ja viranomaisten tietoista ja avointa ryhtymistä demokratian, perustuslaillisen hallintotavan ja yhteiskunnan instituutioiden tueksi.

Jan-Werner Müller tarkastelee populistisia liikkeitä erityisesti suhteessa liberaaliin demokraattiseen järjestelmään. Müllerille populismi ei ole edustuksellisen demokratian normaali osa: populistit eivät toimita jotain demokratian kannalta hyödyllistä tehtävää. Antielitismillä ja moniarvoisuuden vastustamisella ratsastavat populistit eivät ole uhka pelkästään liberalismille, vaan demokratialle sinänsä. Vaikka populistisia liikkeitä voi olla rauhoittavaa ajatella jonkinlaisiksi kansanvallan korjausliikkeiksi tai varaventtiileiksi, Müllerin mukaan niistä ei ole myönteiseksi ilmiöiksi muuten kuin jos ne olemassaolollaan saavat vastuulliset puolueet pohtimaan populistien kannatuksen syitä ja korjaamaan mahdollisia edustuksellisuusvajeita. Demokratioiden vaivoihin populistit ovat tautia pahempi lääke.

Lännen jälkiteollisten yhteiskuntien tämänhetkisisissä vaikeuksissa korostuu historian arvaa-

mattomuus. Joudumme jälleen puhumaan demokratian kriisistä ja uudesta kylmästä sodasta, vaikka historia näytti jo kertaalleen vastaansanomattomasti osoittaneen liberaalin demokratian ylivoimaisuuden. Sen seurauksena varhaisen teollistumisensa pysyvästi teknis-taloudelliseen johtoasemaan nostaman lännen piti päästä nauttimaan ennennäkemättömästä rauhan, vakauden ja vaurauden aikakaudesta. Edessä on kuitenkin vain uusia vaikeuksia.

Maailmantalouden painopiste siirtyy vääjäämättä euroatlanttiselta alueelta kohti Aasiaa. Sitä mukaa himmenevät läntisten taantuvien teollisuusyhteiskuntien perillisten tulevaisuudennäkömät. Globalisaatio ja automatisaatio järjestyttävine taloudellisyhteiskunnallisine seurauksineen ruokkivat populistisia liikkeitä. Kaiken taustalla on ilmastonmuutoksen planeetanlaajuinen jättiläisongelma, johon meidän on ihmiskuntana kyettävä vastaamaan nopeasti ja tehokkaasti, mikäli mielimme välttää todella suuren mittakaavan ongelmat lähitulevaisuudessa.

Timothy Snyder kirjoitti lyhyen, 20 kohdan toimintaohjelmansa tasavallan ja demokratian puolustamiseksi heti Yhdysvaltain edellisten presidentinvaalien tuloksen ratkettua. Yhdysvaltain tiukasti vallan kolmijaolle perustuva ja muodoiltaan vakiintunut demokratia on suunniteltu ehkäisemään sisältä käsin tapahtuvat valankaappaukset, mutta presidentiksi valittiin silti populistinen Donald Trump. Amerikkalainen demokratia on nähnyt populistieja aikaisemminkin, mutta tällä kertaa myös Yhdysvalloissa Trumpin mukana lähelle vallan ydintä nousi vieläkin synkempiä ja vaarallisempia voimia: itseään nykyään *Alt-Rightiksi*, valkoisiksi nationalisteiksi (*White Nationalist*) tai identitääreiksi (*Identitarian*) nimittäviä fasististen liikkeiden edustajia ja ideologeja. Snyderin kirjan sivuilta välittyvä järkytys ja huoli tilanteesta, jossa Yhdysvaltain demokratian kukistumista ei enää voi ilman muuta sulkea pois mahdollisuuksien joukosta. Sellaisen kehityksen euroatlanttiset seuraukset olisivat nekin laskeuttamattoman järjestyttävää. *Tyranniasta* on siksi laadittu varoitukseksi, ja se perustuu Euroopan 1900-luvun historian opetuksiin: näin demokratiat ovat kukistuneet aikaisemmin, ja toimimalla toisin se olisi ehkä voitu estää.

Snyder ryhmittää toimintaohjeensa 20 suoraviivaiseksi kansalaiskäskyksi. Ensimmäinen niistä on: älä mukaudu ennakkoon. Autoritaari-

selle hallinnolle ei saa antaa periksi tottelemalla, ei varsinkaan ennen kuin sitä on edes vaadittu. Yhtä tärkeää on välttää kriisitunnelman valtaan joutumista. Populistiset liikkeet elävät tunteesta, että ne ovat vääjäämättä etenemässä. Siksi niiden retoriikka kuvaa oman poliittisen taipaleen menestyksestä menestykseen kulkemiseksi, ja juhlii ulkomaisten populistiliikkeiden pieniäkin voittoja ominaan. Jos tämän puheen antaa hämätä, populistien retoriikka alkaa muuttua itseään toteuttavaksi ennustukseksi.

Müllerin *Mitä on populismi?* puolestaan ei ole suora toimintaohje, mutta sekin esittää toiminnalliseksi kääntyvän analyysin populististen liikkeiden luonteesta. Sekä oikeisto- että vasemmistopopulistit väittävät edustavansa ”kansaa”, mutta eivät ole kiinnostuneita kansasta inkluusivisesti; kansan tahto osoittautuu aina samaksi kuin populistin tahto. Siksi populistien kansanäänestysvaatimuksille ei demokratiankaan nimissä kannata antaa periksi: populistit eivät itse niiden tuloksiin hevin alistu. Jos äänestyksen tulos on populistien kannalta myönteinen, kansa on puhunut ja pulinat pois. Jos tulos on negatiivinen, kansa ei ole jostain syystä, vaikkapa eliitin salaliiton seurauksena, saanut todellista ääntään kuuluville.

Snyderin toinen käsky koskee demokraattisten ja perustuslaillisten instituutioiden puolustamista. Historian esimerkki on jälleen selvä. Taistelu instituutioista on osoittautunut ratkaisevan tärkeäksi vaiheeksi, kun liberaaleja demokraattisia järjestelmiä on yritetty muuttaa autoritaarisiksi. Kamppailu myös käynnistyy kauan ennen kuin useimmat ymmärtävät sen olevan käynnissä. Jotta kansanedustus- ja oikeuslaitokset sekä poliisiorganisaatiot pystyvät käyttämään lain suomaa valtuuksiaan demokraattisten järjestelmien puolustamiseen, ne tarvitsevat kansalaisten tukea. Saksassa Weimarin tasavalta kukistui hitaasti sen tuloksena, että merkittävä osa kansalaisista ei viime kädessä ollut valmis puolustamaan tasavaltaa eikä tukemaan sen erisistä epälegitiimeiksi katsomiaan instituutioita. Seurauksena oli lopulta Adolf Hitlerin diktatuuri, ja Saksan ja Euroopan katastrofi.

Varoitus kannattaa huomioida Suomessakin, jossa populistit ja fasistit ovat yhdellä suulla jo pitkään kalvaneet luottamusta suomalaisen yhteiskunnan instituutioihin ja sitä kautta Suomen tasavaltaan. Sosiaalinen media on avain-

asemassa tässä kampanjoinnissa, jonka tarkoituksena on leimata esteiksi koetut yhteiskunnan rakenteet epälegitiimeiksi. Suurimman vihan kohteena on ollut journalistisin perustein toimiva tiedonvälitys, jota perussuomalaisten entinen puheenjohtaja Timo Soini ehti vielä hetkeä ennen kukistumistaan luonnehtia ”systeemin oksennukseksi”. Seuraavina ovat olleet vuorossa Suomen Punaisen Ristin ja evankelis-luterilaisen kirkon kaltaiset toimijat, jotka ovat joutuneet vihakampanjoiden kohteiksi rohjettuaan puolustaa muun muassa Suomeen tulevien turvapaikanhakijoiden oikeuksia ja inhimillistä kohtelua. Poliisin kimppuun taas on sosiaalisessa mediassa käyty järjestelmällisesti aina, kun poliisin piiristä on annettu populistien tavoitteiden kanssa ristiriidassa oleviksi tulkittavia lausuntoja.

Müller tarkastelee myös valtaan päässeitä populistisia liikkeitä, ja päätyy varoittavaan lopputulokseen. Populistit vallassa ovat vaarallisia, sillä he tulevat takertumaan valtaan ja heidän uskonsa suoraan kansalta saatuun mandaattiin tekee heistä itseriittoisia vallankäyttäjiä. Miksi valtaan päästyä olisi syytä kunnioittaa oppositiota, jotka eivät populistien omassa ajatusmaailmassa edusta kansaa, vaan epämääräisiä ”eliittejä” ja muita aikansa eläneitä poliittisia voimia? Miksi vähemmistöjen oikeuksiin pitäisi kiinnittää huomiota, kun todellinen kansa kerran on ilman muuta populistien takana? Ja lopulta, miksi valta pitäisi koskaan luopua, kun se merkitsisi vain populistien välityksellä kansalle kuuluvan vallan luovuttamista eliittejä tai kapeita eturyhmiä edustaville ”systeemipuolueille”?

Ei ihme, että populistit ovat valtaan päästyään tyypillisesti ryhtyneet betonoimaan asemaansa esimerkiksi muuttamalla perustuslakia. Tästä syystä myös yksi Snyderin käskyistä on: varo yhden puolueen valtaa. Olipa puolue mikä hyvänsä, yhden puolueen dominoiva asema on harvoin hyvä uutinen enemmistölle. Vieläkin vaarallisempaa on, jos ainoaksi valtapuolueeksi nousee sellainen, joka ei edes teeskentele olevansa kiinnostunut demokratian säilyttämisestä.

Snyderin toiseksi viimeinen käsky on: ole isänmaan ystävä. Se voi tuntua yllättävältä aikana, jolloin isänmaallisuus on kaapattu populistien ja fasistien peitenimeksi. Isänmaallisuus ei ole rasismia, väitetään sosiaalisessa mediassa levitettyissä kuvameemeissä. Asia on toisinpäin. Rasismi ei ole isänmaallisuutta, ja on vaarallista,

jos nämä kaksi eri asiaa aletaan sekoittaa toisiinsa. Isänmaallisuus ei myöskään ole panssari-ketjussa killuvia leijonariipuksia, vaan tasavallan vaalimista, sen instituutioiden puolustamista sekä demokratian ja oikeusvaltion tinkimätöntä ylläpitämistä.

Müllerin ja Snyderin puheenvuorojen perusteella voi tehdä yhtäläisen johtopäätöksen: populisteja ei saa päästää valtaan. Vastuullisten puolueiden on kieltäydyttävä hallitusyhteistyöstä populistijohtoisissa hallituksissa. Ruotsin malli, muiden puolueiden kieltäytyminen kaikesta yhteistyöstä äärioikeistolaisen *Sverigedemokraterna*-puolueen kanssa on yksi mahdollisuus, mutta linjan täytyy siinä tapauksessa pitää. Populistien eristäminen voi johtaa myös heidän kannatuksensa kasvuun, kun omaa retoriikkaa ei haittaa osallisuus epäsuosittuihin päätöksiin. Suomessakin kokeiltu malli, populistien ottaminen mukaan koalitionhallitukseen vähemmistökumppanina saattaa toimia jopa paremmin. Hallitusvastuu vei suomalaisen populismin nopeasti suosion hiipumiseen ja hajaannukseen ehkä tehokkaammin kuin oppositiossa pysyttelemine.

Tasavaltaa ja liberaalia demokratiaa kannattaa puolustaa, sillä epädemokraattiset ja antiliberaalit järjestelmät – joka ainoa nykyisistä, joka ainoa koskaan olemassa olleista – ovat poikkeuksetta rakenteellisesti korruptoituneita, väistämättä tehottomia ja lähtökohtaisesti sortavia. Tämä on tärkeää ymmärtää erityisesti niiden, jotka tuskaillevat parlamentaarisen järjestelmän hidasliikkeisyyden ja kompromissien kanssa, tai kuvittelevat, että demokratian ulkopuolella olisi jokin aikaisemmin kokeilematon oikotie parempaan huomiiseen. Ei ole. Vaihtoehdot on kokeiltu, osa moneen kertaan, ja aina havaittu toimimattomiksi.

Populistiset liikkeet eivät ole vääjäämättä voittoon kulkevia uuden poliittisen kulttuurin airuita. Niiden edessä on lopulta näivettyminen tai kukistuminen. Näin tulee käymään myös Viktor Orbánin hallinnolle ja Puolan yhä itsevaltaisemmaksi kehittyvälle populistivallalle. Ne tulevat kaatumaan, eikä niistä tule malleja uudelle yhteiskuntajärjestykselle. Sellaisiksi niistä ei ole, koska niillä ei ole tarjota muuta kuin kaverikapitalistista korruptiota ja yhä pakkovaltaisemmiksi käyviä keinoja tarrautua valtaan. Kysymys on vain sitä, kuinka pahaa vahinkoa ne ehtivät aiheuttaa ennen kaatumistaan.

Autoritaarit lupaavat toki aina turvallisuuden ja hyvinvoinnin paluuta, mutta heillä ei todellisuudessa ole eväitä lupauksensa toteuttamiseen. Turvallisuutta, talouskasvua ja työpaikkoja emme saa takaisin eristäytymällä ja yrittämällä paluuta johonkin myyttiseen menneeseen aikaan. Läntisten talouksien pitemmän aikavälin sakkauttamisesta seuraavaa läntisen elämäntavan kriisiä ei ratkaista lisäämällä autoritaarisuutta. Sitä ei ratkaista pirstomalla Euroopan unioni takaisin kansallisvaltioiksi tai pystyttämällä uudelleen tulli- ja muita muureja yrityksenä padota työpaikkojen katoa. Vielä vähemmän kyetään näin ratkaisemaan ilmastonmuutoksen kaltainen aikakautemme ylivoimaisesti merkittävin, kaikkia koskeva ongelma.

Matti Kilpeläisen ja Tapani Kinnusen suomenokset Müllerin ja Snyderin englanninkielisistä alkuteksteistä ovat pääosin ketterää ja selkeää työtä. Vain joidenkin termivalintojen kohdalla joutuu mietiskelemään, onko käänös parhaalla

tavalla suomen kielen mukainen. Molemmat teokset korostavat jälleen historian ja sen tuntemuksen arvoa myös tämän hetken poliittisten kriisien ratkaisemisessa; samankaltaisia virheitä olemme jo tehneet menneisydessä, ja niistä voi oppia paljon. Läntinen elämäntapa on sopeutettava siihen tosiseikkaan, että talouskasvu ei enää entiseen tapaan luo yhä uutta jakovaraa ja sitä kautta tue yhteiskunnallista vakautta. Vaihtoehtona on liberaalien järjestelmien kukistuminen yksi toisensa jälkeen. Sitä ei edes populistien itsensä kannata toivoa eikä edesauttaa. Uuden autoritaarisen aikakauden päivänkoitto olisi ankean harmaa.

Dosentti **Oula Silvennoinen** on akatemiautkijana Helsingin yliopiston filosofian, historian ja taiteiden tutkimuksen osastolla.

Sähköposti: oula.silvennoinen@helsinki.fi

Teiniradikalismia, taistolaisuutta, kasvukipuja ja aikuisuuden irtautumisia

Satu Hassi: Mannerheim-solki ja punalippu. Siltala 2018. 400 s. ISBN 978-952-234-513-4.

Kirjailija ja poliitikko Satu Hassin (s. 1951) muistelmateos on nuoren naisen kasvutarina, joka kuvaa hänen matkaansa 1960-luvun lopun Teiniliitosta 1970-luvun taistolaisuuden kautta vihreään liikkeeseen. Hassi ottaa teoksessa aktiivisen toimijan ja vastuunkantajan roolin, jonka hän kokee omaksuneensa jo nuorena. Vastuu laskeutuu Hassin harteille heti alussa, kun korkeuksista ankarasti katsova isä toteaa 4-vuotiaan Sadun olevan jo iso tyttö. Teoksen alun lapsuuskuvauksesta aukeaa näiden ikäkausien muistelulle tyypillinen aurinkoinen kuvaus, jossa taloudellinen niukkuus teki elämästä luovaa ja luonto oli lähellä. Kirja päättyy vuoteen 1985 ja uuteen elämänvaiheeseen: Hassi eroaa aviomiehestä, taistolaisuudesta sekä tekniikan alasta ja heittäytyy vapaaksi kirjailijaksi.

Luin muistelmia 1960–1970-lukujen liikkeistä kiinnostuneena sukupuolihistoriantutkijana: väitöstutkimukseni käsittelee taistolaisen liikkeen naistoimijoita ja heidän muistojaan. Siksi kiinnitin teosta lukiessa huomiota muistamisen ja kerronnan tapoihin, Hassin tyttöyden ja naiseuden kokemuksiin ja erityisesti taistolaisuuteen. Etenkin tyypillisiin poliitikkoelämäkertoihin verrattuna muistelmat tarjoavat elävän kurkistuksen sotien jälkeiseen Suomeen lapsen ja nuoren naisen silmin kuohuvalta 1960-luvulta muutosten 1980-luvulle. Teos on naisen, feministipoliitikon ja vastuunkantajan kasvutarina, sekä samalla suuren naissukupolven kokemusmaailman avaus. Itse taistolaisuus jää hieman sivuosaan, vaikka aihe on ilmeisesti poleemisuuksiensa vuoksi nostettu markkinoinnin kärkeen. Jo kirjan nimi viittaa isänmaallisen partiolaistuon ja teini-iän radikaalin vasemmistolaisuuden ristiriitaan.

Kuten monelle 1960-luvun nuorelle, myös Hassille avautui uusi maailmankuva Väinö Linnan *Täällä pohjan tähden alla* -trilogian kautta. Kansallisuusajattelulla ja oikeistolaisuudella kylästäetyn Suomen, koulun ja partioliikkeen opetukset eivät tuntuneet enää oikeudenmukaisilta tai järkeenkäyville. Nuoruuteen tuli jotain uutta ja jännittävää:

Elämä ei tuntunut enää tylsältä, sille oli löytynyt tarkoitus: sorron ja vääryyden vastustaminen.¹

Kansallisen politiikan lisäksi nuorten mieltä kuohuttivat olennaisesti kansainväliset kysymykset: Summerhillin vapaa kasvatusajattelu, ydinasekilpavarustelu, kansalaisyhteiskunta. Nämä johdattivat nuoria laajasti vasemmalle sekä myöhemmin yhdistivät vasemmistoradikaaleja nuoria, työväenliikettä ja kommunisteja.² Yhteiskunnan ilmapiiriä kuvaten Hassi kertoo, kuinka Teiniliiton kokouksesta ostetun rauhanjärjestö Sadan komitean rintamerkin pitäminen koulussa tuntui radikaalilta ja uhkarohkealta.

Hassin lukioikäisenä löytämän Teiniliiton vuodet ovat täynnä vauhtia, innostusta ja herkullisia tarinoita. Hassi viilettaa ympäri Suomea liiton asioilla erilaisissa seminaareissa ja tapahtumissa. Uhmakas ja kujeileva teiniradikalismi muuttui jossakin vaiheessa vakavammaksi järjestöpolitiikaksi. Hassin mukaan SKP:n vasen laita näytti edustavan marxilaista ajattelua johdonmukaisemmin. Taistolaiseksi liittyminen ja ajat taistolaisen joukoissa jäivät aatteen kuvauksesta huolimatta hieman raportoivaksi. Oliko Hassilla niin valtava työmäärä Teiniliiton varapuheenjohtajana ja myöhemmin järjestötoiminnassa Otaniemen Kansandemokraateissa ja SOL:n työvaliokunnassa, ettei tunnelmointiin jäänyt tilaa?

1. Hassi 2018, 102.

2. Ks. esim. Kimmo Rentola, Kevään 1968 isänmaan toivot. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.) *Työväen verkostot*. Väki voimakas 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2003.

Tentteihin ei ainakaan ehtinyt valmistautua päivää tai paria enempää:

Mehän teimme edistyksen, ihmiskunnan tulevan onnen ja autuuden kannalta ratkaisevan tärkeää vallankumoustyötä.³

Osansa raportoivaan otteeseen lienee myös sillä, että Hassille kommunismi oli teoreettista ja analyttistä. Liikkeen ja aatteen edistys oli itsestään selvää, sillä ”meitähän johdatti tieteellinen teoria”. Taistolaisuus ei ole Hassin muistoissa, eikä monelle muullekaan taistolaismuistelijalle Neuvostoliiton ihannoitua, eivätkä Neuvostoliiton vierailuilla nähdyt epäkohdat horjuttaneet uskoa kommunistisen aatteen ylivoimaisuuteen. Taistolaisuus ei ollut myöskään väkivaltaa eikä porvariston tappouhkauksia – vaikka näin vanhempi sukupolvi pelkäsi ja koki – vaan monta tunteja kestäviä kokouksia, loputtomia keskusteluja, järjestötyötä ja kampanjoita, ihmissuhteita ja verkostoja.

Tovereita löytyi joka puolelta ja uutta opittavaa oli jatkuvasti:

Opiskelimme kaikkea mikä liittyi ihmiskunnan historiaan, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Intohimoisesti yritimme ymmärtää mitä tapahtuu ja miksi – ja halusimme jakaa valaistumistamme muillekin.⁴

Hassi on kuorruttanut kerronnan nuoruuden kiihkeän ”oikeassa olevan” -poliittisuuden humorilla. Lempeän humoristinen kerrontatapa, jota voisi kutsua ehkä ironiseksi nostalgiaksi, voi helpottaa nuoruuden taistolaisuuden muistamista ja tehdä nuoruuden tekoja ymmärrettäväksi sekä itselle että muille.⁵

Innostuksesta ja aatteen palosta huolimatta valtava työmäärä turhautti ja uuvutti. Hassin mukaan taistolaisuudesta alkoi loppua puhti jo 1970-luvun puolimaissa. Samaan aikaan yhtenörmäykset Hassin kasvavan sukupuolittietoisuuden, feminististen ajatusten ja taistolaisuuden

välillä lisääntyivät. Monien muiden taistolaisnaisten tavoin elämään alkoi 1970-luvun lopulla tulla kaikenlaista muuta. Opinnot, avioliitto ja raskaus sekä muutto Tampereelle etäännyttivät liikkeestä, vaikka toivo maailman muuttamisesta paremmaksi eli edelleen.

Feminismi ja keskustelut sukupuolesta ja sukupuolirooleista alkoivat tulla Hassin elämään monelta eri suunnalta, erityisesti äitiyden myötä. Aviomiehen patriarkaalinen ja alentuva suhtautuminen Hassin tekemisiin vahvisti kyteviä eroajatuksia. Sukupuoleen liittyvien kysymysten käsittelylle ei ollut tilaa omassa avioliitossa, mutta ei myöskään liikkeessä. Taistolaisuus alkoi tuntua paikallaan junnaavalta, feminismi taas ”villiltä ja vapauttavalla”. Muistelmia voikin lukea myös feministin kasvutarinana.

Vaikka Hassi kokee havahtuneensa sukupuoleensa varsinaisesti vasta raskausaikana, hän on muistelmien mukaan havainnoinut ja kommentoinut tyttöjen ja poikien, naisten ja miesten erilaisia roolituksia niin ihmissuhteissa, päiväkodissa ja koulussa, työpaikoissa ja laajemmin yhteiskunnassa lapsuudesta saakka. Hassi käsittelee myös tyttöyttä, naiseutta ja sukupuolen ruumiillisuutta läpi teoksen. Yksi esimerkki on valoisaa lapsuuskuvausta varjostanut, paljon julkisuutta saanut kuvaus 11-vuotiaan Hassin raiskauksesta ja raskauden pelosta.⁶ Sen lisäksi Hassi on ripotellut ympäri muistelmien kertomuksia nuoren naisen elämästä 1960–1970-luvuilla sekä ajan sukupuolirooleista ja -odotuksista. Nuoret kasvoivat muuttuvien seksuaalikäsitteiden ja kammottavan puutteellisen ja asenteellisen sukupuolivalistuksen aikana. Sitä ja auktoriteettien vanhahtavia käsityksiä korostaakseen Hassi kuvaa esimerkiksi, kuinka rippikoulussa naista verrattiin ruusuun, jota kierrätettiin huoneesta kädestä käteen jokaisen nuuhkittavana ja nuolaistavana. Ajan ristiriitoja kuvaa se, kuinka 22-vuotias Hassi räjähtää nauruun lukiessaan avioliittolaista, että morsian on oikeutettu kihlauksen purkauksessa korvaukseen, jos mies on maannut morsiamensa.

3. Hassi 2018, 285.

4. Hassi 2018, 329.

5. Ks. Liisa Lalu 2015, ”Ainakin vuori on kääntämättä.” Nuortaistolaisuuden muistaminen ja menneisyyden radikalismi. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 1 (2015).

6. Suvi Kerttula, Satu Hassi raiskattiin 11-vuotiaana – kantoi hirveää salaisuutta yli 20 vuotta. *Ilta-Sanomat* 31.1.2018; Simo-Pekka Virkkula, Ripari-isonen kasvoi jyrkästi kommunistiksi – Satu Hassin nuoruudessa tapahtui asioita joiden muistaminen hirvittää. *Aamulehti* 31.1.2018.

Feministiksi Hassi kasvoi toimiessaan nuorena naisena miehisissä toimintaympäristöissä, järjestöissä ja politiikassa. Hän kohtasi usein vähättelyä, joskus myös pilkkaa kokoomuslaisten vitseissä. Sen sijaan Teiniliitto ja taistolainen liike tarjosivat Hassin kaltaisille tytöille ja nuorille naisille mahdollisuuksia toimia yhteiskunnallisessa liikkeessä ja nousta korkeisiin järjestötehtäviin. Niin liikkeen entiset toimijat kuin tutkijatkin ovat kuitenkin osoittaneet, ettei taistolainen liike hyödyntänyt kunnolla naisten potentiaalia ja liikkeessä säilyivät tietyt sukupuoliroolit ja -hierarkiat.⁷ Hassi mainitsee myös liikkeen ”mieskellokkaiden” harrastaman pöksylähetyksen, mutta seksuaaliseen ahdisteluun ja seksismiin hän muistaa törmänneensä vasta työelämässä.

Hassi kirjoittaa niin eläväisesti ja yksityiskohteisesti, että aloin väkisin miettiä hänen muistiaan ja teoksen taustalla olevaa lähdeaineistoa. Lapsuuden muistot ovat täynnä herkullisia perhetarinoita ja monet niistä vaikuttavat perheen ja valokuvien avulla muodostetuilta kertomuksilta. Kiitoksissa Hassi kiittää Kansallisarkistoa, jossa

■ Kuva 1. Satu Hassi SOL:n 10. liittokokouksessa, joka pidettiin 3.10.1975–5.10.1975 Helsingin Kulttuuritalolla. Kuva: *Tiedonantaja*, Kansan Arkisto, KansA114789.

on kolunnut Teiniliiton arkistoa, sekä aikakauden lehtiä kuten *Aamulehteä*. Etenkin taistolaisuuden kohdalla tuntuu, että paljon jää kuitenkin kertomatta. Onko Hassin kaltaisen julkisuuden henkilön ja aktiivisen poliittisen toimijan edelleen vaikea muistella taistolaisuutta? Olisinkin mielelläni lukenut kuvailun rinnalla enemmän Hassin omaa analyysia. Teoksen lopussa tätä on hiukan: Hassi valottaa jälkiviisaana nuorten radikaalien motivaatiota sekä saavutuksia, ymmärtäen siten nuoruuden intoa ja jyrkkyyttä. Samalla hän on iloinen, etteivät nuoret taistolaiset saaneet valtaa silloin, kun he eivät vielä ymmärtäneet, ettei tarkoitus pyhitä keinoja.

FM Liisa Lulu on tohtorikoulutettava kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Sähköposti: lhlalu@utu.fi

7. Ks. Matti Hyvärinen, *Viimeiset taistot*. Vastapaino 1994, 144–145; Eeva Peltonen, Nais- ja miesmuistoja 1970-luvulta. Sukupuoli entisten taistolaisopiskelijoiden elämäkertahaastatteluilta. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Viikko (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino 1998, 234–241. Arja Turunen, Suomalaisten feministien muistoja 1970- ja 1980-lukujen yhteiskunnallisesta toimintakulttuurista. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning* 3 (2018), tulossa.

Elina Karvo

Historiallisesta fiktiosta tutkijan silmin

Olen seurannut *Historiallisessa Aikakauskirjassa* viime aikoina käytyä keskustelua historiallisesta fiktiosta erittäin kiinnostuneena. Keskusteluun osallistuneet tutkijat ja kirjailijat¹ ovat nostaneet esiin monia tärkeitä näkökulmia, joista tartun tässä tekstissä erityisesti pohdintaan anakronismista historiallisessa fiktiossa. Audiovisuaalisen populaarikulttuurin tutkijana en liiku historiallisen fiktion osalta vuosisatojen takaisissa maailmoissa vaan 1800–1900-luvulla. Lisäksi laajennan historiallisen fiktion käsittelyä romaaneista tv-sarjojen suuntaan, joita käytän omassa tutkimuksessani. Erityisesti keskityn televisiosarjoihin, joissa menneisyyttä käytetään draaman elävöittäjänä, tunnistettavana aikakautena, jota vasten erilaisia ajattomia ilmiöitä ja tapahtumia voidaan tarkastella.²

Henna Karppinen-Kummunmäki tarttuu kirjoituksessaan ajatukseen anakronismin vaarasta historiallisessa fiktiossa, kuinka ”henkilöhahmo [ei] voi käyttäytyä kuin 2010-luvulla, jos tarina sijoittuu 1400-luvulle.” Kaari Utrio taas toteaa omassa kirjoituksessaan, että hyvä tarina menee historiallisen uskottavuuden edelle ja hahmoa on pakko modernisoida säilyttäen mielessä historiallisen aikakauden tärkeimmät piirteet. Olen Utrion kanssa samoilla linjoilla. Tutkijana ajatte-

len, että historiallisen fiktion tarkkuus keskittyy enemmän nimenomaan aikakauden kuvaukseen kuin varsinaisesti henkilöhahmoihin. Vaikka kerroksen epäuskottavuus on ensimmäisiä historian tutkijalle silmiinpistäviä asioita, kirjailija tai käsikirjoittaja luo helpompaa samaistumispintaa nykylukijalle tai -katsojalle siirtämällä nykyaikaisia tapoja, tunteita ja ajatuksia menneisyyteen. Televisiofiktiossa tämä korostuu erityisesti näyttelijöiden työssä, sillä he ammentavat hahmonsensa omasta ajastaan.

Väitöstutkimuksessani tarkastelen 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa tehtyjä, menneisyyteen sijoittuvia ja kirjallisuuteen pohjautuvia televisiosarjoja, fokuksena miesten välinen ystävyys.³ Tutkimani sarjat on tehty tarkalla pietteillä, ja tuotannoissa on pyritty mahdollisimman autenttiseen menneisyyden kuvaukseen niin lavastuksen, puvustuksen kuin musiikin osalta. Sarjojen keskiössä ovat kuitenkin hahmot, joita näyttelijät tulkitsevat oman historiansa ja oman aikakautensa kautta. Niinpä pohtiessani miesten välisten ystävyyskuvauksia peilaan niitä 1980- ja 1990-lukujen maailmaa ja käytänteitä vasten. Miesten välisessä ystävydessä on sarjoissa nähtävissä viktoriaanisen ja 1900-luvun alun käsityksiä, joissa ihanteellisen ystävyysnäyttämönä on erityisesti miesten julkinen piiri.

1. Kirjoittajien tekstit löytyvät lehden seuraavista numeroista: Elviira Pulli 1/2017, Henna Karppinen-Kummunmäki 3/2017, Kari Heino 4/2017 ja Kaari Utrio 1/2018.

2. Historiallisen fiktion genreistä: Maiju Lahtinen, *Kovia faktoja ja filistelyä. Historiallisen romaanin ajankuvan rakentamisesta ja lähteiden käytöstä kirjoittajan näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2005, 6-9.

3. *Brideshead Revisited* (Suomessa nimellä *Mennyt maailma*, 1981, Granada Television), *Sherlock Holmes* (1984-1994, Granada Television) ja *Jeeves and Wooster* (Suomessa nimellä *Kyllä Jeeves hoitaa*, 1990-1993, Carnival Films/Granada Television).

Niihin sekoittuvat kuitenkin tuotantoajan käsitkset yksityisen piirin läheisistä, jopa intiimeistä ystävyysuhteista, joissa miehet voivat olla keskenään vapaammin kuin julkisella kentällä.

Televisiossa nähtävä historiallinen fiktio on aina asetettava syntyäikansa kontekstiin ja analysoitava, miten valmistumisajan piirteet näyttäytyvät historiallisen verhon läpi kerrottuna. Esimerkiksi 1980-luvulla tuotantoon tulleen Sherlock Holmes -sarjan tekijät miettivät tarkasti etsivän runsaan huumeidenkäytön kuvausta, sillä sarjalla oli paljon lapsikatsojia. Sarjassa ja alkuperäisissä, Arthur Conan Doyle'n tarinoissa huumeet ovat Holmesille osa hänen aivotyöskentelyään, välttämätön tapa pitää itsensä vireessä, kun rikosta tai mysteeriä ei ole työn alla ratkaistavana. TV-sarjan tekijät päättivät lopulta luopua Holmesin huumeidenkäytöstä, jotta 1980-luvun katsojille annettaisiin vahva huumeidenvastainen viesti. He ja erityisesti sen ajan lapset ja nuoret tunsivat hyvin huumeidenvastaisen kampanjan ”Just Say No”⁴. Niinpä huumeiden käyttöön 1980-luvulla liitetyt moraaliset ja eettiset vaarat tuotiin mukaan tarinan ja hahmojen ehdoilla, piilottamatta kuitenkaan 1800-luvun lopun suopeampaa suhtautumista niihin.

Sherlock Holmesin suosiota käsittelevässä dokumentissa sarjan tuottaja Michael Cox pohti vuonna 2007 viktoriaanisen ajan kiinnostavuutta nykykatsojalle.⁵ Coxin mukaan viktoriaaninen yhteiskunta on nykykatsojalle helpommin ymmärrettävissä kuin oma atomipommien jälkeinen, jopa kaoottiselta vaikuttava aikamme. Tästä monissa historiallisen fiktion teoksissa on paljolti kyse: vaikka romaani, elokuva tai tv-sarja ei kuvaisi menneisyyttä autenttisesti, ne antavat lukijalle tai katsojalle mahdollisuuden poistua omasta monimutkaisesta ja konflikteja täynnä

olevasta maailmastamme. Voimme sukeltaa jonnekin, missä maailma vaikuttaa selkeämmältä. Tämä ei tarkoita, etteikö menneisyydessä olisi ollut samankaltaisia, kaoottisuutta aiheuttaneita asioita. Menneisyyden kaoottisuus vain näyttäytyy ymmärrettävämmältä fiktiossa, jossa tapahtumat on sijoitettu usein visuaalisesti viehättävään ympäristöön ja selkeän hierarkkiseen yhteiskuntaan.

Historiallisen fiktion tuote, kuten tutkimuskin, on rajattu aiheeltaan ja käsittelyltään. Harvoin historiallisissa romaaneissa tai televisiosarjoissa pyritään antamaan täydellistä kuvaa kaikista tietyn aikakauden yhteiskunnan ja kulttuurin puolista. Autenttisuuden pyrkimys keskitetään ympäristön ja aikakauden luomiseen, kun taas henkilöhahmojen anakronistisuus luo historialliseen fiktioon tarinan lisäksi sen fiktiivisen osuuden. 1980- ja 1990-luvulla esitetty Sherlock Holmes -sarja sijoittuu viktoriaanisen ajan lopun Lontooseen, mutta siinä on silti kyse fiktiivisestä Lontoosta fiktiivisine paikkoineen ja henkilöineen, joihin näyttelijät ja sarjan tekijät ovat tuoneet oman aikansa näkemykset. Menneisyyden kuvaus tunnustettavasti faktoja vääntämättä ja siten muuttamatta historiallista fiktiota kohti keksittyä fantasiamaailmaa luo vahvan pohjan tarinalle. Siinä tarinassa hahmot toimivat toki historiallisen aikakauden kehyksessä, mutta ovat myös erottamattomasti kiinni kirjailijan tai tv-sarjan tuottajan ajassa.

FM **Elina Karvo** on tohtorikoulutettavana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: ejkarv@utu.fi.

4. Kampanja sai alkunsa Yhdysvalloista ja levisi myös Iso-Britanniaan 1980-luvun puolivälissä.

5. Dokumentti ”A Study in Sherlock” vuodelta 2007, osana BBC:n Timeshift-sarjaa.

Menestyksellisesti monessa mukana

Niklas Jensen-Eriksen, Sakari Siltala
& Ahto Apajalahti (toim.):
Ehrnrooth. Kenraali- ja liikesuku modernin Suomen synnyssä 1750–1950. Siltala 2017. 295 s.
ISBN 978-952-234-468-7.

Ehrnrooth-suvun historiaan pureutuvassa kokoelmassa yhdeksän Helsingin yliopiston tutkijaa kirjoittaa tärkeän suomalaisen sotilas- ja liikemiesluvun vaiheista 1600-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin. Näin teoksen otsikossa ilmaistu aikamääre on osin harhaanjohtava, sillä Kati Toivanen kirjoittaa myös turkulaisen merkittävän Plagman-kauppiassuvun vesan noususta virka-aateliin itsevaltiuden aikana. Suvun kantaisä Johan Plagman (k. 1686) opiskeli sekä kotikaupungissaan että Uppsalassa. Hän sai vuonna 1687 ansioistaan siviilivirkamiehenä ja tuomarina aatelisarvon nimellä Ehrenrooth.

Seuraavan kerran suvun jäsenet ryhtyivät harjoittamaan porvarillisia ammatteja vasta 1860-luvulla, kun Carl Albert Ehrnrooth (1831–1873) aloitti menestyksekkään, mutta varhaisen kuoleman vuoksi lyhyeksi jääneen liikemiesuransa. Ympyrän ainakin osittainen sulkeutuminen on kiinnostava osoitus yhteiskunnan muutoksesta: sukunsa ensimmäisestä yliopistossa kouluttautuneesta Johan Plagmanista tuli aatelinen siksi, että sääty-yhteiskunta tarvitsi tärkeisiin virkoihin räsisäädyn jäseniä. Vastaavasti neljä sukupolvea ja peräti 170 vuotta myöhemmin aateliston erioikeudet olivat jo rapautumassa. Carl Albert oli kantaisän jälkeen ensimmäinen siviiluralle yliopistossa kouluttautunut suvun edustaja. Saara Hilpinen käsittelee hänen elämänsä ja toimintaansa monipuolisesti laajaan alkuperäisaineistoon nojaten. Teksti kuuluu kokoelman parhaimmiston ja on parhaimmillaan verkostojen analyysissä. Erityisesti poliittisen vaikuttamisen ja vekseleiden takaajien tarkastelu tuottavat kiinnostavia tuloksia. Kuten useissa muissakin kirjoituksissa, sukuhistoriallinen selvitystyö on toisinaan varsin pikkutarkkaa ja kirjaus tiheää.

Carl Albert Ehrnroothin merkitys näkyy siinäkin, että Sakari Siltala, Anette Forsén ja Anitra Komulai-

nen käsittelevät kukin vuorollaan hänen liike-elämässä menestyneiden poikiensa Axelin (1867–1950) ja Georgin (1866–1935) sekä Helsingin yliopiston oikeuslääketieteen professorina 75-vuotiaaksi palvelleen Ernstin (1871–1950) toimintaa. Vakuutus- ja pankkiala sekä alkoholi-teollisuus osoittautuvat menestyksen takaajiksi, vaikka jo menneiden sukupolvien kannalta tärkeät kartanot ja maanviljelys säilyttivät nekin paikkansa suvun taloudellisina kivijalkoina. Komulainen tuo kirjan päättävässä tekstissään muista poikkeavan näkökulman analysoimalla Ernst Ehrnroothin monisyistä lääkärinuraa. Hän oli arvostettu asiantuntija muun muassa patologian ja psykiatrian aloilla sekä paljon käytetty lausunnonantaja henkirikosoikeudenkäynneissä. Professori kehitti myös esimerkiksi mielisairaanhoidon ja levitti polttohautauskäytäntöä Suomessa.

Markku Kuisman varmaotteinen artikkeli käsittelee keisari Aleksanteri II:n luottomiestä, kenraali Johan Casimir Ehrnroothia (1833–1913), jota ilkeämieliset kutsuivat aikanaan jopa Bulgarian diktaattoriksi. Teksti osoittaa vakuuttavasti, kuinka erikoinen ja kiistelty herra oli kyseessä. Eeva Kotioja kirjoittaa kiinnostavasti edellisen vanhemmasta sisaresta, rohkeasta maailmanmatkaaja Adelaide Ehrnroothista (1826–1905) pureutuen myös hänen laatimiensa matkakirjojen aikalaisarviointeihin.

Toimittajien laatimassa johdannossa nostetaan esille useita pohjoismaisia ja kansainvälisiä sukudynastiatutkimuksia. Samalla todetaan Ehrnrooth-suvun merkitys suomalaiselle yhteiskunnalle. Silti olisin kaivannut vahvempaa perustelua siihen, miksi juuri nämä yksilöt ja juuri tämä sukuhaara on valittu tarkastelun kohteeksi. Kenties mukaan olisi mahtunut myös joku sellainen suvun jäsen, jonka menestys ei noussut nyt valittujen tasolle. Tosin Kati Toivanen viittaa Magnus Johan Ehrnroothin (1730–1785) sukuhaaraan ja erityisesti hänen poikaansa Gustaf Henrikiin (1766–1845), joka upseerin virassaan syyllistyi todennäköisesti taloudellisiin väärinkäytöksiin. Aatellisäädyn piirissä sellainen teko merkitsi kunnianmenetystä ja käytännössä sosiaalista kuolemaa, eikä epäsuorasti avioliitto talonpoikaissukuun kuuluneen naisen kanssa ainakaan auttanut asiaa. Lisäksi teoksen liitteiksi laadituista sukutauluista näkyy, kuinka paljon aikuisiksi eläneitä suvun jälkeläisiä jäi naimattomiksi. Heidän vaiheensa ja jälkimaineensa jäävät

vähälle huomiolle. Näin mukaan ”on valikoitunut” (s. 17) lähinnä aikakautensa eliitteihin kuuluneita suvun edustajia, joten artikkeleissakin on tavallisesti näkökulmana yhteiskunnan ylätason toimijuus ja esimerkiksi ”säädyn mukaiset seuralaiset” (s. 100).

Mielenkiintoisessa kokoelmassa ei monien muiden artikkelikokoelmien tapaan ole aina vältytty toistoilta tai päällekkäisyyksiltä. Osa kirjoittajista yhdistää suvun pitkän aikavälin tarkastelun yleisempään kehitykseen, usein onnistuneesti. Silti toisinaan mukaan on jäänyt yleisesitystasoista taustatietoa, jonka yhdistäminen kulloinkin keskiössä olevan suvun jäsenen toimintaan on siten jäänyt osin vajaaksi. Kaikesta huolimatta kirja puolustaa mainiosti paikkaansa tutkimuksena tärkeän suomalaisen suvun vaiheista. Toivottavasti teos saisi jatkoa ja vastaavanlaisia sukhistorioita laadittaisiin lisää.

Petri Karonen, professori
Jyväskylän yliopisto

Itsemurha-ilmio ja materiaallinen käänne

Anu Salmela:

Kuolemantekoja. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa. Turun yliopiston julkaisuja C440. Turku 2017. 221 s. + liitteet. ISBN 978-951-29-6877-0 (sähköinen).

Anu Salmelan väitöstutkimus on aihepiiriltään ja lähestymistavaltaan moniulotteinen, hyvin perusteltu työ. Salmela kysyy, millaisia ilmiöitä naisten itsemurhat olivat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Kysymyksenasettelussa korostuu prosessuaalisuus: Salmela tutkii itsemurhaa prosessissa muotoutuvana, ei-deterministisenä, avoimena ja uusia muotoja saavana ilmiönä. Lisäksi hän pyrkii kehittämään ”uusmaterialismista innoittunutta, ei-ihmiskeskeistä historian lukutapaa, joka huomioi sukupuolen ja kulttuurin ohella materiaan ja ei-inhimilliset toimijat” (s. 17). Tässä hänen lähestymistapansa poikkeaa aiemmasta, lähinnä diskursiivisesti painottuneista ja inhimilliseen toimintaan keskittyneistä tutkimuksista. Salmela tekee teoreettisia valintoja, jotka liittävät työn historian tutkimuksen niin sanottuun materiaalliseen tai aineelliseen käänneeseen. Lyhyesti sanottuna Salmela tutkii itsemurha-ilmion materiaalis-käytännöllistä muotoutumista. Tutkimusote on raikas ja teoreettisesti painottunut.

Tutkimuksensa teoreettiseksi ja metodologiseksi ohjenuoraksi Salmela on valinnut Karen Baradin kehittämän toimijuusrealismin (*agential realism*), jossa keskeistä on ei-inhimillisiä toimijoita ja materiaan toimi-

juutta painottava uusmaterialistinen ajattelu. Salmelalle merkityksellistä on uusmaterialismi uudelleenlukemisen käytäntönä, joka tarjoaa mahdollisuuden analysoida itsemurhaa ilmiönä, joka syntyy inhimillisen ja ei-inhimillisen, materiaan ja diskursin kohtaamisissa. Toimijuusrealismilla on myös ontologinen ulottuvuutensa. Salmelan mukaan ontologia ei Baradin ajattelussa ole jonakin olemista vaan joksikin tulemista, koko ajan käynnissä olevaa eriytymistä. Barad korostaa materiaan ja diskursin ontologista erottamattomuutta ja lomittuneisuutta. Materiaan ja diskursi muodostavat ei-dualistisen kokonaisuuden, jossa ne sisältävät toinen toisensa eikä niitä voi erottaa. Argumentoidessaan materiaan toimijuuden puolesta Salmela näyttää ainakin analyttisesti erottavan materiaan ja diskursin toisistaan. Tätä erottelua, miten eritellä erottamatonta – siis materiaan ja diskursin lomittuneisuutta – olisi ehkä syytä pohtia vielä tarkemmin.

Toimijuusrealismissa keskeisiä käsitteitä ovat yhteis- muotoutuminen ja välineistö. Oikeudenkäynnit ja ruumiinavaukset ovat välineistöjä, ilmiöitä tuottavia materiaalis-diskursiivisia käytäntöjä. Tässä katsannossa myös historian tutkimus on välineistö, jonka osia ovat tutkija ja hänen tunteensa. Siihen nähden työssä on aika vähän reflektiota tutkijan tuntemuksista ja roolista itsemurhien muotoutumisessa. Tutkimuksessaan Salmela löytää ongelmakohtia, joita Baradin toimijuusrealismin soveltaminen empiirisessä tutkimuksessa synnyttää. Fysiikan lait tavallaan pysähtyvät, kun tuomio on julistettu ja ruumis haudattu.

Salmela liittää tutkimuksensa erityisesti paitsi itsemurhien historiaa koskevaan tutkimustraditioon myös sukupuolihistoriaan. Koska valtaosa itsemurhan tekneistä on ollut miehiä, naisten itsemurhat ovat jääneet tutkimuksessa varjoon. Sukupuolihistoriassa on ehkä itsemurhienkin osalta tarvetta tehdä naisia ja heidän toimintaansa näkyväksi.

Yhden keskeisen lähdeaineiston muodostavat oikeudenkäyntiasiakirjat, mikä liittyy Salmelan työn oikeus- ja rikoshistorian perinteisiin. Kyse on rikollisuuden historiasta ennen kaikkea siitä syystä, että itsemurha oli rikos aina vuoden 1889 rikoslakiin, joka astui voimaan vuonna 1894. Lisäksi Salmela tulee työssään lähelle historian tutkimuksen piirissä vakiintunutta tuomiokirjatutkimuksen traditiota, jossa tuomiokirjoista luetaan monenlaisia jokapäiväisen elämän ilmiöitä. Etenkin varhaismodernin ajan tutkijat etsivät niistä aviollista ja avioliiton ulkopuolista seksuaalisuutta, naisen asemaa, lähisuhdeväkivaltaa, noituutta, taikuutta, käsityksiä yhteisöllisyydestä ja talonpoikaisväestön tapaa puhua rakkaudesta. Etenkin Riikka Miettisen väitöskirja 1600-luvun itsemurhista on lähellä Salmelan aihepiiriä, vaikka töiden fokukset poikkeavat toisistaan. Tutkiessaan tuomioistuinprosesseissa muotoutuvia itsemurhia Salmela pääsee kuvaamaan 1800-luvun jälkipuoliskon paikallisyhteisöjä hyvinkin läheltä.

Toinen keskeinen lähdeaineisto, ruumiinavauspöytäkirjat, kytkee tutkimuksen lääketieteen historiaan ja siinä erityisesti medikalisaatioon. Salmela keskustelee medikalisaatiohistoriallisen tutkimuksen kanssa, jota monet suomalaiset ja pohjoismaiset historiantutkijat edustavat. Medikalisaatio on yhteydessä asiantuntijuuteen – kenellä oli valta määritellä itsemurhia. Lääkäreiden ammattikunnan asema ja oikeus määritellä ilmiötä, joissa etenkin papisto oli ollut keskeisessä roolissa, on tullut esiin aiemminkin tutkimuksessa.

Salmelan työssä pöytäkirja-aineistojen luenta on vivahteikasta ja niistä tehdyt johtopäätökset ovat selkeitä. Salmela tuo esiin rahvaan toimintaa ja tapoja kuvata yhteisöään. Hän tavoittaa oikeudenkäyntipöytäkirjoihin kirjatusta todistajanlausunnoista moniulotteisen kuvan yhteisöistä, joissa kuolemanteot tapahtuivat.

Tutkimuksen rakenne on selkeä ja temaattisesti perusteltu. Johdannon ja suhteellisen lyhyen loppuluvun lisäksi pääluvut ovat ”Obduktiopöydällä”, ”Käräjillä ja raastuvissa” ja ”Oikeuden päätös”. Ruumiinavausten käytännöt kaikkine sosio-materiaalisine osapuolinen tai toimijoinen muodostavat jännittävän kappaleen lääketieteen historiaa ”from below”. Salmela rakentaa kuvaa 1800-luvun oikeuslääketieteen käytännöistä. Hän muun muassa osoittaa lääkärin pätkäilleen henkilön mielentilaa sydämen rasvoittuneisuuden tai aivoissa ilmenevien paksuuntumien perusteella. Ruumis pystyi myös salaamaan tai osallistumaan tiedon tuottamiseen. Salmela korostaa tihentyymiä: erityisesti ruuansulatuselimet, sydän, aivot ja sukupuolielimet olivat tihentyymiä, joita lääkärit tuijottivat. Kiinnostavaa on naisten seksuaalisuuden ja siveellisyyden kontrollointi, jolla näyttää olleen vain vähän tekemistä varsinaisen kuolinsyyn ja naisen mielentilan selvittämisen kanssa. Salmela kirjoittaakin osuvasti tirkistelystä.

Pääluvussa ”Käräjillä ja raastuvassa” Salmela tuo esiin, miten itsemurha muuntuu välineistön mukaan. Naisten seksuaalisuuden ja siveellisyyden kontrolli ilmeni hyvin samanlaisena kuin varsinaisesti siveellisyyttä koskeissa oikeudenkäynneissä. Kun lääkärit tirkistelivät sukuelimiä mielentilan määrittämisen nimissä, käräjillä todistajanlausunnot kuvasivat vainajien käytöstä ja luonteenpiirteitä. Yhteisön sosiaalinen kontrolli tuli selvästi esiin, kun todistajat kertoivat joko tapahtuneesta tai tapahtumatta jääneestä silmälläpidosta. Salmela osoittaa, miten varhaismoderni vastuu yhteisöstä oli vahvasti läsnä 1800-luvun jälkipuoliskon kylä- ja kaupunkiyhteisöissä.

Oikeudenkäynnin käsitteellistäminen välineistöksi, joka erotti vainajat ja todistajat toisistaan, on keskeistä Baradiin pohjaavassa toimijuusrealismissa. Suhdetta vaihtoehtoisin tulkintatapoihin olisi voinut eksplikoida. Miten lähestymistapa eroaa tutkimuksesta, jossa oikeudenkäynti ymmärretään areenana, jossa (inhimilliset) toimijat kertovat, kirjaavat, tulkitsevat, sanallistavat

ja antavat merkityksiä? Esimerkiksi kokaiinin ja puutuvan kihlasormuksen toimijuus (s. 117–118) voisi myös viitata merkityksiin, joita inhimilliset toimijat antoivat materiaalisille seikoille. Tai kun tekstissä on viittaus säätilaan ei-inhimillisenä toimijana, joka vaikutti kuoleman muotoutumiseen (s. 65), olisi kiinnostavaa tietää, onko toimijuusrealismissa tilaa sellaiselle käsitteelle kuin olosuhteet.

Työnsä loppuluvussa Salmela kokoaa tutkimustuloksensa yhteen. Hän syventää jossain määrin keskustelua ja pyrkii asettamaan oman tutkimuksensa ja tutkimustuloksensa keskusteluyhteyteen aiemman tutkimuksen kanssa. Koska tavoitteena on haastaa aiempaa tutkimusta ja esittää uusia tulkintatapoja, on hyvä, että tekijä toteaa kootusti, mitä uutta itsemurhan uusmaterialistinen, toimijuusrealismin näkökulmasta tehty tutkimus voisi tuoda tutkimuskeskusteluun. Aiemman tutkimuksen huomioimisessa työssä on ilmeiset ansionsa ja puutteensa. Salmela osoittaa tuntevansa hyvin aiempaa itsemurhatutkimusta sekä Suomessa että kansainvälisesti. Teoreettisen keskustelun osalta Salmela tekee tarkkaa työtä ja liittää tulkintansa uusmaterialistiseen keskusteluun, mutta käsitteilyluvussa hän olisi voinut käydä enemmänkin keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa. Hän esittää työssään sellaista toimijuusrealismin kritiikkiä, joka antaa hyviä mahdollisuuksia syventää tutkimuskeskustelua. Hän osoittaa, että itsemurha ei ollut yksi selkeä, yksilulotteinen ja ennalta määrätty ilmiö, vaan se muotoutui ruumiinavauksissa, tuomioistuinkäsittelyissä, oikeuden päätöksissä ja vielä hautaamistavoissakin.

Pirjo Markkola, professori
Tampereen yliopisto

Siperia kutsui, Siperia karkotti!

Vesa-Matti Lahti:

Siperia kutsuu! Kansainvälisen Kuzbas-siirtokunnan ja sen suomalaisten tarina 1921–1927. Into Kustannus Oy 2017. 233 s. ISBN 978-952-264-801-3.

1920-luvulla kuutisensataa vasemmistoaktiivia ja seikkailijaa kaikkiaan 28 eri kansallisuudesta matkasi Amerikasta Siperian Kemerovo-alueeseen vuonna 1921 perustettua Kuzbas-nimistä autonomista siirtokuntaa. Amerikkalaisten aktivistien tavoitteena oli edistää Neuvosto-Venäjän teollistumista. Mukaan liittyi myös Vesa-Matti Lahden vähäpuheinen isoisä Richard Lahti, jonka kokemusta tutkija haluaa teoksessaan ymmärtää.

Kirjan pääotsikko kuvaa hyvin seikkailuun lähteneiden toiveita, idealismia, edistysuskkoa ja paremman tulevaisuuden kaipuuta. Toisaalta kirja paljastaa aate-toverien toisiaan kohtaan osoittaman räikeän epäoi-

keudenmukaisuuden – siinä määrin, että sen luettuaan osuvana voisi pitää myös otsikkoa 'Siperia kutsui, Siperia karkotti!' Kirjan alaotsikon mukaisesti tarina jakautuu kahteen osaan. Ensimmäin kerrotaan siirtokunnasta ja sitten siellä asuneista suomalaisista. Kansiteksti, kuvitus ja tekijän sukuhistoriallinen kytkös asettavat suuret odotukset erityisesti suomalaisten tarinan osalta. Vesa-Matti Lahti lunastaa nämä odotukset oikein hyvin ja tarjoaa paljon muutakin.

Kirja antaa paljon myös historiasta laajemmin kiinnostuneille, koska Lahti on perehtynyt myös amerikkalaisten sosialistien, syndikalistien ja kommunistien vaiheisiin. Hän taustoittaa tietä Kuzbas-siirtokuntaan miltei kymmenen sivun verran esittelemällä Yhdysvaltojen 1910- ja 1920-lukujen yhteiskunnallista ja sisäpoliittista tilannetta sekä kuvaamalla amerikansuomalaisten jakautumista eri ryhmittymien taa. Kansainvälisen ja syndikalistisen Industrial Workers of the World (IWW) -ammattiyhdistyksen historiaa avataan helpottajuisesti myös asiaan aiemmin perehtymättömille lukijoille. Syväisemmin asiaan perehtyneille kirjoittajan hyödyntämä henkilöhistoriallinen lähestymistapa mahdollistaa ryhmittymien välisten ristiriitojen käytännönläheisen tarkastelun. Esimerkki tästä on kommunistien johtajuuskon ja IWW-aktiivien työpaikkademokratia-ajattelun välinen ristiriita.

Kuzbas-idean synnyn tarkasteluun päästään varsinaisesti vasta sivulla 51. Tämän jälkeen kirja tarjoaa parinkymmenen sivun verran areenan idean isille, Herbert Calvertille, Bill Haywoodille ja Sebald Rutgersille. Heidät esitellään tarkoin. Hankkeen rekrytointivaihetta käsitellään noin 8 sivua ja varsinaisten ensitoimien käynnistämistä tarkastellaan samassa laajuudessa. Polttopiste on vielä New Yorkissa, Manhattanilla, mutta tarkastelun juonteissa vilahtaa muun muassa tunnettu suomalais-kommunisti Yrjö Sirola.

Matka Siperiaan on teoksessa oma osionsa. Matkakertomus-, muistelmaj- ja kirjeaineiston myötä sukelletaan pikkutarkkaan kuvaukseen amerikkalais-kommunisti Ruth Kennellin sekä Richard Lahden matkasta New Yorkista S.S. *Rotterdam* -laivalla Englantiin ja siitä yhä vain idemmäksi ohi uuden Suomen tasavallan. Pietarin puutteelliset asumisolot sekä kolikko junamatka Siperiaan paljastavat joillekin idealistisille matkalaisille olojen ankaruuden sekä tuimien, muukalaisvastaisten ja yltiökansallismielisten paikallisten haluttomuuden edes ottaa vierasmaalaisia vastaan.

Lahti esittelee siirtokuntalaisten elämää Siperiassa yksityiskohtaisesti muistelmatyypin aineiston pohjalta. Tarkastelussa paneudutaan siirtokunnalle tärkeän maatilankorjauksen, suomalaissiirtolaisten rakennustaitoihin sekä Richard Lahden vaiheisiin traktorinkuljettajana. Tutuiksi tulevat tarjolla olevat hovit, kuten näytelmä- ja urheilutilaisuudet. Avioliittoa solmitaan, mutta pian esiin pongahtavat myös siirtokuntalaisten

avio-ongelmat ja -erot. Monissa ihmissuhteissa liikutaan syvissä ja tummissa vesissä, kuten puolitoistavuotiaan vauvansa sekä miehensä hylkäämän Ruth Kennellin uudissuhde-elämässä.

Ankarat elinolot ja Siperian talvi sekä odottamattomana pettymyksenä paljastuva sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoistuminen kiihdyttää ihanneyhteisöön pyrkivien ristiriitoja ja epäluottamusta. Ennen kaikkea paikallisten asukkaiden ja vierasmaalaisten siirtolaisten, kommunistien ja IWW-aktiivien sekä viimein perustetun Neuvostoliiton ja sen avuksi rientäneiden ulkomaalaisten välille repeää ammottava juopa. Näissä oloissa keskenään yhtä köyttä vetäviä suomalaisia keuhuttiin kyllä hyväksi työntekijöiksi, mutta samaan aikaan kritisoitiin kapeakatseisiksi nationalisteiksi.

Pettyneimmät siirtokuntalaiset eivät pysyneet Kuzbasissa kontrahdin edellyttämää kahta vuotta. Heille kohteen vetovoima ei kestänyt "reilusti alle vuottakaan", ja lähtijöitä oli paljon. Kuinka paljon tällaisia lähtijöitä oli, pohtii Lahti. Tyytymättömät suomalaiset valittivat oloista Moskovaan, lähtivät muualle Neuvostoliittoon sekä palasivat Yhdysvaltoihin tai suuntasivat Suomeen. Richard Lahti oli yksi lähtijöistä. Vuodesta 1923 suomalaisten vaikutusvalta Kuzbasissa pieneni. Lähtijät eivät olleet paikalla aikana, jota Lahti luonnehtii siirtokunnan toimeliaisuuden vuosiksi. Kuzbas-hankkeen tuloksia esitellään puolentoistasadon sivun mittaisen ponnistusvaiheen jälkeen, ja sitten onkin hajoamisprosessin vuoro. Koko kehityskulun esittely sopii, koska siirtokunnan tarina on myös suomalaisten tarinan kehys.

Siirtokunnan suomalaisten tarinaa ei ole aikaisemmin kerrottu. Suomalaisia oli Kuzbasissa niin huomattava määrä, että he olivat sen alkuaikoina suurin kansallinen ryhmä. Lahti suhteuttaa Kuzbasin suomalaisten toimia vertaamalla niitä suomalaisten ponnisteluihin muissa 1800- ja 1900-luvun ihmensisirtokunnissa. Esiin nousi suomalaisten pyrkimys pitää yhtä sekä heidän panoksensa rakennustöissä. Kirjan liitteestä löytyy myös 150 nimeä käsittävä luettelo Kuzbasin suomalaisista. Vaikka luetteloinnissa on horjuntaa, se voi kuitenkin auttaa eteenpäin mahdollisissa jatkoselvityksissä. Kuzbasissa asuneista suomalaisista Lahti esittelee muun muassa IWW:n Ida Ahon ja Suomen Kommunistinen Puolueen keskuskomitean jäsenen Leo Jaukin.

Lahden henkilöhistoriallisessa käsittelyssä vilistävät esiin erilaiset persoonat tavoitteineen ja piirteineen monenlaisten tapahtumien käänneissä. Hän pysähtyy miettimään, keitä nämä ihmiset lopulta olivat ja miten heidän odotuksilleen ja ihanteilleen viimein kävi. Muutama avainhenkilö, kuten isoisä Richard Lahti ja Ruth Kennell, nousevat mielenkiinnon kohteina ylitse muiden. Tässä näkyy lähdeaineiston merkitys: muistelmien, matkakertomusten ja lehtijuttujen kirjoittajat pääsevät muita siirtokuntalaisia paremmin esille. Pelkästään ensimmäinen luku, 'Lähtijät', keskittyy Richardiin sekä

Ruthiin ainakin 16 sivun verran. Sinällään ote on ymmärrettävä: historian tutkimisessa ei tietenkään voida nyhjäistä tyhjästä.

Viitejärjestelmä on kirjan heikoin kohta. Perustellusti on kyllä käytetty jonkin verran selittäviä loppuviitteitä, mutta varsinaisten tutkimuksellisten lähdeviitteiden puuttuminen haittaa tulosten historiatieteellistä punnintaa. Tämä on merkityksellistä, koska aineistossa on paljon kertovia lähteitä kuten muistelmia, joista osa on jopa saatettu kaunokirjalliseen muotoon. Lisäksi lähdeaineistossa on paljon kirjeitä. Historiantutkijalle tutkimukselliset lähdeviitteet tämän tyyppisessä teoksessa ovat kaipuunkohde. Teoksen pääasialliselle kohdeyleisölle tai tietokirjalle ne eivät sitä samassa määrin ole. Päätös lähdeviitteiden kohtalosta lienee kustantajan linjanveto.

Kustantaja on sijoittanut teokseen mukavan määrän ammattitaitoisesti valittuja kuvia ja piirroksia. Kuitenkin kirjan tekstiosion ja kuvallisten kuvien epälineaarinen numerointi, joka ei hämmäntäisi hypertekstissä, toimii huonommin lineaarisesti luettavassa kirjassa. Sitä vastoin sisäkansiin painettu postikortti kuultavine teksteineen antaa osuvaa ulkoista tyylikkyyttä sidottuun kirjaan. Kartta sivulla 15 on tavalliselle lukijalle välttämätön apu, jonka avulla voi sijoittaa Kuzbasin oikealle paikalleen. Kirjassa on myös tietoaoukeamia sekä lisäselityksiä, jotka aluksi saattavat vaikuttaa irrallisilta. Ne ovat kuitenkin hyviä ”kulttuuripläjäyksiä”, kuten *Mysterio Buffo* -selitys sekä yli aukeaman mittainen ”Joe Hill & pie in the sky”. Lopulta ne auttavat myös ymmärtämään ja suhteuttamaan kehyskertomusta tai pikemminkin kirjan ensitarinaa, jonka puitteisiin pujahtaa kirjan toinen tarina – Kuzbasin suomalaisten tarina.

Monet kirjan teemoista puhuttelevat myös niitä, jotka kaipaavat historiateokselta yhteyksiä ja merkityksiä tähän päivään. Tällaisia ovat esimerkiksi työpaikkademokratia ja ammattiliitot, sukupuolten tasa-arvo, feminismi ja samaa sukupuolta olevien väliset suhteet. Naiset ovat Lahden kirjassa aktiivisia toimijoita siinä kuin miehetkin. Tekijä olisi saanut asian käsittelyyn lisää syvyyttä hyödyntämällä Julia L. Mickenbergin tutkimusta *American Girls in Red Russia: Chasing the Soviet Dream* (University of Chicago Press), jossa käsitellään myös Kuzbasia. Tutkimus ilmestyi kylläkin vasta huhtikuussa 2017, mikä lienee vaikuttanut sen jäämiseen kirjallisuuden ulkopuolelle.

Lahden teoksen lähtökohta on traaginen: Kuzbasin avustajien kansainvälisyyden idea ja sen tavoittelu sortui. Asia- ja aikarajausten vuoksi perikato ei paljastu teoksesta kaikessa raadollisuudessaan. Neuvostoliittoon jääneet 29 siirtolaista päätyivät lopulta työleireille, joissa 22 heistä menehtyi. Näin he jakoivat lukemattomien maan kansalaisuuden ottaneiden ulkomaalaisten kohtalon. Muutosta ja saavutuksia kyllä hehkutettiin, mutta ksenofobian sekä kiihkokansallismielisyyden kyl-

mävä moukarointi laittaa lukijan pohtimaan neuvostovaltion ja sen tueksi rientäneiden ulkomaisten auttajien kaksoistragediaa.

Kansainvälisen Kuzbas-siirtokunnan ja sen suomalaisten tarina näyttää olleen Lahdelle vajaan parin vuosikymmenen mittainen henkilökohtainen projekti. Asioiden omakohtaiseksi sisäistämiseksi hän on myös käynyt Siperiassa vuosina 2010 ja 2016. Hanke on selvästi ollut tekijälleen tärkeä antaessaan mahdollisuuden ymmärtää paremmin omien sukulaisten tekemiä valintoja. Lukija puolestaan jää pohtimaan yleisten ihanteiden arvoa, haaveiden kaatumista ja ihmisten selviytymispyrkimyksiä.

Henry Oinas-Kukkonen, dosentti, FT
Oulun yliopisto

Euroopan yhdentymisen varhaisista visioista käytyä suomalaista keskustelua

Pauli Heikkilä:

Tasavalta vai tasapaino? Suomalaiset keskustelut Paneuroopan ja Uuden Euroopan yhdentymissuunnitelmista 1923–1944. SKS 2017. 243 s.
ISBN 978-952-222-8598.

Euroopan nykyisen integraation keskeisenä intellektuaalisena kantaisänä mainitaan usein kreivi Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972), eurooppalainen kosmopoliitti, joka pohti eurooppalaista tulliliittoa samat arvot jakavien maiden kesken ja julkaisi teemasta kulluisan pamfletin (*Pan-Europa*, 1923). ’Uusi Eurooppa’ puolestaan on vähemmän peräänkuulutettu varhainen visio Euroopan yhdentymisestä, nimittäin natsi-Saksan aikainen malli sodanjälkeisen Euroopan uudesta järjestyksestä, missä Saksalla oli johtava rooli. Pauli Heikkilä käsittelee teoksessaan vähemmän tunnettuja suomalaisia keskusteluja Euroopan yhdentymisestä periodilla, joka ei yleensä ole tämän aiheen tiimoilta tunnettu.

Heikkilä avaa uusia näkökulmia Suomen poliittiseen historiaan tarttumalla kansalliseen identiteettiprojektiin. Hän pitää kysymystä Euroopan keskinäisestä liittoutumisesta keskeisenä nimenomaan pienen ja tässä tapauksessa tuoreeltaan itsenäistyneen valtion kannalta, missä hapuillaan kulttuuriin ja arvomaailman liittyvien kysymysten kanssa. Tässä hän on nähdäkseen oikeassa. Samalla kansalliseen identiteettiprojektiin keskittyvä näkökulma on omalla tavallaan rajaava, sillä se keskittää huomion hyvin voimakkaasti kotimaahan. Laajempi ja kattavampi eurooppalaisten yhdentymiskeskustelun käsitteily jää tulevien tutkimusten tehtäväksi.

Tutkimuksen keskiössä ovat suomalaisen älymystön ja osittain poliittisen eliitin näkemykset Suomen paikasta Euroopassa ja maanosan eri kansojen välisistä suhteista. Erityisen keskeistä on, miten eri kannanotoissa Eurooppa asetui suhteessa muihin maanosiin. Heikkilä pyrkii myös vertailemaan liikkeiden ideologisten keskustusten ja suomalaisten välisiä aatteellisia eroja. Paneurooppalaisuuden osalta tämä tarkoittaa keskittymistä Coudenhove-Kalergin kirjoituksiin. Uusieurooppalaisuuden kohdalla puolestaan huomio kiinnittyy italialaiseen fasismiin ja natsien poliittisesta ohjelmasta kumpuavaan ajatteluun. Keskusteluun osallistui hyvin laajalti suomalaisia toimijoita, kuten Tulenkantajat sekä Paneurooppalainen Yhdistys, kotimaisista fasistiryhmistä sekä poliittisiin puolueisiin kytkeytyneistä puoluelehdistä puhumattakaan.

Tutkimuksen alkuperäislähteet ovat ennen kaikkea kansallisia ja siinä suhteessa hyvin kattavia, sillä huomiota keskitetään laajalti suomalaisen sanomalehti- ja aikakauslehtien kirjoon sekä painettuihin alkuperäislähteisiin, kuten muistelmiin. Lehtiartikkeleista tehtyjä tulkintoja tukevat erilaisesta arkistoaineistosta, kuten presidentti Risto Rytin yksityisarkistosta sekä Ulkoasiainministeriön diplomaattisähkeistä tehdyt nostot. Kansainvälinen vertailu kuitenkin perustuu pääasiassa tutkimuskirjallisuuteen – laaja vertailu olisikin vaatinut huomattavasti laajemman käsikirjoituksen myös sanamääräisesti mitattuna.

Teoksen rakenne perustuu temaattiseen jakoon. Käsittely lähtee liikkeelle kronologisesti paneurooppalaisuudesta ja etenee sitten Uuden Euroopan käsittelyyn ja maantieteellisiin, alueita koskeviin havaintoihin. Päälukujen alla käsitellään keskeisiä teemoja temaattisella jaolla. Teoksen esitystapa on sujuva ja kirjoittaja käyttää runsaasti suoria aineistositaatteja. Kieli on riittävän selkeää, joskin sitaattien käyttö ajoittain rikkoo tulkintaa. Toisaalta sitaattien laaja upottaminen tekstiin kannustaa lukijaa myös lukemaan sitaatit ja näin perehtymään aikalaisten kielenkäyttöön sekä tutkittavaan aihepiiriin syvällisemmin.

Heikkilän löydöt kertovat siitä, että niin paneurooppalaisuus kuin uusieurooppalaisuus saivat Suomen keskusteluissa kansallista identiteettiä käsittelevää sisältöä. Keskustelua kävivät monet yhteiskunnan älymystön jäsenet, joihin lukeutui muun muassa Mika Waltari, Georg Henrik von Wright, V.A. Koskenniemi, Erkki Vala, Eino Kaila ja Jaakko Forsman sekä lukuisia muita. Kyse oli ennen kaikkea kansallisvaltion rakentamisesta ja kansainvälisyyden pohdinnasta. Paneurooppalainen aate hiipui 1930-luvun alussa, mutta osa paneurooppalaisuuden kannattajista, kuten aluksi natseja kritisoinut Eino Kaila osallistui myös 'Uuden Euroopan' mahdollisuuksien pohdintaan jatkosodan aikana, kun Suomi oli sitoutunut Saksaan.

Keskustelussa kansallisvaltion ja laajemman eurooppalaisen kokonaisuuden suhteesta oli kyse myös siitä, miten kansallisuus pitäisi käsittää. Laajentaminen eurokansallisuudeksi antoi mahdollisuuden keskittyä painottamaan sivistystä etnisten piirteiden sijaan. Samalla kotimainen keskustelu rakensi hyväksyntää sille, millainen Suomen kaltaisen pienen valtion paikka tulisi olemaan. Kansainliiton antama kokemus ei tyydyttänyt paneurooppalaisuutta tukevia tahoja, jotka arvostivat ennen kaikkea eurosentrisyyttä. Uuseurooppalaisuudessa eurosentrisyys tarkoitti käytännössä hierarkkista talousliittoa Saksan hegemonialla, mikä usein hyväksyttiin Suomessa toisen maailmansodan aikaisissa kommentteissa. Suomessa näytti olevan luontevaa hakea paikkaa Neuvosto-Venäjän rajanaapurina pohtimalla eurooppalaisen yhteistyön mahdollisuuksia. Venäläiset edustivat samalla sellaista toiseutta, mille löydettiin vastakohtaa erilaisista eurooppalaisten valtioiden yhteistyötä koskevista ajatuksista. Tulkinat eurooppalaisista arvoista, kulttuuri ja talous olivat luontevia tapoja hakea eroavaisuutta bolsevismiin. Samalla ennen kaikkea uuseurooppalaisuus kärsi toisen maailmansodan lopputuloksesta ja suomalainen keskustelu laantui, samaan aikaan kun Länsi-Euroopassa erilaiset Euroopan yhteistyötä ajavat liikkeet saivat huomattavaa poliittista menestystä.

Teoksen keskeisin anti perustuu hyvin perusteltuun havaintoon, että Suomessa todellakin käytiin laajaakin keskustelua Euroopan tulevasta taloudellisesta ja poliittisesta järjestyksestä sekä mietittiin Suomen paikkaa siinä. Niinpä huomio keskittyi ennen kaikkea keskustelun olemassaolon osoittamiseen, ja välillä lukija jää miettimään, missä määrin intellektuellien lehtien palstoilla käymällä keskustelulla todella oli poliittisia seuraamuksia. Niinpä esimerkiksi eduskunta-aineiston analyysi olisi voinut tuoda lisävalaistusta kysymykseen siitä, missä määrin lehtiartikkelien ja laajempien kirjoitusten kautta käyty keskustelu Euroopasta heijastui käytännön kansalliseen politiikkaan. Sama pätee kansainväliseen kontekstiin. Kysymyksenasettelussa luvattu kansallisen tason vertailu liikkeen keskuksen ajattelutapojen kanssa ei toteudu täysin tyydyttävästi, sillä on syytä olettaa, että myös keskustukset olivat vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Laajempi lähdeainepohja olisi tässäkin tapauksessa antanut kiinnostavaa syvyyttä tulkinnoille. Toisaalta nykyiselläänkin teoksen anti on kiinnostava. Heikkilä pystyy hienosti osoittamaan aikalaiskeskustelun keskeisiä teemoja ja syventämään käsitystä älymystön roolista sekä ajankohdan poliittisesta ja aatteellisesta ajattelusta.

Teemu Häkkinen, FT
Jyväskylän yliopisto

Suomalaisten oma osavaltio Alaskassa

Henry Oinas-Kukkonen:

Finalaska. Unelma suomalaisesta osavaltiosta.

Vastapaino 2017. 250 s. ISBN 978-951-768-583-2.

Finalaska. Unelma suomalaisesta osavaltiosta on jäänyt kirjana vähän julkisuudelta syrjään, mutta kirjan taustalla ollut tutkimustyö on silti saanut paljon näkyvyyttä. Yleisradio nimittäin tuotti keuhutun ”fiktiivisen tv-dokumentin” *Operaatio Alaska*, joka näytettiin vuoden 2017 lopulla TV1:ssä parhaaseen katseluaikaan. Dokumentissa esitettiin kuvitelma siitä, kuinka suomalaiset evakuoitiin toisen maailmansodan aikaan Yhdysvaltojen Alaskaan ja kuinka sinne perustettiin Finalaska-osavaltio. Kuvitelma ei perustu vain mielikuvitukseen, sillä tuollainen suunnitelma oli oikeasti olemassa. Tämä on *Finalaska*-kirjan tekijän Henry Oinas-Kukkosen hieno löytö.

Kyseessä on ensimmäinen teos, jossa kuvataan toisen maailmansodan aikana Yhdysvalloissa tehtyjä suunnitelmia suomalaisten evakuoimiseksi. Tuolloin, erityisesti sodan loppupuolella Yhdysvalloissa alettiin pelätä suomalaisten kansanmurhaa, jos – ja kuten silloin uskottiin, – kun Neuvostoliitto valtaisi Suomen. Pienen kansan pelastamiseksi ryhdyttiin suunnittelemaan salaista evakuoitoperaatiota. Merkittävimpien suunnitelmien mukaan amerikkalaiset noutaisivat suomalaispakolaiset laivoillaan ja kuljettaisivat Alaskaan.

Finalaska tuo esiin henkilöt, jotka sitoutuivat suomalaisten evakuoitintavoitteeseen niin vahvasti, että ryhtyivät toimimaan asian puolesta. Ehdotuksia evakuoinnista laativat tärkeätkin poliitikot, virkamiehet ja sotilasjohtajat, mutta myös rivikansalaiset. Teoksessa heidän ehdotustensa perusteet esitellään ja asetetaan asiayhteyksiinsä. Ehdotusten kulkua kohti mahdollisia konkreettisia poliittisia päätöksiä kirja seuraa myös tarkasti. Tutkimus perustuu laajaan ja monipuoliseen lähdeaineistoon, joka on koottu etupäässä Yhdysvalloista, mutta myös Suomesta. Suomalaisten siirtämistä Alaskaan pohdittiin läpi sodan niin lehtien palstoilla kuin suljetuissa kokouksissa Yhdysvalloissa.

Ehkä merkittävimmän suunnitelman suomalaisten evakuoinnista laati komentajakapteeni Bertman Herman Lindman (1906–1989), joka toimi Yhdysvaltojen laivaston varakomentajan esikunnassa. Lindmanin vanhemmat olivat muuttaneet Yhdysvaltoihin Suomesta, Ahvenanmaalta. Lindmanin salaista suunnitelmaa suomalaisten siirtämisestä Alaskaan oli pohjustettu jo talvisodan aikana vuosina 1939–1940, jolloin yhdysvaltalaiset tunsivat sympatiaa pientä Suomea kohtaan, joka urheasti taisteli suurta Neuvostoliittoa vastaan.

Evakuointiajatus pohdittiin samaan aikaan myös muualla. Esimerkiksi äveriäät coloradolaiset älykköka-

verukset Robert Black ja Leonard Sutton laativat talvisodan aikana yksityiskohtaisen *Finns for America’s Finland* -ehdotuksen suomalaisten siirtämisestä Alaskaan. Tuon aloitteen he lähettivät syyskuussa 1939 perustetulle Finnish Relief Fundille, jota johti Yhdysvaltain entinen presidentti Herbert Hoover (1874–1964). Finnish Relief Fund kuitenkin katsoi, ettei aloite kuulunut heille vaan Yhdysvaltain liittovaltion hallinnolle. Liittovaltion hallinto luopui myös Lindmanin salaisesta suunnitelmasta Suomen solmittua välirauhan Neuvostoliiton kanssa vuonna 1940.

Vuoden 1944 alussa suunnitelma kuitenkin nostettiin uudelleen esiin: Lindman kirjoitti suunnitelmansa uusiksi ja lähetti sen Yhdysvaltain sisäministerille. Tuolloin pelko Suomen valloituksesta ja jopa mahdollisesta kansanmurhasta nousi uudella tavalla ajankohtaiseksi. Yhdysvaltojen tiedustelun mukaan neuvostoliittolaiset olivat sodan eri tapahtumien takia hyvin katkeria suomalaisille. Taustalla peloissa saattoivat myös olla Stalinin 1930-luvun ”puhdistuksista” länteen tihkuneet tiedot.

Sisäministeri Harold Ickes ja republikaanien kongressiedustaja Bertrand Gearhart päätyivät Lindmanin suunnitelmaa koskeissa keskusteluissa siihen, että suomalaisten siirtäminen Alaskaan voisi olla Suomen ja Neuvostoliiton uusien rauhanneuvottelujen yksi lähtökohta. Koska asia oli äärimmäisen arkaluontoinen, suunnitelma päätettiin pitää salaisena.

Myös yhdysvaltalaisien omat intressit vaikuttivat evakuointisuunnitelmien taustalla. Yhdysvalloissa pelättiin Neuvostoliiton tai Japanin hyökkäystä Alaskaan ja siksi sinne oli saatava asukkaita, jotka sekä halusivat että pystyivät puolustautumaan mahdollisia hyökkäjiä vastaan. Suomalaisia pidettiin myös sopivina uudisasukkaina, jotka saisivat Alaskan kehittämissuunnitelman tavoitteet toteutumaan. Harvaanasutun alueen luonnonrikkauksia hyödyntämään kaivattiin lisää työvoimaa. Suomalaisten nähtiin olevan tottuneita raakaan pohjoiseen ilmastoon ja myös heidän sotilaallinen panoksensa Neuvostoliiton vastaisessa taistelussa herätti arvostusta. Suomalaisten myötä Alaskan territorion haluttiin kehittää uusi osavaltio.

Evakuointisuunnitelmat kuitenkin raukesivat lopullisesti, kun Neuvostoliitto ei lopulta vallannutkaan Suomea ja lopullisten rauhanneuvottelujen tuloksena Suomi joutui luovuttamaan alueestaan vain osia. Salaiset evakuointisuunnitelmat jäivät vuosikymmeniksi arkistojen kätköihin. Tarina alkoi kieriä auki vasta Oinas-Kukkosen törmättyä 2000-luvun alkuvuosina sattumalta Stanfordin yliopiston Hoover-instituutin arkistossa suunnitelmista kertovaan asiakirjaan.

Oinas-Kukkosen mukaan myös Euroopan juutalaispakolaisten asuttamista Alaskaan pohdittiin, mutta suomalaiset nähtiin parempana vaihtoehtona. Yhdysvalloissakin juutalaisvastaisuus oli tuolloin yleistä ja siirtolaislainsäädäntö tiukkaa. Antisemitismi ilmeni esi-

merkiksi kirjoituksissa, joissa Alaskaan ei haluttu koti-
maansa ”pelkureina” jättäviä juutalaisia vain siksi, että
”herra Hitler on päättänyt potkaista heidät ulos Sak-
sasta”. Yhdysvallat ei siis tuohon aikaan ollut puhtoi-
nen vainottujen turvasatama, vaan tietyt samat synkät
voimat kuin Euroopassa liikkuvat sielläkin. 1940-luvun
alun ”America first” -ajatteluun kuului myös pelko siitä,
että pakolaiset saattoivat olla naamioituneita vihollisia,
jotka vain valmistelivat vastaanottoa varsinaisille val-
loittajille. Tällaiset asenteet eivät näytä olevan vieraita
nykyäänkään, kuten eräät Donald Trumpin ja hänen
kannattajiensa luomat uhkakuvat ovat osoittaneet.

Oinas-Kukkosen tutkimus perustuu perinpohjai-
seen lähdeyöhön. Hän esittelee arkistolöytöjään hyvin
innokkaasti ja maalaa kohteestaan moniulotteisen
kuvan, mutta paikoin tarina on vaarassa hävitä arkisto-
ja muiden lähteiden vyörytyksen taakse. Näin myös
kuva tutkittavasta ilmiöstä jää hieman sekavaksi. Tällai-
nen tapa kirjoittaa historiaa tekee lukukokemuksen pai-
koitellen raskaaksi. Ehkä ainakin yksi lisäeditointikierros
olisi ollut paikallaan ennen kirjan julkaisua.

Vesa-Matti Lahti, VTT,
johtava asiantuntija, Sitra

Sujuvasti kirjoitettu elämäkerta monipuolisesta vaikuttajasta

Lasse Kangas:

**Läpi harmaan kiven. Kauppaneuvos Samuli Harima
1879–1962.** Verbatum 2017. 238 s. ISBN 978-952-
6881-10-2.

Kauppaneuvos S.A. Harima, alun perin Samuel Albert
Hohenthal, oli näkyvä hahmo Suomessa itsenäisyyden
ensi vuosikymmeninä. Toinen Vetelin kasvatti, entinen
pääministeri Esko Aho valittua Hariman elämäkerran
alkusanoissa, että ”Huuentaali” on täysin unohdettu.
Etenkään elinkeinojärjestöjä hänen voimiensa päivinä
tutkiva ei voi kuitenkaan Hariman nimeltä välttää. Itse
olen häntä käsitellyt niin Keskuskauppakamarin, Uuden
Suomen kuin Yksityisyrittäjien Säätiön historioissa.¹
Epäilemättä Harima on ansainnut tohtori Lasse Kankaan
kirjoittaman tieteellisen elämäkerran, joka on syntynyt
Ahon aloitteesta ja kustantamana.

Ei Hariman elämäntyön tunteminen sentään yleis-
sivistykseen kuulu. Hänen nimensä katoaminen ylei-
sestä tietoisuudesta on johtunut siitkin, ettei se jää-
nyt minkään yrityksen logoon, kuten vaikkapa Heikki
Huhtamäen nimi. Harimoiden perheyhtiö Talous-Osake-
kauppa sulautettiin Tukoon 1988 ja viimeinen pääkont-
torirakennuskin on purettu. Yhtiön aiempi talo komistaa

Kaisaniemenkadun ja Vilhonkadun kulmaa Helsingissä,
mutta Harimat möivät sen lunastaessaan vähemmistö-
osakkaat yhtiöstään.

S.A. Harima oli kuitenkin paljon muutakin kuin suu-
rehkon tukkuliikkeen ja keskikokoisen kauppa-
ketjun omistaja. Hän oli todella monessa mukana – eikä vain
asemansa takia, vaan luovana voimana ja samalla tai-
tavana sovittelijana. Hänen tärkein elämäntyönsä olikin
luottamustoimissa. Samalla hän on esimerkki 1900-
luvun alun monista self made -yrittäjistä, jotka pääsivät
murtuvan sääty-yhteiskunnan oloissa vaatimattomista
lähtökohdista pitkälle.

Hohenthalit olivat Saksasta 1700-luvulla saapu-
nut sotilassuku, jonka yksi haara asettui Keski-Poh-
janmaalle. Samuel Hohenthalin isä oli melko vauras
talollinen ja seudun näkyviä luottamushenkilöitä mm.
Suuren adressin valtuuskunnassa 1899. Hänen liiketoim-
mensa kuitenkin epäonnistuivat, mikä johti konkurssiin.
Tämä vei lapsilta mahdollisuudet mennä oppikouluun;
yksi pojista ajautui Yhdysvaltain kautta peräti Neuvosto-
Karjalaan ja siellä hyvin arvattavaan kohtaloon.

Samuel pyrki kuitenkin omin päin eteenpäin, pääsi
kansakoulupohjalla Tampereen kauppaopistoon ja siellä
kursseja priimukseksi. Hän painotti etenkin vieraiden
kielten oppimista. Esiintymistaitoja hän oli kehittänyt
nuorisoseurassa, jota sittemmin tuki lahjoituksin. Työ-
ura ei silti auennut helpolla; ehkä nuori konttoristi oli
myös omapäinen. Lopulta Hohenthal pääsi muotoutu-
van Keski-Pohjanmaan Osuuskaupan toimitusjohtajaksi
1906. Hän pani tuulemaan, mutta ei muistellut myö-
hemmin mielellään tätä elämänvaihettaan tultuaan
osuustoiminnan kiivaaksi vastustajaksi.

Hohenthal siirtyi kuitenkin pian Vaasan tukkuliikkei-
den johtotehtäviin osoittaen kykynsä niin myyjänä kuin
organisaattorina. Maailmansota toi ongelmia tukkukau-
palle, mutta avasi myös tilaisuuksia toimelialeille yrittä-
jille; osaa heistä syytettiin gulašseiksi eli keinottelijoi-
ksi.

Kangas kuvaa taitavasti, miten Hohenthal järjesteli
kahvin tuontia ulkomailta ja tutustui Venäjän-kauppaan
hakemalla viljalastin Ukrainasta saakka. Hän kokosi
myös tukkukauppiaita yhteen Suomen Kahvintuonti-
yhtiöön, joka tavoitteli suoria yhteyksiä kahvimaihin
– siis ohi Lyypekin ja muiden saksalaisten kauppahuo-
neiden.

Yhteistyöhankkeissa päädyttiin kahteen organisaati-
oon, joissa Hohenthal nousi heti avainhenkilöksi. Perus-
tettiin Suomen Tukkukauppiain Liitto, josta tuli kes-
keinen talouspoliittinen vaikuttaja 1960-luvulle saakka.
Liitto perusti myös osto-organisaatioita ja tehtaita,
joista muotoutui 1942 Tukkukauppojen Oy eli Tuko
– yksi kaupan neljästä keskusliikkeestä 1990-luvulle
saakka.

Toisaalta Kahvintuonti-yhtiö ja kahden nuoren kar-
jalaisen liikemiehen Kontro & Kuosmanen yhdistettiin
tukkukauppojen keskeisesti omistamaksi Suomen Val-

tamerentakainen Kauppa Oy:ksi, jonka hallintoneuvoston puheenjohtajaksi ryhtyi peräti Kansallispankin pääjohtaja J.K. Paasikivi. Hohenthalista tuli johtaja, Juho Kuosmasesta johtokunnan puheenjohtaja ja Risto Rytistä yrityksen juristi, jonka tehtäväkenttään kuului myös meriosasto eli varustamo.

Tavoitteet olivat kunnianhimoiset ja pääomapanostus tuntuva: vasta itsenäistyneen maan oli luotava suorat kauppayhteydet kaukomaille, etenkin Etelä-Amerikkaan, jossa Argentiina ja Uruguay elivät taloudellista nousua. Hohenthal lähti itse hankalalle matkalle Atlantin taakse perehtymään näkyimiin ja tarkastamaan sinne lähetettyjä edustajia.

‘Valtamerentakaisesta’ tuli kuitenkin valuuttatappioiden takia katastrofi. Ryti jätti ensimmäisenä – tavallaan sananmukaisesti – oppoavan laivan, mitä Kangas hieman hämmästelee Rytin myöhemmän maineen valossa. Kangas arvelee tämän havainneen, ettei hänestä ollut liikemieheksi, joten Ryti siirtyi politiikkaan ja valtion hallintoon – tunnetusti menestyen.

Ongelmista nousi julkinen kohu ja johtajakolmikko haastettiin käräjille syytettynä säännöstelyrikoksesta. Raastuvassa Ryti vapautettiin, mutta Hohenthal ja Kuosmanen tuomittiin 11.11.1920 kumpikin 50.000 markan sakkoihin ja maksamaan valtiolle voitostaan 400.000 markkaa. Tuomiot kumottiin hovioikeudessa, mutta kohu vaikutti miesten maineeseen. Tapahtuma nousee varmaan esiin tekeillä olevassa tutkimuksessa Risto Rytistä talousmiehenä. Myös Hohenthal ja Paasikivi lähtivät pian Valtamerentakaisesta. Kuosmanen jäi hoitamaan yritystä, menetti siinä kertaalleen omaisuutensa, mutta kokosi raunioille 1980-luvulle saakka toimineen Valtameri-yhtiön.²

Kohusta huolimatta KOP tarjosi Hohenthalille 1922 lähes puolta Talous-Osakekaupan osakkeista. Vuonna 1901 perustettu ”afäärifennomaanien” laajapohjainen yritys oli pyrkinyt valtaamaan elinkeinoelämää ruotsin- ja muunkielisiltä. Yhtiön osakkeita oli siirtynyt runsaasti sen toimitusjohtajalle Antti Silvolle, joka kuoli 1921 perheettömänä. Testamentissaan hän määräsi, että osakkeet sai myydä ainoastaan ”hyvämaineiselle ja taitavalle suomalaiselle miehelle”. Sellaiseksi arvioitiin – Valtamerentakaisen kohusta huolimatta – Hohenthal, joka osti osakkeet KOP:n rahoituksella. Talous-Osakekaupasta tuli Hohenthalin päätoimi ja yrityksestä vähitellen Harimoiden perheyhtiö. Se menestyi kauan hyvin, joskin velkaantui 1940-luvulta alkaen. S.A. Hariman jälkeisiä kaupan rakennemuutoksia yhtiö ei kuitenkaan enää kestänyt.

Kangas on kuitenkin havainnut perustellusti, että Hohenthal-Hariman tärkein elämäntyö oli muualla. Hohenthal oli nuorena ollut innokas nuorsuomalainen, jopa vastarintajärjestö Kagaalin asiamies. 1920-luvulla hän liukui Kokoomukseen ja toimi vajaan kauden Helsingin valtuustossakin. Kauppaneuvos (1924) vieroksui

kuitenkin Lapuan liikettä ja kuului 1930-luvulla lähinnä edistyspuoluelaisten muodostamaan Vapaamielisten Klubiin. Harimasta ei tullutkaan poliitikkoa, vaan hän vaikutti lähinnä elinkeinoelämän luottamustoimissa. Hän oli maltillinen suomenmielinen – Anna-puolisokin oli ruotsinkielisiä Björklundeja. Samuel Albert suomalaisti sukunimensä vuonna 1936 – ja etunimensäkin Alpertiksi.

Hohenthal kuului lentoyhtiö Aeron perustajiin johtaan yhtiön johtokuntaa vuosikymmeniä. Samoin hän johti kauan Ilmapuolustusliittoa ja hämmästytti keskipojalaisia lentomatkoillaan. Puheenjohtaminen Valtion lentokonetehaassa oli sen sijaan takkuista. Harima nousi myös kauppakamarilaitoksen johtotehtäviin. Hän organisoii epäonnista kultasormuskeräystä talvisodassa ja oli solmimassa yhteyksiä Saksaan 1940, mutta lähti 1944 joustavasti tukemaan Paasikiveä uudessa ulkopoliitikassa Suomi–Neuvostoliitto-Seuran johtokunnan liemiesjäsenenä. Vaikka hän etääntyi pian kommunistien hallitsemasta SN-seurasta, hänestä tuli 1946 suomalaisvenäläisen kauppakamarin ensimmäisen, pitkäaikainen puheenjohtaja. Hän oli myös harvoja Urho Kekkosen jatkokautta 1961 kannattaneita liikemiehiä, joskin veti painostettuna julkisen tukensa pois.

Harima vaikutti myös Kansallispankin ja Suomen Höyrylaivayhtiön hallinnossa ja valittiin 1942 Oy Uuden Suomen johtokuntaan tukkukauppiaiden tultua erotetun Armas Lassilan osakkeiden kautta lehtitalon suuromistajiksi. US-yhtiön puheenjohtajaksi Harima nousi 1955 ja oli siten avainasemassa, kun jo vaikeuksiin liukuneelle lehdelle valittiin päätoimittaja Lauri Ahon jälkeen. Kangas arvioi varmaan oikein Hariman kannattaneen Eero Petäjäniemeä Eino E. Suolahden sijaan, vaikka näkemyksiä ei merkittävästi pöytäkirjaan.³

Hariman asema eri yhteisöissä perustui varmaankin Nankaan korostamaan taitoon sovitella asioita oman näkemyksensä ytimestä tinkimättä. Hänen persoonaansa on tosin hankala hahmotella, sillä Harima ei pitänyt päiväkirjaa ja henkilökohtainen kirjeenvaihtokin on niukkaa. Kangas on siten joutunut nojaamaan ensi sijassa eri yhteisöjen asiakirjoihin ja julkisiin materiaaleihin. Vielä saatavilla ollut muistitieto on toki elävöittänyt kuvausta, samoin perheen valokuvakokoelma. Hariman omien muistelmien⁴ painotuksia ja ohituksia Kangas kommentoi tyylikkäästi. Kokeneena journalistina Kangas kirjoittaa sujuvasti, mutta hallitsee historianantutkijana myös lähdekritiikin.

Jyrki Vesikansa, FL
Lehdistöneuvos

1. Jyrki Vesikansa, *Talouden vapauden puolesta. 75 vuotta Keskukskauppakamarin toimintaa*. Otava 1993; Jyrki Vesikansa, *Kämpistä Slushiin. Yksityisyrityksien Säätiö 1936–2016*. Yksityisyrityksien säätiö 2016. Kirjoittaja tutkii parhaillaan *Uuden Suomen ja Helsingin Sanomien* kilpailua 1939–1975.

2. Ks. Marko Paavilainen, *Karjalasta kaukomaille. Valtameri Osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998*. Otava 1998.
3. Toisin kuin Kangas kirjoittaa ko. pöytäkirjat ovat jäljellä, mutta tapahtumat selviävät lähinnä Lauri Ahon kirjeenvaihdosta Kansallisarkistossa.
4. S. A. Harima, *Myötä- ja vastatuulta*. WSOY 1957.

Teollisuusjohtajan muotokuva

Jussi Koivuniemi:

Voimamies. Sven-Erik Rosenlew 1902–1963. 626 s. Siltala 2017. ISBN 978-952-234-460-1.

Rosenlew on ollut läpi 1900-luvun yksi Suomen suurimmista yrityksistä. 1920-luvulla perheyhtiö fuusioitui toisen suuren, Frenckellin paperitehtaan kanssa. Yritysruppään ohjaukset pidettiin läpi sotien sekä nousu- ja laskukausien pienessä piirissä. Myös johtajat valittiin omistajasukujen sisältä. Rosenlewin 2011 valmistuneen historian¹ kirjoittanut teollisuushistorioitsija Jussi Koivuniemi palaa nyt *Voimamies*-teoksessa perheyhtiön vallan verkostoihin Sven-Erik Rosenlewin elämäkerran kautta.

Vuonna 1902 Porissa syntynyt ja siellä kasvanut Sven-Erik Rosenlew koki sukuyhtiön kasvun ohella itsenäisen Suomen synnyn, sisällissodan ja toisen maailmansodan kauhut ja viimeistä seuranneet poikkeuksellisen talouskasvun vuodet. Rosenlewin toimitusjohtaja Erik Rosenlewin ja Karin von Frenckellin vanhin poika sai etsiä tietään vapaasti opiskellen maataloutta ja työskennellen nuoresta iästä vanhempiensa omistaman Suontaan kartanon tilanhoidtajana 1920- ja 1930-luvuilla. 1930-luvulla hänet vedettiin maanviljelyn ja metsänhoidon kautta tiiviimmin suvun liiketoimintaan. Tilintarkastajana aloittanut Rosenlew siirtyi talvisodan jälkeen yhtiön paperiteollisuuden johtajaksi ja lopulta vanhemman sukupolven väistyttyä toimitusjohtajaksi, missä asemassa hän toimi kuolemaansa vuonna 1963 saakka.

Sven-Erik Rosenlew ei ollut räiskyvin tai vaikutusvaltaisin Suomen 1900-luvun vuorineuvoksista. Koivuniemen pitkälinen perehtyminen kahden toisiinsa limittyneen suvun ja niiden omistaman yhtiön historiaan avaa tarpeellisen näkökulman suomalaisen suurteollisuuden omistajien elämänpäiriin ja verkostoihin. Kyseessä on silti varsin perinteinen, joskin mitä yksityiskohtaisin elämänekerta. Tarina ei missään vaiheessa eksy kauas päähenkilöstä ja tämän lähipiiristä. Koivuniemi käy tarkkaan läpi Sven-Erik Rosenlewin elämän tärkeät tapahtumat, niihin vaikuttaneet taustat ja niiden seuraamukset. Tämä selittää merkittävässä määrin kirjan huomattavaa mittaa.

Elämäkerran suurin vahvuus ja anti historiantutkimukselle löytyy siinä käytetyistä poikkeuksellisen antoisista lähteistä ja niiden rikkaasta käyttötavasta.

Koivuniemi sai tutkimusta varten käyttöönsä Sven-Erik Rosenlewin, tämän vaimon Inga Rosenlewin (os. Ramberg) ja äidin Karin von Frenckellin vuosikymmeniä lukujen takana viiptyneet päiväkirjat, sekä suuren joukon suvun jäsenten henkilökohtaista kirjeenvaihtoa. Nämä tutkimukselle uudet lähteet muodostavat käsittelyn rungon, Koivuniemen aiemman yrityshistorian toimiessa henkilökuva maadoittavana keskustelukumppanina henkilöhistorialle.

Voimamies vertautuu tyyllisesti selkeänä ja hyvin kirjoitettuna Kari Teräksen 2009 tekemään Heikki Huhtramäen elämänekertaan², joskin verkostonäkökulma on Koivuniemelle selvästi tätä merkittävästi hienovaraampi tarinaa jäsentävä väline. Rosenlewin elämä aukeaa kymmenen pääluvun myötä kronologisesti lapsuudesta opiskelujen ja avioliiton kautta työelämään ja harrastuksiin. Teksti on jouhevaa ja käsittelytapa pääosin selkeää. Vahvimmillaan Koivuniemi on kuvatessaan Sven-Erik Rosenlewin aikaan nähden liikkuvaa arkea maatilalla, perheen ja yhtiön keskellä.

Poikkeukselliset aineistot olisivat tosin tarjonneet mahdollisuuden nyt valittua käsitteellisempään liike-elämän verkostojen luotaavaan tarkasteluun. Sven-Erik Rosenlewin monet yhteydet metsäteollisuuden, maatalouden ja urheilun järjestöihin tulevat kuvatuksi henkilöhistorian ehdoilla, jolloin yhteiskunnan taloudelliseen eliittiin kuuluneen toimijan rooli päätöksenteossa jää kapeaksi. Teoreettinen ote ei ole ollut tyyppillinen tällaisissa elämänerroissa. Liike-elämän vaikuttajien toimia historiallisesti uudelleen arvioitaessa siihen soisi kiinnitettävän enemmän huomiota, ja Rosenlewin ilmeisen laajat arkistomateriaalit vaikuttavat Koivuniemen tutkimusten perusteella tähän tarkoitukseen mitä sopivimmilta.

Toinen ongelmallinen piirre teoksessa koskee rajauksia. Koivuniemi on tehnyt huomattavan työn kerätäkseen kaiken Sven-Erik Rosenlewia läheisesti koskevan tiedon yksiin kansiin. Samalla kirjasta on tullut laaja. Rosenlewin sukua ja yhtiötä tutkiville tämä tuskin muodostuu ongelmaksi, sillä perustutkimuksen osalta työ vaikuttaa todella hyvin tehdyllä. Lienee epätodennäköistä, että Sven-Erik Rosenlew saa pian osakseen yhtä perusteellista historiallista käsittelyä, mikä takaa Koivuniemen tutkimukselle lähdearvon porttina suvun yksityisiin arkistoihin. Silti kiireisempi lukija olisi saattanut arvostaa hieman tiukempaa seulausta aiheiden valinnassa.

Yksityiskohtainen kohdehenkilön elämän kaikkien puolien käsittely tarjoaa erilaisille lukijoille tarttumapintaa tarpeettoman huonosti tunnettuun vuorineuvokseen. Mediassa tartuttiinkin kirjan julkistuksen myötä moniin Sven-Erik Rosenlewin eri puoliin metsästysharrastuksesta ja fasismin äärellä käyskentelystä olympialaisten edustustehtäviin ja lento-onnettomuudesta selviämiseen. Useimmille tätä teosta lukeville Koivuniemen aiempi tutkimus Rosenlew-yhtiön historiasta tulee myös

nyt kohtuudella referoiduksi. Yritys- ja taloushistorian tutkijoille ja harrastajille aiempi yrityshistoria lienee jatkossakin elämäkertaa tärkeämpi teos.

Jussi Koivuniemi on tehnyt merkittävän työn purkaessaan yhden suomalaisen teollisuusjohtajan elämän yksityiskohtaisesti auki. Monivuotinen, rauhallinen perehtyminen Rosenlewin ja Frenckellin sukujen liiketoimiin ja henkilökohtaisiin suhteisiin paistaa läpi *Voimamies*-kirjan sivuilta. Näin Koivuniemi vastaa kirjan otsikon implikoimiin kysymyksiin: kuka oli Sven-Erik Rosenlew ja mikä yhteiskunnallinen merkitys hänellä oli? Tällaista perustutkimusta lukisi mielellään monesta muustakin liike-elämän ja teollisuuden vaikuttajasta.

Aaro Sahari, FM
Helsingin yliopisto

1. Jussi Koivuniemi, *Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853–1987*. Satakunnan museo 2011.
2. Kari Teräs, *Yritys ja yhteiskunta. Heikki Huhtamäen verkostoja sidosryhmäsuhteet*. SKS 2009.

SAK laajojen tulosopimusten myöhäiskaudella

Tapio Bergholm:

Laatua ja vapaa-aikaa. Tulopolitiikan aika II. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö vuodesta 1977. SKS 2018. 605 s. ISBN 978-222-935-9.

Palkansaajajärjestö SAK:n historiaa vuodesta 1977 käsittelevän osan valmistuttua dosentti Tapio Bergholm on saanut valmiiksi kaikkiaan 2 340 sivun laajuisen mittavan työn SAK:n vaiheista sotien jälkeiseltä ajalta. Olen esitellyt myös teoksen kolme aikaisempaa osaa *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoille (1/2006, 1/2008 ja 3/2012).

1980-luvun loppuvuosien jälkeiseltä ajalta Bergholm pitäytyy lähinnä luettelomaiseen tapahtumakuvaukseen ryhtymättä syvemmin arvioimaan ammattiyhdistysliikkeen kollektiivista edunvalvontaa muuttuneessa toimintaympäristössä. Suomen taloudessa oli 1980-luvulla vasta alkuituja tulevista muutoksista. Muutoin tutkimus on alkuperäisaineiston analysointiin ja tutkimuskirjallisuuteen perustuvaa vankkaa tutkimusta. Tekijä on voinut laajan aineistonsa pohjalta esittää myös uusia tulintoja. Näkökulma on työmarkkinapolitiikan keskeisen toimijan, SAK:n.

Teoksen ensimmäinen teemaluku käsittelee työelämän demokratisoimishanketta. Vaatimus nousi esiin SAK:n kanssa kilpailevan SAJ:n toimesta ja SDP:n tukeamana pääministeri Rafael Paasion kuuluisalla telakka-

puheella jo vuonna 1966. SAK tuli mukaan omilla esityksillään, mutta Bergholm toteaa myöhemmin, että asia ei keskusjärjestölle kuitenkaan ollut suuren luokan työmarkkinapolitiinainen kysymys. Sellaista siitä ei vastoin odotuksia tullutkaan. Agendalla se kuitenkin pysyi yhteistoimintalain säätämiseen asti vuonna 1978.

Ruotsissa aihe kärjistyi 1970-luvun loppuvuosina ideologiseksi taisteluksi taloustieteilijä Rudolf Meidnerin hahmottelemista palkansaajarahastoista. Niiden avulla ajateltiin pitkällä tähtäimellä lakkauttaa jopa teollisuuden yksityisomistus. Vaatimusliike johti myötämääräismislin ja palkansaajarahastolain säätämiseen. Poliittisen tilanteen Ruotsissa muututtua rahastot kuitenkin 1990-luvulla purettiin. Suomessa puolestaan tyydyttiin säätämään vuonna 1989 henkilöstörahasolaki Matti Pekkasen komitean yksimielisen mietinnön pohjalta. Lain mukaan perustettiin vapaaehtoisin sopimuksin yrityskohtaisia rahastoja. Bergholm kertoo, kuinka Kalevi Sorsa kehotti toimimaan puolueen esillä pitämässä rahastoasiassa matalalla profiililla.

Yritysdemokratiatavoite tuotti YT-lain lisäksi runsaasti työpaikkatason yhteistyötä säänteleviä keskusjärjestöjen sopimuksia ja lainsäädäntöä työsuojelun alalla. YT-laki vahvisti luottamusmiesten asemaa ja nosti yritysjohtajan ja henkilöstön edustajien vuorovaikutuksen tasoa. Pitäisin lopputulosta työmarkkinaparttien pragmaattisena saavutuksena SAK:n todellisten tavoitteidenkin näkökulmasta, enkä tekijän tavoin pelkästään niukana, vaikka päätävävallan uusjakoa ei toteutettukaan.

Bergholm analysoi monipuolisesti sosialidemokratien johtamien hallitusten aikaisia tulokierroksia tuoden hyvin esiin hallitusten ja SAK:n vuorovaikutuksen. SAK:n sopeutuminen hallituksen taloudellisiin linjauksiin ei ollut helppoa. Ammattiyhdistysliikkeen poliittisten ryhmien kanssakäyminen oli tutkimuskaudella vielä usein tiukasti poliittisten jakolinjojen mukaista. Järjestön sosialidemokraattinen johto hoiti yleensä luottamuskelliset keskustelut hallituksen demarien ja STK:n johdon kanssa.

Kalevi Sorsan kakkoshallituksen aikana vuosina 1977–1979 SDP, SKDL ja SKP:n enemmistö toimivat yhdessä taloudellisen kilpailukyvyyn vahvistamisen puolesta. Samalla kommunistien sisäinen riita kärjistyi. Ministerit prässäsivät marraskuussa 1978 SAK:n valtuuston kokouksessa keskusjärjestöä alhaisiin palkankorotuksiin STK:n esiteltyä o-linjansa. Neuvottelupöydistä ulkona olevat taistolaiset vaativat järjestöä asettumaan markkamääräisen korotusvaatimuksen taakse. Kokous ei kuitenkaan lyönyt kiinni numeroita, vaan asetti tavoitteeksi ostovoimaa lisäävän keskitetyn ratkaisun ja sosiaalietujen parannuksia.

Pääministeri Sorsa pyrki ratkaisemaan työmarkkinatilanteen välitysehdotuksellaan, jonka SAK:n hallitus kuitenkin 1.1.1979 hylkäsi. Keskusjärjestöjen johtajat jatkoivat neuvotteluja päästen sopuun STK:n toimitus-

johtaja Pentti Somerton ja SAK:n puheenjohtaja Pekka Oivion nimiin menneellä ratkaisulla.

Vuoden 1980 liittokierroksen ja järjestöläakoissa menetettyjen yli 1,5 miljoonan työpäivän jälkeen STK:n johto ja SAK:n johtavat demarit alkoivat valmistella tupoa pääministeri Mauno Koiviston pitäessä yhteyttä SAK:n johtoon. Koivisto oli myös jo keväällä 1980 käynnistänyt uudelleen tulopoliitikan raskaan koneiston: talousneuvoston ja tulopoliittisen selvitystoimikunnan, 'tuposeton'.

Koivisto kutsui Matti Pekkasen joulukuussa 1980 selvittämään tulopoliittisen sopimuksen mahdollisuuksia. Pekkanen oli taustaltaan työntäjäpuolen mies, joka oli valtakunnansovittelijan virasta siirtynyt Metsäteollisuuden keskusliiton toimitusjohtajaksi. Hänestä tulikin sitten työmarkkinapoliitikan merkittävä vaikuttaja, jonka palveluksiin vielä presidentti Martti Ahtisaarikin turvautui. Kierrokseen sisältyi vaikeita aineksia maataloustuloratkaisua ja sosiaalietujen veronalaiseksi saattamisen (SOVE) aloittamista myöten. Pekkanen esitteli tammikuussa 1981 talousneuvostossa selvitystyön tulokset ja laati sen jälkeen pääministerin pyynnöstä sovintoesityksen.

TVK:n hallitus hylkäsi esityksen ja SAK:n hallitus hyväksyi sen varauksin äänin 14-8 kommunistien äänestässä vastaan. Vasemmalla arvosteltiin sosiaalietujen verottamista, vaikka niiden tasoa samalla korotettaisiin. Sosialidemokraateillekin esitys oli vaikea hyväksyä korkeanumeroisen maataloustuloratkaisun ja työehtojen osalta muun muassa sen vuoksi, että esitys ei sisältänyt vaadittua sairaskarensipäivän poistoa.

SAK:ssa yksitoista liittoa hyväksyi esityksen neuvottelijensa pohjaksi ja seitsemän liittoa ei hyväksynyt. Bergholmin mukaan pääosa SAK:n kentän sopimuksista sovittiin ainakin muodollisesti sovintoesityksen puitteissa. Merkittävimmät irtautajat olivat lyhyen varoituslakon toimeenpannut Metallityöväen liitto, joka sai esityksen päälle palvelusvuosilsän. Toinen irtautuja AKT sai esitystä korkeammat korotukset taulukkopalkkoihin. Kaikille palkansaajille tuloratkaisu antoi lakisääteisen talviloman.

Bergholm kuvaa, kuinka Mauno Koiviston hallituksen ja myös pääministerin oma asema oli vaakalaudalla tulosopimuksen eri vaiheissa. Vaikeiden hallituspoliittisten kysymysten selvittämisessä SAK:n sosialidemokraattien tuki oli ratkaiseva. Kommunistit puolestaan asettuivat vastahankaan ja SKDL äänesti eduskunnassa kokonaisuuteen kuuluvaa hallituksen indeksilakiesitystä vastaan.

Eurooppalainen ammattiyhdistysliike asetti 1980-luvun taitteessa tavoitteekseen 35-tuntisen työviikon. SAK omaksui tavoitteen perustellen sitä tuotannon automatisoinnin ja robotisoinnin näkymällä, vaikka suurta teknologista muutosta ei suomalaisissa tehtaissa vielä nähtykään. Valmistauduttaessa vuonna 1983 tulo-

kierrokseen työntekijän lyhentäminen tuli SAK:n päävaatimukseksi. STK:n kynnyskysymyksenä oli laittomista lakoista tuomittavien, reaaliarvoltaan jälkeensä jääneiden hyvityssakkojen korottaminen. Asia oli kaiherantanut työntekijä pitkään.

Pääministeri Sorsa nimitti helmikuussa 1984 Pekkanen jälleen tulopoliittiseksi selvitysmieheksi. Pekkanen jätti nopeasti osapuolille esityksensä, joka sisälsi vuotuisen työntekijän lyhentämisen 32 tunnilla 40-tuntista työviikkoa tekeville. Esitys ei sisältänyt työntekijän vaatimia joustoja työaikahallintoon. Julkisella sektorilla lyhennys oli 16 tuntia parempien lomaetujen vuoksi. Paketti sisälsi myös hyvityssakkojen tuntuvan korottamisen, jonka Sorsan hallitus sitten toteuttikin vuoden 1985 alusta. Ratkaisu sisälsi myös työttömyyspäivärahojen korottamisen ja veronalaisuuden. Tällöin vahvistui työttömyysturvan ansiosidonnaisuus pienipalkkaisia suosivalla korvausprosentilla varustettuna.

Pekkasen II-sopimus tuli SAK:ssa hyväksytyksi sosialidemokraattien äänin, ja varmistui kun pääosa keskusjärjestöistä sen hyväksyi ja useat ammattiliitot saavuttivat sen pohjalta neuvottelutuloksen. Sopimuksen mukaisen, vuonna 1986 voimaan tulevan työntekijän lyhennyksen käytännön toteutus jäi STK:n ja SAK:n laatimien soveltamisohjeiden varaan. Jäsenliitot halusivat toteutuksessa päätösvaltaa liittotasolle. SAK:n hallitus hyväksyi soveltamisneuvotteluissa aikaansaadun suosituksen tammikuussa 1985 vasta äänestyksen jälkeen. Suositus tuli ohjaamaan myöhempään työntekijän lyhentämistä. Suosituksen mukaan lyhennysvapaa ansaittiin vuosiloman kertymistä vastaavan järjestelmän tapaan ja vapaa annettiin pääsääntöisesti täysinä työvuoroina. Niitä alettiin kutsua pekkaspäiviksi eli 'pekkasiksi'. Lyhennys oli tarkoitus suorittaa pääsääntöisesti käyntiaikoihin puuttumatta.

Työaikakysymyksen loppuratkaisu keväällä 1986 oli dramaattinen ja erikoislaatuinenkin tapahtumasarja. Työntekijäjärjestöt tekivät silloin tulopoliittisen sopimuksen toimihenkilöiden keskusjärjestöjen kanssa neuvottelujen SAK:n kanssa ollessa vielä kesken, mutta SAK ei ollut ohitettavissa.

STK arvioi kansainvälisen kilpailutilanteen sallivan jonkinlaisen työntekijälyhennyksen. Vastapainoksi työntekijäpuoli vaati niin sanottuja monipulisia työaikoja. Niitä ei tehdyistä erillisselvittelyistä huolimatta onnistuttu saamaan aikaan SAK:n asetuttua jyrkästi vastaan. SAK ajoi työntekijälyhennystä yhteislakon uhalla, vaikka neuvotteluissa oli edistytty. Lakon ollessa alkamassa pääministeri Sorsa kutsui Postipankin pääjohtajan Heikki Tuomisen epäviralliseksi sovittelijaksi ja uudelleen jatkamaan sovittelua lakon jo 13.3.1986 alettua. Tuominen kävi pankin tiloissa salaisia neuvotteluja STK:n toimitusjohtajan Somerton, SAK:n puheenjohtaja Viinaseen ja kansanedemokraattisen varapuheenjohtaja Olavi Hännisen kanssa. Lopulta he allekirjoittivat aamu-

yöstä 15. maaliskuuta Tuomisen itsejäljentävälle ruutu-paperille käsin kirjoittaman 68 tunnin lyhennysohjelman vuosille 1987–1990. Somerto ylitti siinä kahdeksalla tunnilla äärimmäisen neuvotteluvaltuutensa.

SAK sai kahdella tuloatkaisulla vuosityöaikaan yhteensä sadan tunnin lyhennyksen 8-tuntista työaikaa tekeville. Se oli laaja-alaisuudellaan kansainvälisestikin merkittävä työaikatarkaisu, jonka vaikutuksia Suomen teollisuuden kilpailukykyyn on myöhemmin jouduttu puntaroimaan.

Aarne Mattila, dosentti
Helsingin yliopisto

Elävä kuva maakunnallisesta kulttuurivaikuttajasta

Pasi Saarimäki:

Puhumalla puolelleen. Viljo S. Määttälä vaikuttajana ja verkostoitujana. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 98. Kaustinen 2017. 288 s. ISBN 978-951-9268-75-0.

Filosofian tohtori Pasi Saarimäen haastatteluihin ja arkistoaineiston analyysiin perustuva elämäkertatutkimus kuvaa maakuntaneuvos Viljo S. Määttälän (1923–2016) monipuolista vaikuttajanuraa 1950-luvulta 2000-luvun alkuun asti. Saarimäki tekee näkyväksi Määttälän poikkeuksellisen kyvyn luoda niin yksittäisiin henkilöihin kuin yhteisöihin ulottuvia yhteistyöverkostoja, joiden avulla hän pystyi harvinaisen menestyksellisesti edistämään tärkeitä pitämäänsä asioita. Samalla tutkimus valaisee yleispätevästi viime vuosisadan jälkipuoliskon yhteiskunnallisen ja maakunnallisen vaikuttamisen toimintatapoja.

Viljo S. Määttälä, 'Viljo Ässä', oli lähes legendan asemaan noussut keskipohjalainen kulttuurivaikuttaja, jonka työn vaikutukset heijastuivat Keski-Pohjanmaata laajemmalle alueelle. Hän oli järjestömies, organisaattori, kulttuurivaikuttaja, kulttuuritapahtumien ideoija ja organisoija sekä maakunnallinen vaikuttaja. Hänen työnsä heijastui poikkeuksellisen laajalle, vaikka työn ytimenä oli aina keskipohjalaisuuden sekä paikallisen ja maakunnallisen kulttuurin edistäminen.

Saarimäki kuvaa huolella mutta kuitenkin pääasioihin pitäytyen Määttälän elämänkaarta ja tärkeimpiä merkkipaaluja hänen työ- ja vaikuttajaurallaan. Määttälän tapauksessa olisi voinut helposti ajautua yksityiskohneiden ja nyanssien syövereihin, mutta tämän Saarimäki onnistuneesti välttää. Suuri linja piirtyy selkeästi esille ja lukijalle jää muistiin Määttälän työuran päävaiheet ja tärkeimmät aikaansaannokset.

Teos on samaan aikaan sekä henkilökuva päähenkilöstä että seikkaperäinen kuvaus hänen aikaansaannoksistaan keskipohjalaisena kulttuurivaikuttajana. Saarimäki keskittyy ennen muuta Määttälän menestykselliseen toimijaan ja vaikuttajan uraan, mutta tuo laajasti esille myös Määttälän ominaisuuksia, luonteenpiirrettä ja persoonaa (esim. sivut 79, 86, 266). Määttälän Aili-vaimo jää tosin teoksessa täysin kuvaamatta, vaikka hän esiintyi usein miehensä rinnalla. Perhe ja koti limittyivät yhteen Määttälän julkisen toiminnan ja esiintymisten kanssa. Tästä kertovat muun muassa lukuosat Määttälöiden kotona järjestetyt tapaamiset ja kestitsemiset, joissa vaimon rooli oli keskeinen.

Määttälä oli kouluja käymätön mutta sivistynyt mies, jota häiritsi tavattomasti se, että hänellä ei nuorena ollut mahdollisuutta käydä kouluja. Tämän puutteen hän kuitenkin korvasi opiskelemalla itsenäisesti ja käyttämällä kaikki tapaamisetkin itsensä kehittämiseen ja kykyjensä jalostamiseen. Luonteeltaan ja olemukseltaan hienostunut Määttälä sopi erinomaisesti pienen ja vähäväkisen maakunnan kulttuuriseksi keulakuvaksi.

Viljo S. Määttälällä oli kyky viedä aloittamansa asiat maaliin. Siinä auttoi ahkeruus ja luja usko hänen edistämensä asioiden oikeutukseen. Määttälän aikaansaannoksia olivat muun muassa Kaustisen kansanmusiikkijuhlien nostaminen yhdeksi Suomen suosituimmista ja merkittävimmistä kulttuuritapahtumista (s. 131–173), Kansantaiteenkeskuksen rakentaminen (s. 248–254) ja keskipohjalaisen kulttuurin tukeminen Keski-Pohjanmaan kulttuurirahaston asiamiehen ominaisuudessa (s. 106–113). Näissä tomissaan hän ei tavoitellut koskaan henkilökohtaista taloudellista etua tai menestystä, vaan teki elämäntyönsä yhteisten asioiden hyväksi. Niitä hän ajoi sitten ponnekkaasti ja pelottomasti. Kun oli hyvällä asialla, energian saattoi suunnata oikeisiin kohteisiin. Hän oli maakunnan mies, jolle keskipohjalaisuus identiteettinä, kulttuurina ja alueena olivat kaikki kaikessa.

Saarimäki on pyrkinyt mahdollisimman suureen rehellisyyteen kuvauksessaan. Hän ei vain ylistä Määttälän aikaansaannoksia, vaan yrittää nostaa esille myös pinnanalaiset jännitteet ja erimielisyydet. Kovin hyvin hän ei tässä onnistu, mutta se ei johdu yrityksen puutteesta, vaan enemmän kuvattavasta henkilöstä. Määttälä oli poikkeuksellisen vähän ristiriitoja herättänyt henkilö, minkä Saarimäki tuo useassa yhteydessä aiheellisesti esille. Hänellä oli nykytermein ilmaisuna erinomaiset vuorovaikutustaidot ja kyky toimia tilanteen vaatimalla tavalla erilaisten ihmisten kanssa. Arvo maailmaltaan nuorisoseuralainen, alkiolainen ja maalaisliittolainen Määttälä oli verkostoitumisen mestari.

Saarimäki jakaa Viljo S. Määttälän elämänkaaren kolmeen päävaiheeseen. Ensimmäinen oli nuorisoseurakausi. Määttälä omaksui nuorisoseura-aatteen ydinarvot hyvästä ihmisestä ja kunnan kansalaisesta. Hän alkoi toimia aktiivisesti omissa paikallisseurassaan,

mistä hän kohosi maakunnallisen piirijärjestön toiminnanjohtajaksi. Maakunnan nuorisoseuroissa neuvojana, ohjaajana ja puhujana kiertänyt järjestöaktiivi tutustui jo tässä vaiheessa syvällisesti Keski-Pohjanmaahan. Nuoruudessa syntyneistä kontakteista oli hänelle hyötyä myöhemmällä työuralla.

Toinen vaihe oli maakunnallisen hallintomiehen kausi, jota luonnehti toiminta maakuntaliiton toiminnanjohtajana ja Keski-Pohjanmaan kulttuurirahaston asiamiehenä. Verkostot laajenivat näin kuntapäittäjiin, maakunnallisiin yritysjohtajiin ja kulttuuripersooniin. Samalla tietotaito lisääntyi osaavien ihmisten kanssa toimiessa. Maakuntarahaston asiamiehenä Määttälä saattoi laittaa alulle ja tukea taloudellisesti monia keski-pohjalaisia kulttuurihankkeita.

Kolmas merkittävä vaihe oli Kaustisen Kansanmusiikkijuhlien isäntänä ja kasvoina toimiminen. Määttälällä oli poikkeuksellisen suuri ansio siinä, että Kaustisen juhlista tuli niin suosittu ja valtakunnallisesti tunnettu. Tämä vaihe oli yhtä menestystarinaa, kuten Saarimäki hyvin kuvaa. Kuvaavaa on myös, että Saarimäellä ei ole juuri mitään kirjoitettavaa Määttälän ammatista tähän aikaan. Hän oli Yleisradion Keski-Pohjanmaan alueradion ohjelmapäällikkö. Työ mahdollisti Määttälälle ajan ja energian uhraamisen musiikkijuhlien ja muiden maakunnallisten kulttuurihankkeiden hyväksi.

Saarimäki tuo teoksessa esille Määttälän elämään liittyneen mielenkiintoisen piirteen liittyen hänen verkostoihinsa. Monissa hankkeissa oli mukana sama ydintoimijoiden joukko. Samat miehet, nimenomaan miehet, istuivat eri toimielinten, tapahtumien ja hankkeiden hallintoelimissä. Tämän pienen piirin kanssa ja kautta Määttälä ideoi ja edisti asioita ja laittoi niitä käytäntöön. Toiminta oli tehokasta, mutta nykyaikaisen mukaan kovin läpinäkyvää tai demokraattista se ei ollut. Määttälä tunnustaa haastattelussa, että hän ei olisi voinut toimia nykyisten jääviyssäädösten vuoksi sillä tavalla kuin hän toimi. Kun istui monella vaikuttajan paikalla samaan aikaan, saattoi hyvin edistää tärkeiksi kokemiaan asioita. Muilla verkoston sisäpiiriläisillä oli sama tilanne. Tällainen se oli maan tapa silloin, eikä siihen kiinnitetty huomiota tavalla, joka olisi näkynyt tai kuulunut.

Pasi Saarimäki jättää teoksessaan kertomatta, mitä Määttälän suurimmalle elämäntyölle tapahtui aktiivisen yhteiskunnallisen vaikuttajan uran päätyttyä. Määttälän unelmana oli rakentaa Kaustiselle Kansantaiteenkeskus, joka rakennuksena kokoaisi yhteen ja symboloisi kansanmusiikin ja kansantaiteen ympärille kertynyttä monipuolista kokonaisuutta. Suurin ponnistuksin aikaansaatu rakennus, jonka rakentamisessa Määttälä ei säästänyt voimia eikä verkostojensa hyödyntämistä, osoittautui alusta lähtien taloudellisesti haastavaksi ylläpitää. Taloudelliset ongelmat johtivat lopulta katastrofiin, josta kärsivät myös musiikkijuhlat.

Viljo S. Määttälä näki Kansantaiteenkeskuksen ja myös musiikkijuhlien vaikean tilanteen ja siitä syntyneet syvät ristiriidat Kaustisen kunnassa ennen kuolemaansa. Olisi ollut kiinnostavaa ja tarpeellista kuvata myös tämä vaihe, koska kaikki Määttälän aikaansaama ei menestynyt toivotulla tavalla. Tämän vaiheen kuvaamista jättäminen, vaikka Määttälä ei ollutkaan silloin enää vastuutehtävissä, synnyttää asioista perillä olevalle lukijalle vaikutelman, että Saarimäki ei halunnut rikkoa kuvaa Määttälän hohdokkaasta urasta näillä tapahtumilla. Määttälän ura olisi kestänyt tämänkin vaiheen kuvaamisen, siksi poikkeuksellinen ja menestyksekkäs se oli.

Aaro Harju, FT
Kansalaisfoorumi

Telkien takaa

Roddy Nilsson & Maria Vallström (toim.):

Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fångelser och andra anstalter 1850–1992. 400 s.

Nordic Academic Press 2016. ISBN 978-91-88168-40-5.

”Parahin yllääkäri, täten saanen kirjoittaa muutaman rivin teille, jotta saatte tietää, miten voin ja miten asiani ovat”, kirjoittaa eräs potilas, jonka kirje on aineistona Roddy Nilssonin ja Maria Vallströmin toimittamassa teoksessa *Inspärrad*. Potilaiden kirjoittamia kirjeitä ja päiväkirjoja löytyy viranomaisarkistoista jonkin verran, koska kirjeitä ei aina lähetetty eteenpäin, tai jos lähetettiin, kopio kirjeestä saatettiin säilyttää potilasasiakirjojen osana. *Inspärrad* tarkastelee laitosten historiaa Ruotsissa 1850-luvulta 1990-luvulle potilaiden, vangittujen ja hoitoon otettujen tuottaman aineiston kautta ja pyrkii näin antamaan potilaille äänen. Aineisto on kirjan suurin haaste ja samalla tärkeä lähtökohta, sillä suurin osa laitosten arkistoinaistoa on viranomaisten tuottamaa.

Inspärrad tutkii, mitä laitokseen päätyminen, henkilökohdaisen vapauden rajoittaminen ja voimakas elämän puuttuminen merkitsi hoitoon ja talteen otetuille itselleen. ”Suljetuksi tuleminen” (*inspärrad*) on teoksen yhtätoista artikkelia yhdistävä käsite. Kirjoittajat määrittävät sen ajassa ja paikassa muuttuvaksi hoidon, kasvatuksen ja rankaisemisen sosiaalisiksi käytännöiksi, joka tavalla tai toisella määrittää sitä, mikä on normaalia. Sulkeminen voi olla eristämistä yksinäisyyteen, mutta myös ”pakotettua yhteisyyttä muiden kanssa”. Monissa, erityisesti vanhempien aikojen kuvauksissa, laitoksiin päätyneet ovat vartijoiden, hoitajien ja lääkäreiden kontrollissa, mutta samalla jatkuvasti muiden ihmisten puheen, huodon ja metelin ympäröimiä. Kiinnostavasti

suljetuksi tulemisen kokemusta ei käsitellä vain fyysisen sulkemisen ja sosiaalisen eristämisen kautta, vaan tavoitteena on myös katsoa, miten jotkut ovat myös ”omien mielikuviansa vankeja” tai kokevat olevansa ”vangittuja diagnooseihin ja kategorioihin”. Itseensä ja mielikuviansa vangittujen kuvauksia tutkiakseen teos hyödyntää kaunokirjallisuutta. Analyysin kohteeksi nousee muun muassa Sara Stridsbergin loistava *Beckomberga: Ode till min familj* (2014).

Teoksen taustalla on tutkimushankkeita ja -yhteistyötä sekä ruotsalaisten psykiatrian historian tutkijoiden lisääntynyt kiinnostus potilaan näkökulmaan. Potilaan kokemusta analysoivan tutkimuksen on nähty uudistavan tutkimuskenttää, joka etenkin Ruotsissa on jo melko hyvin kartoitettu. Aiempi tutkimus on ollut ansio-kasta vallan kriittistä analyysiä, mutta se on nojannut yksipuolisesti viranomaisaineistoon. Potilaiden, vankien, alkoholistien ja muiden laitoksiin otettujen historiasta on tullut vaiennettujen historiaa. Monipuolisemman kuvan saamiseksi tarvitaan myös hoitoon ja talteen otettujen äänten kuulemista.

Johdanto kertoo tyylikkäästi Michel Foucault'n (1926–1984) ja Erving Goffmanin (1922–1982) suuren merkityksen modernien yhteiskuntien laitoksien tutkimukselle. Ruotsalaisen yhteiskunnan historia laitoksien luojana aina keskiajalta nykypäivään tulee sekien hienosti esiteltä. Yksittäiset artikkelit tarkentavat erilaisiin laitoksiin eri aikoina. 1800-luvun osalta käsitellään mielisairaala- ja vankilakokemuksia, jotka yksilön kokemuksen valossa eivät aina ole yksioikoisia kurittavan koneiston ja alistetun subjektin kohtaamisia. Suuri osa artikkeleista käsittelee sotien välistä aikaa, jolloin ruotsalainen yhteiskunta modernisoitui kansankodiksi ja hyvinvointivaltioksi. Se loi lapsille ja nuorille, äideille, vanhuksille, alkoholisteille, vajaamielisille tai tuberkuloosia sairastaville omia erityisiä laitoksiaan. Osa oli suuria valtiollisia laitoksia pakkohoito-oikeuksineen, osa pieniä ja kodinomaisia kuten monet lastensuojelu- ja kasvatuslaitokset.

Teoksen aikajänne on pitkä ja hoitoon tai talteen otettuja on monenlaisia: mielisairaita ja vankeja, alkoholisteja, kasvatuslaitoslapsia, tuberkuloosipotilaita, asosiaalisia imbesillejä ja psykopaatteja. Myös laitokset ovat vaihtelevia. Vuonna 1930 avattu Salbergin valtiollinen sairaala älyltään 12-vuotiaan tasolla oleville epäsosiaalisille miehille oli hyvin toisenlainen kuin kirjailija Sven Stolpen romaanissaan *I dödens väntrum* (1930) kuvaama Agran parantola Sveitsin ja Italian rajalla. Molemmat miljööt ja niissä hoidetut ihmiset mahtuvat teokseen kuitenkin hyvin – suljetuksi, teljetyksi tulemisen kokemus ja laitoksessa käyty taistelu omasta tilasta ja identiteetistä toimivat riittävän yhtenäisenä punaisena lankana läpi teoksen.

Mielisairaalakokemukset ovat teoksessa keskeisessä roolissa. Lukija voi seurata, miten 1800-luvun melko

sekava ja toisinaan epäjohdonmukainen mielisairaanhoido modernisoitui 1900-luvulla. Samalla ihmisten kokemat ongelmat ja särkyvät kohdataan yhteiskunnassa yhä enemmän medikaalisina, rationalisoituina ja byrokraatisoituina. Cecilia Riving ja Lars Garpenberg avaavat lääkärin ja potilaan kohtaamista, potilaan ja lääkärin maailmojen eroja 1800-luvun lopulla. Riving nostaa esiin laajan, potilaan itsensä kirjoittaman 30-sivuisen sairaskertomuksen, jonka maailmaa ja sairauden selittämisen tapaa hän lukee rinnan lääkärin tieteellis-rationaaliseen maailmankuvan kanssa. Erot ovat huomattavat. Moni muu teoksen kirjoittaja on joutunut kokoamaan potilaan äänen hajanaisemmista paloista, sillä suuri osa laitosten materiaalia on muiden kuin potilaiden itsensä tuottamaa – haastava lähtökohta, jonka kirjoittajat itekin toteavat.

Etenkin Maria Vallström on valinnut vaikean aineiston, sillä Salbergin sairaalan asosiaalisista imbesilleistä miehistä hän on valinnut tutkittavaksi 45 potilasta, joista 25 osasi kirjoittaa. Muutama kirjoitti melko paljon, mutta kahdenkymmenen ääni kuuluu asiakirjoissa vain, kun heitä siteerataan esimerkiksi raporteissa. Osa potilaista oli ”hiljaisia”, ilmeisesti siis puhumattomia, ja heidän subjektipositionsa tutkimiseksi Vallström kiinnittää huomion eleisiin, kohtaamiin ja vuorovaikutukseen toisten kanssa. Psykopaateista kirjoittava Annika Berg on paremmassa tilanteessa, sillä psykopatian vuoksi laitoksiin suljetut olivat poikkeuksellisen tarmokkaita kirjoittamaan viranomaisille (*Sinnessjuknämnden*) anomuksia koevapaudesta ja diagnoosinsa kumoamisesta. Heidän äänensä kyllä kuuluu, mutta vaikutusvaltaa sillä ei juuri ollut.

Karin Johannisson jatkaa teoksessa teemaa, jonka hän aloitti teoksessaan *Den sårade divan* (2015). Hänen mukaansa raja psyykkisen sairauden ja normaalin välillä on aina neuvottelukysymys. Hänen tarkastelemalleen kolmelle kirjoittavalle naiselle mielisairaala olikin identiteetin neuvottelun pelikenttä uskottavammin kuin potilaille, joiden ilmaisuvoima tai sosiaalinen pääoma oli selvästi heikompi. Kaikki kolme Johannissonin tapausta olivat hoidossa Beckombergassa, Ruotsin suurimmassa modernissa mielisairaala, joka avattiin 1932 ja josta kasvoi 1960-luvulla 1800 potilaspaikan myötä Euroopan suurin mielisairaala. Johannisson on loistava, tyylliseen uskollinen esseisti, joka kirjoittajista selvimmän sympatiiseeraa Goffmanin ideaa totaalisista laitoksista.

Sopeutumisen ja vastustuksen näkökulmasta tarkastellaan myös valtiollisessa pakkokasvatuslaitoksessa eläneitä poikia. Renée Frangeur kirjoittaa Bonan kasvatuslaitokseen (1904–1948) päätyneiden poikien sopeutumisesta ankaraan kuriin ja epäinhimilliseltäkin tuntuneeseen kohteluun. Huonotapaiset lapset ja nuoret kuten myös alkoholistit olivat ongelmaryhmiä, joille ruotsalaisen modernisoituvan hyvinvointiyhteiskunnan oli löydettävä ratkaisu. Yhteiskuntaa oli suojel-

tava heidän aiheuttamaltaan vaaralta, jonka taustalla oli usein köyhyyttä ja vaikeita olosuhteita. Ruotsissa yhteiskunnan suojelun keinot olivat vahvoja, ja vuoden 1913 alkoholistolain myötä alkoholismista saattoi joutua pakkohoitoon. Vuoden 1931 laki pidensi vielä maksimiai-kaa kahdesta neljään vuotta. Svartsjö oli laitos vaikeasti hoidettaville miesalkoholisteille, ja poisääsy vaati anomuskirjeitä. Roddy Nilsson analysoi identiteettiä, uutta minäkuvaa, jonka ”harjoittelulupaa” anovat miehet kirjoittivat laitoksen johdolle päästäkseen takaisin ”vapaaseen elämään”. Tämä identiteetti oli työteliäs ja viinanhimonsa sammuttanut kansalainen.

Tuberkuloosiparantolat ovat teoksessa hieman erilainen joukko laitoksia. Tuberkuloosi ja sitä vastaan taistelu on kuitenkin ollut niin merkittävä osa 1900-luvun sosiaalishistoriaa, että myös katsaus parantoloihin on perusteltua. Staffan Förhammarin ja Marie C. Nelsonin aineisto on 1980-luvulta kerättyä muistitietoa Apelvi-kenin parantolasta, joka oli 1920-luvulla yksi Euroopan suurimmista rantaparantoloista (*kustsanatorium*). Talteen on saatu myös 1910-1940-luvun lapsipotilaiden muistoja. Kirjoittajien mukaan parantola-aika synnytti paitsi ryhmäidentiteetin myös ajatuksen, että sairaus on normaalia. Jokaisella on sairautensa, rajoitteensa ja selviytymistarinsa. Lapsina parantolassa olleiden identiteetin osana on myös muisto laitoksen kurista ja siellä koetusta koti-ikävästä.

Kirjoittajien tutkimukselliset taustat ovat erilaisia ja osa artikkeleista on vähemmän analyttisiä tai ongelma-keskeisiä. Kaunokirjallisuutta Karin Johannissonin ohella analysoi Katarina Bernhardsson, joka pureutuu sekä

Sven Stolpen keuhkotautiparantolakuvaan (1930) että Sara Stridsbergin mielisairaalakuvaan (2014). Molemmissa rakennetaan monisyinen kuva elämästä, ei vain sairaudesta, ja laitos luo puitteet toiselle maailmalle. Bernhardsson kirjoittaa kiehtovasti ja innostavasti kohdetekstejä vertaillen, mutta myös kontekstuaalisoiden. Beckombergan historia (1932–1995) osoitetaan ambivalentiksi; Beckomberga on ”palatsi ja vankila”, toisaalta valon, puhtauden ja järjestyksen ja toisaalta pimeyden, toivottomuuden, unoituksen, unohduksen ja pysähtyneen ikäsuuden ilmentymä. Hyvinvointivaltion synnyn molemmat puolet nivotaan romaanissa yhteen, kirjoittaa Bernhardsson. Analyysistä voi vain pitää – ehkä siksi, että *Beckomberga* (suom. *Niin raskas on rakkaus*, 2016) on niin taidokas ja puhutteleva romaani.

Nilssonin ja Vallströmin teoksesta avautuu laaja näkymä hyvinvointivaltion laitoksiin ja ennen kaikkea tarkkoja yksityiskohtia elämästä niiden ehdoilla. Yksilöiden kautta lukija ymmärtää kärsimyksen mutta myös toivon, samanlaisen, jota Sara Stridsberg kuvaa yhtä laitosta katsoessaan:

”[...] Kaukaa katsottuna näyttävät kaikki ihmiset Beckombergassa olevan syöksymässä maahan, kuten lentokoneet, joita hän katselee ikkunasta. Läheltä katsottuna erottuu yksityiskohtia, eroja, yksilöllisiä reittejä, jotka kaikki kulkevat eri tavoin, ja toivo, että ne kaikki eivät putoa.” (s. 245, suom. KT)

Kirsi Tuohela, FT, dosentti
Turun yliopisto

”Hyvät nastolalaiset ja muualta Nastolaan tulleet”

Paikallishistorian uusia suuntaviivoja tapaus Nastolan valossa

Paikallishistoriallisella tutkimuksella on Suomessa pitkät ja vankat perinteet. Se on kuitenkin historiallisesti ollut alisteista koko valtakunnan historialle. Punaisena lankana on ollut, että paikallishistoriaa kirjoittamalla täytetään valkoiset läiskät Suomen kartalla, jolloin niiden pohjalta kirjoitetaan kansallista, ”varsinaista” historiaa. Tavoitteena oli, että kun ”nämä asiat olisivat tulleet riittävän monessa pitäjässä tutkituiksi, niiden nojalla voitaisiin selvittää vastaavat kysymykset yleisemminkin”. Paikallishistoria tuki nuoren itsenäisen Suomen historian määrittämistä, mihin vaadittiin riittävää normittamista ja standardointia.¹

Syntyi paikallishistorian kaava, joka muistutti ”jonkinlaista tyhjää ristikköä joka täytetään työntämällä sinne erilaisia laatikoita ja nämä laatikot sisältävät vähän kustakin asiasta”. Samalla teosten tieteellinen arvostus laski.² Toisaalta viime vuosina sekä tilaushistorioiden määrä että niiden tieteellinen arvostus ovat olleet kasvussa. Paikallishistoriasta etsitään yleistettävyyden sijaan erityisyyttä paikkakunnan identiteetin rakentamiseksi.³

Nastolan historian neljännen osan tilaaminen tuli ajankohtaiseksi kunnan yhdistyessä Lahden kanssa vuoden 2016 alussa. Historian tilaaminen oli Nastolan kunnanvaltuuston viimeisen kokouksen päätös. Sotajasta kuntaliitokseen asti kirjoitettava historia on siis jo kartalta hävinneen kunnan identiteettityötä. Nastolalaisia kutsutaan osallisiksi hankkeeseen muistelun ja näyttelyiden kautta.

Nastolaan on muutettu muualta ja nastolalaisuutta on määritelty uudestaan. Tätä kuvastaa väitetty kunnan-

isän juhlapuheen avaava lausuma: ”Hyvät nastolalaiset ja muualta tulleet”. Sotien jälkeen Nastolan väkiluku oli hiipumassa, mutta siirtokarjalaisten asuttaminen muutti maatalousvaltaisen pitäjän tilannetta. Hämeen läänissä suhteellisesti eniten siirtokarjalaisia asettui juuri Nastolaan, lähes kaksi viidesosaa alkuperäisväestöstä.⁴ 1970-luvulla Nastola oli Suomen nopeimmin teollistuvia kuntia, mikä merkitsi uutta, suhteellisesti ottaen erittäin suurta muuttovirtaa osana niin sanottua suurta muuttoa.

Paikallishistoria on perinteisesti käsitetty pitäjä- ja kuntahistorioiksi, mutta paikallisuuden tutkimusta kannattaa laajentaa muuallekin, etenkin paikallisten identiteettien pariin. Nastolan historia onkin sykäyksittäin Nastolaan tulleiden ja siellä jo pitempään olleiden ihmisten historiaa. Identiteettien tarkastelemiselle on paikallishistoriassa tilaa, ja luultavasti tilausta, enemmän kuin mitä perinteisessä paikallishistorian kansallisessa standardissa on ollut. Näin etenkin Nastolassa, jossa parin vuoden takainen kuntaliitos Lahteen tuntuu edelleen kipeänä.

VTM, FM **Ville Eerola** valmistelee väitöskirjaa Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineessa ja kirjoittaa teosta Nastolan historia IV Lahden kaupunginmuseossa.

FM **Sini Ojala** työskentelee tutkijana Nastolan historia IV -hankkeessa Lahden kaupunginmuseossa.

1. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010, 75.
2. Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs, Perinteen paino ja muutoksen paine paikallishistoriassa. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010, 14; Ahtiainen & Tervonen 2010, 36–38.
3. Anna Sivula, Tilaushistoria identiteettityönä ja kulttuuriperintöprosessina. Paikallisen historiapolitiikan tarkastelua. *Kulttuuripoliitiikan tutkimuksen vuosikirja 2015* (2015), 56, 59.
4. Silvo Hietanen, Siirtoväen asuttaminen. Teoksessa Eino Jutikkala et al. (toim.) *Hämeen historia V. Toisen maailmansodan jälkeinen aika*. Hämeen heimoliitto 1986, 65.

Paikallisuuden paradoksit

Pohjoismaista paikallishistoriaa Helsingissä

Helsingissä järjestettiin 4.–7.6.2018 järjestyksessään XIV Pohjoismainen paikallishistoriantutkimuksen konferenssi, jonka aiheena oli ”Paikallisuus murrosaikana”. Aihepiiriä lähestyttiin digitaalisen murroksen, sotien ja kriisin sekä liikkuvuuden teemojen kautta. Tarkastelussa osansa saivat varhaismodernin sotatalouden vaikutukset liikkuvuuteen sekä sotien vaikutukset erilaisiin paikallisyhteisöihin, huomiota kiinnitettiin myös ensimmäisen maailmansodan aikaisiin ja sitä seuranneisiin kriiseihin ja konflikteihin, ja kautta linjan keskusteltiin digitalisaation merkityksestä pohjoismaisen paikallishistorian kentällä.

Pohjoismaisen paikallishistoriantutkimuksen tapaamia on järjestetty vuodesta 1973 alkaen noin kolmen vuoden välein vuorotellen eri pohjoismaissa, ei kuitenkaan koskaan Islannissa. Teemat ovat vaihdelleet siirtolaisuudesta 1960-luvun kulttuurin muutoksiin ja globalisaation vaikutuksesta kansanliikkeisiin. Suomessa tapahtuman järjestämävastuussa on aina ollut Tilaushistoriakeskus (Tihke) ry., aiemmin nimeltään Paikallishistoriallinen toimisto.

Tänä vuonna tapahtumaan kokoontui vajaa kolmekymmentä aihepiiriin asiantuntijaa eri pohjoismaista. Tilaisuudessa kuultiin keynote-puhujina professori Henrik Meinanderia, joka käsitteli Suomen paikallisia vaiheita vuoden 1918 kansainvälisessä perspektiivissä, sekä professori emeritus Yrjö Kaukiaista, joka käsitteli Suomen itärannikon murroksia 1700-luvun rajasiirtojen ja väestökehityksen kautta. Yrjö Kaukiaisesta esitelmä järjestettiin Kotkassa, museokeskus Vellamossa, osana itärannikolle suuntautunutta konferenssi- ja retkipäivää, ja se oli suurelta yleisölle avoin.

Paikallisuus on maailman sivu saanut kamppailla arvostuksesta ja huomiosta kansallisen ja kansainvälisen tason tutkimusten kanssa. Digitalisaatio on tavallaan vähentänyt paikallisyhteisön välitöntä merkitystä yksilön ensisijaisena toimintakenttänä, tai ainakin paikallisuuden rinnalle on noussut ylijaraisen yhteydenpidon ja tiedonsaannin keinoja, jotka muuttavat paikallisuutta. Kaikesta huolimatta suuri osa arkisesta elämästä ja myös digitaalisesta tiedosta rajautuu alueellisesti tiettyyn paikkaan.

Digitalisaatio antaa myös mahdollisuuksia ottaa tietyn alueen historia haltuun kokonaisvaltaisesti ja jakaa siitä tietoa valokuvien, wikipediatekstein, sähköisin julkaisuina sekä kartta- ja tietokantasovelluksin. Paikallishistorian konferenssissa digitalisaatio nähtiinkin yhtenä

Pohjoismaiset paikallishistoria-tapaamiset 1973–2018

- 1973 Danmark, Sostrup slot Lokalsamfundene i de seneste 100 år
- 1976 Finland, Viitasaari Bosättnings- och befolkningshistorien 1500–1850
- 1979 Norge, Gausdal By og bygd, stad og omland
- 1982 Sverige, Sigtuna Lokal praxis på det sociala området i de nordiska länderna 1800–1920
- 1985 Danmark, Slagelse De folkelige bevægelser
- 1988 Finland, Karis Lokalsamhället mellan världskrigen 1918–1939
- 1991 Norge, Granavollen Lokalsamfunn og övrighet 1550–1750
- 1995 Sverige, Stockholm Indvandring
- 1998 Danmark, Magleås Lokalhistorisk litteratur og forskning i dag
- 2002 Finland, Järvenpää Lokala perspektiv på 1960-talet. Bilen, fritiden och den ökade rörligheten
- 2009 Norge, Oslo Stedet – et skåringspunkt mellom dominante og icke-dominante kulturer
- 2012 Sverige, Stockholm Nordiska lokalsamhället i möte med globaliseringen 1950–2010
- 2015 Danmark, Århus The Nordic Welfare City of the 20th Century
- 2018 Finland, Helsingfors Lokaltid i brytningstider

merkittävänä murroksena, joka kuitenkin kantaa mukanaan vanhaa historiallista perintöä.

Paikallishistorian esittämisen uusin mahdollisuuksiin kuuluu paikallishistoriallinen wikipedia, josta Norjan Lokalhistoriewiki (lokahistoriewiki.no) on kiinnostava esimerkki. Pohjoismaisessa seminaarissa kuultiin myös uudesta suomalaisesta hankkeesta, kun Susanna Änäs esitteli Wikidokumentaries-hanketta. Siinä tavoitteena oli tuoda yhteen tietoja ja aineistoja, jotka liittyivät tiettyyn maantieteelliseen kohteeseen.

Digitaalisiin aineistoihin keskityttiin erityisesti maanantai-iltana 4.6.2018, kun Helsingin yliopistolla järjestettiin avoin seminaariosuus, jossa käsiteltiin paikallishistorian digitaalisia kysymyksiä. Tähän seminaariosuuteen saapui digihistorian ja paikallishistorian tutkijoita ja aihepiiriin harrastajia.

Jo pari vuosikymmentä digitaalisuuteen on liitetty suuria odotuksia virtuaalisista todellisuuksista, elävistä pelimaailmoista, interaktiivisesta tietokokonaisuuksien rakentamisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Tällä hetkellä osa näistä tulevaisuudenlupauksista on ehkä lähellä täyttymistään. Digitalisaatio herättää kuitenkin myös jatkuvasti oivalluksia siitä, että tietyt digiratkaisut onnistuvat parhaiten, jos taustalla on todella paljon pohjadatan järjestely- ja analyysityötä. Ja toisaalta: yksinkertainen on usein kaunista, koska monimutkaiset digijärjestelyt vaativat jatkuvaa ylläpitoa ja huoltoa, johon resursseja ei välttämättä ole.

Edellä kuvattuja tapaisia havaintoja kuultiin myös maanantai-illan esityksissä. Frida Starck Lindfors esitteli Tukholman kaupungin ja muistiorganisaatioiden yhteistyönä toteuttamaa hanketta Stockholmskällan (stockholmskällan.se), joka on varsin kaunis ja toimiva kokonaisuus museoiden ja arkistojen kätköistä koottuja aineistoja. Kyse on eräänlaisista pienimuotoisista verkkonäyttelyistä, joissa esitellään Tukholman kaupungin historiaa.

Stockholmskällan-hankkeessa on mukana monia organisaatioita, joiden yhteistyössä on ollut omat haasteensa. Tällä hetkellä Stockholmskällan pyörii päätoimittajan hallinnassa, sillä on siis henkilö, joka keskittyy sisällön suunnitteluun ja toimittamiseen.

Frida Starck Lindfors korosti esityksessään käytännönläheisyyttä ja realismia. Ei riitä, että aineistot viedään digitaaliseen muotoon ja verkkoon; ne vaativat ”kuratointia”, toimitustyötä, kontekstin rakentamista. Kouluissa ja opinnoissa voidaan periaatteessa käyttää näitä digitaalisia aineistoja, mutta tällöinkin ne toimivat oppimateriaalina parhaiten, kun niille on rakennettu sopiva, ymmärrettävä kehyskertomus.

Digitalisaatio vaatii toisin sanoen varsin paljon ihmistyövoimaa. Frida Starck Lindfors totesi myös, että paljon työtä vaatinut lyhyt dokumenttivideo tavoitti lopulta ponnisteluihin nähden melko suppean yleisön. Sen sijaan yksinkertainen kuva tai pieni alkuperäisfilmin pätkä saattavat saada laajankin yleisön.

Historian esittäminen yleistajuisena Stockholmskällan-tyyppisenä aineistona on yksi digitalisaation tarjoama mahdollisuus. Suurin osa paikallishistorian digitaalisista aineistoista on kuitenkin lähempänä tutkimusdataa. Mikkel Thelle käsitteli tanskalaisen kaupunkihistorian portaalia Den digitale byport (www.byhistorie.dk), joka tarjosi enemmänkin tutkimukseen liittyviä tietoja ja aineistoja. Thellen esityksessä tuli esiin, miten

kiinnostavia tietoja voidaan saada paikkatietoaineiston ja tietojen kartallistamisen avulla.

Toisaalta keskustelussa tuotiin esiin myös huomio, että ei ole sanottua, että suurenkaan digitaalisen raakadatan tuloksena syntyisi varsinaisesti uutta tietoa, vaan usein havainnot vahvistavat esimerkiksi aiempia, hajanaisempiin aineistoihin perustuvia käsityksiä eri asuinalueiden väestöryhmien jakautumisesta. Joka tapauksessa selväksi tuli, että paikallishistorian digitaalisuus on sekä tutkijoiden että laajemman yleisön kannalta kehittyvä ja elävä aihepiiri, jossa ollaan erilaisten visioiden ja epäilyjen jälkeen vähitellen pääsemässä kiinni konkretiaan, siihen mitä lopultakin realistisesti ottaen on tehtävissä.

Myös muut paikallishistoriallisen konferenssin esitelmät ja teemat korostivat paikallistason yhteisöjen muuttuvuutta ja joustavuutta. Alustuksissa käsiteltiin muun muassa romaniväestön suhteita valtaväestöön, sotahankkeiden vaikutuksia väestörakenteeseen ja liikkuvuuteen sekä uusien tulokkaiden sopeutumista vieraalla maalla. Monet sessiot käsitelivät varhaismodernin ajan pohjolaa ja sen sotatouluun perustunutta yhteiskuntaa, mutta lisäksi kuultiin muutamia puheenvuoroja modernin paikallishistorian kysymyksistä.

Useissa yhteyksissä tuli esiin suomalaisen paikallishistoriantutkimuksen varsin vahva asema, ja erityisesti se, että tutkimusta tehdään myös muista kuin suurimmista kaupungeista ja niiden elinolosuhteista. Suomalaisen paikallishistoriankirjoituksen huomio kohdistui pitkään talonpoikaisen yhteiskunnan historiaan ja tietynlaisen talonpoikaisen menneisyyden rakentamiseen. Tästä on seurannut myös vinoutumia, jotka jättävät katveeseen ihmisten liikkuvuuden ja esimerkiksi rannikkoseutujen kaupan ja tuotannon.

Myönteistä on kuitenkin, että tieteellisen paikallishistoriallisen tutkimuksen ansiosta maaseutuyhteiskunnistakin tiedetään varsin paljon ja laadukkaita tilaushistoriatutkimuksia on julkaistu lukuisia. Tilaushistoriakeskuksen puheenjohtajan näkökulmasta näyttää siltä, että parhaillaan ollaan taas uuden, vilkastuvan paikallishistoriaprojektien kauden alussa. Sen sijaan ruotsalaisissa puheenvuoroissa katsottiin, että ruotsalainen paikallishistoria on tieteellisessä kontekstissa nimenomaan suurimpien kaupunkien historiaa.

Nelipäiväinen seminaari herätti monenlaisia ajatuksia paikallishistorian tulevaisuudesta pohjoismaissa. Kaikissa maissa on ollut meneillään organisaatio- ja tieteenalauudistuksia, jotka ovat muuttaneet pohjoismaisia yhteistyökuviota. Tilaushistoriakeskukselle oli kova isku, kun vuosikymmenen alussa menetettiin valtion tuet. Norjassa taas paikallishistoriallinen instituutti on yhdistetty kansalliskirjaston alaisuuteen, ja uudet järjestelyt vaikeuttivat norjalaisten osallistumista tapahtumaan.

Kaikkiaan tuli vaikutelma, että paikallishistoriallinen yhteistyö olisi tarpeellista ja siihen olisi mahdollisuus hakea myös yhteispohjoismaista rahoitusta – mutta organisaatioiden ja rahoituksen epävarmuus vaikeuttaa käytännön toimia. Konferenssin osatuloksena syntyykin loppusyksystä tilannekartoitus ja -raportti, jossa kartoitetaan tulevaisuuden yhteistyömahdollisuuksia ja kompastuskiviä. Tarkoituksena on pohtia muun muassa, voisiko paikallishistorian tapaamisia järjestää muiden

pohjoismaisten tai kansainvälisten konferenssien osajouhteena.

Tapahtumaa tukivat Jenny ja Antti Wihurin rahasto ja Svenska Kulturfonden. Seminaari on saanut avustusta myös Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnan kautta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää veikkauksen tuotoista. Tapahtuman yhteistyökumppaneina oli myös arkistoalan ICARUS-konferenssi sekä Helsingin yliopiston ja Helsingin kaupungin edustajia.

Anu Lahtinen, professori (ma.)

Päähkohdat Suomen Historiallisen Seuran lausunnosta koskien Tiedonhallintalakia

Suomen Historiallinen Seura (SHS) pitää tarpeellisena julkisen hallinnon tiedonhallintaa koskevan lainsäädännön selkeyttämistä. Lausunnolla oleva lakiluonnos julkisen hallinnon tiedonhallinnasta on kuitenkin monella tapaa ongelmallinen ja liian yksityiskohtainen, eikä sitä SHS:n mielestä tule esittää nyky muodossaan eduskunnalle. SHS keskittyy lausunnossaan ainoastaan niihin kohtiin lakiesityksestä, jotka koskevat välittömimmin seuran jäsenistöä (so. historian tutkimusta ja opetusta).

SHS pitää perusteltuna sitä, että kautta lakiluonnoksen tieteellisen tutkimuksen edellytykset pyritään turvaamaan. SHS on kuitenkin huolissaan siitä, miten tämä käytännössä toteutuu, jos lakiluonnoksen mukaisesti julkisen hallinnon tiedontalennus- ja arkistointivastuu määritellään tiedonhallintayksikköjen tehtäväksi (33 §). Kansallisen koordinaation puutteen vuoksi tässä on vakava vaara, että ajastamme jää tuleville polville ja tulevaisuuden (historian) tutkimukselle satunnainen aineistokokonaisuus, jossa esim. kuntien välisten vertailujen tekeminen on mahdotonta. Lakiluonnoksessa korostetaan (aivan oikein) sitä, ettei ole tarvetta arkistoida monikertaisesti (samoja) yhteiskunnallisia oloja kuvaavia tietoaaineistoja. Tämä ei kuitenkaan saa tarkoittaa sitä, että vertailu esimerkiksi alueiden välillä olisi jatkossa mahdotonta.

Kansallisen kulttuuriperinnön kannalta arvokkaan aineiston tallentaminen mainitaan lakiluonnoksessa useissa kohdin (erit. 33 §), mutta miten tämän aineiston määrittely tultaisiin käytännössä tekemään, jää epäselväksi. Vaikka lakiluonnoksen mukaan tavoitteena on saada arkistointi kuvaamaan myöhemmille sukupolville yhteiskunnan tilaa ja kehitystä tietyn aikakautena, on näkökulma luonnostekstissä ylimpään hallintoon painottuva ja makrotasolla. Tutkimuksen kannalta tärkeä

”arjen historiaa” ja ”mikrohistoriaa” kuvaava aineisto jäisi näin käytännössä arkistoimatta. SHS pitää erittäin tärkeänä, että tilastoinnin tausta-aineistoa arkistoidaan mahdollisimman kattavasti tulevaa tutkimusta varten. Laki johtaisi toteutuessaan siihen, että ajastamme jää yksipuolinen ja elitistinen kuva jälkipolville. SHS ei pidä perusteltuna, että lakitekstissä määritellään yksityiskohtaisesti millaista aineistoa tulisi tallentaa, vaan lakitekstiin riittää toteamus, että turvataan tutkimuksen kannalta relevantin aineiston tallentaminen.

Lakiluonnoksen mukaan tiedonhallintalautakunnan elinkaari päätökset suhteutetaan kunkin tiedonhallintayksikön voimavaroihin: tämä johtaa pahimmillaan siihen, että aineistoa ei arkistoida yksinkertaisesti siksi, että arkistoinnin kustannukset ovat liian korkeat. Asiallisen arkistoinnin pitäisi olla eräs viranomaistoiminnan perustehtäviä, koska arkistointi on tärkeä osa hallinnon läpinäkyvyyttä: tämä pitäisi SHS:n mielestä näkyä selkeämmin lakitekstissä.

SHS ei pidä tarpeellisena erillisen Tiedonhallintalautakunnan (7 §) perustamista. Seuran mielestä Kansallisarkistolla on jo nyt osaamista ja näyttöjä vastaavasta tehtävästä, toisin kuin luonnostekstin perusteluissa väitetään (35 §). Siksi Kansallisarkiston roolia tulisi pikemminkin vahvistaa eikä luoda päällekkäistä byrokratiaa.

Mikäli Tiedonhallintalautakunnan perustamiseen lakiesityksessä kuitenkin päädytään, tulisi sen kokoonpano ja tehtäviä selkeyttää huomattavasti. SHS:n mielestä lautakunnan kokoonpanon tulisi heijastaa myös puheenjohtajatasolla sisältöosaamista: puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan tulisi olla tiedonhallinnan, tutkimuksen ja/tai arkistoalan ammattilaisia. Lainsäädännöllinen osaaminen voidaan varmistaa esimerkiksi niin, että toisella sihteereistä tulee olla juristin pätevyys.

Tosin SHS:n mielestä on syytä miettiä, onko lakitekstissä ylipäänsä syytä määritellä tarkasti yksittäisen lautakunnan kokoonpanoa.

Tiedonhallintalautakunnan ja tiedonhallintayksiköiden välinen työnjako on lakiluonnoksessa epäselvä, samoin Kansallisarkiston (34 §) rooli näiden kahden elimen välissä. Luonnoksen mukaan Tiedonhallintayksikkö ei saa tuhota aineistoa, jos Kansallisarkisto katsoo, että yksikön arkistointiin liittyvä asia on ratkaistava Tiedonhallintalautakunnassa. Tiedonhallintayksiköiden tulee lakiluonnoksen mukaan toimittaa Kansallisarkistolle tiedonhallinnan muutossuunnitelma (11 ja 12 §), kun ne muuttavat ”olennaisesti” hallintoaan, palvelujaan tai tietojärjestelmiään. SHS ei näe muutossuunnitelman toimittamista riittävänä menettelynä turvaamaan yhtenäisen tietoaineiston säilymistä eri tiedonhallintayksiköissä. Näiltä osin lakitekstiä tulee selkeyttää.

Lakiluonnoksen mukaan Tiedonhallintalautakunta tekee päätöksiä tiedonhallintayksiköittäin. Näin esimerkiksi kullekin kunnalle tehtäisiin erikseen päätökset arkistoitavasta materiaalista, mikä on paitsi tehontonta, myös aiheuttaa edellä mainitun ongelman yhtenäisen tietoaineiston muodostumattomuudesta. Tämä johtuu siitä, että Tiedonhallintalautakunnan on käytännössä mahdotonta edes tunnistaa, mitkä aineistot ovat samoja, kun tiedonhallintayksiköiden tiedonhallintamallit (10 §) tulisivat todennäköisesti poikkeamaan merkittävällä tavalla toisistaan.

Tiedonhallintayksiköille asetetaan velvollisuudeksi myös henkilöstön koulutus. Tiedonhallinnan ja arkistoinnin koulutusvastuu on tällä hetkellä käytännössä yliopistoilla. Miten tämä todella mittava ja uusi perus- ja täydennyskoulutus aiotaan resursoida? Tämän hetkisin koulutusohjelmilla ei ole tähän resursseja. Lain jatkovalmistelussa tulisi pohtia tarkemmin koulutustarvetta ja sen resursointia.

SHS ei näe perusteltuna sitä, että tiedonhallintalaissa määritellään myös tutkimusaineistojen tallentaminen (37§). Luonnoksessa tutkimusaineistojen tallentaminen on luonteeltaan mahdollistavaa, mutta ei pakottavaa. Vaikka perusteet sinänsä ovat kohdallaan, tällaiselle ”mahdollistavalle” lainsäädännölle ei SHS:n mukaan ole tässä vaiheessa tarvetta. Lisäksi esityksen mukainen tehtävien säilyttäminen yliopistojen eettisille toimikunnille on nykyresursseilla käytännössä mahdotonta.

Lopuksi: SHS näkee virheellisenä ja jopa loukkaavana tavan, jolla lakiluonnoksessa erotetaan tieteellinen tutkimus ja historiantutkimus toisistaan. Tiedemaailmassa tällaista perustelematonta eroa ei tehdä, eikä sitä ole mitään syytä tehdä myöskään suomalaisessa lainsäädännössä. SHS pitää kuitenkin tarpeellisena, että myös muun kuin tieteellisen historiantutkimuksen tekeminen turvataan tiedonhallintalaissa: tämä pitää sisällään sukututkimuksen ja historian harrastajien tekemän tutkimuksen.

Suomen Historiallisen Seuran hallitus

Tiedonhallintalain sudenkuopat

Hallituksen esitys tiedonhallintalaiksi on ällistyttyänyt historia-alan ja lähialojen asiantuntijat. Keskusteluissa ovat toistuneet laatusanat ”järkyttävä”, ”kelvoton”, ”sekava”, ”keskeneräinen”, ”skandaalimainen”, ”loukkaava”. Vastaavia luonnehdintoja ovat esittäneet virallisissa lausunnoissaan jopa virastotason toimijat, jotka tavallisesti muotoilevat huomionsa varsin pidättyväisesti. Kansallisarkiston lausunnon tiivistelmä toteaa, että kyseessä on ”selvä epäluottamuksen osoitus arkistoinnista ja asiakirjahallinnosta Suomessa vastanneille tuhansille alan ammattilaisille”.¹

Asia on historia-alan kannalta poikkeuksellisen tärkeä, joten *Historiallinen Aikakauskirja* on koonnut vielä lehden painoon mennessä ilmestyneitä nostoja julkisista lausunnoista. Myös *Agricola* humanistiverkko on koonnut ja julkaissut puheenvuoroja aiheesta.²

Lakiesitys hylkää virastojen nykyisen velvollisuuden siirtää pysyvästi säilytettäviä aineistojaan tietyn määräjän jälkeen Kansallisarkistoon. Sen sijaan arkistoinneistojen pysyvä säilyttäminen hajautuisi eri toimijoille. Tämä merkitsee tiedontarpeiden kannalta suuria ongelmia, tiedon pirstaloitumista ja yhtenäisten käytäntöjen hajoamista.

Professorit Jari Ojala ja Kirsi Vainio-Korhonen, Kansallisarkiston neuvottelukunnan puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja, ottivat asiaan kantaa jo aiemmin tänä vuonna *Helsingin Sanomissa*, jolloin he käsittelivät tietosuojasetuksen ja valmisteilla olleen tietohallintolain yhteisvaikutusta historiantutkimukseen:

Toukokuussa voimaan tuleva tietosuojasetus ja valmisteilla oleva tiedonhallintalaki ovat johtamassa

1. Kansallisarkiston lausuntotiivistelmä ”Tiedonhallintalaki jättäisi Kansallisarkiston vaille selkeää toimivaltaa, ja synnyttäisi uuden, tarpeettoman hallintoviranomaisen”, KA/17935/00.00.00/2018, <https://www.arkisto.fi/news/2199/61/Kansallisarkiston-lausunto-tiedonhallintalakiesityksest%C3%A4/d,ajankohtaista> (25.9.2018).
2. Tapio Onnela, Esitys tiedonhallintalaiksi herättää tyrmistynyttä vastarintaa. *Agricola, Suomen humanistiverkko*, <https://agricola-verkko.fi/tietosanomat/esitys-tiedonhallintalaiksi-herattaa-tyrmistynytta-vastarintaa/> (25.9.2018).

siihen, että kukin viranomainen päättää itse, säilytetäänkö henkilötietoa sisältävää aineistoa pysyvästi. Tämä voi johtaa aineistojen tuhoamiseen varmuuden vuoksi, minkä seurauksena menetetään arvokasta, aikaamme koskevaa aineistoa. Pysyvästi arkistoitavien asiakirjojen sisältämien henkilötietojen laaja tuhoaminen ei ole tarpeen: tutkijoilla on kattavat eettiset säännöt henkilötietoa sisältävän aineiston käsittelystä, ja Kansallisarkistolla on hyvät käytänteet tällaisen aineiston arkistoinnista.³

Syyskuussa 2018 Kirsi Vainio-Korhonen käsitteli asiaa uudelleen Turun yliopiston Suomen historian blogissa. Hän totesi, että suuria ongelmia liittyi laissa kaavailtuun uuteen päätöksentekoaikajärjestelmään, Valtiovarainministeriön alaiseen tiedonhallintalautakuntaan, ja lain näkemys siitä, mikä on kansalliseen kulttuuriperintöön lukeutuvaa asiakirja-aineistoa:

Esityksen perusteluissa lukee, miten lautakunta arkistoinnin toteuttajasta riippumattomana elimenä kykenee parhaiten arvioimaan, ”miltä osin arkistointiin liittyy uusia tietoaineistotarpeita palvelemaan kulttuuriperinnön säilyttämisestä sekä tutkimustoimintaa”. Tutkimustoiminnan tarpeista nyt ja myös tulevaisuudessa on kuitenkin paras asiantuntemus kokeneilla tutkijoilla itsellään.

Kolmetoistajajäseniseksi kaavailun tiedonhallintalautakunnan kokoonpanossa tutkimuksen ääni kuuluisi kolmen lain vaatimuksissa maisteritasoisen (!) edustajan verran. Jos laki toteutuu, lautakunnalla olisi kuitenkin viimeinen sana siitä, mitä meidän ajattamme säilytettävästä tietoaineistosta arkistoidaan ja mikä osa hävitetään.⁴

Lakiehdotuksessa ei myöskään tunneta arkistoaalan totuttuja käsitteitä, mikä tekee siitä sekavan. Hyvin valmisteltua uudistusta sinänsä toivotaan ja ollaan valmiita yhdessä suunnittelemaan. Asiakirjahallinnan johtava asiantuntija, dosentti Pekka Henttonen toteaa omassa lausunnossaan yksiselitteisesti nykyehdotuksen puutteet:

Tällaisena lakiehdotus vaarantaa suomalaiset seurlonta- ja arvonnäärityskäytännöt, jotka ovat olleet kansainvälisesti hyvin edistyskellisiä ja toimivia. Täl-

laisenaan lakiehdotus ei myöskään takaa riittäviä resursseja ja asiantuntemusta kulttuurihistoriallisesti merkittävän aineiston määrittelyyn. Siksi sitä ei pitäisi viedä tässä muodossa eteenpäin.⁵

Henttonen näkemys vastaa monien muiden arkistoaalan asiantuntijoiden mielipiteitä. Myös Kansallisarkisto toteaa, että lakiesitystä ei tule viedä eduskuntakäsittelyyn nykyisessä, pahasti keskeneräisessä muodossaan:

Lakiesitys on kaiken kaikkiaan hyvin keskeneräinen, monimutkainen, vaikeasti ymmärrettävä eikä se sisällä johdonmukaisia ja perusteltuja uudistuksia, joiden vaikutukset olisi luotettavasti arvioitu.

Esitys romuttaisi toimivan järjestelmän ja unohtaa pitkälti analogisen aineiston olemassa olon keskittyen vain sähköiseen toimintaympäristöön.

Määritelmien laaja muuttaminen, uuden hallinnollisen tason lisääminen, ohjauksen heikentyminen ja organisoimisen monimutkaistaminen tekevät esityksestä sellaisen, jota ei voi tällaisenaan hyväksyä. Se ei anna toimivia ratkaisuja hyviin tavoitteisiin eikä se tunnista toimintakulttuuriin perustuvia todellisia tarpeita tai hyviä toimintamalleja.

Mitä alan asiantuntijat sitten toivovat? Valmistelussa tulisi käydä aitoa vuoropuhelua siitä, mitä arkistotyö, aineistonhallinta ja tutkimustyö ovat ja millainen niiden tiedontarve on. Hyvät käytänteet ja Arkistolain keskeiset määräykset tulisi siirtää uuteen lakiin, ja Kansallisarkistolle tulee taata nykyinen ohjausrooli. Laki vaikuttaisi koko julkishallintoon, joten sen vaikutusarvio tulisi tehdä huolellisesti ja samalla tehdä kansainvälinen vertailu.

Kuten Ojala ja Vainio-Korhonen totesivat jo huhtikuussa 2018, tietoaineiston hyödyntäminen jää haaveeksi, jos eri viranomaistahot ovat ”kirjavilla tavoilla vastuussa tietohallinnon järjestämisestä ja tietojärjestelmien valinnasta. Erilaisien tietojärjestelmien määrä todennäköisesti kasvaa, ja rajapintojen rakentaminen käy entistäkin haastavammaksi. Näin ei saavuteta kaupallistettavuuden eikä tiedonvaihdon tavoitteita.”

Tiedonhallintaa koskevan lainsäädännön selkiyttäminen ja yhtenäistäminen on tarpeen, mutta tällöin on aidosti pohdittava toimivaa, asiantuntemukseen perustuvaa työnjakoa, kansalaisten tiedonsaantimahdollisuuksia ja tutkimuksen tarpeita.

Anu Lahtinen

3. Jari Ojala & Kirsi Vainio-Korhonen, Tiedonhallintalaki vaikeuttaa tutkimustyötä. *Helsingin Sanomat* 18.4.2018, siteerattu Agricolaverkon mukaan <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/historioitsijat-huolestuneita-tiedonhallintalain-ja-tietosuojasetuksen-seurauksista-tutkimukselle/> (25.9.2018).

4. Kirsi Vainio-Korhonen, Onko uusi tiedonhallintalaki uhka humanistiselle tutkimukselle? *Lastuja Suomen historiasta* -blogi, <https://blogit.utu.fi/suomenhistoria/onko-uusi-tiedonhallintalaki-uhka-humanistiselle-tutkimukselle/> (25.9.2018).

5. Pekka Henttonen, Lausunto ehdotuksesta tiedonhallintalaiksi. *Asiakirjahallinnan reuna-amerikintöjä* -blogi, <https://reunamerikintoja.wordpress.com/2018/09/19/lausunto-ehdotuksesta-tiedonhallintalaiksi/> (21.9.2018).

Mari Välimäki

Rakkauden käytännöt: Opiskelijat ja salatut kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa
Practices of Love: University Students and Secret Engagements in 17th Century Turku and Uppsala

Artikkelissa tutkin miehen ja naisen välistä rakkautta 1600-luvulla. Artikkelin lähteenä toimivat Turun kuninkaallisen akatemian ja Uppsalan yliopiston konsistorien pöytäkirjat ja erityisesti avioliittolupauksen rikkomistapaukset, joissa syytettyinä olivat opiskelijat. Kysyn, millainen merkitys rakkaudella oli avioliittolupauksen rikkomistapauksissa ja niitä tutkittaessa miehille ja naisille. Kysyn myös, miten yliopistojen konsistorit suhtautuivat rakkauteen avioliittolupauksen rikkomistapauksissa. Tuomioistuimissa käytyjen keskustelujen pohjalta tutkin rakkauden ilmaisemisen käytäntöjä sekä tunteelle annettuja kulttuurisia ja juridisia merkityksiä. Rakkaudella oli merkittävä asema miehen ja naisen välisessä suhteessa 1600-luvun Ruotsissa niin maaseudulla kuin kaupungeissa. Rakkautta osoitettiin erilaisin käytännöin, niin sanoin kuin teoin. Avioliittolupauksen rikkomistapauksissa rakkaus liitettiin nimenomaan avioliittoon. Tuomioistuimissa rakkaudesta kummunneen käytöksen merkitys argumenttina väheni avioliittolupauksen rikkomistapauksissa vuosisadan loppua kohden, mikä johtui laintulkinnan muutoksista.

Asiasanat: Tunnehistoria, tunnekäytännöt, rakkaus, avioliittolupauksen rikkominen, yliopisto, kaupunki

This article explores love between men and women during the 17th century. The text is based on the court records from the Royal Academy of Turku and the University of Uppsala and the focus is on cases where students were accused of breach of marital promise. What kind of meaning love held in breach of marital promise cases for both men and women is examined. It is also considered how university consistories regarded love in relation to cases of breach of marital promise. Based on the discussions in the consistories the kind of practices people had for expressing love are examined and also the kind of cultural and judicial meanings love as a feeling was given during the examination processes. Love had a significant meaning in heterosexual relationships in 17th century Sweden both in rural and urban areas. Love was expressed through different emotional practices, e.g. by spending time together or by writing

love letters. In cases concerning the breach of marital promise, love was particularly connected to marriage. Love lost its meaning as a legal argument in breach of marital promise cases during the end of the 17th century because of new interpretations of legal practice.

Keywords: history of emotions, emotional practices, love, breach of marital promise, University, town

Juhana Salojärvi

Ihmisoikeusajattelu Suomessa 1930-luvulla
Human rights in Finland in the 1930s

Artikkeli tarkastelee Suomessa vuosina 1935–1939 ja 1949–1952 toimineen Ihmisoikeuksien liiton toimintaa 1930-luvulla keskittyen siihen, mitä liiton kannanotot kertovat ihmisoikeuksien luonteesta 1930-luvulla ja mitä tästä voi päätellä ihmisoikeuksien historian osalta. Artikkelissa näytetään, että liiton ideologinen perusta oli vastakulttuurissa, joka ihannoï yksilön vapautta. Lisäksi artikkeli osoittaa, että liitolla oli moderni näkemys ihmisoikeuksista aikana, jolloin näitä ei ollut vielä modernissa mielessä artikuloitu eikä niillä ollut välitöntä oikeudellista relevanssia. Ihmisoikeusajattelu ei kuitenkaan vastannut suomalaisen yhteiskunnan realiteetteihin, joten liiton vaikutus jäi vähäiseksi ja toiminta lyhytaikaiseksi.

Asiasanat: 1930-luku, vastakulttuuri, ihmisoikeudet, ihmisoikeuksien historia, tulenkantajat

The Union of Human Rights operated in Finland between 1935 and 1939 and then again between 1949 and 1952. This article examines the union's actions in the 1930s, focusing on its conception of human rights. Furthermore, the union's relevance to the history of human rights is also considered. This article demonstrates that the union's ideological basis was founded on the counter culture of the 1930s, emphasizing individual rights. Furthermore, it will be pointed out that the union had a relatively modern notion of human rights, even though human rights were not yet articulated in the modern sense and they had no legal significance in Finland. Because human rights thinking did not meet the socio-political circumstances of the time, the union was short-lived with little actual impact.

Keywords: 1930s, counter-culture, human rights, history of human rights, torch-bearers

Katariina Parhi

Romunsyöntiä, teeskentelyä, väkivaltaa – Sopeutumattomuus suomalaisvankiloissa 1913–1968
Rubbish-eating, Simulation, Violence – Maladjustment in Finnish Prisons, 1913–1968

Artikkeli käsittelee sopeutumattomuutta suomalaisvankiloissa vuosina 1913–1968. Keskeisenä tutkimuskysymyksenä on, mistä syistä psykopatiadiagnoosin saaneet vangit päätyivät hoidettavaksi Vankimielisairaalaan. Ensisijaisena lähdeaineistona ovat Turun Vankimielisairaalan potilaskertomukset. Psykopatiadiagnosi annettiin vangeille, joiden ei katsottu olevan mielisairaita. Joillakin heistä oli akuutteja psykiatrisia oireita, jotkut halusivat pois laitoksesta, mihin olivat sijoitettuina, ja jotkut puolestaan haluttiin uudelleensijoittaa laitoksesta toiseen. Tutkimus perustuu kolmeensataan potilaskertomukseen, joista on huomioitu erityisesti sairaalaan lähettämisen syyt sekä osastokäyttäytyminen. **Asiasanat:** psykiatria, vankila, sopeutumattomuus, rikollisuus

The article deals with maladjustment in Finnish prisons. It asks, what the reasons were that prisoners who were diagnosed with psychopathy ended up in the Psychiatric Hospital for Prisoners. The diagnosis of psychopathy was used for maladjusted prisoners who were not mentally ill. Some of them suffered from acute psychiatric symptoms, while some wanted to get into the hospital because they wanted to remove themselves from where they were held, and some were sent, because they were seen as a burden to the institution where they held. Altogether 300 patient files with the diagnosis of psychopathy were analyzed with special focus on the reasons for hospitalization, as well as behavior on the ward.

Keywords: psychiatry, prison, maladjustment, criminals

Mari Hatavara ja Kari Teräs

Kerrottu Vennamo
Vennamo narrated

Artikkelissa tutkitaan, miten entiset kansanedustajat rakentavat omista kertojapositioistaan käsin kuvaa Veikko Vennamosta. Aineisto koostuu 22 entisen kansanedustajan pääosin 1990-luvulla tehdyistä haastatteluilta, jotka sisältyvät veteraanikansanedustajien muistitietoarkiston kokoelmiin. Tutkimme haastatteluista vuorovaikutus- ja kerrontatilanteina ja tarkastelemme haastateltavien kokemiseen, kertomiseen ja reflektointiin liittyviä kehyksiä suhteessa haastattelutilanteessa muisteltuun menneisyyteen. Tuloksena on kuva keinoista, joilla haastateltavat kuvaavat Vennamo kertomalla tarinoita osittain jaetusta menneisyydestä. Kolme

toistuvaa teemaa haastatteluissa ovat Vennamon diktatorinen johtamistapa, Vennamon eduskuntatyöskentelyä haitanneet pitkät puheenvuorot sekä Vennamon populismi. Kerrotussa Vennamossa painottuvat hänen kielteiset ominaisuutensa, vaikka hänen taitavuutensa poliittikkona saakin arvostusta. Keskeinen tutkimustulos on jälkiviisauden hallitsevuus haastattelutilanteen kertomuksissa: tapahtuma-ajan poliittiset jakolinjat ovat läsnä kerronnassa, mutta arviot niiden syistä ja vaikutuksista ovat lähentyneet toisiaan muistelijoiden kesken. Kulttuurisesti jaettu tulkinta vennamolaisuudesta vaikuttaa hallitsevan tulkintaa yli sen, mitä menneisyydessä on tehty ja ajateltu.

Avainsanat: muistitieto, haastattelu, kerronta, jälkiviisaus, populismi, eduskunta, 1970-luku

This article studies how former members of the Finnish Parliament portray Veikko Vennamo, founder and chair of the populist Finnish Rural Party (SMP) and an MP (1945–1962, 1966–1987) as portrayed in 22 oral history interviews gathered by the parliament between 1990 and 2014. The interviews are analysed from the point of view of narrative interaction with an emphasis on the various experiential and reflective frames the former MPs took in the retrospective situation of the interview. As a result, the article identifies the ways the interviewees portrayed Vennamo by telling stories of their partially shared past. Three recurring themes can be identified: the interviewees refer to Vennamo as a party dictator, they lament his long talks that hindered parliamentary work and address Vennamo's populism. The portrayal of Vennamo emphasizes his negative features even though his political wit was appreciated, as well. Our main finding is the strong influence of hindsight: political disputes from the past reminisced can be found in the interviews, but the evaluation of their causes and consequences are notably similar among all interviewees. The image of Vennamo today seems to surpass the past experiences with him.

Keywords: oral history, interview, narrative modes, hindsight, populism, parliament, 1970s

Anna Veijola ja Jukka Rantala

Nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä
Adolescents views on the use and significance of history

Turvapaikanhakijoiden määrän lisääntyminen Suomessa syksyllä 2015 nosti mediassa esiin keskustelua, jossa ilmiötä verrattiin Suomen historian tapahtumiin, kuten luovutetusta Karjalasta tulleiden evakoiden ja sotalasten kohtaloihin. Näissä lehtijutuissa historiaa käytettiin nykypäivän ilmiön selittämiseen ja perustelemiseen.

Tässä artikkelissa tarkastelemme lukiolaisten kykyä tunnistaa tällaista historian käyttöä ja heidän tapansa käyttää historiaa nykypäivän ilmiöiden perustelemiseen. **Asiasanat:** historian tekstitaidot, historianopetus, historian käyttö, lukiolaiset

This article examines the ability of high school students to examine the use of history and their views of the significance of history as the basis for today's decision-making. In the autumn of 2015, an unprecedented number of immigrants arrived in Finland and this was discussed widely in the media. We compiled a document-based task consisting of three newspaper items and a screenshot from a forum of a digital newspaper. In these texts, immigration was equalled for example with Karelian evacuees or Finnish war children sent to Sweden during the Second World War. We asked high school students ($n=131$) in five different schools to read these texts and answer two questions: firstly, how history was being used in the texts, and secondly, should refugees be allowed into Finland in the light of history. In this article, we observe how high school students used history to justify today's decision-making and what this reveals about their historical literacy.

Keywords: historical literacy, teaching of history, use of history, high school students

Heidi Kurvinen

Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana
Journalists and editorial practices behind media texts

Historiantutkijat ovat tottuneet käyttämään lehtiaineistoja tapahtumahistorian lähteenä, mutta he eivät useinkaan ota huomioon mediatekstien erityispiirteitä analyysiä tehdessään. Tässä katsausartikkelissa esitän,

että analyysit hyötyisivät menneisyyden toimijoiden ja toimituksellisten työprosessien huomioimisesta. Perustelen argumenttiani tutkimusesimerkein, joiden käsitteilyä pohjustan mediahistorian ja mediatutkimuksen piirissä tehdyllä tutkimuksella. Katsauksen aluksi kuvaan mediahistorian kentällä viime vuosikymmeninä käytyä tutkimusalamäärittelyä. Sen jälkeen esittelen mediatutkijoiden pohdintaa toimittajien mahdollisuuksista vaikuttaa medioiden julkaisemiin sisältöihin eli käsitelyihin aiheisiin, niiden kehystämiseen ja haastateltavien valintaan. Katsauksen ensisijaisena kohderyhmänä ovat mediatekstejä lähteenä käyttävät historiantutkijat, mutta toimijuusnäkökulman vahvistaminen hyödyntäisi tulkintani mukaan myös varsinaista mediahistoriantutkimusta.

Asiasanat: mediahistoria, mediatekstit, lähde, toimijuus, toimittajat, toimitukselliset prosessit

Media texts are common source material in historical research, but scholars have rarely pondered how they should be used. In this review article, I claim, that a more profound understanding of agency and editorial practices would benefit the analyses. I will do this by using examples from previous research. Additionally, I will offer a brief overview of the manners in which the object of media history has been defined during the past decades. The discussion of the role of journalists in affecting media contents, i.e. reported themes, manners of framing them and choosing interviewees, will offer another basis for the argument. Historians who use media texts as sources form the target group for the text but, according to my opinion, also the academic subject of media history would benefit a turn that would make the agency of journalists and other media professionals a more relevant part of the analyses.

Keywords: media history, media texts, source, agency, journalists, editorial practices

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2018

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien toimintaa

Edellisessä *HAikissa* toivoin kesän jatkuvan lämpöisenä, mutta en aivan tarkoittanut nyt takana olevaa sateetonta hellekesää. Jos eläisimme vielä agraarisessa suuriruhtinaskunnassa, edessämme olisi jälleen yksi näkäv vuosi ja petun teko. On hyvä muistaa, kuinka lyhyt aika loppujen lopuksi satakin vuotta on. Nykymaailman ikävien asioiden uutisvirran keskellä on syytä pysähtyä katsomaan takapeiliin ja huomata, kuinka valtavista haasteista eurooppalaiset selvisivät vuonna 1918 ja sen jälkeen. Oman sisällissotamme muistamisen ohella koko Eurooppa muistaa ensimmäisen maailmansodan päättymistä marraskuussa. Tietysti on muistettavaa myös lähemmästä historiasta: vuoden 1968 tapahtumat muuttivat myös monien maailmakuva.

Lokakuussa Historian ystävät järjestävät Helsingissä Tieteiden talolla perinteisen palkittujen kirjojen esittelytilaisuuden. Torstaina 18.10.2018 klo 18 esittelyvuorossa ovat *Kulkemattomat polut: Mahdollinen Suomen historia* sekä *Heinola 1918: Kapinan aika*. Tilaisuudesta tulee ilmoitus sekä nettisivuillemme että Facebookiin. Joulukuussa vietetään luonnollisesti Historian Ystävien Liiton vuosijuhlaa Suomalaisella klubilla, ilmoittautuminen alkaa lokakuun 15. päivänä nettisivuillamme. Mukaan mahtuu noin 60 ensin ilmoittautunutta.

Kaikkia *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoita kannustamme osallistumaan Vuoden Historiateos -kilpailuun ehdottamalla siihen sopivia teoksia. Ilmoittamiskaavake on nettisivuillamme (<https://www.historianyst.fi/uutisia>) ja sen täyttämällä voitte ehdottaa jotain tänä vuonna ilmestynyttä historiateosta kilpailuun. Kaavakkeessa on tilaa myös lyhyttä perustelua varten, miksi juuri tämä kirja on mielestänne hyvä ja palkinnon arvoisen. Vinkatkaa ehdokas marraskuun alkuun mennessä! Näistä ehdotuksista valitaan sitten varsinaiset ehdokkaat kilpailuun. Sen jälkeen professori Aura Korppi-Tommolan johtama lautakunta lukee ne kaikki ja valitsee voittajan. Voittaja sekä kunniamaininnan saaneet

julkistetaan Suomalaisten historiapäivien avajaisissa Lahdessa 8.2.2019 klo 13.

Kalenteriin kannattaa siis varata jo nyt 8.–9.2.2019 Suomalaisia Historiapäiviä varten ja suunnata silloin Lahteen. Itse tapahtumahan on ilmainen osallistujille. Joka vuosi Sibelius-talo Lahdessa on varsin täynnä innokkaita historian ystäviä osallistumassa kuulijoina ja kommentoijina tähän historia-alan ajankohtaiseen tapahtumaan. Päivien ideana on käsitellä juuri sillä hetkellä ajankohtaisten asioiden historiaa uusimman tutkimuksen näkökulmasta ja aina siltä on tullut eväitä maailmankuvan päivitykseen.

Vuodelle 2019 Historian ystävät suunnittelevat jälleen historia-aiheisia matkoja. Niistä tarkemmin seuraavassa *HAikissa* sekä tietysti nettisivuillamme. Euroopan matkan kohteena on Novgorod ja Pihkova loppukeväästä. Syksyllä 2019 on tulossa kaukomatka Kirgisiaan ja Kazakstaniin. Päiväretki on syksyn alussa Porkkalaan.

Historiallisen Aikakauskirjan ilme on uudistunut ja päätoimittaja, professori Anu Lahtinen toimituskuntansa kanssa tekee hienoa työtä. *HAikissa* käsitellään monipuolisesti suomalaista historian tutkimuksen kenttää eikä enää vanha pilkkanimi ”Historian hartauskirja” sovi lainkaan. *HAikiin* on myös saatu mukavasti lisää kirja-arvioita, mistä on tullut positiivista palautetta jäsenistöltä. Kun kädessänne on nyt taas tämä tyylikäs ja asiallinen julkaisu, siitä sopii kertoa kavereillekin ja kannustaa heitä tilaamaan oma lehti. Mitä suuremmaksi *HAikin* levikki kasvaa, sitä paremmin lehden kehittämiseen on varaa! Jäsenethän saavat jäsenetuna lehden edullisesti, yksilötilaus on kalliimpi, 50 euroa/vuosi. Haastankin kaikki *HAikin* lukijat toimimaan lehden asiahenkilönä ja hankkimaan uusia jäseniä ja tilauksia!

Hyvää alkanutta syyskautta,

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke.

Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisu- ja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

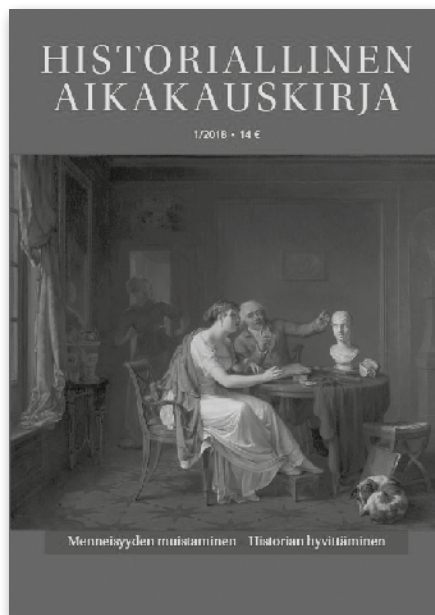
ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

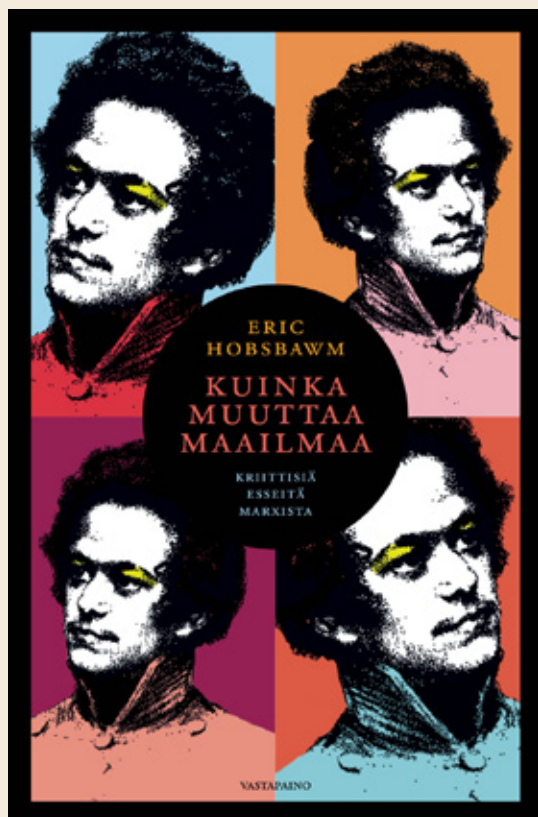
Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2018 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

VASTAPAINOA HISTORIAAN

Eric Hobsbawm
KUINKA MUUTTA MAAILMAA
– Kriittisiä esseitä Marxista

ilmestyy lokakuussa

34 €

Marjo Liukkonen
**HENNALAN
NAISMURHAT 1918**
32 €

Paolo Rossi
**MODERNIN TIETEEN SYNTY
EUROOPASSA**
pökkari, 15 €

Risto Alapuro
**VALTIO JA VALLANKUMOUS
SUOMESSA**
28 €

Marja Tuominen &
Mervi Löfgren (toim.)
LAPPI PALAA SODASTA
– Mielen hiljainen jälleenrakennus
37,90 €

Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.)
TOISTEMME VIHOLLISET?
Kirjallisuus kohtaa sisällissodan
24,90 €

Pertti Haapala (toim.)
SUOMEN RAKENNEHISTORIA
– Näkökulmia muutokseen ja
jatkuvuuteen 1400–2000
45,90 €

Haikin lukijoille kaikki Vastapainon kirjat 20 prosentin alennuksella verkkokaupastamme 31.12.2018 saakka!
Alennuksen saat myös tarjouskirjoista käyttämällä alennuskoodia HAIK.